

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, СВ. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горјан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викјор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД

2015

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ филолог / главни уредник Предраг Пипер. – Год. [1], књ. 1, св. 1/2 (1913) ; год. [2], књ. 2, св. 1/2 (1921) – књ. 11 (1931) ; књ. 12 (1933) – књ. 17 (1938/1939); књ. 18 св. 1/4 (1949/1950)–. – Београд : Српска академија наука и уметности : Институт за српски језик САНУ, 1913–1938 ; 1949/1950–. – 24 cm

Годишње

ISSN 0350/185x = Јужнословенски филолог

COBIS.SR-ID 615183

Рецензенти радова који се објављују у LXXI броју *Јужнословенског филолога*:
др Рајна Драгићевић, др Александар Лома, др Предраг Пипер,
др Живојин Станојчић, др Твртко Прћић

Секретар редакције: др Рајна Драгићевић

Израду и штампање финансирало је Министарство за просвету,
науку и технолошки развој Републике Србије.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 20. 10. 2015.

Издаје:

Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

Коректура:

Марија Селаковић

Припрема за шtamпy: НМ либрис (www.nmlibris.com)

Шtamпa:

Colorgrafx

САДРЖАЈ

Студије и расправе

- Anna Kretschmer: О питањима словенског
језичко-културног идентитета (православни Словени
ван Православне Славије) 9–27
- Марија Клеут: О настанку и судбини
Ерлангенског рукописа 29–42
- Орсат Лигорио: Такозвани псеудо-јат у далматској
романштини и балканском латинитету
(Из балканског латинитета VIII) 43–72
- Владимир Остојић: Еволутивни аспект супституената
кратког *jaīa* иза сонанта *p* – у односу српског књижевног
језика са дијалектом Вукових предака 73–90
- Срето Танасић: Асиндетске реченице
с конкретизатором 91–120
- Дојчил Војводић: О каузално-импликативним
односима у српској хипотакси (комплекс
условљених зависносложених реченица) 121–186
- Јасмина Московљевић Поповић:
Односи кореферентности у сложеној реченици
са допунском клаузом 187–202
- Миљивој Алановић: Допунска реченица
уз каузативно-манипулативне глаголе 203–232
- Марина Николић: Последичне клаузе
са значењем мере и степена 233–249
- Снежана Петровић, Марија Ђинђић:
Културна позајмљеница – српски *јогурт*
између Истока и Запада 251–265

Прегледи

- Е. И. Коряковцева: *Современная славянская
дериватология: обзор работ польских лингвистов* 267–288

Хроника

- Међународна научна конференција *Савремени проблеми лексикографије*. – Руска академија наука – Институт лингвистичких истраживања РАН – Комисија за лексикографију Међународног славистичког комитета, Санкт Петербург, 27–30. април 2015.
(Ненад Ивановић) 289–297
- Скуп слависта посвећен словенској терминологији (Кијев, 21–24. април 2015. године) (Владан Јовановић) 298–304

Прикази и критика

- Теолингвистичка истраживања словенских језика*. – Ред. Јасмина Грковић-Мејдор, Ксенија Кончаревић, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2013. – 535 стр.
(Јелена Недић) 305–310
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, XIX том, Београд 2014: САНУ, стр. I–CXVII и 1–800.
(Даринка Гортан-Премк) 311–315
- The Serbian Language As Viewed by the East and the West: Synchrony, Diachrony and Typology*. Edited by Ljudmila Popović and Motoki Nomachi, Slavic Eurasian Studies 28, Slavic-Eurasian Research Center, Sapporo, March 2015: Hokkaido University, pp. 252
(Рајна Драгићевић) 316–324
- Марина Николић, *Категорија степен у српском језику: сложена реченица*. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014. – 307 стр. (Предраг Пипер) 325–335
- Стана Ристић, *Грамајички и когнитивни аспекти лексичког значења*. Београд. Институт за српски језик САНУ, 2015. – 452 стр. (Људмила Поповић) 336–340
- Радмила Жугић, *Микројонимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспекти)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014. – 272 стр.
(Бранкица Марковић) 341–348
- Andrzej Bogusławski, *Podstawy konfrontatywnej lingwistyki przekładowej*. Oficyna Wydawnicza LEKSEM, Łask 2013. – 287 s. (Мирјана Костић Голубичић) 349–356

- М. В. Всеволодова, О. В. Кукушкина, А. А. Поликарпов,
Русские предлоги и средства предложного типа.
 Материалы по функционально-грамматическому
 описанию реального употребления. Книга 1. Введение
 в объективную грамматику и лексикографию русских
 предложных единиц (Ред. М.В. Всеволодова). Москва:
 Книжный дом „Либроком“, 2014. – 304 стр.
 (Людмила Поповић) 357–364
- Наталья Корина, Борис Норман, Николай Алефиренко,
 Владзимеж Высочанский, Яна Соколова. *Языковая
 картина мира и когнитивные приоритеты языка.*
 – Нитра: Университет им. Константина Философа
 в Нитре, 2014, –203 стр. (Стана Ристић) 365–371
- Miroslava Kyseľová, Martina Ivanová, *Sloveso vo svetle
 kognitívnej gramatiky*, Prešov: Filozofická fakulta
 Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. – 248 s.
 (Стефана Пауновић Родић) 372–376
- Ана Голубовић, *Библиографија у часопису Јужнословенски
 филолог, Библиотека Јужнословенског филолога*, Институт
 за српски језик САНУ, Београд 2013. – 230 стр.
 (Јасна Влајић Поповић) 377–380

Регистри

- Регистар кључних речи LXXI/2 књиге
Јужнословенског филолога 381–382
- Именски регистар LXXI/2 књиге
Јужнословенског филолога..... 383–392
- Упутство за припрему рукописа за штампу 393–400

ANNA KRETSCHMER*

Universität Wien

Institut für Slawistik

О ПИТАЊИМА СЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИЧКО-КУЛТУРНОГ
ИДЕНТИТЕТА (ПРАВОСЛАВНИ СЛОВЕНИ ВАН
ПРАВОСЛАВНЕ СЛАВИЈЕ)

Рад се ослања на концепцију тзв. Православне Славије као јединственог (у погледу писмене, хришћанске културе) културног ареала који је обухватао све православне словенске земље а и Румуне, и то од момента када су оне примале хришћанство из Византије и до у ново доба. У центру пажње рада стоји, међутим, не јединство писмене културне парадигме, већ културна диференцијација унутар Православне Славије. Она се показује на примеру четири енклавне ситуације – када су се одређени контингенти православних Словена за дуже време налазили у иноверном, иноконфесионалном и/или иноетничком окружењу, и то у предстандардно и донационално доба. Поставља се и питање неопходности разрађивања адекватног и, пре свега, упоредног приступа грађи, који се ту сматра као начелно адекватнији од уобичајеног приступа у историјској славистици у појединим националним границама садашњости. Место тога предлаже се спровођење анализе на основу реконструисане слике света и самосазнања у истраживаним регионима и епохама.

Кључне речи: Slavia Orthodoxa – (ауто)перцепција човека и друштва – донационални период – заједница у дијаспори.

Тематика идентитета појединца и социјума у историјској славистици прилично је нова, а њој се обично прилази у сразмерно уским границама савремених националних држава и друштава. Те границе се, при томе, неретко – неисторијски и механистички – пре-

* anna.kretschmer@univie.ac.at

носе на прошлост. Такав приступ је наслеђе Словенског националног препорода и глобалног контекста у којем је тај био покренут, а у којем се формирала и словенска филологија, наиме романтизма. Даље, питању идентитета у славистици обично се приступа из угла само или претежно језичког идентитета – полазећи при томе од постулата (који је сам по себи исправан) да је језик један од најважнијих обележја, критеријума (само)идентификације човека и друштва. Језик, свакако, одувек је био један од централних параметара за (само)идентификацију људи – али он је у прошлости, изгледа, ипак имао други статус но што има данас. У прошлости, у доба када се етничка (а камоли национална!) самосвест није још била развила, за (само)опредељење човека и социјума од знатно већег значаја биле су, вероватно, ознаке, критеријуми локалне и верске припадности. Питало се, наиме, пре свега: „Одакле си / сам?“ одн. „У коју цркву идеш / идем?“ То потврђују и резултати наших вишегодишњих истраживања.¹

Да се човек преднационалног доба идентификовао претежно према својој (а *ex negativo* – према туђој) верској припадности убедљиво показује, по нашем мишљењу, концепција тзв. Православне Слaviје као јединственог (у погледу писмене цивилизацијске културе) ареала. Ту концепцију су пре више од пола века у научни дискурс увела двојица великана историјске славистике, Никита Толстој (Толстой 1961) и Рикардо Пикио (Риссио 1962). Али она ни данас не спада у општеприхваћене, јер, као што смо већ поменули, конвенционална истраживања историје словенских култура и писмених традиција претежно се спроводе у – данашњим – националним (етничким) границама. Тиме се, међутим, искључује оно што је неопходно за сваку адекватну анализу – контраст, упоређење.

Предност концепције Православне Слaviје као хомогеног културног простора управо се, по нашем мишљењу, састоји у њеној начелно наднационалној и наддржавној суштини. Стога је и сасвим разумљиво да се у фокусу проучавања овог заједничког културног простора у границама поменуте концепције досада претежно налазило оно заједничко, инваријантно за целокупан тај ареал. То, по нашем мишљењу, представља, свакако, адекватнији приступ проучавању прошлости словенског света у упоређењу с конвенционалним,

¹ Веома занимљиву грађу за реконструкцију сазнања и самосвести пружају радови у оквиру тзв. микроисторије – уп. за српску ситуацију серију „Приватни живот у српским земљама“ (Марјановић-Душанић, Поповић 2004; Фотић 2005; Поповић, Тимотијевић, Ристовић 2011).

националним приступом грађи. Не поричући нимало постулат културне хомогености Православне Слатије – као ни само суштинско јединство писмене, хришћанске културе овог ареала – сматрамо ипак да је време да се научни интерес обрати и варијацији унутар Православне Слатије, њеној унутрашњој диференцијацији, специфици у развојним процесима у појединим њеним регионима одн. у појединим епохама и сл. Веома занимљиво тло за такву врсту истраживања представљају, по нашем мишљењу, они региони православног словенског света који су дуже време били под туђом влашћу односно припадали несловенским и/или неправославним државама. Њихово становништво у таквом окружењу обично је имало статус мањина. За таква истраживања од нарочитог је значаја питање да ли је и како мањински статус утицао на културно-језички (само)идентитет тих православних Словена. У случајевима када се том приликом долазило до поделе изворног говорног подручја дотичног етноса, важно је и проучавање ситуације након уједињења (уколико се оно догодило). Покушаћемо у току даљег излагања да прикажемо такав методолошки приступ на примеру следећа четири случаја (у хронолошком редоследу):

- (1) Источнословенске земље под монголском (татарском) владавином (око 1240–1480).
- (2) Источнословенске земље у саставу Велике кнежевине Литваније, касније литванско-пољске краљевине (14–17. в.).
- (3) Православни Јужни Словени у Османском царству (к. 14–19. в.).
- (4) Православни Јужни Словени у Аустријском царству (к. 17. в. – 1918).

Ове четири ситуације нису досада биле предмет упоредног проучавања. Покушаћемо на њиховом примеру да прикажемо методологију једне такве анализе – за свако подручје понаособ као и за упоредни приступ. У статусу радне хипотезе предлажемо следећу прелиминарну листу дистинктивних ознака (параметара анализе):

- (1) Подела матичне територије.
- (2) Статус мањине.
- (3) Иноверно окружење.
- (4) Покушаји асимиловања (језичког, верског, културног) од стране доминантног етноса / државе.
- (5) Механизми противљења таквом асимиловању.

Од централног значаја је овде питање параметара (само)опредељења као и њихова хијерархија. Нажалост, таква питања прилично

ретко се постављају у истраживањима. На основу резултата сопствених истраживања, као што је већ поменуто, ипак можемо да за донационални период развоја, барем као радну хипотезу, постулирамо доминанту не етничке, већ конфесионалне и регионалне припадности. Језик при томе – језик усмене свакодневне комуникације (идиом, матерњи говор, дијалекат) – у преднационално доба представљао је, вероватно, ознаку подређеног степена, односно улазио је као компонента у састав регионалног параметра самосазнања и идентитета. Истовремено, донационални књижевни језици (боље рећи: језици дотичне писмене традиције) обично су имали веома уску социјалну базу, али се њима истовремено служило на више етничких подручја. Другим речима, то су биле писмене манифестације језика у употреби образоване елите више друштава и више етноса. Често су то били истовремено и језици цркве, вере. Важна запажања за израду методолошке базе за приступ проучавању таквих старијих писмених форми језика пружају радови Прашке лингвистичке школе из међуратног периода, нажалост, недовољно запажени у послератној славистици (HAVRÁNEK 1963, JEDLIČKA 1978; уп. так. KRETSCHMER 1986).

За Православну Славију карактеристична је језичка ситуација диглосије у схватању Ч. Фергусона (FERGUSON 1959) и Бориса Успенског (УСПЕНСКИЙ 1983), тј., коегзистенција двају језичких супсистема који се налазе у међусобном односу комплементарне функционалне дистрибуције. Другим речима, сфере употребе оба супсистема – црквенословенског дотичне локалне редакције у писменој употреби и локалног идиома, урбаног коинеа, говора² – стриктно су подељене, чиме се искључује ситуација њихове коегзистенције у истој функцији, а тиме и њихова конкуренција, која увек води доминацији једног од супсистема и потискивању другог (уп. и Толстој 1982). Диглосија, зато, за разлику од обичног билингвализма, представља веома стабилну језичку ситуацију – у православној Славији таква симбиоза двају језичких супсистема могла је да траје вековима (уп. так. KRETSCHMER 1994).

Истраживања посвећена тзв. спољној историји језика – тј., историји писмених манифестација језика за разлику од унутрашње, иманентне историје језика – још увек не поседују ни развијене и општеприхваћене методологије, ни адекватан теоријски апарат. Они

² Питање тзв. пословног језика захтева посебан третман и једно је од подручја за проучавање унутрашње језичке диференцијације унутар Православне Славије.

се, међутим, дају разрађивати на бази емпиријских истраживања – барем у статусу радних хипотеза. При томе су дозвољене и одређене априорне претпоставке. Такав методолошки приступ засниван је на начелима тзв. херменеутичког круга немачке школе филозофије језика (уп. STEGMÜLLER 1975). При томе се, на основу знања света која поседује сам истраживач (као институција, субјекат анализе) и уз коришћење његове интроспекције, постулира листа одређених радних претпоставки, која се, затим, проверава на корпусу. При истраживању историје писмених традиција то је обично текстовни корпус, тј., сачувани текстови одређене епохе, одређеног региона, одређене жанровске припадности и сл. За адекватно истраживање културно-језичког идентитета и његових параметара у друштвима у прошлости (што укључује и реконструкцију (само)свести и слике света појединаца и дотичног друштва) то, међутим, није довољно. Стога наш корпус сачињавају различити извори – поред текстовне грађе из одређених периода и региона, то су и историјски извори, како примарни (нпр., сведочанства странаца који су посећивали те регионе), тако и секундарни (тј., сопствена историјска истраживања). На основу емпиријске провере претпоставки и радних хипотеза, листа прелиминарно формулисаних, априорних параметара анализе доследно се даје модификовати и конкретизовати. Наш модел анализе ослања се како на већ поменуте радове Прашке лингвистичке школе, тако и на концепције и радове Александра Исаченка (ISSATSCHENKO 1975, 1980, 1983), Никите Толстоја (Толстой 1962, 1963, 1978, 1979, 1982, 1988а, 1988б, 1988в, 1997), Дмитрија Љихачова (Лихачев, 1963, 1968), Бориса Успенског (УСПЕНСКИЙ 1983, 1985, 1987, 1994а, 1994б), Рикарда Пикија (Риссио 1962, 1991; Пиккио 2002, 2003) и Виктора Живова (Живов 1988, 1990, 1995, 2002) – као и на сопствена вишегодишња истраживања на тлу православне словенске писмености (КРЕЧМЕР 1995, 1997, 1998, 1999; КРЕТШМЕР 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1999а, 1999б, 2001, 2002, 2004, 2005, 2008).³

Источнословенске земље под монголском (татарском) владавином (око 1240–1480)

Монголски освајачи само за неколико година (1223–1240) успели су да освоје земље некада снажне и угледне Велике Кијевске кнежевине. Из више разлога (поред осталог, одсуство мајоратног

³ Уп. и занимљиве прилоге у Литаврин, Иванов 1989.

наследног принципа од оца ка најстаријем сину) кијевска држава у 13. в. није имала снажне централне владе, стога страни освајачи готово и нису наишли на неки организован и одлучан отпор и могли су да један по један освајају градове и регионалне кнежевине као и да себи потчине готово све источноевропске земље – сем Новгорода и Пскова на северу и оних земаља које је преузела снажна Велика Литванија. Ако се горе наведени радни параметри примене на ову ситуацију, добијамо следеће резултате:

(1) Подела матичне територије – *не*: Страни освајачи потчинили су себи готово целокупно источнословенско говорно подручје – тек неколико деценија касније, током експанзије Велике Литванске кнежевине долази до поделе тог подручја. Сем тога, једино град-република Велики Новгород на северу, иако је и морао да плати данак монголским освајачима, ипак је успео да остане фактички независан (слично важи и за неке мање кнежевине на западу источнословенских земаља).

(2) Статус мањине – *да* и *не*: У границама целокупне монголске државе Источни Словени били су, свакако, мањина. Али пошто се ни сами освајачи нису настанили на освојеним земљама (већ су заснивали своју државу – Златну Орду са главним градом Сарајем), нити неки други колонисти, Источни Словени остали су на својим говорним подручјима већина (и у односу на аутохтоне несловенске мањине на тим земљама, пре свега угрофинске) – али већина подређена милитантној и много боље организованој мањини туђих освајача.

(3) Иноверно окружење – *да* и *не*: Освајачи су били незнабошци, док је православна црква стално водила активан (а повремено и успешан) мисионарски рад у Златној Орди. Освајачи се нису мешали у верска питања и остављали су своје поданике мање-више на миру да исповедају шта год хоће – под условом потпуне потчињености и редовних данака.

(4) Покушаји асимиловања (језичког, верског, културног) – *не*: Циљ монголских освајача била је фактичка и финансијска власт над освојеним подручјима, не и њихова асимилација. Одређену улогу ту је, вероватно, играла и чињеница да је ниво социјалног, привредног и културног развоја код освајача на почетку био нижи него код Источних Словена.

(5) Механизми противљења асимилацији: Отпор је био усмерен против саме туђе владе. Он се, иначе, појачава тек од каснијег 14. в., углавном због слабе централне владе код Источних Словена

након пада Велике Кијевске кнежевине. Тек са успоном некада безначајне Московске кнежевине током 14. в. ствари почињу да се мењају. Тако, 1380. млади московски кнез Димитрије добија прву битку против монголских освајача, а век касније, његов наследник на московској столици, велики кнез Иван III коначно успева да ослободи земљу од татарског јарма. Након ослобођења 1480. Московска Русија и даље иде путем консолидације и јачања земље. У то доба почиње да се формира и руски културни идентитет који је израстао из источнословенске компоненте православног словенског идентитета. А од 16. века Московска држава себе све више схвата као последње уточиште и последњи ослонац праве вере. У ово доба формира се, наиме, доктрина о Москви као наследници Првог и Другог Рима, који су пропали јер их је Бог казнио због изневеравања православља. Према томе, Московска Русија – тада једина православна држава – себе је схватала као трећи Рим – док четвртог никада неће бити.

Језички идентитет у Московској Русији дефинише се пре свега преко руско-црквенословенског писменог језика, док руски говорни језик тек почиње да се формира, и то на основу московског урбаног коинеа (уп. Ларин 1961, 1975). За просечног Руса свакодневна комуникација одвија се, дакле, и даље на дотичном матерњем говору.

Источнословенске земље у саставу Велике кнежевине Литваније (14–17. в.)

Од друге половине 13. века Литванија Гедимина Великог и његових наследника Гедиминовића налази се у сталном успону. Под литванску власт у 14. в. доспевају огромни делови источнословенских земаља, слабих и расутих након монголске најезде – територије савремене Украјине, Белорусије, као и западни предели руског говорног подручја – и то за више од четврт миленијума. Културно-језичка ситуација на тим пределима умногоме се разликује од оне код других Источних Словена (уп. горе). Ако се на ово подручје примене г. н. параметри, добијамо следеће резултате:

(1) Подела матичне територије – *да* (уп. г.).

(2) Статус мањине – *да* и *не*: Демографски односи у Великој кнежевини Литванији нису довољно проучени, али је источнословенски живаљ у сваком случају чинио њен битни саставни део. Ситуација се мења од пољско-литванске уније 1386, када се браком

литванског принца Јагајла и пољске принцезе Јадвиге ствара снажна династија Јагелона. У тој пољско-литванској држави Источни Словени постају мањински живаљ.

(3) Иноверно окружење – *да* и *не*: Хришћанство се у Литванији учврстило прилично касно, сем тога, оно је на почетку сматрано (било у облику католичке, било православне вероисповести) више као политички фактор. Покрштавање је зато у Литванију стизало и са православног истока, из Кијевске Русије, и са запада – преко немачког ордена и католичких витезова. Касније, у заједничкој литванско-пољској држави, пољска компонента, а тиме и католичанство, постају све доминантнији. Касније се шири и унијатство – пре свега код Источних Словена, који постају мањински живаљ (било православци, било унијати).

(а) Покушаји асимиловања (језичког, верског, културног) – *да* и *не*: Усмерена и стална асимилација почиње тек за доба католичке пољске доминације. При томе различити сегменти културе у различите епохе у различитом степену били су изложени асимилацијским потезима. Занимљиво је да је асимилација у почетној фази, у Великој кнежевини Литванији, могла да иде, такорећи, у обрнутом правцу – од источнословенских поданика ка литванским освајачима, као што показују следећа два примера: (а) етноним *Литвин* био је (само)назив белоруских поданика у литванској држави, што би се могло тумачити као знак да је етничка самосвест код Источних Словена била више развијена него код Литванаца (који су у то доба више користили региониме одн. називе племена као етнониме; (б) пошто је литвански језик био писмено фиксиран веома касно, тек од средине 16. века, литванска кнежевина се за сврхе своје администрације, права и сл. до 1699. служила тзв. *јросійом мовом*, посебним писменим језиком насталим на бази западних источнословенских говора.

(4) Механизми противљења асимилацији: Када је кренула све јача полонизација и покушаји католичења / унијаћења, од 15. века, али нарочито у 16–18. в., центар отпора формира се у тзв. *брајстивима*, тј., удружењима православних Словена у оквиру парохија, нарочито по варошима (где је верски притисак био и израженији). Она су одржавала и парохијске школе, у којима су православна деца стицала прво образовање у духу Православне Славике и на црквенословенском језику.⁴

⁴ Занимљив увид у културно-језичку ситуацију код Источних Словена у пољско-литванској држави у 15–17. в. пружа СКОРИНА 1990.

Православни Јужни Словени у Османском царству (к. 14–19. в.)

Даље излагање ограничава се само на српска говорна подручја, јер разматрање источнобалканских словенских територија захтева посебан приступ. Ако се наши радни параметри анализе примене на ову ситуацију, добијамо следеће резултате:

(1) Подела матичне територије – *да* и *не*: Током дугог периода турских освајања долазило је, свакако, до одвајања појединих региона. Али на крају тог периода, за доба турске владавине, готово целокупно српско говорно подручје доспело је под турску власт – иако фактички не и сва подручја у истој мери (нпр., неки региони Црне Горе у знатно мањој мери од босанских итд.).

(2) Статус мањине – *да* и *не*: У границама целокупне османске државе православни Јужни Словени, свакако, представљали су мањински живаљ. Али не и на својим подручјима, где су они остали већински живаљ – под туђом влашћу.

(3) Иноверно окружење – *да* и *не*: У границама целокупне османске државе – *да*, на својим подручјима – *не*, иако ту, свакако, треба узимати у обзир ширење ислама у Босни и неким другим регионима, где је удео православних Словена ту и тамо могао да постане релативно низак.

(4) Покушаји асимиловања (језичког, верског, културног) – *да* и *не*: Таквих покушаја, свакако, јесте било, али не и у континуитету. Јер асимилација целокупне раје није била суштински циљ мањинске политике у османској држави. Асимилација је стога била више селективна и усмерена – и, пре свега, верски оријентисана.

(5) Механизми противљења асимилацији: Главни механизам противљења биле су побуне – које су за последицу стално имале прогоне и репресије, док се културни и верски опстанак базирао на делатности православне цркве и појединих парохија, као и на јакој привржености словенског живља православљу (сем у неким регионима Босне).

Православни Јужни Словени у Аустријском царству

Крајем 17. века политичка збивања доводе до дугорочне поделе српског живља – док већи део остаје у саставу османске државе, велики контингенти Срба одлазе у јужноугарске пределе, на тадашњу Војну границу, где се и селе као аустријски поданици. Тамо се

током 18. века формира ново српско друштво, које се у више погледа и све видљивије разликује од оног код Срба под турском владом. Ти аустријски Срби чувају и даље своју културну баштину, тј. културу Православне Славије, али они истовремено све активније долазе у контакт са западноевропским културним моделом. Одређену улогу у културним развојним процесима имало је и то што српско друштво на овим пределима постаје све урбаније – за разлику од претежно руралног, сељачког српског живља под турском владом. Културне везе са Русијом, јаке на почетку новог српског живота на аустријским земљама (уп. Грулић 1908), постају од 1740. све слабије, што се делимично даје објаснити политичким биткама и збивањима у самој Русији након смрти Петра Великог почетком 1725, али то слабење свесрдно поздравља и подржава аустријска влада. Тако се, постепено, од средине 18. века развија нова, специфична српска култура и њен нови писмени језик – тзв. славеносрпски – као и властита писмена и књижевна традиција која ће се угасити тек после коначне победе реформе Вука Караџића.⁵ Ако се наши радни параметри анализе примене на ово подручје, добијамо следеће резултате:

(1) Подела матичне територије – *да*: Оба дела заједничког говорног и културног подручја дуго остају довољно строго одвојена и развијају се у границама различитих културних парадигми.

(2) Статус мањине – *да*: Српско становништво било је једна од више (словенских и несловенских) мањина у Аустријском царству. Током Словенског националног препорода с почетка 19. века код тих мањина почиње да се формира свест о словенској заједници – у облику панславизма, панјугославизма и аустрославизма.

(3) Иноверно окружење – *да*: Православни Срби у јужној Угарској сматрани су код аустријских власти за поданике нижег ранга од Словена католика одн. унијата.

(4) Покушаји асимиловања (језичког, верског, културног) – *да* и *не*: најизраженији и најконстантнији био је, свакако, покушај верске асимилације – док је културна и језичка асимилација била више спонтане и селективне природе. Тако, на пример, приступ високом и вишем образовању као и службеној каријери ишао је само преко знања латинског и немачког. Важну улогу у том глобалном асимилацијском потезу имала је школска реформа Фелбигера у 1770-им. Њоме је Аустрија добила тада најмодерније школе у Европи, које су биле (до одређене мере) отворене и за мањинску децу и омладину

⁵ Драгоцену грађу за проучавање српског живља у аустријским пределима до краја 18. века пружа Фотић 2005. Уп. так. Лециловская 1988.

(уп. Кириловић 1929, Костић 1978). Али то је, истовремено, додатно слабило везе са православном и словенском Русијом.

(5) Механизми противљења асимилацији: Центар отпора сталним асимилацијским потезима била је православна црква – срж и гарант барем минималне аутономије у туђем већинском окружењу. Постепено се формира и српска образована елита, која се труди око чувања православне и словенске културе – прихватајући при томе све врлине западног културног и образовног система. Тако, изворно верски оријентисан отпор прераста у културно оријентисан. Формира се и културна самосвест и настаје посебна писмена култура и њен језик – славеносрпски. Како би се избегла опасност асимиловања, деца и омладина шаљу се по могућности у протестантске вишешколске установе, словачке и немачке. Око 1800. већ постоји доста развијена етничка и културна самосвест код припадника те нове српске културе, већ постоји и довољно стабилна и у жанровском погледу диференцирана писменост, чак и белетристика, за коју стара Православна Славија није знала. Већ се води свесна и оштра полемика око тога какав облик треба да има књижевни српски језик Новог доба (уп. KRETSCHMER 2012a).

Веома је важно питање шта се дешавало после административног уједињења тих некада одвојених подручја? Да ли је долазило и до стварног културног и језичког уједињења? По којем моделу? Шта се дешавало са старим културним традицијама? Ова тематика – толико сложена колико и непроучена – захтева, свакако, посебан третман. Зато ћемо се ту ограничити само на нека прелиминарна запажања:

До поделе говорног подручја дошло је у два од четири размотрена случаја: (а) када је део источнословенских земаља ушао у састав Велике кнежевине Литваније и (б) када се један велики контингент српског живља одселио у Јужну Угарску. У оба случаја подела је трајала дуго – око два и по века. Даљи развој, међутим, ишао је различитим правцима:

Код Источних Словена до уједињења долази током 17. века (и касније). Нова руска династија Романових успева не само да стабилизује државу, која се током тзв. Смуте на прелазу из 16. у 17. век замало била распала – већ и да део по део враћа источнословенске земље, јер Пољска у то доба постаје све слабија. Из тих некада литванско-пољских предела долазе и једини у европском смислу образовани људи у Московску Русију, који су јој били преко потребни. Одређени број њих доспева и на доста високе положаје – све до места наставника царске деце, које ће добити учени монах Симеон из

Полоцка. Утицај те образоване елите добио је у историјској русистици чак и посебан назив – *џрећи црквенословенски уџицај* (аналогно *џрвом* и *другом јужнословенском уџицају* – уп. НИКОЛАЕВА 2003). Ти људи били су, свакако, носиоци и старе православне словенске културе, али претежно ипак представници и носиоци западноевропске културе у њеној пољској варијанти. Тако се полако припремало за глобалне реформе Петра Великог, које ће радикално променити облик, суштину и параметре руске културе. Међутим, управо руска култура и њен писмени језик, из којег је израстао и данашњи руски језички стандард, сачували су и знатан део старе православне културне парадигме – за разлику од две друге источнословенске културе, украјинске и белоруске. Развој код њих више личи на српски, који се одвијао по Вуковом моделу, по којем се предност изричито даје народној фолклорној култури и њеном језику.

Код Срба је ситуација и иначе умногоме била другачија него руска. Да је славеносрпски културно-језички модел преживео, настао би, вероватно, књижевни, а касније и стандардни српски језик типолошки сличан руском. Али ствари су, као што је познато, кренуле другим путем. Почетком 19. века у језичку полемику се укључује млад и амбициозан Вук Караџић – чији је модел и однео победу. То је имало за последицу да се словеносрпска писмена традиција, која је успешно постајала замало век, не само угасила, већ је и потпала под стигму једног начелно неуспелог покушаја језичке реформе. Као аргумент у корист таквог схватања не наводе се, међутим, неки објективни разлози, већ се служи аксиоматичном конвенционалном тврдњом да је једино Вуков модел био онај прави. Али, као што се зна, поједини словенски писмени, књижевни и стандардни језици стварани су на веома различите начине, што не представља неку сметњу њиховом успешном функционисању. Другим речима, језик славеносрпске писмености, нарочито када су у питању доминантне развојне тенденције у каснијој његовој фази, свакако, могао би да постане база за стварање српског језичког стандарда – да се није појавио Вук са својом револуционарном и визионарном концепцијом писменог српског језика Новог доба. Подсетимо, да – иако су и неки други словенски стандардни језици створени на бази сличних концепција (нпр., словачки), Вук је био први који се усудио да језик усмене народне културе стави у апсолутни центар књижевно-језичке концепције.⁶

⁶ Ова тема се развија у једном нашем раду, који чак има наслов „Шта би било да није било Вука?“ (KRETSCHMER 20126).

До административног и политичког уједињења српског говорног подручја долази тек после Првог светског рата, док културне везе и заједнички књижевни и стандардни језик постоје већ од последњих деценија 19. века – и то не само за Србе, већ и за становништво Хрватске, Босне, Херцеговине и Црне Горе. Ипак, ни унутар самог српског говорног подручја не долази до потпуног уједињења – одређене разлике између унутрашње Србије и данашње Војводине у ставу према народној компоненти националне културе као и у историјском културном памћењу социјума и данас се дају приметити – а да не помињемо специфику Црне Горе као и унутрашњу диференцијацију босанско-херцеговачких простора.

Потрудили смо се да покажемо неке аспекте досада сразмерно слабо проучене тематике у оквиру концепције Православне Славије као културно-језичког јединства, наиме, специфику развојних процеса код оних делова тог ареала који су дуже време припадали неком туђем окружењу – језичком, културном и/или верском. Тиме смо хтели да скренемо пажњу на важност истраживања не само оног заједничког у историји Православне Славије, већ и њене унутрашње диференцијације. То ће нам, поред осталог, омогућити адекватније проучавање и једне друге важне, а мало проучене теме – историје завршне фазе културно-језичке заједнице православног словенског света и механизма прелаза на културни модел Новог доба.

У границама овог приказа, свакако, није било могуће да се да детаљни увид, исцрпна анализа како размотрене четири енклавне ситуације, тако и проблематике унутрашње диференцијације културе Православне Славије у целини. То и није био циљ овог рада – већ да се скрене пажња на важност упоредног приступа проучавању културне и језичке историје и да се прикажу могуће методолошке опције једног таквог приступа.

Цитирана литература

- Гавриловић, Славко (ур.). *Историја српског народа*. Књ. 4. „Срби у XVIII веку.“ Београд 1986.
- Грулић, Радослав. *Српске школе (од 1718–1739 г.)*. Београд 1908.
- Живов, В. М. „Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков. *Актуальные проблемы славянского языкознания*. Москва 1988, стр. 49–98.
- Живов, В. М. *Культурные конфликты в истории русского литературного языка XVIII – начала XIX в.* Москва 1990.

- ЖИВОВ, В. М. „Культурные реформы в системе преобразований Петра I. *Из истории русской культуры*. Т. III (XVII – начало XVIII века). Москва 1995, стр. 528–583.
- ЖИВОВ, В. М. *Язык и культура в России XVIII века*. Москва 1996.
- ЖИВОВ, В. М. *Разыскания в области истории и предыстории русской культуры*. Москва 2002.
- КИРИЛОВИЋ, Димитрије. *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*. Сремски Карловци 1929.
- КОСТИЋ, Страхиња. „Почеци образовања учитеља на 'нормалним' течајевима у Сомбору 1778–1811.“ Макаревић, Р., Василијевић, С. (ур.), *Две стотине године образовања учитеља у Сомбору. 1778–1811*. Сомбор 1978, стр. 11–80.
- КРЕЧМЕР, Анна. „Актуалне вопросы истории русского литературного языка.“ *Вопросы языкознания*, № 6/1995, стр. 96–123.
- КРЕЧМЕР, Ана. „1847. и језичка реформа Вука Караџића.“ *Зборник Мајице Српске за књижевност и језик* XLV/1–3 (1997), стр. 117–121.
- КРЕЧМЕР, Анна. „Сравнительная история славянских литературных языков: вопросы методологии.“ *Вестник Московского Университета*. Сер. 9., № 3/1998, стр. 48–59.
- КРЕЧМЕР, Ана. „О књижевно-језичкој традицији до 1800. код Срба и Руса (размишљања о словенској историјској стандардизацији).“ *Јужнословенски филолог* LVI/1–2 (2000) (in memoriam П. Ивић), стр. 543–559.
- ЛАРИН, Б. А. *Разговорный язык Московской Руси. Начальный этап формирования русского литературного языка*. Москва 1961.
- ЛАРИН, Б. А. *Лекции по истории русского литературного языка*. Москва 1975.
- ЛЕЩИЛОВСКАЯ, И. И. „Сербская культура.“ Злыднев, В. И. (отв. ред.), *Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху Просвещения*. Москва 1988, стр. 173–199.
- ЛИТАВРИН, Г. Г. и В. В. Иванов (отв. ред.). *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма*. Москва 1989.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. „Система литературных жанров Древней Руси.“ *Славянские литературы*. V Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва 1963, стр. 47–70.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. „Древнеславянские литературы как система.“ *Славянские литературы*. VI Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва 1968, стр. 5–48.
- ЛОТМАН, Ю. М. „Несколько мыслей о типологии культур.“ Успенский, Б. А. (отв. ред.), *Языки культуры и проблемы переводимости*. Москва 1987, стр. 3–11.

- МАРЈАНОВИЋ-ДУШАНИЋ, Смиља, Поповић, Даница. *Привајни живоји у српским земљама средњег века*. Београд 2004.
- НИКОЛАЕВА, Т. М. „Было ли так называемое „третье южнославянское влияние“?“ Андрамонова, Н. А., (отв.ред.), *Русская и сопоставительная филология*. Казань 2003, стр. 95–99.
- ПИККИО, Рикардо. *Древнерусская литература*. Москва 2002.
- ПИККИО, Рикардо. *Slavia Orthodoxa. Литература и язык*. Москва 2003.
- ПОПОВИЋ, Марко, ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав, РИСТОВИЋ, Милан. *Историја привајног живоја у Срба*. Београд 2011.
- САМАРЦИЋ, Радован (ур.). *Историја српског народа*. Књ. 3. „Срби под туђинском влашћу 1537–1699.“ Београд 1993.
- СКОРИНА: „Франциск Скорина и его время.“ Энциклопедический справочник. Минск 1990.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „К вопросу о древнеславянском языке как общем литературном языке южных и восточных славян.“ *Вопросы языкознания* 1/1961, стр. 52–66.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Роль древнеславянского литературного языка в истории русского, сербского и болгарского литературных языков в XVII–XVIII вв.“ Аванесов, Р. И., Котков, С. И. (изд.), *Вопросы образования национальных языков*. Москва 1962, стр. 5–21.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Взаимоотношения локальных типов древнеславянского (литературного) языка позднего периода (2-я пол. XVI–XVII вв.).“ *Славянское языкознание. V Международный съезд славистов. Доклады советской делегации*. Москва 1963, стр. 230–272.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Литературный язык у сербов в конце XVIII – начале XIX в.“ *Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков*. Москва 1978, стр. 269–328.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Литературный язык у сербов в XVIII в. (до 1780 г.).“ *Славянское и балканское языкознание. История литературных языков и письменность*. Москва 1979, стр. 154–201.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Конкуренција и коегзистенција норми у књижевном језику XVIII в. код Срба.“ *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 10/1. Београд 1981, стр. 33–40.
- ТОЛСТОЈ, Н. И. „Однос старог српског књишког језика према старом словенском језику.“ *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 8/1. Београд 1982, стр. 15–25.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. „Славянские литературные языки и их отношение к другим языковым идиомам (стратам) – (опыт сравнительного рассмотрения).“ Толстой, Н. И., *История и структура славянских литературных языков*. Москва 1988а, стр. 6–27.

- Толстой, Н. И. „К вопросу о зависимости элементов стиля стандартного литературного языка от характера его „стандартности“.“ Толстой, Н. И. *История и структура славянских литературных языков*. Москва 1988б, стр. 27–34.
- Толстой, Н. И. „Отношение древнесербского книжного языка к старославянскому языку.“ Толстой, Н. И., *История и структура славянских литературных языков*. Москва 1988в, стр. 164–173.
- Толстой, Н. И. „Slavia Orthodoxa и Slavia Latina – общее и различное в литературно-языковой ситуации.“ *Вопросы языкознания*, № 2/1997, стр. 16–23.
- Толстой, Н. И. *Избранные труды*. Том II. Славянская литературно-языковая ситуация. Москва 1998, стр. 30–42.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Языковая ситуация Киевской Руси и ее значение для истории русского литературного языка*. IX Международный съезд славистов. Доклады. Москва 1983.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Из истории русского литературного языка XVIII – начала XIX века*. Москва 1985.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. Москва 1987.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*. Москва 1994а.
- УСПЕНСКИЙ, Б. А. „Роль дуальных моделей в динамике русской культуры (до конца XVIII века).“ Успенский, Б. А., *Избранные труды*. Т. I. Семиотика истории. Семиотика культуры. (Язык. Семиотика. Культура). Москва 1994б, стр. 219–253.
- ФОТИЋ, Александар. *Привајини живој̄ у ср̄пским земљама у освиј̄ модерног доба*. Београд 2005.
- FERGUSON, Charles. „On Diglossia.“ *Word* 15 (1959), стр. 325–359.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. *Studie o spisovném jazyce*. Praha 1963.
- HAVRÁNEK, Bohuslav. „Задачи литературного языка и его культура.“ *Prager Linguistischer Zirkel*. München 1971, стр. 338–377.
- ISSATSCHENKO, Alexander. *Mythen und Tatsachen über die Entstehung der russischen Literatursprache*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 298. Bd., 5. Abhandlung. Wien 1975.
- ISSATSCHENKO, Alexander. *Geschichte der russischen Sprache*. Heidelberg, Bd. 1 1980, Bd. 2 1983.
- JEDLIČKA, Alois. *Die Schriftsprache in der heutigen Kommunikation*. Leipzig 1978.

- KRETSCHMER, Anna. *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*. Slavistische Beiträge 241. München 1989.
- KRETSCHMER, Anna. „Схватања Доситеја Обрадовића о књижевном језику (теорија и пракса језичке употребе код Словена у 18. веку).“ *Научни сасиџанак слависџа у Вукове дане* 19/2. Београд 1990, стр. 61–68.
- KRETSCHMER, Anna. „Методологија разрађивања лингвистичких текстуелних модела за предстандардно-језичко доба.“ *Научни сасиџанак слависџа у Вукове дане* 20/2. Београд 1991, стр. 65–71.
- KRETSCHMER, Anna. „Zur Rolle der Übersetzungen bei der Entstehung von slavischen Standardsprachen (unter besonderer Berücksichtigung der russischen und der serbischen Situation).“ *Zeitschrift für Slavistik* № 37/1 (1992), стр. 60–71.
- KRETSCHMER, Anna. „Zur Entstehungsgeschichte slavischer Standardsprachen (einige methodische Überlegungen).“ *Welt der Slaven XXXVIII/2* (1993), 254–264 (Beitrag für den XI. Internationalen Slavistenkongress, Bratislava 1993).
- KRETSCHMER, Anna. „Und noch einmal zur Diglossie.“ *Wiener Slawistischer Almanach* 33, 1994, стр. 181–195.
- KRETSCHMER, Anna. „О феномену тзв. Pax Slavia Orthodoxa у контексту историје словенских стандардних језика.“ *Научни сасиџанак слависџа у Вукове дане* 25/2. Београд 1996, стр. 31–39.
- KRETSCHMER, Anna. „Од српскословенског ка рускословенском (на материјалу 'Хроника' Ђ. Бранковића).“ *Научни сасиџанак слависџа у Вукове дане* 28/2. Београд 1999, стр. 197–202.
- KRETSCHMER, Anna. „Pax Slavia Orthodoxa vs. Pax Slavia Latina.“ Girke, W., Guski, A., Kretschmer, A. (Hg.), *Вертоградъ многоцветный. Specimina Philologiae Slavicae, Suppl. 64*. München 1999, стр. 145–152.
- KRETSCHMER, Anna. „Уочи стандардизације српског језика (језик *Хроника* Ђ. Бранковића).“ *Научни сасиџанак слависџа у Вукове дане* 30/1. Београд 2001, стр. 11–19.
- KRETSCHMER, Anna. „Slavenoserbisch.“ *Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens* 10. Klagenfurt–Wien–Ljubljana–Sarajevo 2002, стр. 473–476.
- KRETSCHMER, Anna. „Vom Kirchenslavischen zu Schriftsprachen der Neuzeit (Schriftserbisch um 1700).“ *Welt der Slaven XLIX* (2004), стр. 145–160.
- KRETSCHMER, Anna. „О руском језику петровског времена (в свете данних анализа частной переписки).“ Okuka, M., Schweier, U. (Hg.). *Germano-Slavistische Beiträge*. Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag. Die Welt der Slaven. Sammelbde – Сборники. Bd. 21 (2004), стр. 137–148.

- KRETSCHMER, Anna. „Формирање функционалних стилова у српској писмености у доба Вукових реформи.“ *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 32/1. Београд 2004, стр. 201–210.
- KRETSCHMER, Anna. „Српски језик између старог и новог доба (о језику *Хроника Ђ. Бранковића*).“ *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 34/1. Београд 2005, стр. 43–53.
- KRETSCHMER, Anna. „Eine sprach- und kulturhistorische Studie zur Endphase der Orthodoxen Slavia., Kempgen, S. et al. (eds.), Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Ohrid 2008. *Die Welt der Slaven*. Sammelbde, Bd. 32 (2008), стр. 205–216.
- KRETSCHMER, Anna. „Slawenoserbisch als Phänomen der serbischen Sprach- und Kulturgeschichte und der Slavia Orthodoxa.“ Плић Марковић, Г., Kretschmer, A., Okuka M. (прir.), *An den Anfängen der serbischen Philologie – На њочеџима српске филологије. „Сало дебелого јера либо азбукојроџрес Саве Мркаља (1810–2010).“* Philologica Slavica Vindobonensia 1. Wien 2012б, стр. 21–47.
- KRETSCHMER, Anna. „Šta bi bilo da nije bilo Vuka?“ Плић Марковић, Г., Kretschmer, A., Okuka M. (прir.), *An den Anfängen der serbischen Philologie – На њочеџима српске филологије. „Сало дебелого јера либо азбукојроџрес Саве Мркаља (1810–2010).“* Philologica Slavica Vindobonensia 1. Wien 2012б, стр. 281–285.
- РИЦЧИО, Riccardo. „Die historisch-philologische Bedeutung der kirchenslavischen Tradition.“ *Welt der Slaven VII* (1962), стр. 1–27.
- РИЦЧИО, Riccardo. *Litteratura della Slavia ortodossa (IX–XVIII sec.)*. Bari 1991.
- СТЕГМУЛЛЕР, Wolfgang. „Der sogenannte Zirkel des Verstehens.“ *Das Problem der Induktion. Humes Herausforderung und moderne Antworten*. Darmstadt 1975, стр. 63–88.

Анна Кречмер

К ВОПРОСУ СЛАВЯНСКОГО КУЛЬТУРНО-ЯЗЫКОВОГО
ИДЕНТИТЕТА (ПРАВОСЛАВНЫЕ СЛАВЯНЕ ВНЕ
ПРАВОСЛАВНОЙ СЛАВИИ)

Р е з ю м е

Исходной точкой данной работы является концепция Православной Славии как культурного (относительно письменной, цивилизационной культуры) единства – от момента принятия христианства византийского толка и до Нового времени. Сама работа посвящена, однако, дифференци-

ации, специфике внутри этого единства. Она показана в работе на примере сравнительного анализа четырех энклавных ситуаций восточнославянского мира – восточных славян под татарским игом, восточных славян в составе Великого княжества Литовского, позднее польско(-литовского) государства, южных славян (сербов) под турецким игом и южных славян (сербов) – подданных Австрийской империи.

Ключевые слова: Slavia Orthodoxa – (само)осознание человека и общества – донациональный период – общество в диаспоре.

Anna Krechmer

SOME REMARKS ABOUT SLAVIC CULTURAL AND LANGUAGE IDENTITY (SLAVIA ORTHODOXA IN THE ENCLAVE SITUATION)

Summary

The objective of the paper is to describe the internal variability within the cultural unity of Slavia Orthodoxa (a world with the uniform written culture, literature and the Church Slavonic language) from the times of christening in the Eastern Orthodox Church and up to the New Age. The contrastive analysis of the paper presents four enclave situations: Eastern Slavs during Mongolian reign, Eastern Slavs as the citizens of the Grand Duchy of Lithuania, South Slavs (Serbs) under Turkish reign, South Slavs (Serbs) as the citizens of the Austrian Empire.

Keywords: Slavia Orthodoxa – (auto)perception of a person's community – pre-national period – community in the enclave situation.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 821.163.4.09-1:398

COBISS.SR-ID 218543628

DOI: 10.2298/JFI1504029K

Примљено: 7. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

МАРИЈА Н. КЛЕУТ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

О НАСТАНКУ И СУДБИНИ *ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА*

Циљ рада је да се пронађу личности које су се старале о настанку и чувању *Ерлангенског рукописа*, најважнијег зборника српско-хрватских десетерачких песама пре појаве књига Вука Караџића. Спроведено историографско истраживање указује на то да је рукопис настао старањем генерала Максимилијана Петраша, који га је са собом понео у завичајну Моравску. Његов син Јозеф Петраш чувао је рукопис у својој приватној библиотеци. Након смрти млађег Петраша рукопис је најпре доспео у Алтдорф, а затим, након укидања овог универзитета, у Универзитетску библиотеку Ерланген. Личност писара (записивача/преписивача) *Ерлангенског рукописа* и даље је непозната.

Кључне речи: *Ерлангенски рукопис*, рукописна збирка, народне песме, певач, записивач, граничар, Војна граница.

Непроцењива је вредност *Ерлангенског рукописа* за изучавање генезе српско-хрватских народних песама.¹ „Овај је рукопис, дакле, највећи и најстарији *йоузвано даџирани* зборник српскохрватских народних песама“ (ЕР: XXI). Његов значај оправдава настојање да се поближе истраже околности у којима је настао и пут којим је стигао до Универзитетске библиотеке у Ерлангену.

Истраживање спроведено у овом раду започето је од закључака Герхарда Геземана, научника заслужног за критичко издање *Ерлангенског рукописа* и за најважније податке о времену његовог настанка:

* kleutmaj@gmail.com

¹ У термилошким недоумицама око именовања националне припадности усменокњижевне традиције определила сам се за „српско-хрватске“ због тога што тај термин употребљава и Г. Геземан, а и најприкладнији је за означавање садржине рукописа.

„...наша збирка скуиљена и найисана йосле год. 1716, а йре год. 1733...“ (EP: XXI); о локалитету: „... могао бих узети за постојбину рукописа од прилике један крај у четвороуглу Сисак – Сава – Градишка – Вировитица – Крижевци – Сисак“ (EP: LXII) и о личности записивача/преписивача: „Сва је прилика да је био војни или канцеларијски чиновник у управи Војне Границе“ (EP: CIV). Ови закључци – без обзира на доцније радове – нису битно оспорени, ни након једног столећа од проналажења драгоценог зборника.² Покушаји да се постојбина збирке одреди помоћу језика, помоћу садржаја (локалитета) песама или анализом рукописа нису се показали успешним јер – како је упозорио још Г. Геземан – топографија песама путује далеко од места која се помињу, језик народних песама је делом наддијалекатски, а певача је, вероватно, било више. Стога је ово истраживање усмерено ка личностима које су се задесиле у датом времену и на датом простору, а могле су бити заинтересоване за састављање оваквог зборника песама. Све истражено указивало је на две историјске личности: Максимилијана и Јозефа Петраша, оца и сина. Навођење њихових животописа (занимљивих и као судбине људи у великој Аустријској монархији) има за циљ да аргументује поставку да су управо они заслужни за настанак и чување *Ерлангенског рукописа*.

Максимилијан Петраш (Maximilian von Petrasch), барон, фелдмаршал лајтнант, рођен је 1668. године. Син добростојећих људи из грађанског сталежа, ступио је у краљевску војску као обичан коњаник у регименту кирасира. Ватрено крштење доживео је, са братом Ернестом, 1695. године, код Лугоша (у Темишварском Банату) и „видео свог генерала Ветеранија како умире грозном јуначком смрћу“. Након пет година војничке службе постао је официр (WURZVACH 1870: 105). По томе, могло би се закључити да простор Војне границе није ни напуштао, јер је следећи познат податак из његове биографије да је у Ракоцијевом устанку (1703–1711) допао шака куруцима, који су га наговарали да пређе на њихову страну. Максимилијан

² Онлајн издање *Ерлангенског рукописа*, поред низа корисних критичких података, садржи и списак литературе (ДЕТЕЛИЋ и др.). *Ерлангенски рукопис* је у електронском облику доступан и у Библиотеци САНУ. Рукопис је пронађен 1913. године; наредне године о њему је држао предавање Ерих Бернекер у Баварској академији наука, а објавио га је 1925. Герхард Геземан (EP). Записивање песама започето је, по свему судећи, 1716. године, па су оне сада старе три столећа. Ове јубуиларне годишњице нису биле повод за настанак овог рада; десило се случајно.

је остао веран својој првој заклетви и поднео је „вишеструко отежано заробљеништво“ све до размене заробљеника (WURZBACH 1870: 105), што се десило најкасније 1711. године. „Храброст и вештина у служби допринели су његовом брзом напредовању“ (WURZBACH 1870: 105).³ Године 1708. постао је пуковник и командант тврђаве Брод. Према сачуваним документима, бринуо је о радовима на поправци тврђаве, тражио од Дворске коморе у Бечу средства за изградњу пекаре и складишта хране, и за исплату радника; слао извештаје о кретању османлијске војске. Именован је заповедником Раче и Моравића, а Евгеније Савојски препоручио му је да међу своје војнике прима и избеглице из Босне (КЛЈАЛЋ 2002: 26). Бојеви пограничних војски Хабзбуршке монархије и Османског царства настављени су. Петраш је из тврђаве Брод „у тадашњим бојевима са Турцима пружио нове доказе своје храбрости и разборитости; поред осталог надмудрио је посаду Градишке, којој је поставио замку и нанео јој тако тешке губитке да је посада запалила Градишку и повукла се у Бањалуку. Петраш је убрзо постао миљеник принца Евгенија, који му је пружао доказе свога поверења дајући му налоге за важне подухвате. Тако му је издао наредбу да заузме добро утврђену Дервенту, што је извршио тачно по Евгенијевој жељи, не базирајући се на рану добијену у Лугошу, која се поново дала на зло и спречила га да се попне на коња, тако да је водио поход са неке простирке“ (WURZBACH 1870: 105). Градишка је освојена 9. аугуста 1716. Дервента је заузета 7. септембра 1717. „Прво је бацио око на шанац Лишница, који су подигли Турци између Зворника и Шапца, који је налетом освојио 25. маја 1717. командујући над нешто више од хиљаду људи и два топа и овом приликом задобио три заставе. Покушај да заузме тврђаву Шабац Петрашу није успео, ипак пробио се између Шапца и Митровице, чиме је успоставио везу са Петроварадином и омогућио снабдевање главнине војске“ (WURZBACH 1870: 105). Освојио је Купиново, а затим се повукао у Митровицу и Рашку. Са корпусом од 3000 граничара и 1000 војника 15. септембра стигао је под Зворник, али га није освојио (БЕШЛИН 2014: 506). „Године 1718. именован је принц Евгеније Петраша, који је у међувремену постао

³ Биографије Максимилијана и Јозефа Петраша написане су, највећим делом, према Вурцбаховом лексикону (WURZBACH 1870: 105–109); мој превод појединих одломака дат је у наводницима. Прецизнијим подацима допуњене су ове биографије на основу истраживања Ј. Кљажјић (2002: 25–30). Историјски контекст (посебно датуми), који у овим изворима недостаје, успостављен је на основу књиге Б. Бешлина (2014).

генерал фелдвахтмајстор, за краљевског комесара за разграничење и посведочио му да је истакнути граничарски официр, кога војници воле, који познаје земљу, обичаје и навике становништва, разуме њихов језик и уопште код народа ужива не мали углед“ (WURZBACH 1870: 106). Након склапања Пожаревачког мира (1718), кад је преузео функцију заповедника Славонског генералата у Осијеку, бринуо се о радовима на бродској тврђави (КЛЈАЛС 2002: 29–30). „Године 1722. добио је заједно са братом Ернестом угарски баронат и индигенат и убрзо након тога примљен у чешки баронат. Померен је још у краљевског фелдмаршала поручника. Али како су ратне недаће и многа рањавања врло ослабила његово тело, повукао се на своје добро Фирстенау у вроцлавском крају“ (WURZBACH 1870: 106). „Петраш је Брод последњи пут посјетио поводом изградње главних врата на бродској тврђави у липњу 1723.“ (КЛЈАЛС 2002: 30). Умро је „после вишенедељних патњи у старости од 56 година“ (WURZBACH 1870: 106), 1724. године. У крајевима у којима је војевао иза њега остало је сећање на петраршка времена и остала је прича:

Има у Зворнику један топ који се зове Петраш. Онуда Србљи приповиједају да је прије сто и неколико година (*Петраршикијех година*) некакав Петраш капетан (њемачки) био узео Зворник од Турака, па кад је последије стигла турска војска, а он побјегао из Зворника и онај топ оставио у путу те га Турци нашли и однијели у Зворник. Приповједа се да је тај капетан имао још један топ, који се звао Зеленко, али будући да је био врло голем, зато га је одмах под Зворником бацио у Дрину (и кажу да ондје и сад кашто буче у води као во), а овај је био повукао са собом, па кад је видио да ће га отети Турци, а он натрпао на њега дрва па запалио да би изгорео и растопио се, али дрва изгоре, а топу не буде ништа (КАРАЦИЋ 1986: 687).

Усмено предање и стварносна грађа битно се разликују. Историјска чињеница је да под Зворником: „Тешку артиљерију Петраш није имао, а није се могла ни допремити због лоших путева...“ (Бешлин 2014: 506).⁴ Топ именом Зеленко власништво је у народним песмама разних јунака, а у песмама има несумњиво натприродне особине. Временом и усмено предање пало је у заборав, а оно што је записом спасено сведочење је о популарности стварног генерала.

Животни пут Максимилијановог сина Јозефа Петраша врло је различит од очевог, од кога је наследио племићку титулу барона и знатно имање. Ађутантом принца Евгенија Савојског именован је

⁴ Г. Геземан наводи извор по коме је Зворник 1716. опседао Ернест фон Петраш (EP: XVII) – међутим, то је био Максимилијан.

вероватно на основу очевних заслуга, али је брзо напустио војнички позив. Из богате биографије ученог и свестраног племића епохе просвећености само је неколико података који су у вези са *Ерлангенским рукописом*. Рођен је у Броду 19. октобра 1714, у време када је његов отац био командант ове пограничне тврђаве. Умро је 15. маја 1772. на свом добру Нојшлос у Моравској. Ниједно од многих и дуготрајних путовања није га више водило на јужне границе Аустријске монархије. Не зна се када је напустио Брод, али своје место рођења није заборавио. Траг о томе остао је у псеудониму Славонац у књизи коју је издао анонимно (у Франкфурту и Лајпцигу 1767. и 1768) *Sammlung verschiedener deutscher Gedichte eines Slavoniens I–II (Збирка различитих немачких њесама једног Славонца)*. „Није био од малог угледа у своје време, поседовао је знања у разним наукама и језицима, од којих је немачки, латински, француски, италијански и шпански говорио, а грчки, хебрејски, славонски, енглески, мађарски и холандски добро разумео. Поседовао је вредну библиотеку са делима на наведеним језицима, која је касније прешла у посед његових наследника. Учена друштва у Кемптену, Алтдорфу и Аугсбургу именовала су га својим чланом“ (WURZBACH 1870: 108–109).

Зашто настанак *Ерлангенског рукописа* и бригу о његовом чувању треба приписати Петрашима?

Аргументи који говоре у прилог томе да је збирка настала у непосредној околини Максимилијана Петраша и била његово власништво следећи су. Војник од заната, који му је омогућио прелазак у племићки сталез, провео је на југоисточној аустријско-турској граници безмало три деценије (1695–1723), од тога петнаест година на посавској граници (1708–1723) у време када је настала и на месту на коме је настала усменопоетска традиција коју фиксира *Ерлангенски рукопис*. Овај барон, на положају заповедника бродске тврђаве, био је тада и тамо једина личност чији је ранг омогућавао организовање замашног посла записивања и/или преписивања 217 песама. Произвољно би било тврдити да је писао сам. Највероватније није – војне дужности нису му остављале довољно времена за такву врсту забаве.⁵ Ипак, имао је могућност да нареди неком од својих подређених, неком писару (као што је претпоставио Г. Геземан), да запише песме, које је слушао и разумео.

⁵ Вредело би, ипак, упоредити рукопис Максимилијана Петраша или његових писара сачуване у Ратном архиву у Бечу са *Ерлангенским рукописом*.

Описи прилика у Војној граници откривају намеру аустријских власти да свестрано, детаљно и прецизно упознају ситуацију у новоосвојеним крајевима, не само са војног, економског и политичког становишта но и са становишта обичаја, материјалне и духовне културе затеченог живља. Фридрих Вилхелм фон Таубе путовао је, по налогу цара Јосифа II 1767–1768. године кроз Славонију и Срем, а у свом *Историјском и географском опису* писао, између осталог, и о језику („илирски“), обичајима и навикама, о томе да „код Илира ипак нема оскудице у многим песницима и певачима (Dichter und Maistersänger). Сви Илири су барди и имају природан смисао за пеништво, али он није израђен, мада њихове песме звуче мелодично и лепо их је слушати“ (ТАУБЕ 1998: 52, 56–58). Максимилијан Петраш слао је у Беч извештаје; записивање песама могло је бити део прикупљања података о обичајима и расположењу граничара.

Присуство тумача, познаваоца немачког и „илирског“ језика потврђено је у описима путовања кроз Војну крајину:

Отприлике половину свих хрватских и славонских официра чине Немци и Мацари, но они, чим дођу у регименту, морају да науче илирски језик, мада се приликом војних вежби командује немачки. Фурири и региментски писари свих регименти које се налазе на граници морају научити турски језик... Сваком командујућем генералу у Војној граници додељује се у исту сврху по један заклету тумач“ (ТАУБЕ 1998: 215).

Франц Штефан Енгел, који је дуго службовао у славонско-сремској војној граници крајем XVIII и у првој деценији XIX века, међу подређенима командујућег генерала помиње „тумача за илирски језик“ (ЕНГЕЛ 2003: 337). Таквих је тумача морало бити и раније; они су били неопходни за споразумевање на Војној граници, састављеној од људи многих језика и нација, а таквог тумача вероватно је имао и командант Брода. Међу овим службеницима крије се и анонимни записивач *Ерлангенског рукописа*.

Али што се тиче генерала Максимилијана све је необичније. Он је разумео „славонски“, по меродавним сведочењима, што није необично; чудо би било да након 28 година проведених на Крајини није могао да разуме о чему говоре подређени му ратници. Познавање језика домаћег становништва омогућено је још и генераловим пореклом: био је Чех из Моравске, у којој је имао имање и у коју се вратио да умре. Иако су племићка титула и војни ранг били важнији људима у Хабзбуршкој монархији но националност, траг о пореклу Максимилијана Петраша остао је и у хронологији његовог напредовања у друштвеној хијерархији: прво је добио угарски баронат и

индигенат (територија на којој је стекао ратне заслуге), а затим је уписан у ред чешких барона (земља порекла).

Знање чешког олакшало је, свакако, Максимилијану Петрашу разумевање српско-хрватског.⁶ Знао је, дакле, генерал о чему и како певају његови граничари словенског порекла. Међу оних 3000 граничара којима је командовао у походима и међу пребезима из Босне које је примао под своју команду налазили су се певачи *Ерлангенског рукописа*. Максимилијан Петраш имао је, судећи по његовој биографији, мотива да тражи да се те песме записују, и званичних војних, и сасвим личних.

Анализом садржаја песама, с обзиром на датирање *Ерлангенског рукописа*, Г. Геземан установио је да „о временима после догађаја из ‘Петрашкијех година’ у нашој збирци нема ни помена“ (ЕР: XIII). Уклапа се ово у тезу да је *Ерлангенски рукопис* био својина генерала Максимилијана: кад је напустио Славонију, понео је са собом песмарицу.

Г. Геземан анализирао је детаљно песме бр. 29, 81, 91, 125, 166 (ЕР: XIII–XXI), све о времену аустријског рата и великог похода Евгенија Савојског, бавећи се одјецима стварних догађаја у епици. Допуна истражених података показује да су ове усмене творевине, заправо, повезане са генералом Петрашом.⁷

Најнепосредније повезана са командантом тврђаве Брод јесте песма о освајању Градишке (ЕР, бр. 166), најпре по томе што је у њој у тачном облику сачувано име војсковође, „ђенерала Петраша“, једино то име у обимном *Ерлангенском рукопису* од многих странаца који су командовали граничарима у Крајини.⁸ Генерал је приказан у складу са поетиком народних песама: „Што прид њима лети сив соколе, / Оно је Петраш ђенерале“. У суровој реалности ратничког живота, према историјским документима, Петраш није могао ни да

⁶ Податак о националности искључује Максимилијана Петраша као записивача/преписивача *Ерлангенског рукописа*: чешки и српско-хрватски имају безмало идентичан консонатски систем те онај коме је чешки матерњи не би грешно у записивању управо у консонантима, онако како је то чинио анонимни писар.

⁷ У једном свом још необјављеном раду о усменој традицији у Војној крајини, претежно Банатској и њој блиских територија (М. Клеут, *Војна граница – литерарни записи у сенки*), писала сам о поетским средствима која се употребљавају у тематизацији певачу савремених догађаја, односно о начинима којима усменокњижевна епика „искривљава“ реалност, те се то овом приликом не помиње.

⁸ Имена „Ередел’ћ бан“ (ЕР, бр. 77) и „краљ Брандесбург“ (ЕР, бр. 91) заправо су изведенице од имена територија и сасвим су уопштена.

седи на коњу, али је био у стању да командује. Испод херојско-епске стилизације приповедања (схема девојачког злокобног сна, словенска антитеза није соко него јунак) препознаје се догађај који је мотивисао настанак песме, а препознаје се и намера певача да опише Петрашеву ратну тактику: напад након преласка Саве шајкама на местима где браниоци Градишке нису то очекивали.

Међу песмама *Ерлангенског рукописа* које су покушаји да се ратовања на Војној граници „упишу“ у традиционалне обрасце јуначких песама налази се и једна (ЕР, бр. 81) сасвим необичне, нашој усменој епизи непознате теме: сукобљене стране су, с једне стране, куруци, а са друге чонградске катане.⁹ О овој песми писао је Г. Геземан да она „... води нас у друге историјске и географске прилике [даље од славонског ратишта], више на север, међу схр. насељенике, у Мацарску, а у доба Ракоцијевог устанка“ (ЕР: XIX). Ако граничарима на Посавској крајини куруци, припадници антихабзбуршког покрета Ференца II Ракоција, нису били познати, Максимилијану Петрашу свакако јесу јер је био у њиховом заробљеништву.

Неизвесније је на који се одређени историјски бој односи песма *Ерлангенског рукописа* у којој је опевана погибија у Моровићу (ЕР, бр. 90). Поуздано навођење топонима (шанац Моровић, у Посављу, на обали Босута, са командом у Варадину, изложен у аустријско-турским сукобима нападима из Босне) упућивало би на закључак да је песма настала као поетски одјек неке битке на овом простору. Максимилијан Петраш био је и командант Моровића, одговоран за поверени му војни објект и заинтересован за песму о њему.

Песма о кулауз-девојци (ЕР, бр. 125) састављена је по познатом наративном обрасцу усмене епике; она „не мора бити историјска... Једно је несумњиво: певач који је први певао ову песму познавао је врло добро крај у коме се догађај тобоже десио, а то је управо онај део Босанске крајине који је био главно војиште у турско-аустријском рату год. 1716–1718 [Дубица, Костајница, Јасеновац, Јабланац, Кошутарица, Градишка]“ (ГЕЗЕМАН 1925: XVIII). Овоме би се могло понешто и додати. Главно војиште у овом рату било је опсада и освајање Београда, у чему Петраш није учествовао, али је био задужен да спречи продор турске војске из Босне. У првим окршајима у борби за Београд, код Сланкамена, заробљен је Ернест Антон Петраш, брат Максимилијанов, на чијој је шајки експлодирао барут (БЕШЛИН 2014: 497). Освајање Београда тема је једне од

⁹ Антагонизам „ми“ против Турака доминантан је у нашим народним песмама.

песама *Ерлангенског рукописа* (бр. 91), која је свакако била важна команданту Посавске границе и брату заробљеног.

На крају, постоји у *Ерлангенском рукопису* један слој песама које нису усменог постања, којима је поклоњена незнатна пажња и у студији Г. Геземана и у свим доцнијима. То се може разумети: песме усменог постања значајније су, више их је и уметнички су супериорније. Међутим, кад је реч о околностима настанка *Ерлангенског рукописа*, треба и њих узети у обзир. За шест песама (ЕР бр. 1, 2, 20, 37, 38, 39) речено је: „Да су грађанског, варошког порекла то је несумњиво, али су ваљда врло рано продрле и у сељачки народ“ (ЕР: СХIV). Број песама које припадају грађанском песништву Боривоје Маринковић знатно је проширио тиме што је већи број песама из *Ерлангенског рукописа* унео у своју књигу *Српска грађанска њозеција XVIII и с њочейка XIX сѝолећа* (МАРИНКОВИЋ I 1966, бр. 83, 112, 137, 197, 244; II, бр. 432, 433, 434, 454). Тешко решиво питање границе између народног и грађанског песништва – јер се оба облика традирају усменим путем и узајамно преузимају један од другог теме, мотиве и стилска средства – овом приликом битно је само са једног аспекта. Наиме, присуство облика који припадају грађанском песништву и присуство народних песама које су подвргнуте ретуширању по варошком укусу указују на то да је један од извора *Ерлангенског рукописа* био писани текст (данас непознат). Занимљиво је да су многе од ових песама грађанског, варошког, писаног порекла најстарији познати записи у својој врсти, понеки и једини.¹⁰ Преношење са писаног предлошка бар за један део *Ерлангенског рукописа*, јер све оне нису могле бити ни певане ни усмено преношене, указује на то да је до писаног текста дошао свакако човек навикнут на писану реч. Максимилијан Петраш, као иницијатор, или његов писар, као извршилац налога да се оформи велика збирка?

Даља судбина *Ерлангенског рукописа* може се реконструисати на основу расположивих иако недовољних података. Када је напустио

¹⁰ Инструктиван и користан преглед варијаната у књизи Б. Маринковића показује да су неке од грађанских песама из *Ерлангенског рукописа* најстарије или једине забележене варијанте у својој врсти (МАРИНКОВИЋ II 1966: 336–337, 338, 348, 356–357, 375, 389, 393–394, 399, 400, 459–460, 467–468). Ови записи показују да је настанак српског грађанског песништва неколико деценија старији од времена у коме су настале прве сачуване рукописне песмарице: *Ерлангенски рукопис*, према овде спроведеном истраживању, завршен је најкасније 1723. године, а најстарије рукописне песмарице потичу из шездесетих, можда и из четрдесетих година XVIII века (МАРИНКОВИЋ II 1966: 239–240; Пал 1988: 127–146; Клеут 1995: 349 – 350).

Славонски Брод, Максимилијан Петраш понео је са собом песмарицу, као сведочанство о свом војевању и као сентименталну успомену. Генерал није могао заборавити своје ратовање на јужним границама Аустријске монархије, а није могао бити ни сасвим равнодушан према песмама граничара којима је командовао, посебно не према онима у којима се опевају његови подухвати и помињу локалитети на којима је борао. Овакво закључивање слаже се са Геземановим: „Са извесном поузданошћу може се тврдити да је рукопис, пре но што је био потпуно завршен, био однесен из земље свога постанка и повезан на аустријско-немачком земљишту“ (EP: IV). Г. Геземан изводи овај закључак на основу изгледа рукописа, начина корицења и калиграфије, а то не противречи овде изложеном налазу да је манускрипт са собом понео барон Петраш: Моравска (Mähren) је у XVIII веку део (грофовија) Аустријске монархије, па је и у њој много елемената немачке културе, између осталог, коришћен је немачки календар и калиграфија је била у стилу немачког барока (EP: X–XII).

Рукописна песмарица постала је део универзалног наслеђа Јозефа Петраша након очеве смрти. Учен човек, власник велике библиотеке, зналац језика (међу којима је и „славонски“) имао је однос према *Ерлангенском рукопису* другачији од очевог иако је свакако неговао пијетет према успомени на оца. Био је, поред многих културних и књижевних преокупација, заинтересован и за песништво, а псеудонимом на публикованој ауторској збирци наговестио је идеју о песништву на немачком и на „славонском“ језику. Имао је, дакле, својих разлога, да песмарицу чува.

Ова породица чешких барона угашена је у другом колону, са Јозефом. У биографијама млађег Петраша пише да су велику библиотеку добили његови наследници, али они су, по свему судећи, бар део тог књижног блага дали Ученом друштву у Алтдорфу, што је било примерено: Јозеф Петраш био је члан овог друштва. О томе постоји и материјални траг. Новија истраживања показују: Универзитетска библиотека у Ерлангену поседује два рукописа из фонда Јозефа Петраша, од којих је један својеручан, а оба су доспела у Ерланген из фонда Ученог друштва у Алтдорфу (PÜLTZ 1973: 77). Логично је, дакле, закључити да је и рукопис збирке наших песама стигао у истој пошиљци у Ерланген, па издвојен из целине јер није био немачки. До истог закључка дошао је и Г. Геземан:

„...није, дакле, сасвим искључено да је рукопис био пренесен из неке од оних старијих библиотека, које сада чине најдрагоценији део Ерлангенске библиотеке. Она је основана убрзо по настанку нашега ру-

кописа; добила је... 1809 велику књижницу укинутаг универзитета у Алтдорфу“ (ЕР: III).

Заслужни немачки слависта, међутим, не повезује путовање *Ерлангенског рукописа* са кретањем породице Петраш, што је у овом раду учињено. Реконструкција судбине рукописног зборника изведена је на основу расположивих података, а једним делом заснована и на претпоставкама (углавном у оним деловима који се тичу личног односа барона Максимилијана и Јозефа према записаним песмама).

Ова реконструкција упућује на следеће закључке. Најпре, песме су записиване (једним делом и преписиване) у периоду од 1708. до 1723. године (када је Максимилијан Петраш из Брода командовао ратним операцијама и разграничењем). Из земље свога порекла рукопис је пренет на Максимилијаново добро Фирстенау (Моравска), где је био до 1724. (када је Максимилијан умро). Јозеф Петраш пренео је рукопис на своје добро Нојшлос (Моравска), а након 1772. (када је Јозеф умро) пренет је у Алтдорф (Баварска), да би се 1809. нашао у библиотеци града по којем је добио своје у науци прихваћено име. Рукопис је укоричен, највероватније, негде у Моравској бригом Јозефа Петраша или у Алтдорфу. Овако успостављена историја *Ерлангенског рукописа*, који би се могао назвати и *Петрашев зборник*, води ка закључку да песме нису прикупљане након 1723. године, али не открива певаче или казиваче, нити писара. Они, најзаслужнији за стварање народних песама и за њихово преношење, кретали су се по Посавској крајини у „Петраршким годинама“ и остаће непознати, јер су неважни за званичне документе. Они од којих су записане песме о војни Максимилијана Петраша били су њихови творци и зналци усмене традиције, што се очитује у настојању да се маниром традицијских усмених песама, поетичким средствима којима су владали, прикажу савремени догађаји. Они који су певали или казивали песме о старијим јунацима и догађајима били су преносиоци усмене епике крајева из који су приспели на Крајину. Раздвајање песама из *Ерлангенског рукописа* на две скупине: „историјске песме старијег доба“ и „оне у којима је успомена на стварне догађаје још довољно свежа“ (ЕР: XIII) очитује и њихову различиту позицију у генези усмене традиције. Поетске рефлексije граничарског живота – као целе песме или у појединостима – падале су у заборав; не појављују се ове песме у записима из XIX века. Песмама о старијим догађајима и јунацима налазе се варијанте у збиркама Вука Караџића и у доцнијим. Разлози због којих граничар-

ске песме не опстају у усменом преношењу јесу, најпре, укидање Војне границе и упоредо са тим нестајање граничарског сталеза који би одржавао сећања на Крајину, који би стварао и преношењем одржавао песме о сопственом животу. Ту је, затим, и постепено, али неумитно замирање свеколике усменокњижевне традиције на некадашњим територијама Војне границе.

Цитирана лијераиура

- БЕШЛИН, Бранко. *Евгеније Савојски и његово доба*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана, Снежана Самарџија и др. *Песме Ерлангенског рукописца*. www.erl.monumentaserbica.com&erlmain. 20.07.2014.
- ЕНГЕЛ, Франц Штефан. *Опис Краљевине Славоније и Војводсџва Срема*. Прев. Вера Стојић. Редактор превода и предговор Славко Гавриловић. Нови Сад: Матица српска, 2003.
- ЕР – *Ерлангенски рукопис сџтарих српскохрватских народних џесама*. Издао Герхард Геземан. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник (1852)*. *Сабрана дела Вука Караџића XI/1*. Београд: Просвета, 1986.
- КЛЕУТ, Марија. *Народне џесме у српским рукописним џесмарицама XVIII и XIX века*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1995.
- МАРИНКОВИЋ, Боривоје. *Српска грађанска џоезија XVIII и с џочетџка XIX сџолећа I–II*. Београд: Просвета, 1966.
- ПАЛ, Шандор. „Прва балканска песмарица грађанског песништва.“ *Зборник Маџице српске за књижевност и језик* књ. XXXVI св. 1 (1988): 127–146.
- ТАУБЕ, Фридрих Вилхелм фон. *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводсџва Срема*. Прев. Бошко Петровић. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- КЛЈАЉИЋ, Josip. „Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću.“ *Scrinia slavonica* knj. 2 (2002): 16–45.
- PÜLTZ, Otto. *Die deutschen Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen*. Wiesbaden: Otto Harasowitz, 1973.
- WURZBACH, Constant. *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich* Bd. 22. Wien: L. G. Zamarsky, 1870.

Мария Клэут

О ПРОИСХОЖДЕНИИ И СУДЬБЕ ЭРЛАНГЕНСКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

Эрлангенская рукопись древних сербохорватских песен, которую в 1925 году Герхард Геземанн подготовил к печати и снабдил обширным предисловием, является самым полным и самым важным сборником наших десятисложных народных песен до выхода книг Вука Караджича. В настоящей работе рассматриваются обстоятельства происхождения сборника и пути, какими он попал в Университетскую библиотеку в Эрлангене. Сначала было обнаружено, что на территории, на которой создавалась и во время, когда создавалась *Эрлангенская рукопись*, существовала только одна личность, чей ранг позволял организовать трудоемкую работу по записи и/или переписыванию 217 песен – это был комендант крепости Брод (1708–1723) генерал Максимилиан Петраш (Maximilian von Petrasch). Аргументы в пользу данного вывода находятсЯ прежде всего в биографии Петраша (он понимал «славонский язык», его любили жители Военной границы), а затем и в некоторых песнях, прежде всего в той, в которой упоминается его имя, а также в тех песнях о боях, в которых участвовал Максимилиан Петраш. *Эрлангенскую рукопись* получил в наследство Йозеф Петраш, владелец большой библиотеки, знаток языков, который в своем сборнике песен поставил подпись, используя псевдоним Slavonier. После его смерти библиотека, вместе с Эрлангенской рукописью, стала сначала собственностью Ученого общества в Альтдорфе, а потом Университетской библиотеки в Эрлангене.

Восстановление исторического путешествия *Эрлангенской рукописи* позволяет заключить, что известный сборник был создан в области города Славонски-Брод в период с 1708 по 1723 год.

Ключевые слова: Эрлангенская рукопись, собрание рукописей, народные песни, певец, запись, Военная граница, житель Военной границы.

Marija Kleut

ABOUT THE ORIGINS AND DESTINY
OF THE *ERLANGEN MANUSCRIPT*

Summary

Erlangen Manuscript of the old Serbo-Croatian folk poems is the most comprehensive and the most important collection of our decasyllable epic poems before the appearance of Vuk Karadžić. It was edited by Gerhard Gesemann in 1925 who also wrote an extensive introduction to the manuscript. This paper focuses on the circumstances under which the manuscript was created and the circumstances that brought the manuscript to the University Library in Erlangen. It has been established that it was created in the period when only one person existed who had a capacity thanks his rank to organize extensive work on recording and/or copying 217 poems that the manuscript contains. That person was General Maximilian von Petrasch who was the commander of the fortress Brod (1708–1723). The arguments that support this conclusion can be found primarily in von Petrasch's biography (he understood "Slavonic language", he was well liked by the *grenzen*, the soldiers on the Military Frontier), but also in some of the poems - firstly, in the one in which his name is mentioned, and secondly, in those poems that celebrate the battles in which Maximilian von Petrasch participated. The *Erlangen Manuscript* was inherited by Joseph Petrasch, the philologist and the owner of the vast library who signed his collection of poems with the pseudonym Slavonier. After his death, the library, together with the *Erlangen Manuscript*, first became the property of The Learned Society in Altdorf and then came into the possession of the University Library in Erlangen.

The reconstruction of the journey of the *Erlangen Manuscript* leads to the conclusion that the famous manuscript was created in the region of Slavoniski Brod sometime between 1708 and 1723.

Keywords: Erlangen Manuscript, manuscript collection, folk poems, folk singer, scribe, the *grenzen*, The Military Frontier.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.4'344

811.163.4'373.45:811.13

COBISS.SR-ID 218545420

DOI: 10.2298/JFI1504043L

Примљено: 17. јуна 2015.

Прихваћено: 24. јуна 2015.

Оригинални научни рад

ОРСАТ Л. ЛИГОРИО*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за класичне науке

Институт за српски језик САНУ

Београд

ТАКОЗВАНИ ПСЕУДО-ЈАТ У ДАЛМАТСКОЈ
РОМАНШТИНИ И БАЛКАНСКОМ ЛАТИНИТЕТУ**
(ИЗ БАЛКАНСКОГ ЛАТИНИТЕТА VIII)***. ****

Расправља се о поријеклу и развоју тзв. псеудо-јата у далматској романштини и балканском латинитету, као нпр. у сх. *мрчела–мурййла–мурййла* од лат.-ром. *MYRTICELLA или у *йовијерна–йовирна–йовёрна* од лат.-ром. TABERNA. Предлаже се да је „псеудо-јат“ у кратким слоговима постао од лат.-ром. групе -éCC- а у дугим слоговима од лат.-ром. група -éRR-, -éRC- и овај се предлог даље испитује на грађи, која се састоји од 58 далмато-романских реликата. Закључује се да дио грађе показује псеудо-јат, а дио не. Ова чињеница битна је за стратификацију далматске романштине пошто ће реликти са псеудо-јатом бити старији од оних без псеудо-јата.

Кључне ријечи: историјска фонологија, етимологија, српскохрватски, далматоромански, балкански латинитет.

* orsat.ligorio@gmail.com

** Овај чланак резултат је рада на пројекту *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* (178007), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

*** Други моји радови из балканског латинитета укључују LIGORIO 2006, 2007, 2013a, 2013b, 2015 и LIGORIO–VULETIĆ 2013a, 2013b. Посљедњу тачку синтезе представља LIGORIO 2014.

**** Захвалан сам Николи Вулетићу (Задар), који ми је помогао да скупим грађу за овај рад. Такође, захвалан сам Александру Ломи и Дарку Тодоровићу (Београд) и Михаилу Ослону (Лавов), који су овај рад прочитали и, тако, помогли ми да га ослободим многих грешака.

1. Увод

У Скоковом жаргону *īсеудо-јатī* назив је за онај јат који постаје, наизглед без реда и правила, у реликтима аутохтоног романскога језика средњовјековне Далмације,^{1,2} који се зове и далматоромански или далматски језик.

На примјер, у сх. *мрчела–мурѿила–мурѿела* „шимшир, босиљак“ од лат.-ром. *MYRTICELLA или у *ѿдѿијерна–ѿовѿрна–ѿовѿрна* „гостионица“ од лат.-ром. TABERNA.

Проблем „псеудо-јата“ није ријешен па је тај термин опстао све до данас.³

Но, у LIGORIO 2014 ја сам показао да јат у далматској романштини није никакав псеудо-јат, неправилан и непредвидив, него да је постао по извјесним правилима, и то: 1. у кратким слоговима, од лат.-ром. -ĒCC-;⁴ и 2. у дугим слоговима, од лат.-ром. -ĒRR-, -ĒRC-.^{5,6}

У овом чланку хтио бих детаљно испитати грађу, која се састоји од 57 далмато-романских реликата, да видим слаже ли се она са овим правилима или не, и у којој мјери.

У грађи се огледа више од 400 потврда из око 130 мјеста.^{7,8,9}

¹ Нпр. ERHSJ I: 107 s.v. *банисѿира*, I: 536 s.v. *функјела*, I: 524 s.v. *фонесѿира*, I: 78 s.v. *кијерна*, II: 640 s.v. *ѿерка*, итд.

² *Псеудо-јатī* не укључује јат који постаје у познатим условима, као нпр. словенском метатезом ликвидā.

³ HOLZER 2011: 156 зове облик *ѿовирна* „псеудо-икавизмом“. (Исто s.vv. *кјераф*, 111, и *лукијерна*, 124.)

⁴ Даље у тексту (*⁸)*ѿ*. (Као у *мрчела–мурѿила–мурѿела* горе.)

⁵ Даље у тексту (*⁸)*ѿ*. (Као у *ѿдѿијерна–ѿовѿрна–ѿовѿрна* горе.)

⁶ Ова правила изнио сам први пут на излагању *Pseudo-ĕ in Dalmatian Loans in Serbo-Croatian* од 19. јуна 2014. (*Michiel de Vaan Farewell Conference*, Universiteit Leiden, Leiden.)

⁷ С обзиром на рефлекс јата тих 130 мјеста може се *grosso modo* подијелити на (и)јекавска, икавска, екавска и екавско-икавска. (И)јекавска су: Баошић, Бар, Бијела, Богдашић, Броце, Будва, Говеђари на Мљегу, Доброта, Доли, Дубровник, Жупа Дубровачка, Затон крај Дубровника, Колочеп, Конавли, Котор, Кртоле, Ластва, Ластово, Лепетане, Мљет, Мокошице, Молунат, Мрчевац, Муо, Паштровићи, Пераст, Прчањ, Рисан, Слано, Спич, Стон, Столив, Стрп, Суђураћ на Шипану, Суштјепан, Тиват, Ходиле, Цавтат, Црмница, Чилипи, Шипан. Икавска су: Бибиње, Бол на Брачу, Брач, Брусје на Хвару, Вела Лука, Вис, Врањиц, Вргада, Грабље на Хвару, Дол на Хвару, Драчевица на Брачу, Дрвеник, Жирје, Жрново на Корчули, Задар, Затон крај Шибеника, Каприје, Корчула (град и острво), Крапањ, Кућиште (или Кучиште), Лумбарда на Корчули, Милна на Брачу, Муртер, Нережишћа на Брачу, Округ, Омиш, Опузен, Питве на Хвару, Повља на Брачу, Пољица, Потомје, Пучишћа на Брачу, Пупнат на Корчули, Рачишће на Корчули, Рогозница, Селца

Ради прегледности, на крају чланка налазе се двије таблице.

2. „Псеудо-ѣ“

Слов. *ѣ, сх. *je-u-e* постаје од лат.-ром. -ÉСС-.¹⁰

Главни извор групе -ÉСС- у далматском језику је лат.-ром. деминутивни суфикс -ELLU (30 случајева).¹¹ У осталим случајевима, којих је 2, на мјесту -ÉСС- стоји -ÉРР- и -ÉСТ-.

Осим тога у од. 2.3 има још 8 посебних случајева.

Важно је да, за разлику од далмато-романских реликата, италијанизми у правилу не показују псеудо-јат у овим условима.¹²

на Брачу, Смоквица на Корчули, Сплит, Стобреч, Супетар на Брачу, Трпањ, Трогир, Шибеник, Шолта. Екавско-икавска су: Божава на Дугом (Велом), Врбник на Крку, Добрињ на Крку, Ист, Иж, Крк, Кукљица на Угљану, Малинска на Крку, Молат, Омишаљ на Крку, Паг, Пољица на Крку, Раб, Ривањ, Сали на Дугом, Сењ, Угљан, Шило на Крку. Екавска су: Бели и Орлец на Цресу. (На самој јекавско-икавској граници су Драче, Жуљана и Јањина.)

⁸ Овакву подјелу по природи ствари прате велике ограде, и то тзв. мијешани јат у говорима источне Боке, (и)јекавско-икавске флукуације у Дубровачком приморју с острвима, тзв. књижевни икавизам у старим дубровачким списатељима (нарочито у Кашића и Микаље, који и нису Дубровчани), хипотетски икавски супстрат на Ластову, повремени екавизми у јужнокавском икавском дијалекту, утицај (и)јекавског стандарда у великим градовима који су старином икавски, миксоглотија на границама, итд.

⁹ Што се тиче екавског или икавског рефлекса у екавско-икавским говорима, ријеч је о тзв. закону Мајера и Јакубинскога. (Види ЈАКУБИНСКИЈ 1925, МЕЈЕР 1926.) Овај закон учи да је рефлекс јата у екавско-икавским говорима генерално икавски осим онда када *ѣ стоји испред гласова *д, њ, с, р, л, н* иза којих слиједе *а, о, у, ѐ*; у том случају рефлекс је екавски. (Нпр. *бело млико*.) Никола Вулетић (Задар) јавља ми податке из прве руке за нека екавско-икавска мјеста: 1. Преко на Угљану: *цело лејџо, биело вино*; 2. Иж: *цело лејџо, бело вино*; 3. Ист: *цело лејџо, беле сџене*, али *бели снџ*; 4. Молат: *цело лејџо, бело вино, лејџо њело, мера*; 5. Брбињ: *цело лејџо, бело вино*; 6. Сали: *цело лејџо, бело вино*, али *лијџо њило*; 7. Паг: *цело/цело лијџо, бели (биели) снџ*; 8. Ривањ: *обед, колено, здела, мера, сиед, сриџа, цвџџ, њиџсно, вриџ, биело, њиџло*, али *дид, вира*; 9. Раб: *бело њело, цело њело, среда, мера, дед, здела али вира, млико*. (Уз каснију, рецентну дифтонгацију *ѣ* у појединим мјестима.) Иначе, за Ист види SMOLJAN 2013, за Иж MARTINOVIĆ 2005, за Кукљицу MARIĆIĆ KUKLIĆANIN 2000, за Молат RADULIĆ 2002, за Сали PIASEVOLI 1993, за Ривањ RADULIĆ 2002. Закон Мајера и Јакубинског, као што се види, у пракси има изнимака (што због аналогije што због социолингвистичких фактора) а то свакако треба у овој проблематици узети у обзир.

¹⁰ Види LIGORIO 2014: §§120–126.

¹¹ Заправо 29. (Види фсн. 22.)

¹² Нпр. сх. *џинел* од млет. *tinelo* (ERHSJ III: 471) или сх. *колонел* од тоск. *collonello* (ERHSJ II: 128).

2.1. ГРАБА¹³

*ASTELLA – Потв. *осијела* „иверак“ Дубровник¹⁴ (ERHSJ I: 760), *ошћела* Дубровник *ibid.* Етим. ERHSJ I: 760. Лит. ERHSJ I: 760, LIGORIO 2014: 81, REW 736.

*BACCICELLU – Потв. *ба̀чкио*, *-кијела* „маљ“ Дубровник (ERHSJ I: 85),¹⁵ *ба̀шкелица* Стон *ibid.* Етим. LIGORIO 2014: 83. Лит. ERHSJ I: 85, EPCJ II: 272, JE I: 33, LIGORIO 2014: 83, REW 870.

BUTICELLA – Потв. *бу̀кила* „ $\frac{1}{4}$ ста̀ра, 30 литара“ Бока, Доброта (ERHSJ I: 232). Етим. ERHSJ I: 232, LIGORIO 2014: 90, REW 1427.

*CADELLU – Потв. *ка̀дио*, *-ђела* „корито за прање“ Прчањ, Тиват, Ластва (ERHSJ II: 12), *ка̀ђелце* Ластва *ibid.* Етим. ERHSJ II: 12. Лит. ERHSJ II: 12, LIGORIO 2014: 90, REW 1456.

*CAPSELLU – Потв. *ка̀йсео*, *-ела* „мртвачки сандук“ Далмација¹⁶ (ERHSJ II: 43), *ка̀йсѝл* Сплит *ibid.*; *ка̀сѝл* Трогир (ГЕЛС 1994: 110); *ка̀сѝл* Пучишћа (ŠIMUNOVIĆ 2002: 375), Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 498).¹⁷ Етим. ERHSJ II: 43. Лит. ERHSJ II: 43, LIGORIO 2014: 99, REW 1659b.

*CATANELLA – Потв. *ка̀й̀анела* „ланац“ Дубровник (ERHSJ II: 12). Етим. ERHSJ II: 12. Лит. ERHSJ II: 12, JE II: 75, LIGORIO 2014: 102, REW 1764.

*DICELLA¹⁸ – Потв. *дѝкила* „крамп“ Тиват, Ластва, Бока (ERHSJ I: 404), *дѝкила* Дубровник, Цавтат, Чилипи *ibid.*; *дѝкила* Муо, Жупа Дубровачка (JE I: 127), *pl дѝкеле* Корчула *ibid.*; *дѝкела* Дубровник (БОЈАНИЋ–ТРИВУНАЦ 2002: 92). Етим. ERHSJ I: 404. Лит. ERHSJ I: 404, JE I: 127, LIGORIO 2014: 125.

¹³ Посебне скраћенице у овом дијелу: *еѝтим.* – етимологија, *лиѝ.* – литература, *ѝоѝв.* – потврде; *ѝоѝ.* – топоним.

¹⁴ Само у Стулија, RJAZU IX: 318.

¹⁵ Само у М. Држића, RJAZU I: 143.

¹⁶ Такође, Павлиновић, RJAZU IV: 848.

¹⁷ Опузен има фемининум *ка̀йсела*, MATAGA 2003: 78.

¹⁸ За разлику од осталих примјера на *-ellu дѝкела*, *дѝкила* није деминутив него грецизам, од грч. *ди́κελλα*.

FENESTRA – Потв. *йѹњесѣра* „прозор“ Чилипи (ERHSJ I: 524); *фѹњесѣра* Дубровник, Цавтат, *фунисѣра* Кућиште, *йунисѣра* Жрново, *фунѣсѣра* Молат, Божава,¹⁹ *йонѣсѣра* Дрвеник, Шолта, Брач, Брусје, Хвар, Пољица,²⁰ *йунѣшѣра* Сењ, Малинска, *йонѣсѣра* Црес, Омишаљ, *йонѣшѣра* [= *йонѣшѣра*?] Врбник, Лика, све *loc.cit.*; *йонѣсѣра* Бели (VELČIĆ 2003: 329); *йонѣшѣра* Омишаљ (MAHULJA 2006: 239); *фѹнѣсѣра* Кукљица (SMOLJAN 2013: 70); *фунѣсѣра* Сали (PIASEVOLI 1993: 91), Иж (MARTINOVIĆ 2005: 86), Ривањ (RADULIĆ 2002: 96), Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 237), Вргада (JURIŠIĆ 1973: 57); *йонѣсѣра* Муртер (JURAGA 2010: 207), Нережишћа (ŠIMUNOVIĆ 2002: 702), Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 606, ČDL 876), Питве (BRBIĆ 2011: 238); *йонѣсѣра* [= *йонѣсѣра*] Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 406); *йонѣсѣра* (*sic!*) Трогир (GELIĆ 1994: 203); *йонѣсѣра*, *йунисѣра* Опузен (MATAĞA 2003: 133); *йунисѣра* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 282). Етим. ERHSJ I: 524. Лит. ERHSJ I: 524, LIGORIO 2014: 133, REW 3242.

*FRONTICELLA – Потв. *брунчела* „прамен, коврцица“ Далмација²¹ (ERHSJ I: 220); *брунѣла* Далмација,²² *фринкела* Добрињ, све *loc.cit.*; *фринкелѣсѣ* Добрињ (JE I: 155); *фрункјела* Хвар,²³ *фрунѣлаш* Сплит,²⁴ све *loc.cit.*; *фрунѣла* Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 447); *фрунѣла* [= *фрунѣла*]²⁵ Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 115). Етим. ERHSJ I: 220, JE I: 155. Лит. ERHSJ I: 220, LIGORIO 2014: 139, JE I: 155.

*GREPPA – Потв. *грѣе* Далмација (ERHSJ I: 618), *фрѣе* Далмација, острва, топ. *Грѣе* Сплит, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ I: 618, LIGORIO 2014: 147, REW 3863.

*JUDELLU – Потв. *Жѹдио*, -*дјела* „Јевреј“ Дуброник (ERHSJ I: 748),²⁶ *gensg Жудила*, *ассрл Жудиле* Далмација²⁷ *ibid.*; *Жудѣј* Брусје

¹⁹ Такође, Марулић, RJAZU III: 78.

²⁰ Такође, Микаља, Марулић, RJAZU X: 744.

²¹ Такође, Павлиновић, RJAZU I: 685.

²² Такође, Павлиновић, RJAZU I: 685.

²³ Само у Бенетовића, JE I: 155.

²⁴ Само у Кавањина, JE I: 155.

²⁵ У овом извору знак ` стоји за ` . Исто *s.v.* *SCARAM(F)ELLA и, можда, *s.v.*

*MYRTICELLA.

²⁶ Такође, Бела, Стули, RJAZU XXIII: 486.

²⁷ Само у Качића, ERHSJ I: 748, и у Маргитића, RJAZU XXXIII: 486.

(DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 746). Етим. ERHSJ I: 748. Лит. ERHSJ I: 748, LIGORIO 2014: 153, REW 4598.

*LAUCELLAE – Потв. топ. *Ловћен* Бока (ERHSJ II: 321). Етим. ERHSJ II: 321.²⁸ Лит. ERHSJ II: 321, LIGORIO 2014: 158.

MANTELLU – Потв. *манџил* „плашт, кабаница“ Сплит²⁹ (ERHSJ II: 372), *менџил* Задар³⁰ *ibid.* Етим. ERHSJ II: 372. Лит. ERHSJ II: 372, LIGORIO 2014: 165, REW 5326.

MARGARITELLA – Потв. *маргарџела* „*Bellis perennis*“ Дубровник (ERHSJ II: 377), *маргарџелица* Дубровник. Етим. ERHSJ II: 377, LIGORIO 2014: 166, REW 5351a.

MARGELLA – Потв. *грмјела* „бисер, стакалце“ Дубровник (ERHSJ II: 463), *грмјелица* Дубровник. Етим. ERHSJ II: 463, LIGORIO 2014: 166, REW 5353.

MODIELLA – Потв. *мунџела* „ћуп“ Дубровник (ERHSJ II: 482).³¹ Етим. ERHSJ II: 482. Лит. ERHSJ II: 482, JE III: 331, LIGORIO 2014: 173, REW 5629.

*MUSCELLU – Потв. *мушио*, *-јела* „каиш, бич“ Дубровник (ERHSJ II: 457),³² *мушил* Кућиште, Брач *ibid.*; *мушил* Вис (ČDL 576). Етим. ERHSJ II: 457. Лит. ERHSJ II: 457, LIGORIO 2014: 180, REW 5772.

*MYRTICELLA – Потв. *мрчела* „шимшир, босиљак“ Паштровићи, Дубровник³³ (ERHSJ II: 471); *мрчџела* Будва, *мурђела* Прчањ, *мурџела* Пољица на Крку, Раб, све *loc.cit.*; *мурџџела* Ист (SMOLJAN 2013: 207), Сали (PIASEVOLI 1993: 196), Иж (MARTINOVIĆ 2005: 206), Ривањ (RADULIĆ 2002: 180), Кукљица (MARIČIĆ KUKLJČANIN 2000: 168), Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 402), Вргада (JURIŠIĆ 1973: 125), Муртер (JURAGA 2010: 170), Бол (ČDL 575, ŠIMUNOVIĆ 2002: 499), Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 540), Питве (BRVIĆ 2011: 166);³⁴ *мурџџела* [= *мурџџела*?]

²⁸ Али види Лома 1996: 124sqg.

²⁹ Само у Марулића, RJAZU VI: 447.

³⁰ Само у Крнарутића, RJAZU VI: 602.

³¹ Такође, Бела, Стули, RJAZU VIII: 152; Рањина, М. Држић, *ibid.*

³² Такође, Стули RJAZU VII: 169; Сасин, *ibid.*

³³ Такође, Марулић, Зоранић, ERHSJ II: 471.

³⁴ Филипјаков има *мурџџелица*, писм. саоп. Никола Вулетић (Задар).

Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 305); *мурѝѝла* Трогир (ГЕЛІС 1994: 152), Милна, Пучишћа (ŠIMUNOVIĆ 2002: 499); *мрѝѝла* Драчевица (ČDL 569; ŠIMUNOVIĆ 2002: 493). Етим. ERHSJ II: 471, LIGORIO 2014: 181, REW 5801.

NAPELLU – Потв. *на̀лијеѝ* „Aconitum napellus“ Дубровник (ERHSJ II: 500).³⁵ Етим. ERHSJ II: 500. Лит. ERHSJ II: 500, LIGORIO 2014: 181, REW 5821.

OFFELLA – Потв. *фила* „кришка“ Црмница³⁶ (ERHSJ II: 560); *фиља* Дубровник,³⁷ *хвјела* Дубровник,³⁸ *фјѝлица*, *ѝјѝлица* Чилипи, *фјѝлица* Дубровник, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 560. Лит. ERHSJ II: 560, LIGORIO 2014: 186, REW 6042.

*PANNELLU – Потв. *ѝ̀андил* „хаљина, сукња“ Пољица, Смоквица, Корчула (ERHSJ II: 596); *ѝ̀андило* Трпањ, *ѝ̀андѝл* Кућиште, *ѝ̀андил* Корчула, *ѝ̀ендил* Лумбарда, све *loc.cit.*; *ѝ̀андил* град Корчула (KALOGJERA et al. 2008: 238). Етим. ERHSJ II: 596. Лит. ERHSJ II: 596, LIGORIO 2014: 191, REW 6200.

RISCELLU – Потв. *ѝешкељ* „Leuciscus rubella, Scardinius erythrophthalmus“ Херцеговина (ERHSJ II: 646).³⁹ Етим. ERHSJ II: 646, JE III: 25, LIGORIO 2014: 201, REW 6533a.

*PONTELLU – Потв. топ. *pl Пунћеле* Ластва, Мрчевац (ERHSJ II: 700). Етим. ERHSJ II: 700. Лит. ERHSJ II: 700, LIGORIO 2014: 208, REW 6649.

*PORTELLU – Потв. *ѝурѝѝела* „поклопац на палуби“ Мљет, Рачишће (ERHSJ III: 11); *ѝурѝѝѝ* Божава, *ѝурѝѝѝл* Шило, Крк, *ѝурѝѝѝла* Башка, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ III: 11. Лит. ERHSJ III: 11, LIGORIO 2014: 209, REW 6671.

³⁵ Такође, Џ. Држић, Ветранић (поред *налиѝ*). За разлику од тога облик *налиѝ* налази се код Беле, Стулија, Марулића и многих списатеља старе дубровачке књижевности. Види RJAZU VII: 417.

³⁶ Такође, Микаља, Кашић, RJAZU III: 753.

³⁷ Само у Микаље, RJAZU III: 753.

³⁸ Такође, *хвјелав*, *хвјеласѝ*, *хвјелѝѝѝ* у Стулија, RJAZU III: 753.

³⁹ Такође, Коломбатовић, Брусина, Хирц, ERHSJ II: 646.

2.2. АНАЛИЗА

Исход лат.-ром. -éСС- коинцидира са јатом ако је јекавски у јекавском, икавски у икавском и екавски у екавском говору, а не коинцидира са јатом ако је не-јекавски у јекавском, не-икавски у икавском и не-екавски у екавском говору.

А. Јекавски рефлекси у јекавским говорима: 1. *ошјела, оићела* Дубровник *s.v.* *ASTELLA; 2. *бачкио, -кијела* Дубровник *s.v.* *BACCICELLU;⁴² 3. *кадио, -ћела* Прчањ, Тиват, Ластва, *каћелце* Ластва *s.v.* *CADELLU; 4. *йуњесџира* Чилипи, *фуњесџира* Дубровник, Цавтат *s.v.* FENESTRA; 5. *брунчела, брунћела* Далмација *s.v.* *FRONTICELLA;⁴³ 6. *Жудџио, -дјела* Дубровник *s.v.* *JUDELLU; 7. *Ловћен* Бока *s.v.* *LAUCELLAE; 8. *маргарџћела, маргарџћелица* Дубровник *s.v.* MARGARITELLA; 9. *гџмјела, гџмјелица* Дубровник *s.v.* MARGELLA; 10. *мунчјела* Дубровник *s.v.* MODIELLA; 11. *мушио, -јела* Дубровник *s.v.* *MUSCELLU; 12. *мрчела* Паштровићи, Дубровник, *мрчџела* Будва, *мурћела* Прчањ *s.v.* *MYRTICELLA; 13. *наљџеј* Дубровник *s.v.* NAPELLU;⁴⁴ 14. *хвјела* Дубровник, *фјџелица, џјџелица* Чилипи, *фјџелица* Дубровник *s.v.* OFFELLA; 15. *Пунћеле* Ластва, Мрчевац *s.v.* PONTELLU; 16. *йуњијела* Дубровник, *Пунџелино* Прчањ *s.v.* *PULLICELLA; 17. *Шкрџио, -ћџела* Бока *s.v.* *SCARDELLU; 18. *шкрџио, -џјела* Дубровник, *Скуџио, -џјела* Дубровник, *Шкрџио, -џјела* Бока *s.v.* *SCO(R)PELLU; 19. *џовјелица* Дубровник, Цавтат, Чилипи *s.v.* TABELLA.⁴⁵

Б. Икавски рефлекси у икавским говорима: 1. *кајсџил* Сплит, *касџил* Пучишћа, Брусје *s.v.* *CAPSELLU; 2. *дџкеле* Корчула *s.v.* DICELLA; 3. *џонџсџира* Муртер, Дрвеник, Шолта, Брач, Нережишћа Брусје, Питве, Хвар, Пољица, Вис, *џднџсџира* Трогир, *џднисџира, џунисџира* Опузен, *џунисџира* Жрново, *џунисџира* град Корчула, *фунисџира* Кућиште *s.v.* FENESTRA; 4. *гџџије* Далмација, *фрџџија* Далмација, острва, *Грџџије* Сплит *s.v.* *GREPPA; 5. *Жудџџ, -џла* Брусје *s.v.* *JUDELLU; 6. *манџил* Сплит, *менџил* Задар *s.v.* MANTELLU; 7. *мушџил* Кућиште, Брач, Вис *s.v.* *MUSCELLU; 8. *мурџџила* Трогир, Милна, Пучишћа, *мрџџила* Драчевица *s.v.* *MYRTICELLA; 9. *налиџ* Сплит *s.v.* NAPELLU; 10. *џандил*

⁴² Нетипично дужење за Дубровник, тј. *бач(џ)кџл(џ) > *бач(џ)кџл(џ) > бач-кијел-. Но, уп. *шкџмџл* на Корчули ниже.

⁴³ Упитно. (Не зна се о којем се дијелу Далмације ради.)

⁴⁴ Са истим дужењем као бачкио горе.

⁴⁵ У неким примјерима јекавски рефлекс не види се непосредно због јотовања. (То су примјери *брунчела, брунћела, каћел-, Ловћен, маргарџћела, маргарџћелица, мрчела, оићела, Пунћеле, фуњесџира, Шкрџел-.*)

Пољица, Смоквица, Корчула, *й̀андило* Трпањ, *й̀андил* Кућиште, *й̀ендил* Лумбарда, *й̀андил* град Корчула *s.v.* *PANNELLU; 11. *к̀урџио* Шолта *s.v.* *QUADRELLU; 12. *й̀довџица* Корчула, *й̀обџица* Лумбарда, *сџиовџица* Смоквица, Корчула, *сџидџица* Жрново, *й̀обџица* Потомје, *й̀довџица* Пупнат *s.v.* TABELLA.

В. Екавски или икавски рефлекси у екавско-икавским говорима:⁴⁶ 1. *й̀онџџира* Врбник, *й̀онџџира* Омишаљ, *й̀унџџира* Сењ, Малинска, *фунџџира* Молат, Божава, *фунџџира* Кукљица, *фунџџира* Сали, Иж, Ривањ *s.v.* FENESTRA;⁴⁷ 2. *фринкела*, *фринкелџси* Добрињ *s.v.* *FRONTICELLA; 3. *мурџела* Пољица на Крку, Раб, *мурџела* Ист, Сали, Иж, Ривањ, Кукљица, *s.v.* *MYRTICELLA; 4. *й̀урџел* Шило, Крк, *й̀урџела* Башка, *й̀урџе* Божава *s.v.* *PORTELLU; 5. *й̀рџела* Малинска, Дубашница *s.v.* TROPELLA.

Г. Екавски рефлекси у екавским говорима: *й̀онџџира* Бели, *й̀онџџира* Црес *s.v.* FENESTRA.⁴⁸

Д. Јекавски рефлекси у не-јекавским (икавским и екавским) говорима: 1. *фрункџела* Хвар, *фрунџелаи* Сплит, *фрунџела* Брусје, *фрунџела* Вис *s.v.* *FRONTICELLA; 2. *шкрџио*, *-й̀џела* Потомје *s.v.* *SCO(R)PELLU; 3. *сичела* Кућиште *s.v.* SITELLA.

Ђ. Икавски рефлекси у не-икавским (јекавским и екавским) говорима: 1. *бџкила* Бока, Доброта *s.v.* BUTICELLA; 2. *дикџла* Тиват, Ластва, Бока, *дикџла* Дубровник, Цавтат, Чилипи, Муо, Жупа Дубровачка *s.v.* *DICELLA; 3. *фила* Црмница *s.v.* OFFELLA.

Е. Екавски рефлекси у не-екавским (јекавским и икавским) говорима: 1. *баиџелица* Стон *s.v.* *VACCICELLU; 2. *кайсео*, *-ела* Далмација *s.v.* *CAPSELLU;⁴⁹ 3. *кайџанела* Дубровник *s.v.* *CATANELLA; 4. *дикџела* Дубровник *s.v.* DICELLA; 5. *фунџџира* Бибиње, Вргада *s.v.* FENESTRA; 6. *мурџела* Бибиње, Вргада, Муртер, Бол, Брусје, Питве, *мурџела* Вис *s.v.* *MYRTICELLA; 7. *й̀урџела* Мљет, Рачишће *s.v.* *PORTELLU; 8. *й̀ешкељ* Херцеговина *s.v.* PISCELLU; 9. *к̀урџел* Корчула *s.v.* *QUADRELLU; 10. *шкџмџел* Смоквица, Корчула *s.v.* SCAMNELLU; 11. *шкарџмџела* Корчула, *шкарџмџела* Вис *s.v.* *SCARAM(F)ELLA.

Види таблицу I на крају чланка.

⁴⁶ Према закону Мајера и Јакубинског (фсн. 13) правилан одраз „псеудо-јата“ у суфиксу -ELLU је онај екавски.

⁴⁷ Са чак. дужењем - \ddot{V} - (> - \ddot{V} -) > - \hat{V} - у *й̀онџџира*, *фунџџира*. (Уп. *комџџира* у Кукљици у VENIĆ 2014: 90.)

⁴⁸ Са чак. дужењем - \ddot{V} - > - \ddot{V} - > - \hat{V} - у *й̀онџџира*, *й̀онџџира*. (Уп. *комџџира* на Цресу у ERHSJ II: 25.)

⁴⁹ Упитно. (Не зна се о којем се дијелу Далмације ради.)

2.3. ЗАКЉУЧАК

Дио грађе показује „псеудо-јат“, дио га не показује.

У оном дијелу који показује „псеудо-јат“ исход лат.-ром. групе -ÉСС- коинцидира са регионалним исходом јата, јекавским у јекавским, икавским у икавским и екавским у екавским говорима.

Овакви су случајеви А 1–19, Б 1–12, В 1–5, Г.

У дијелу грађе који не показује „псеудо-јат“ исход лат.-ром. група -ÉСС- не коинцидира са регионалним исходом јата и углавном је „екавски“ у не-екавским говорима.

Овакви су случајеви Д 1–3,⁵⁰ Ђ 1–3,⁵¹ Е 1–11.⁵²

Осим тога, постоје неки посебни случајеви.

1. Сх. *кошћела–косћила–косћела* „*Celtis australis*“, ERHSJ II: 165. Етимологија ове ријечи није у потпуности јасна али је ипак јасно, како Скок на наведеном мјесту пише, да етимон завршава на ром. суфикс -ELLU, и да показује „псеудо-јат“.

2. Сх. *срђела–сардила–сардела* „*Clupea pilchardus*“ < лат.-ром. SARDELLA, ERHSJ III: 318. У овом случају тешко је одвојити далматско-романске реликте лат.-ром. SARDELLA (REW 7603) – нарочито оне екавске типа *сардела* – од италоманских позајмљеница које потичу, углавном, од млет. *sardela* (BOERIO 1867: 601).⁵³

3. Сх. топ. *Мунчал* Крк, *Мунћел* Раб < лат.-ром. MONTICELLU, ERHSJ III: 318.⁵⁴ Овај сјевернодалматски топоним не показује псе-

⁵⁰ Д2 и Д3 неће бити прави противпримјери. (Јекавски рефлексии у икавским говорима на јекавско-икавској граници. Прије ће бити позајмљени из сусједних јекавских говора.)

⁵¹ Раширеност Ђ2 доводи Б2 у питање.

⁵² Е5 је упитно. (Не знам хоће ли у икавском бити позајмљено из екавско-икавског.)

⁵³ Штавише, „псеудо-јат“ је једини формални ослонац. Према томе, далматски ће реликти без сумње бити облици са тим гласом, и то *срђела*, *срђеља*, *срђела* Дубровник, Пељешац (ERHSJ III: 318); *сардјела* Пераст, Бијела, Костањница, *ibid.*; *срђела* Ходиље, Броце, Доли, Корита, Слано, Суђурађ, Затон, Млини, Цавтат, Стрп (JF II: 225); *срђела* Колочеп, Мокошице, Дубровник, *сарђела* Жуљана, Бријеста, Молунат, *сардила* Трпањ, све *loc.cit.* Млетачке ће позајмљенице вјероватно бити екавске потврде са икавског и јекавског терена, и то: *срдела* Вргада, Жирје, Каприје, Затон, Скрадин, Шибеник, Заблаће, Дрвеник, Округ, Стобреч, Сутиван, Супетар, Хвар, Дрвеник, Вис, Комижа, Рачишће, Драче, Говеђари, Улцињ (JF II: 225), *сардела* Божави, Милна, Постира, Бол, Брусје, Стариград, Јелса, Брна, Корчула, Лумбарда, Баошић, Костањница, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане, *ibid.*

⁵⁴ Такође, топ. *Мућел* Мали Иж (СКРАЋИЋ 1996: IŽE 1.3.9).

удо-јат него крчко-романску (вељотску) дифтонгацију,⁵⁵ уп. вељ. *munčal*.^{56, 57}

4. Сх. *курјал* „*Umbrina cirrosa*“ < CORVELLU, ERHSJ II: 184; *лубијал* „*Dicentrarchus labrax*“ < LUPELLU, ERHSJ II: 323. Такође, ова два јужнодалматска ихтионима не показују псеудо-јат него бокељско-романску дифтонгацију.^{58, 59, 60}

Даље, „псеудо-јат“ осим у групи -éCC- постаје још у групи -íCC-,⁶¹ и то у реликтима лат.-ром. ABSYNTHIU,⁶² CANISTRU,⁶³ GENISTA.⁶⁴

(Могуће је, такође, да псеудо-јат показује лат.-ром. глагол -СЕР-ТО, тј. далм. *-ketto са групом -ett-, као иза асимилације.)⁶⁵

И коначно, „псеудо-јат“ из далмато-романских реликата пореди се са „псеудо-јатом“ у реликтима из балканског латинитета, као у

⁵⁵ Лат.-ром. -ELLU > *-ie- (= *Муићел*, *Мућѐ*) > вељ. -ia- (= *Мунчал*), BARTOLI 1906: II, §298.

⁵⁶ BARTOLI 1906 II: 207. Види LIGORIO 2014: §122. (Фсн. 130.)

⁵⁷ Може бити да је исти случај са реликтом *срдјелара* „мрежа за срделе“ Божави (ERHSJ III: 318) који је изведен суфиксом -ara < -ARIA од лат.-ром. SARDELLA из тач. 2. (Али *ibid.* у Божави *сардела*, не *срдјела*!)

⁵⁸ Као вељотски горе, LIGORIO 2014: §122. (Фсн. 130.)

⁵⁹ Уп. срлат. топ. *Criapis* < *GREPPA, LIGORIO 2014: 127. (*Pace* ERHSJ I: 274.)

⁶⁰ Исто је *GERRELA > бокељ.-ром. *gerjala одакле, са *r-l > l-r, постаје сх. *гљара* „гирица“ (ERHSJ I: 551).

⁶¹ То јест, -ýCC- у ABSYNTHIU ниже, али -íCC- је исто што и -íCC- у вулг.-лат. изговору.

⁶² Потв. *ашенац* „пелин“ Пераст (ERHSJ II: 552); *оксјенац* Дубровник, Конавли, *оксјенач* Дубровник (Стули, Ветранић, RJAZU VIII: 876), *хџоксјенач* Дубровник (само у Ветранића, RJAZU III: 648), *оксиенац* Дубровник (само у Микаље, RJAZU VIII: 877), *охишинац* Дубровник (само у Микаље, RJAZU VIII: 799), *оксјенач* Дубровник (такође, Стули, RJAZU VIII: 876), све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 552. Лит. ERHSJ II: 552, LIGORIO 2014: 67, REW 44.

⁶³ Потв. *коњџсѝтар* „кошара“ Пераст, Прчањ (ERHSJ II: 144); *коњџсѝра* Дубровник (само у Н. Рањине, RJAZU V: 285), *коњџсѝра* Божави, Дуги, Молат, *коњџсѝра* Шибеник, *коњџсѝриц* Прчањ, *коњџсѝрик* Дубровник (само у М. Држића, RJAZU V: 285), све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 144. Лит. ERHSJ II: 144, LIGORIO 2014: 94, REW 1594.

⁶⁴ Потв. *банџсѝра* „*Spartium junceum*“ Божави, Дуги (ERHSJ I: 107); *банџсѝра* Паг, *барнџсѝра* Пунат, Крк, *брнџсѝра* Раб, *банисѝра* Хвар (само у Хекторовића, RJAZU I: 173), *брнисѝра* горње Приморје (не зна се тачно гдје), све *loc.cit.*; *ѝранџшѝра*, *ѝанџшѝра* [= *ѝранџшѝра*, *ѝанџшѝра*?] Пунат (JE III 78). Етим. ERHSJ I: 107. Лит. ERHSJ I: 107, JE II: 284, LIGORIO 2014: 144, REW 3746.

⁶⁵ Потв. *ачџѝаѝи* Дубровник (ERHSJ I: 6), *дисчџѝаѝи* Мљет, *инчџѝаѝи* Цавтат, *ibid.* Етим. ERHSJ I: 6. Лит. ERHSJ I: 6, LIGORIO: 2014: 69, 126, 151, JE I: 388, REW 1661. (Глас ч у том случају постао је јотовањем.)

сх. *бјечва–бичва–бечва* „чарапа“ (веома раширено на западу) од лат.-ром. *VITTEA*, ERHSJ I: 146 и ERCSJ III: 200; *кòнџеиш̄пра–кòнеиш̄пра* „корпа“ (Лика, Ливно) од *CANISTRU*, ERHSJ II: 144; *здјела–здила–здела* „чинија“ (веома раширено на западу) од *SCUTELLA*, ERHSJ III: 646.^{66, 67}

3. „Псеудо-ѝ“

Слов. *ѝ, сх. *ије–ѝ–ѝ* постаје од лат.-ром. -VRR- и -VRC-.^{68, 69, 70}

Дужина у *ѝ потиче, вјероватно, од *фонѝске* дужине лат.-ром. слогова коју сам у позицији -VRC- осим на вокалу е у *LIGORIO* 2013b: 359 (тач. 4.б) забиљежио и на другим лат.-ром. вокалима, нпр. *с̄а̄л̄ӣа* < *SALPA* или *òрхан* < *ORPH(N)INU*.⁷¹

Постоји 25 примјера: 13 са -VRR- и 12 са -VRC-.^{72, 73}

Осим тога, у од. 3.3 има још 5 посебних случајева.

3.1. ГРАЂА⁷⁴

ACERN(I)A – Потв. *кијерна* „*Polyptrion cernium*, *Cernia gigas*“ Дубровник, Мљет, Прчањ (ERHSJ I: 78); *киерња* [= *кијерња*] Котор,

⁶⁶ Ова етима у ствари су и балканско-латинска и далмато-романска.

⁶⁷ Лат.-ром. *INTERSELLU* не показује знакове псеудо-јекавизације. Види ERHSJ I: 727.

⁶⁸ Види *LIGORIO*: 2014: §§127–132.

⁶⁹ NB. Позиција -VRC- у далмато-романским реликтима не подлијеже само псеудо-јату него, старином, и неким другим промјенама пошто су далматизми рано интегрисани у курс словенске и, касније, српскохрватске историјске грама-тике. За хронологију промјена у овој позицији види *LIGORIO* 2014: 44–51, тач. 2.5, 2.6 и 2.7.

⁷⁰ У неким говорима, нпр. у Дубровнику, *ије* постаје *јѝ*. (Ова промјена одразила се на графију потврда, нарочито код Скока, па код њега тако стоји *gensg ѝо-д̄ум̄јѝнӣа* мјесто *ѝод̄ум̄јѝнӣа* и сл. Ја сам у угластим заградама враћао изворну Вукову графију гдје је то било потребно, да се јасно види дужина псеудо-јата.)

⁷¹ Види ERHSJ III: 159 и ERHSJ II: 565, JE II 229.

⁷² -VRR- у лат.-ром. ACERN(I)A, ACERVU, ANTENNA, CISTERNA, FERULA (иза синкопе), LANTERNA, LUCERNA, MERULA (иза синкопе), MONTE VERTULU (иза синкопе), PATERNA, POSTERULA (иза синкопе), QUATERNU, TABERNA ниже. (NB. -RR- никада није гемината! иначе би слог био „кратак“ и примјер би припао од. 2, као -ELLU горе и сл.)

⁷³ -VRC- у лат.-ром. AERAMENTIA, *AMENDULA, CENTRU, COOPERTA, *EFFERTA, *FERSA, FUNDAMENTU, MURICENTA, PERCA, PERGULA, POLENTA, REGENTE ниже.

⁷⁴ Види фсн. 17.

кѣрња Шибеник, Кртоле, Прчањ, *кѣрна* Доброта, *кѣрна* Рачишће, *кѣрна* Далмација, све *loc.cit.*; *кијерна* Жуљана, Доли, Прожура, Затон, Мокошица, Дубровник, Цавтат, Молунат, Улцињ (JF II: 26); *кијерња* Броце, Слано, *кирња* Жирје, Маслиница, Милна, Јелса, Зараће, Вис, Комижа, Корчула, Лумбарда, Говеђари, *кирна* Језера, Дрвеник, Округ, Сутиван, Повља, Брусје, Башкавода, Подгора, Дрвеник, Драче, Трпањ, Дуба, *хирња* Хвар, *керња* Рава, Ластово, Костањица, Доброта, *керна* Ист, Молат, Божава, Кукљица, Вргада, Супетар, Постира, Бол, Вела Лука, Брна, Рачишће, Ходиле, Баошић, Стрп, Пераст, Лепетане, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ I: 78. Лит. ERHSJ I: 78, JE II: 83, JE II: 261, LIGORIO 2014: 69, REW 96.

ACERVU – Потв. *кјераф*, *кијерфа* „пакаљ, јато рибе“ Шипан (ERHSJ II: 87). Етим. ERHSJ II: 87. Лит. ERHSJ II: 87, JE II: 84, LIGORIO 2014: 69.

AERAMENTIA – Потв. *рѡмијенча* „бакрена посуда“ Дубровник (ERHSJ I: 492). Етим. ERHSJ I: 492. Лит. ERHSJ I: 492, LIGORIO 2014: 71.

*AMENDULA – Потв. *мијендео*, *мијендуо* [= *мијендуо*] „бадем“ Дубровник (ERHSJ II: 556); *мијендела* Дубровник,⁷⁵ *миндула* Божава,⁷⁶ *оминдула* Пољица, *миindel* Смоквица, *миindel* Лумбарда, Корчула, *миндео* Потомје, *миндул* Корчула, Кућиште, Брач, *мѣндула* Раб, Црес,⁷⁷ *омендула* Брач, Пољица, *омѣндол* Вис, *мѣндуо* Прчањ, Пераст, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 556. Лит. ERHSJ II: 556, REW 436.

ANTENNA⁷⁸ – Потв. *оѡијемна* „лантина, дио једра“ Дубровник⁷⁹ (ERHSJ II: 268). Етим. ERHSJ II: 268. Лит. ERHSJ II: 268, LIGORIO 2014: 77, REW 498.

CENTRU – Потв. *кѣнѡира* „чеп, баглама“ Дубровник (ERHSJ I: 256); *кѣнѡрица* Дубровник,⁸⁰ *раскѣнѡраѡ* Дубровник, *окендриѡи*

⁷⁵ Само у Микаље, RJAZU VI: 654.

⁷⁶ Такође, Кавањин, RJAZU VI: 716.

⁷⁷ Такође, Марулић, RJAZU VI: 601.

⁷⁸ Лат.-ром. -NN- > -nn- у далматском. (Иначе би ANTENNA са геминатом -NN- припала од. 2, као -ellu *ibid.*)

⁷⁹ Само у Ветранића, RJAZU IX: 370.

⁸⁰ Такође, Зоре, RJAZU IV: 935.

се Бока, све *loc.cit.*; *шкѐнѝран* Корчула (JE III: 221), *шкѐнѝраѝ* Корчула *ibid.* Етим. ERHSJ I: 256. Лит. ERHSJ I: 256, JE III: 221, LIGORIO 2014: 105, REW 1815.

CISTERNA – Потв. *бисѝѝерна* [= *бисѝѝјерна*] „бунар“ Будва, Кртоле, Богдашић, Бијела, Доброта, Лепетане (ERHSJ I: 381); *бисѝиерна* [= *бисѝијерна*] Пераст, Рисан, Паштровићи, *брсѝијерна* Столив, *бисѝиерна* [= *бисѝијерна*] Црна Гора, *гусѝиријена* Чилипи, *гусѝијерна* Дубровник, Цавтат, Раднић, *гусѝијерна* Пељешац, *гушѝерна* Ластово, *гусѝијерна* Рачишће, Кућиште, *гусѝијерна* Сплит, Божавна, Молат, Угљан,⁸¹ *гусѝијерна* Трогир, *гушѝијерна* Дубашница, Паг, *гушѝијерна* Врбник,⁸² све *loc.cit.*; *гусѝијерна* Паг (KUSTIĆ 2002: 179); *гушѝијерна* Сали (PIASEVOLI 1993: 103); *гушѝијерна* Муртер (JURAGA 2010: 97); *гусѝијерна* Иж (MARTINOVIĆ 2005: 102), Кукљица (MARIĆIĆ KUKLIČANIN 2000: 83), Грабље (ČDL 261); *гусѝијерна* Ривањ (RADULIĆ 2002: 106); *гусѝијерна* Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 260), Вргада (JURIŠIĆ 1973: 66); *гусѝијерна* Трогир (GELIĆ 1994: 81); *гусѝијерна* Нережишћа (ŠIMUNOVIĆ 2002: 275), Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 462), Питве (BRVIĆ 2011: 77), град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 101), Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 137); *косѝијерна* Дол на Хвару (ČDL 450); топ. *Косѝијерна* Вис (ČDL 450). Етим. ERHSJ I: 381. Лит. ERHSJ I: 381, ERCSJ III: 317, LIGORIO 2014: 111, REW 1951.

COOPERTA – Потв. *куѝијерија* „кров“ Дубровник, Цавтат (ERHSJ II: 238), *куѝијерија* [= *куѝијерија*] Дубровник, Чилипи *ibid.*; *куѝијерија* Кућиште, Трпањ (JE II: 121); *коѝијерија* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 159). Етим. ERHSJ II: 238. Лит. ERHSJ II: 238, JE II: 121, LIGORIO 2014: 117, REW 2205.

*EFFERTA – Потв. *ѝфријерија* „бијесна жена“ Дубровник⁸³ (ERHSJ II: 545). Етим. ERHSJ II: 545. Лит. ERHSJ II: 545, LIGORIO 2014: 129, REW 3265.

*FERSA – Потв. *фѝерса* „ожиљак“ Пераст (ERHSJ II: 545); *фѝјерса* Дубровник, *ферсаѝи* Бока, *фѝерсаѝи* Дубровник, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 545. Лит. ERHSJ II: 545, LIGORIO 2014: 134, REW 3265.

⁸¹ Такође, Бернардин, Марулић, RJAZU III: 515.

⁸² Такође, Кавањин, ERHSJ I: 381.

⁸³ Такође, Зоре, RJAZU VIII: 734.

FERULA⁸⁴ – Потв. *фѝјерла* „штап, *Ferula communis*“ Стон, Дубровник (ERHSJ I: 515); *фѝрла* Смоквица, *фирула* Далмација, топ. *Фируле* Сплит, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ I: 515. Лит. ERHSJ I: 515, LIGORIO 2014: 134, REW 8263.

FUNDAMENTU – Потв. *ѝоду̀мијенѝа*, *ѝоду̀мѝнѝа* „темељ“ Бока, Лика (ERHSJ I: 523); *ѝодумјенаѝ*, *-мјѝнѝа* [= *-мијенѝа*] Дубровник, Конавли,⁸⁵ *ѝоду̀мијенѝа* Лика (православна села), *ѝоду̀мѝнѝа*, *ѝоду̀минѝа* Лика (католичка села), *ѝодумјенѝаѝи* Дубровник,⁸⁶ топ. *По̀мјѝнѝа*, *Подумјенѝа* [= *Помијенѝа*, *Подумијенѝа*] Мљет, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ I: 523. Лит. ERHSJ I: 523, LIGORIO 2014: 140, REW 3579.

LANTERNA – Потв. *ѝнѝиѝјерна* „свијећњак“ Дубровник (ERHSJ I: 30); *ѝнѝирна* Дубровник,⁸⁷ *ѝнѝерна*, *ѝнѝирња* Дубровник,⁸⁸ *ѝлѝирна* Задар,⁸⁹ све *loc.cit.* Етим. ERHSJ I: 30, LIGORIO 2014: 157, REW 4896.

LUCERNA – Потв. *лу̀кијерна* „свијећа“ Котор, Дубровник (ERHSJ II: 329); *лу̀кѝерна* [= *лу̀кијерна*] Црмница, Будва, Прчањ, *лу̀кјерница* Бока, *лу̀кијѝрница* [= *лу̀кијерница*] Чилипи, све *loc.cit.*; *лу̀кријеница* Жуљана (JE II: 150) *лу̀кирница* Драче, Јањина; *лу̀кјѝрница*, *лу̀чѝрница* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 183); *лу̀кијѝрница* Бока (LIPOVAC-RADULOVIĆ 1981: 197). Етим. ERHSJ II: 329. Лит. ERHSJ II: 329, JE II: 150, LIGORIO 2014: 162, REW 5137.

MERULA⁹⁰ – Потв. *мѝерла* „*Turdus merula*, *Labrus merula*“ Будва (ERHSJ II: 430); *мѝјерла*, *мјѝерла* [= *мѝјерла*] Дубровник,⁹¹ *мирула* Дубровник,⁹² топ. *Мируловица*, све *loc.cit.*; *мирула* Драчевица, Селца (ŠIMUNOVIĆ 2002: 477), Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 534, ČDL 548). Етим. ERHSJ II: 430. Лит. ERHSJ II: 430, LIGORIO 2014: 172, REW 5534.

MONTE VERTULU⁹³ – Потв. топ. *Монѝѝвијерна* Дубровник (ERHSJ II: 482). Етим. ERHSJ II: 482. Лит. ERHSJ II: 482, LIGORIO 175.

⁸⁴ Позиција -VRR- настаје иза синкопе, **ferla*.

⁸⁵ Такође, Кавањин, RJAZU X: 337.

⁸⁶ Такође, Зузорић, ERHSJ I: 523.

⁸⁷ Само у Н. Рањине и Кашића, RJAZU III: 850.

⁸⁸ Само у Микаље, ERHSJ I: 30.

⁸⁹ Само у Бернардина, RJAZU I: 77.

⁹⁰ Позиција -VRR- настаје иза синкопе, **merla*.

⁹¹ Такође, Косић, Зоре, RJAZU VI: 657.

⁹² Само у Виталића и Коломбатовића, RJAZU VI: 752.

⁹³ Позиција -VRR- настаје иза синкопе (**monteverthu* > **monteverlu*), са дисимилацијом **r-l* > *r-n*.

MURICENTA – Потв. *мркѣниѣ* „хрид, камен“ Паштровићи (ERHSJ II: 467); *мркијениѣ* Дубровник,⁹⁴ *мркиниѣ* Дубровник,⁹⁵ *мркенѣ* Спич, Бар, Будва, Грбаљ, Кртоле, Кућиште,⁹⁶ топ. *Маркинѣ* Ластово, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 467. Лит. ERHSJ II: 467, ЈЕ II: 199, LIGORIO 2014: 179, REW 5755.

PATERNA – Потв. топ. *Поѣирна* Корчула (ERHSJ III: 17). Етим. ERHSJ III: 17. Лит. ERHSJ III: 17, LIGORIO 2014: 193, REW 6290.

PERCA – Потв. *ѣѣрка* Котор, Тиват, Кртоле, Бока (ERHSJ II: 640), *ѣѣрка* Столив, *ѣѣрка* Будва, Сплит, Рачишће, Пољица, Корчула,⁹⁷ *ѣѣрка* Врањиц, *ѣѣрка* Дубровник, све *loc.cit.*; *ѣѣрка* Трпањ, Баошић, Костањица, Стрп, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане (ЈФ II: 262); *ѣѣрка* Паг, Муртер, Жирје, Каприје, Затон, Крапањ, Рогозница, Дрвеник, Округ, Маслиница, Сплит, Стобреч, Омиш, Милна, Сутиван, Супетар, Постира, Повља, Бол, Вела Лука, Брна, Корчула, Лумбарда, Драче, Говеђари, Суђурађ, Цавтат, *ѣѣрка* [= *ѣѣрка*] Жуљана, Бријеста, Ходиле, Броце, Доли, Прожура, Корита, Слано, Колочеп, Затон, Мокошице, Дубровник, Млини, Молунат, *ѣѣрка* Врањиц, све *loc.cit.* Етим. ERHSJ II: 640. Лит. ERHSJ II: 640, ЈЕ III: 86, ЈФ II: 262, LIGORIO 2014: 195, REW 6398.

PERGULA⁹⁸ – Потв. *ѣѣргуо* „тријем“ Пераст (ERHSJ II: 639), *ѣѣргуо* Дубровник, *ѣѣјергул* Дубровник,⁹⁹ *ѣѣргула* Дубровник,¹⁰⁰ све *loc. cit.* Етим. ERHSJ II: 639. Лит. ERHSJ II: 639, LIGORIO 2014: 195, REW 6413.

POSTERULA¹⁰¹ – Потв. топ. *Пусѣиерна* [= *Пусѣијерна*] Дубровник¹⁰² (ERHSJ III: 85); топ. *Пусѣерла* Задар.¹⁰³ Етим. ERHSJ III: 85. Лит. ERHSJ III: 85, ЈЕ III: 98, LIGORIO 2014: 209, REW 5589.

⁹⁴ Такође, Бела, Стули, RJAZU VII: 65; Ветранић, *ibid.*

⁹⁵ Само у Кашића, RJAZU VII: 65.

⁹⁶ Такође, Кавањин, RJAZU VII: 65.

⁹⁷ Такође, Микаља, RJAZU IX: 865.

⁹⁸ Позиција -*VR*C- настаје иза синкопе, **pergla*.

⁹⁹ Само у Н. Рањине, RJAZU IX: 840.

¹⁰⁰ Само у Микаље и Кашића, RJAZU IX: 863.

¹⁰¹ Позиција -*VR*C- настаје иза синкопе, **posterla*.

¹⁰² Такође, Зоре, RJAZU XII: 701.

¹⁰³ Историјски топоним (само у архивалијама), крај Стоморице, писм. саоп. Никола Вулетих (Задар).

POLENTA – Потв. *йўлѣнїа* „качамак, палента“ Пераст (ERHSJ III: 592), *йўлѣнїа* Хвар, Раб *йўлїнїа* Божава, све *loc.cit.*; *йалѣнїа* Бели (VELČIĆ 2003: 292), Орлец (HOUTZAGERS 1985: 315) Омишаљ (MANUJLA 2006: 211); *йол'ѣнїа* Паг (KUSTIĆ 2002: 302); *йалїнїа* Ист (SMOLJAN 2013: 231), Иж (MARTINOVIĆ 2005: 231), Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 786); *йўлѣнїа* Бол, Дол (ŠIMUNOVIĆ 2002: 786), Драчевица (ČDL 993); *йўлѣнїа* Брусје (DULČIĆ–DULČIĆ 1985: 632), Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 445); *йўлѣнїа/йўленїа* град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 281); *йўлѣнїа* Опuzен (MATAĞA 2003: 138); *йолѣнїа* Бока (LIPOVAC-RADULOVIĆ 1981: 270). Етим. ERHSJ III: 592. Лит. ERHSJ III: 592, LIGORIO 2014: 208, REW 6634.

QUATERNU – Потв. *квaйїран*, *-ирна* „нотарска књига“ Пољица¹⁰⁴ (ERHSJ II: 250). Етим. ERHSJ II: 250. Лит. ERHSJ II: 250, LIGORIO 2014: 214, REW 6944.

REGENTE – Потв. *рaгѣнїа* „узица на рићаглу, тј. мрежи за бацање“ Суштјепан (JE III: 103). Етим. JE III: 103. Лит. JE III: 103, LIGORIO 2014: 217, REW 7168.

TABERNA – Потв. *їдвїјерна* „гостионица“ Дубровник (ERHSJ III: 486), *їовїрна* Брач, Хвар, Вис, Милна, Лумбарда, Шибеник, *їдвѣрна* Шибеник, *їовѣрна* шибенска острва, *їувѣрна* Божава, Црес, све *loc.cit.*; *їов'ѣрна* Паг (KUSTIĆ 2002: 387); *їовѣрна* Иж (MARTINOVIĆ 2005: 424); *їовѣрна* Вргада (JURIŠIĆ 1973: 217), Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 725); *їовїрна* Трогир (ГЕЛЋ 1994: 274), Драчевица (ŠIMUNOVIĆ 2002: 956, ČDL 1284), Питве (BRVIĆ 2011: 327), град Корчула (KALOGJERA i dr. 2008: 370), Вис (ROKI-FORTUNATO 1997: 540). Етим. ERHSJ III: 486. Лит. ERHSJ III: 486, LIGORIO 2014: 253, REW 8510.

3.2. АНАЛИЗА

Исход лат.-ром. групa -*ŮRC-*, -*ŮRR-* коинцидира са јатом ако је ијекавски у ијекавском, икавски у икавском и екавски у екавском говору, а не коинцидира са јатом ако је не-јекавски у јекавском, не-икавски у икавском и не-екавски у екавском говору.

А. Ијекавски рефлекси у ијекавским говорима: 1. *кијерна* Мљет, Жуљана, Доли, Прожура, Затон, Мокошица, Дубровник, Цавтат,

¹⁰⁴ Такође, Марулић, RJAZU V: 854.

Молунат, Прчањ, Улцињ, *кијерња* Котор, Броце, Слано *s.v.* ACERN(1)A; 2. *кјераф, кијерфа* Шипан *s.v.* ACERVU; 3. *рџмијенча* Дубровник *s.v.* AERAMENTIA; 4. *мѝјендео, мѝјендуо* Дубровник *s.v.* *AMENDULA; 5. *оѝијемна* Дубровник *s.v.* ANTEMNA; 6. *куѝијерѝа* Дубровник, Цавтат, Чилипи *s.v.* COOPERTA; 7. *бисѝијерна* Будва, Кртоле, Богдашић, Бијела, Доброта, Лепетане, *бисѝиерња* Пераст, Рисан, Паштровићи, *брсѝијерна* Столив, *бисѝијерна* Црна Гора *гусѝиријена* Чилипи, *гусѝијерна* Дубровник, Цавтат, Раднић, *гуѝијерна* Ластово *s.v.* CISTERNA; 8. *џфријерѝа* Дубровник *s.v.* *EFFERTA; 9. *фѝјерса, фѝјерсаѝи* Дубровник *s.v.* *FERSA;¹⁰⁵ 10. *фѝјерла* Стон, Дубровник *s.v.* FERULA; 11. *ѝодумијенѝа* Бока, Лика, *ѝодумјенѝаѝи* Дубровник,¹⁰⁶ *Пѝомијенѝа, Подумијенѝа* Мљет *s.v.* FUNDAMENTU;¹⁰⁷ 12. *мѝјерла* Дубровник *s.v.* MERULA; 13. *Монѝџвијерна* Дубровник *s.v.* MONTE VERTULLU; 14. *мркијенѝа* Дубровник *s.v.* MURICENTA; 15. *ѝѝјерка* Дубровник, *ѝѝјерка* Жуљана, Бријеста, Ходиле, Броце, Доли, Прожура, Корита, Слано, Колочеп, Затон, Мокошице, Млини, Молунат *s.v.* PERCA; 16. *Пусѝијерна* Дубровник *s.v.* POSTERULA; 17. *лукѝјерна* Котор, Дубровник, *лукијерница* Бока, Чилипи, *лукѝјерна* Црмница, Будва, Прчањ, *лукијерница* Бока, *лукријенѝа* Жуљана, *лукѝјерна* Црмница, Будва, Прчањ *s.v.* LUCERNA; 18. *ѝџвијерна* „гостионица“ Дубровник *s.v.* TABERNA.

Б. Икавски рефлекси у икавским говорима: 1. *кирна* Језера, Дрвеник, Округ, Сутиван, Повља, Брусје, Драче, Трпањ, *кирна* Рачишће, *кирна* Жирје, Милна, Јелса, Вис, Комижа, Корчула, Лумбарда, *кирна* Далмација,¹⁰⁸ *хирња* Хвар *s.v.* ACERN(1)A; 2. *оминдула* Пољница, *миндел* Смоквица, *миндџл* Лумбарда, Корчула, *миндео* Потомје, *миндул* Корчула, Кућиште, Брач *s.v.* *AMENDULA; 3. *куѝирѝа* Кућиште, Трпањ *s.v.* COOPERTA; 4. *гусѝијерна, гусѝијерна* Трогир, *гусѝијерна* Нережишћа, Брусје, Питве, град Корчула, Вис, Рачишће, Кућиште, *гусѝијерна* Пелешац, *косѝијерна* Дол на Хвару, *Косѝијерна* Вис *s.v.* CISTERNA; 5. *фѝрла* Смоквица, *фирула* Далмација,¹⁰⁹ *Фируле* Сплит *s.v.* FERULA;¹¹⁰ 6. *ѝнѝијерна* Дубровник *s.v.* LANTERNA; 7. *мирула* Драчевица, Селца, Брусје *s.v.* MERULA;¹¹¹ 8. *Поѝирна* Корчула *s.v.*

¹⁰⁵ Са скраћеним јатом у деноминалу, *фјерсаѝи*.

¹⁰⁶ Са *фјерсаѝи* поред *фјерса* горе.

¹⁰⁷ Такође, *ѝодумијенѝа, ѝодумѝенѝа, ѝодуминѝа* у Лици, али не зна се у којим селима тачно.

¹⁰⁸ Упитно. (Не зна се о којем се дијелу Далмације ради.)

¹⁰⁹ Упитно. (Не зна се о којем се дијелу Далмације ради.)

¹¹⁰ Са реституцијом интертонике у *фирла, Фируле*.

¹¹¹ Са реституцијом интертонике.

PATERNA; 9. *лукирница* Драче, Јањина s.v. LUCERNA; 10. *йѝрка* Сплит, Рачишће, Пољица, Корчула, *йирка* Муртер, Жирје, Каприје, Затон, Крапањ, Рогозница, Дрвеник, Округ, Маслиница, Сплит, Стобреч, Омиш, Милна, Сутиван, Супетар, Постира, Повља, Бол, Вела Лука, Брна, Корчула, Лумбарда, *шйѝрка* Врањиц s.v. PERCA; 11. *йовѝрна* Трогир, Драчевица, Питве, град Корчула, Вис, Брач, Хвар, Вис, Милна, Лумбарда, Шибеник, *йѝдверна* Шибеник s.v. TABERNA.

В. Екавски или икавски рефлекси у екавско-икавским говорима: 1. *керња* Рава, *керна* Ист, Молат, Божава, Кукљица, Вргада s.v. ACERN(1)A; 2. *миндула* Божава, *мѝндула* Раб s.v. *AMENDULA; 3. *гусѝѝрна* Сплит, Божава, Молат, Сали, Угљан, Иж, Кукљица, *гусѝѝ"ѝрна*, *гусѝѝѝрна* Паг, *гусѝѝ"ѝрна* Ривањ, *гусѝѝѝрна* Врбник s.v. CISTERNA; 4. *алѝѝрна* Задар s.v. LANTERNA; 5. *кваѝѝран*, *-ирна* Пољица s.v. QUATERNU; 6. *йирка* Паг s.v. PERCA; 7. *йалѝнѝа* Омишаљ, *йулѝнѝа* Раб, *йулѝнѝа* Божава, Ист, Иж, Бибиње, *йол"ѝнѝа* Паг *йулѝнѝа* s.v. POLENTA; 8. *йувѝрна* Божава, *йов"ѝрна* Паг, *йовѝрна* Иж s.v. TABERNA.

Г. Екавски рефлекси у екавским говорима: 1. *мѝндула* Црес s.v. *AMENDULA; 2. *йалѝнѝа* Бели, Орлец s.v. POLENTA; 3. *йувѝрна* Црес s.v. TABERNA.

Д. Јекавски рефлекси у не-јекавским (икавским и екавским) говорима: *лукјѝрница*, *лучѝрница* град Корчула s.v. LUCERNA.

Ђ. Икавски рефлекси у не-икавским (јекавским и екавским) говорима: 1. *кирња* Говеђари s.v. ACERN(1)A; 2. *Маркинѝа* Ластово s.v. MURICENTA.

Е. Екавски рефлекси у не-екавским (јекавским и икавским) говорима: 1. *керна* Ходиле, Баошић, Стрп, Пераст, Лепетане, *кѝрна* Доброта, *кѝрна* Кртоле, Прчањ, *керња* Ластово, Костањица, Доброта, *кѝрна* Шибеник, *керна* Супетар, Постира, Бол, Вела Лука, Брна, Рачишће s.v. ACERN(1)A; 2. *мѝндуо* Прчањ, Пераст, *омѝндула* Брач, Пољица, *омѝндо* Вис s.v. *AMENDULA; 3. *кѝнѝра* Дубровник, *кѝнѝрица* Дубровник, *раскѝнѝраѝ* Дубровник, *окендриѝи се* Бока, *шкѝнѝран* Корчула, *шкѝнѝраѝ* Корчула s.v. CENTRU; 4. *гусѝѝрна* Сплит, Грабље, *гусѝѝѝрна* Муртер, Бибиње, Вргада s.v. CISTERNA; 5. *коѝѝрѝа* град Корчула s.v. COOPERTA; 6. *фѝрса* Пераст, *ферсаѝи* Бока s.v. *FERSA; 7. *мѝрла* Будва s.v. MERULA; 8. *мркѝнѝија* Паштровићи, *мркѝнѝа* Спич, Бар, Будва, Грбаљ, Кртоле, Кућиште s.v. MURICENTA; 9. *йѝрка* Трпањ, Баошић, Костањица, Стрп, Пераст, Доброта, Муо, Лепетане, *йѝрка* Котор, Тиват, Кртоле, Бока, *йѝрка* Столив, *йѝрка* Будва, *йирка* Говеђари, Суђурађ, Цавтат s.v. PERCA; 10. *йѝргуо* Пераст

s.v. PERGULA, *йѣргуо* Дубровник s.v. PERGULA; 11. *йуленѣа* Пераст, *йолѣнѣа* Бока, *йулѣнѣа* Бол, Дол, Драчевица, *йулѣнѣа* Хвар, Брусје, Вис, *йулѣнѣа/йуленѣа* град Корчула, *йулѣнѣа* Опuzен s.v. POLENTA; 12. *Пустѣрла* Задар s.v. POSTERULA; 13. *рагѣнѣа* Суштјепан s.v. REGENTE; 14. *шовѣрна* Вргада, Бибиње, *шовѣрна* шибенска острва¹¹² s.v. TABERNA.

Види таблицу II на крају чланка.

3.3. ЗАКЉУЧАК

Дио грађе показује „псеудо-јат“, дио не.

У оном дијелу који показује „псеудо-јат“ исход лат.-ром. групâ -ÉRC-, -ÉRR- коинцидира са регионалним исходом јата, јекавским у јекавским, икавским у икавским и екавским у екавским говорима.

Овакви су случајеви А 1–18, Б 1–11, В 1–8, Г 1–3.

У дијелу грађе који не показује „псеудо-јат“ исход лат.-ром. групâ -ÉRC-, -ÉRR- не коинцидира са регионалним исходом јата и углавном је „екавски“ у не-екавским говорима.

Овакви су случајеви Д,¹¹³ Ђ 1–2,^{114, 115} Е 1–14.¹¹⁶

Осим тога, постоје неки посебни случајеви.

1. Лат.-ром. COOPERTA одозго. У Кућишту, осим грађе која је наведена горе, тј. *куйѣрѣа* „кров“, према ЈЕ II: 121 има и *кувѣрѣа* „палуба“ и *кувѣрѣа* „покривач“. Ова три примјера, која се разликују и по фонетици и по семантици, битан су случај за стратификацију далматске романштине на Пељешцу.¹¹⁷

2. Сх. *ијѣрач*, *ијѣрча* „трећина“ < TERTIU, ERHSJ II: 302. Стули, али са штампарском грешком: *tjerācs*, *-ācsa*. (То јест, *tjerāč*, *-āčsa*.) ЗОРЕ 1985: 21 има *ијѣрач*, *ијѣрча*, што се слаже са емендацијом из RЈAZU XVIII: 372, али се по правилу не очекује *ијѣрач*, *ијѣрча* него *ијѣрач*, *ијѣрча* (или *ијѣрча*).

¹¹² Не зна се о којим се острвима тачно ради.

¹¹³ Д неће бити прави противпримјер. (Јекавски рефлекс у икавском говору на јекавско-икавској граници. Прије ће бити позајмљено из сусједних јекавских говора.)

¹¹⁴ Ђ1 (= *кирња*, Говејари) биће позајмљено из икавских говора.

¹¹⁵ Ђ2 (*Маркинѣа*, Ластово) може бити траг икавског супстрата на Ластову.

¹¹⁶ Уочљиво је да највећи број изнимака у овој групи потиче из Боке.

¹¹⁷ Чини се да је ред старости: *куйѣрѣа*, *кувѣрѣа*, *кувѣрѣа*. *Куйѣрѣа* и *кувѣрѣа* старији су од *кувѣрѣа* како се види по псеудо-јату, а *куйѣрѣа* старије је од *кувѣрѣа* како се види по лат.-ром. р, које је очувано, и по семантици, која је непомјерена („кров“, не „палуба“).

3. Овамо иде и лат.-ром. суфикс -ENTIA на домаћој основи из сх. *обумијенча* „обим, опсег“ Стон (ERHSJ I: 492). Уп. *рџмијенча s.v. AERAMENTIA* горе.

4. Сх. *булијерга* „медуза“ < PODAGRA, ERHSJ I: 233. Могуће је да овај бокелски ихтионим показује псеудо-јат, али само под тим условом да PODAGRA најприје даје **podegra*¹¹⁸ – али како? Колико ја знам, што се тиче вокализма, у Боки пореди се само *глѣра* од GLAREA, ERHSJ I: 569.¹¹⁹

(Могуће је, такође, да овамо иде и топ. *Тјенџишиџе* из балканског латинитета,¹²⁰ са краћењем, као *фјерсаџи* поред *фијерса* или *џодумјенџаџи* поред *џодумијенџа* горе.)

Коначно, „псеудо-јат“ осим у групама -ĒRC-, -ĒRR- постаје још у групама -ĪRC-, -ĪRR-, и то у реликтима лат.-ром. PYRGU и *SPHIRULA.^{121, 122}

4. Закључак

Закључујем да „псеудо-јат“ у далматској романштини и балканском латинитету није спорадична него правилна појава која постаје у извјесним условима.

Слов. **ě*, сх. *je-u-e* или кратки „псеудо-јат“ постаје од лат.-ром. групе -ĒCC-, а слов. **ě*, сх. *ije-ū-ē* или дуги „псеудо-јат“ постаје од лат.-ром. групâ -ĒRR- и -ĒRC-.¹²³

Како објаснити ову појаву?

Ја мислим да је у случају кратког „псеудо-јата“ лат.-ром. е у слоговима типа -VCC- било фонолошки отворено, дакле **e*, као што

¹¹⁸ Одавде затим мора метатезом бити **poderga*. (Тако настаје позиција *-eRC- која подлијеже „псеудо-ијекавизацији“.)

¹¹⁹ У Будви и топ. *Могрен* од MALU GRANEU. (Види LIGORIO 2014: 145 s.v. GLAREA.)

¹²⁰ Тј. под претпоставком да потиче од лат.-ром. TENDA „шатоп“, REW 8639. (*Pace* ERHSJ III: 476.)

¹²¹ Потв. *џирг, џијерг* „кула“ Дубровник (само у Ветранића, RJAZU IX: 840, 863) (ERHSJ I: 239). Етим. ERHSJ I: 239. Лит. ERHSJ I: 239, LIGORIO 2014: 89. (По вулгарном изговору PIRGU.)

¹²² Потв. *џијерлица* „лијевак“ Дубровник, Цавтат, Чилипи (ERHSJ III: 410), *џијерлица* Далмација, *ibid.* Етим. ERHSJ III: 410. Лит. ERHSJ III: 410, LIGORIO 2014: 244. (По вулгарном изговору, вјероватно, *SPIRULA.)

¹²³ Могуће је да је ово рјешење био наслутио П. Будмани, али, по свом обичају, није волио да о томе ништа много напише. Уп. што пише у ERHSJ V: 285 s.v. *коњестра*: „Na jednom mjestu xvi vijeka pisano *konjestra*, po čemu se čini da bi trebalo shvatiti kao naj stariji oblik *konestra* (*koneštra*) te je e postalo *je, e, i* prema različnijem govorima.“

учи крчка и бокелјска дифтонгација, тј. $*e > *ie > ia$,¹²⁴ и да је из овог разлога то далм. $*e$ зајмљено као слов. $*ě$, а не $*e$, а у случају дугог „псеудо-јата“ мислим да је лат.-ром. е у слоговима типа - $\check{V}RR$ -, - $\check{V}RC$ - било фонетски дугачко, дакле $*ē$, као што учи наша властита прозодија,¹²⁵ и да је из тога разлога ово далм. $*ē$ зајмљено у слов. као $*ē$ па се стога и развило као слов. $*ē$, тј. у $*ē$.¹²⁶

Види LIGORIO 2014: 62. (Пар. 180.)

(Осим у групама - $\check{V}RR$ -, - $\check{V}RC$ - лат.-ром. е фонетски се дужило, чини се, и у акцентованом отвореном слогу, од чега, као и у случају група - $\check{V}RR$ -, - $\check{V}RC$ -, потиче $*ē$ у реликтима лат.-ром. PLACERE, DEVERE и сл.)^{127, 128, 129}

У од. 2 и 3 далмато-романски реликти највећим дијелом показују „псеудо-јат“. То су примјери А 1–19, Б 1–12, В 1–5, Г у од. 2.2; А 1–18, Б 1–11, В 1–8, Г 1–3 у од. 3.2. (Свега 316 случајева.) Но, неки далмато-романски реликти не показују „псеудо-јат“. То су примјери Д 1–3, Ђ 1–3, Е 1–11 у од. 2.2; Д, Ђ 1–2, Е 1–14 у од. 3.2. (Свега 121 случај.)

Реликти који не показују „псеудо-јат“ биће позајмљени иза оних који га показују, тј. као иза филијације слов. $*ě$, $*ē$ у различитим говорима: (и)јекавским, икавским и екавским. Слиједи, према томе, да постоје два слоја далмато-романских реликата: један старији, са „псеудо-јатом“, и други млађи, без „псеудо-јата“.

Пошто далмато-романски реликти или, боље, неки далмато-романски реликти за разлику од италијанизама показују „псеудо-јат“

¹²⁴ Види од. 2.3, примјере 3 и 4.

¹²⁵ Види од. 3, напомену о LIGORIO 2013b.

¹²⁶ Но, тешко је рећи, што се дугачког псеудо-јата тиче, који примјери су зајмљени прије промјене слов. $*ē >$ слов. $*ě$ па је у њима е (фонетски $ē$) замијењено са $*ē$ које се по правилу развило у $*ě$, а који су зајмљени након те промјене па је у њима е (фонетски $ē$) замијењено са $*ě$ јер у систему више није постојало $*ē$.

¹²⁷ Потв. *divīr*, *devīr* „дневна квота грожђа“ Вис (ЈЕ I: 129). Етим. I: 129. Лит. ЈЕ I: 129, LIGORIO 2014: 124, REW 4900.

¹²⁸ Потв. *īlākijer* „ужитак“ Дубровник (ERHSJ II: 475), *plakirati* Хвар (ЈЕ III: 49, само у Бенетовића). Етим. ERHSJ II: 475. Лит. ERHSJ II: 475, ЈЕ III: 49, LIGORIO 2014: 202, REW 6557.

¹²⁹ „Псеудо-јат“ у акцентованом отвореном слогу постаје не само од лат.-ром. е него и од *i*, као у примјеру *мријеч–мрич* „*Tamarix gallica*“ < $*MYRICEU$, SKOK 1926: 390. (Такође, у грецизмима који су подлегли тзв. итацизму па мјесто *e* имају *i*, као у примјеру *монастијер* „манастир“ < грч. *μοναστήριον*, ERHSJ II: 453, или *јуџијер* „калеж“ < грч. *ποτήριον*, ERHSJ III: 89, али с том напоменом да *монастијер*, *мојстијер*, *мосијер* итд. у јадранској зони могу бити и далмато-романски грецизми.)

треба сада преиспитати поријекло оних ријечи које имају псеудо-јат а за које Скок тврди да су поријеклом италијанске, а не далмато-романске.¹³⁰ Наиме, сва сила прилике је да ће ове ријечи бити управо далмато-романске, не италијанске, као и остале ријечи које имају „псеудо-јат“.

Ово је заслуга тзв. псеудо-јата за српскохрватску етимологију.

Таблица I. **ě* у групи -ÉLL-

	јекавски		икавски		екавско-икавски		
	јекавски терен	јекавски рефлекс	икавски терен	икавски рефлекс	ек.-ик. терен	екавски рефлекс	икавски рефлекс
*ASTELLA	+	+					
*BACCICELLU	+	+/-			-	+	-
BUTICELLA	+	-	-	+			
*CADELLU	+	+					
*CAPSELLU			+	+/-	-	+	-
*CATANELLA	+	-			-	+	-
*DICELLA	+	-	+	+			
*FRONTICELLA	+	+	+	-	+	+	-
*JUDELLU	+	+	+	+			
*LAUCELLAE	+	+					
MANTELLU			+	+			
MARGARITELLA	+	+					
MARGELLA	+	+					
MODIELLA	+	+					
*MUSCELLU	+	+	+	+			
*MYRTICELLA	+	+	+	+/-	+	+	-

¹³⁰ Нпр. у дубровачком дијалекту то су ријечи *анио*, *ањела* „колут“, ERHSJ I: 45; *буџио*, *-ијела* „колотур“, I: 225; *ливио*, *-вјела* „либела“, II: 311; *ѡандѡвијерна* „флак“, II: 597; *фаганио*, *-њела* „*Carduelis cannabina*“, I: 502; *фурнио*, *-рњела* „пећ“, I: 538; *чеићелица* „корпа“, II: 85. (Нема у LIGORIO 2014.)

	јекавски		икавски		екавско-икавски		
	јекавски терен	јекавски рефлекс	икавски терен	икавски рефлекс	ек.-ик. терен	екавски рефлекс	икавски рефлекс
NAPELLU	+	+	+	+			
OFFELLA	+	+/-	-	+			
*PANNELLU			+	+			
PISCELLU	(+)	-	(+)	-	-	+	-
*PONTELLU	+	+					
*PORTELLU	+	-	+	-	+	+	-
*PULLICELLA	+	+					
*QUADRELLU			+	+/-	-	+	-
SCAMNELLU			+	-	-	+	-
*SCARAM(F)ELLA			+	-	-	+	-
*SCARDELLU	+	+					
*SCO(R)PELLU	+	+	+	-			
SITELLA	-	+	+	-			
TABELLA	+	+	+	+			
TROPELLA					+	+	-

Таблица II. *ē у групама -ĒRC-, -ĒRR-

	ијекавски		икавски		екавско-икавски			екавски	
	ијек. терен	ијек. рефлекс	икавски терен	икавски рефлекс	ек.-ик. терен	екавски рефлекс	икавски рефлекс	екавски терен	екавски рефлекс
ACERN(I)A	+	+/-	+	+/-	+	+	-	-	+
ACERVU	+	+							
AERAMENTIA	+	+							
*AMENDULA	+	+/-	+	+/-	+	+	+	+	+

	ијекавски		икавски		екавско-икавски			екавски	
	ијек. терен	ијек. рефлекс	икавски терен	икавски рефлекс	ек.-ик. терен	екавски рефлекс	икавски рефлекс	екавски терен	екавски рефлекс
ANTEMNA	+	+							
CENTRU	+	-	+	-				-	+
CISTERNA	+	+	+	+/-	+	+	+/-	-	+
COOPERTA	+	+	+	+/-				-	+
*EFFERTA	+	+							
*FERSA	+	+/-						-	+
FERULA	+	+	+	+					
FUNDAMENTU	+	+	(+)	(+)					
LANTERNA	+	+	+	+					
LUCERNA	+	+	+	+/-					
MERULA	+	+/-	+	+				-	+
MONTE VERTULU	+	+							
MURICENTA	+	+/-	-	+				-	+
PATERNA			+	+					
PERCA	+	+/-	+	+/-	+	-	+	-	+
PERGULA	+	-/+						-	+
POSTERULA	+	+	+	-				-	+
POLENTA	+	-	+	-	+	+	+/-	+	+
QUATERNU			+	+					
REGENTE	+	-						-	+
TABERNA	+	+	+	+					

Цијирана лијераиџура

- БОЈАНИЋ, Михаило, Растислава ТРИВУНАЦ. *Рјечник дубровачког говора*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 2002.
- ЕРСЈ: Лома, Александар (ур.). *Етимолошки речник српског језика*. Св. I–III. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 2003–2008.
- ЗОРЕ, Луко. „Дубровачке туђинке.“ *Сјоменик СКА XXVI*, 1985: 1–26.
- КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник, истиољкован њемачкијем и лајинскијем ријечима*. Беч: bei den P. P. Armeniern, 1818.
- ЛИГОРИО, Орсат. „Сх. Планкиј.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 58, 1, 2015: 69–73.
- ЛОМА, Александар. „Прилог проучавању предсловенских остатака у оронији Црне Горе.“ *Наш Језик* 31/1–5, 1996: 121–132.
- BARTOLI, M.G. *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-Balkanischen Romania*. Bd. III. Wien: Hölder, 1906.
- BENIĆ, Mislav. *Opis govora Kukljice*. Zagreb: Filozofski fakultet, 2014. (Doktorska disertacija.)
- BOERIO, Giuseppe. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Cecchini, 1867.
- BRBIĆ, Ante. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- ČDL: Mate Hraste, Petar Šimunović. *Čakavisch-deutsches Lexikon*. I. Köln – Wien: Böhlau Verlag, 1979.
- DULČIĆ, Jure, Pere DULČIĆ. „Rječnik bruškog govora.“ *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, 2, 1985: 373–747.
- ERHSJ: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971–1974.
- ГЕЈЋ, Душко. *Rječnik trogirskog čakavskog govora*. Trogir: Muzej grada Trogira, 1994.
- HOLZER, Georg. *Glasovni razvoj hrvatskog jezika*. (Prev. B. Štebih-Golub.) Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- HOUTZAGERS, H.P. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi, 1985.
- JAKUBINSKIЈ, Luka (= Lev, Lav). „Die Vertretung des urslavischen ě im Čakavischen.“ *Zeitschrift für slavische Philologie* 1, 1925: 381–396.
- ЈЕ: Vinja, Vojmir. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Sv. I–III. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1998–2004.

- JF: Vinja, Vojmir. *Jadranska fauna : Etimologija i struktura naziva*. Sv. II. Split: Logos – Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- JURAGA, Edo. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Matica hrvatska – Županijski muzej, 2010.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- KALOGJERA, Damir i Mirjana Svoboda, Višnja Josipović. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber, 2008.
- KUSTIĆ, Nikola. *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pazažana, 2002.
- LIGORIO, Orsat. „Prirepce nekim dalmatskim etimologijama.“ *Dubrovnik* 4, 2006: 118–127.
- LIGORIO, Orsat. „Pregled razvitka dalmatskih glasova.“ *Dubrovnik* 4, 2007: 319–331.
- LIGORIO, Orsat. Uno sguardo ai resti dalmato-romanzi in -CULU e -TULU. *Mare Loquens* [ur. Nikola Vuletić]. Zadar 2013a: 317–321.
- LIGORIO, Orsat. „Nešto o akcentu dalmato-romanskih jezičnih relikata.“ *Croatia et Slavica Iadertina* 9, 2013b: 51–62.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Zadar: Filozofski fakultet, 2014. (Doktorska disertacija.)
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune Skokovim kornatskim etimologijama. *Toponimija kornatskog otočja* [ur. Vladimir Skračić]. Zadar, 2013a: 459–485.
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. „Dopune Jadranskim etimologijama Vojmira Vinje : Treći prilog.“ *Croatia et Slavica Iadertina* 9, 2013b: 51–62.
- LIPOVAC-RADULOVIĆ, Vesna. *Romanizmi u Crnoj Gori : Jugostočni dio Boke Kotorske*. Cetinje – Titograd: Obod – Pobjeda, 1981.
- MAHULJA, Ivan. *Rječnik omišaljškoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječni nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- MARTINOVIĆ, Žarko. *Rječnik govora otoka Iža*. Zadar: Gradska knjižnica, 2005.
- MARIČIĆ KUKLIČANIN, Tomislav. *Rječnik govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu*. Zadar: Matica hrvatska, 2000.
- MATAGA, Vojislav. *Romanizmi u neretvanskome govoru*. Zagreb: Altagama, 2003.
- MEYER, Karl. „Beiträge zum Čakavischen.“ *Archiv für slavische Philologie* 40, 1926, 222–265.
- RADULIĆ, Ladislav. *Rječnik rivanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2002.
- REW: Meyer-Lübke, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1935³.

- RJAZU: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*. Sv. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1881-1976.
- PIASEVOLI, Ankica. *Rječnik govora mjesta Sali*. Zadar: Matica hrvatska, 1993.
- ROKI-FORTUNATO, Andro. *Libar viškiga jazika*. Toronto: University of Toronto Press, 1997.
- SKOK, Petar. „Zur Chronologie der Palatalisierung von c, g, gu, gū vor e, i, y, j im Balkanlatein.“ *Zeitschrift für romanische Philologie* 46, 1926: 385–410.
- SKRAČIĆ, Vladimir. *Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka*. Split – Zadar: Književni krug – Matica hrvatska, 1996.
- SMOLJAN, Ante. *Rječnik govora otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- ŠIMUNIĆ, Božidar. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2002.
- VELIČIĆ, Nikola. *Besedar bejske Tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra čakavskog sabora Cres – Lošinj – Tramuntana – Adamić, 2003.

О. Л. Лигорио

Т.Н. ПСЕВДО-ЈАТЬ В ДАЛМАТОРОМАНСКОМ
ЯЗЫКЕ И БАЛКАНСКОЙ ЛАТЫНИ

Резюме

В статье обсуждается происхождение и развитие т.н. «псевдо-яты» в заимствованиях из далматороманского языка и балканской латыни, ср., например, схрв. *мрчела–мурийла–мурийела* от лат.-ром. *MYRTICELLA или *йовијерна–йовирна–йовёрна* от лат.-ром. *TABERNA. Выдвигается тезис, что в кратких слогах «псевдо-яты» возник из лат.-ром. сочетаний типа -ÉCC-, а в долгих слогах – из лат.-ром. сочетаний типа -ÉRR-, -ÉRC-. Этот тезис проверяется на материале 58 заимствований. Выясняется, что часть слов показывает псевдо-яты, а часть – нет. Это имеет важное значение для стратификации далматинских данных: заимствования, показывающие псевдо-яты, старше, чем те, в которых его нет.

Ключевые слова: историческая фонология, этимология, сербохорватский, далматороманский, балканская латынь.

Orsat L. Ligorio

„PSEUDO-YAT“ IN DALMATO-ROMANCE AND BALKAN LATIN
(ON BALKAN LATIN VIII)

Summary

Article discusses the origins and the development of the so-called pseudo-yat in Dalmatian Romance and Balkan Latin. (E.g. SCr. *mrčela–murtila–murtela* from Lat. *MYRTICELLA or *tovijerna–tovirna–toverna* from TABERNA.) Pseudo-yat is derived from -ÉCC-, in short syllables, and in long syllables from -ÉRR-, -ÉRC-. This suggestion is tried on 58 Dalmatian loans in Serbo-Croatian. The fact that pseudo-yat is found only in a part of these is of particular significance for the stratification of Dalmatian loans in Serbo-Croatian since loans with pseudo-yat are ostensibly older than the ones without it.

Keywords: Historical Phonology, Etymology, Serbo-Croatian, Dalmato-Romance, Balkan Latin.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'282.3(497.16)

811.163.41'342

COBISS.SR-ID 218546188

DOI: 10.2298/JFI1504073O

Примљено: 28. јануара 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

ВЛАДИМИР Б. ОСТОЈИЋ*

Универзитет Црне Горе

Филозофски факултет у Никшићу

ЕВОЛУТИВНИ АСПЕКТ СУПСТИТУЕНАТА КРАТКОГ ЈАТА ИЗА СОНАНТА *p* – У ОДНОСУ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА СА ДИЈАЛЕКТОМ ВУКОВИХ ПРЕДАКА

У раду се разматра судбина краткога јата иза сонанта *p* и њен третман у сербокроатистичкој и србистичкој дескриптивној и нормативној литератури. Поред основног питања о дистрибуцији замјеника краткога јата иза сонанта *p* у завичајним говорима предака Вука Стефановића Караџића, посебно у језерско-шаранском говору, и у српском књижевном језику, аутор одговара и на питање о томе како је дошло до тога да се замјена краткога јата иза *p* у (и)јекавским говорима своди некада на *e*, а некада на *je*.

Кључне ријечи: Вук Караџић, српски књижевни језик, завичајни говор Вукових предака, дурмиторски говори, језерско-шарански говор, јат, сонант *p*, аналогија, јотовање, депалатализација.

1. У старијим класификацијама дурмиторски говори, завичајни говори Вукових предака, нијесу добијали посебно мјесто у штокавском дијалекатском мозаику. За њих је констатовано да се одликују релативно великом компактношћу и уједначеношћу говорних особина. Међутим, дијалектолошке студије о овим говорима: Говор Пиве и Дробњака (Вуковић:1938–1939), Ускочки говор (Станић 1974; 1976) и недавно завршена, али не и публикована, монографија о говору Дробњачког корита (М. ШЋЕПАНОВИЋ), јасно показују да поред заједничких говорних особина има и дискриминаната на основу којих се могу између њих и према сусједним говорима повући границе, тако да су се на овом подручју јасно издиференцирали: говор Пиве, говор Ускока, говор Дробњачког корита и говор Језера

* vladimiro@t-com.me

и Шаранаца. О говору Језера и Шаранаца у нашој досадашњој литератури доскоро није писано на систематски начин и на ширем плану. О неким прозодијским и фонетско-фонолошким особинама језерско-шаранског говора писао сам у неколика наврата. У једном од тих прилога (Остојић 2013) дао сам и нешто података о Језерима и Шаранцима. У њима су предочени резултати добијени на основу теренских истраживања у времену од 2010. до 2013. године. У овом прилогу саопштавам неке податке о грађи са досада неиспитаног терена у вези са проблематиком о којој је ријеч с циљем да употпуним сазнања о дурмиторским говорима и њихову односу према Вукову језику и данашњем српском књижевном језику. Ови говори заузимају централно мјесто у склопу источнохерцеговачких говора и по својим битним говорним особинама улазе у састав најмлађих новоштокавских (и)јекавских говора.

2. Основна правила ијекавског изговора рефлекса старог гласа јата у српскохрватском књижевном језику дао је Вук Караџић. Та правила су од Вука до данас разрађивана само у појединостима. У изговору и писању рефлекса овога гласа у српскохрватском књижевном језику постојала су колебања која су се испољавала у виду двоструких граматичких и правописних облика. Хрватска (и)јекавица је углавном остала у оквирима Вукових правила. Босанско-херцеговачки тип је неуједначен и у многим појединостима близак је хрватском типу (и)јекавице.

Црногорска (и)јекавица је у сталном развоју, изградњи и у процесу усавршавања, па се на њу теже могу примијенити Вукова правила. Она се ослобађала сложенијих форми и што је најважније остајала је отворена за иновације. У процесу усавршавања јављале су се нове форме које су живјеле напоредо са старијим. Различити (и)јекавско-екавски, (и)јекавско-икавски и екавско-икавски ликови стоје у дублету један поред другог, остварују се унутар књижевнојезичког израза, стила или жанра и коегзистирају у конкурентном односу на дијалекатском, књижевнојезичком и стилском нивоу (Остојић 2001: 339–340).

2.1. У опширној и доста разгранатој дескриптивној литератури, као и у нормативним приручницима, природа и судбина краткога јата иза сонанта *p* није у потпуности ријешена. Његова судбина је обично традиционално сагледавана. У опсежној дијалектолошкој литератури о (и)јекавским говорима уз обимну грађу дају се само основни подаци. У овом прилогу покушаћу да на основу грађе из

завичајних говора Вукових предака, посебно из језерско-шаранског говора, уз грађу из осталих говора Црне Горе, допринесем употпуњавању наших сазнања о судбини краткога јата иза сонанта *p* и о њеном третману у сербокроатистичкој и србистичкој дескриптивној и нормативној литератури.

3. Поред основног питања, које нас овога пута интересује, о дистрибуцији рефлекса краткога јата иза сонанта *p* у завичајним говорима Вукових предака, посебно у језерско-шаранском говору и у српском књижевном језику, тражи се и одговор на питање „како је дошло до тога да се замјена краткога јата иза *p* некад своди на *e*, а некад да добијамо нормалну замјену *je*“ односно да ли се *p* у секвенци *pje* јотује и да ли се у појави *pe* ради о фонетском процесу – депалатизацији или у оба случаја имамо и нешто друго.

3.1. Одговор на друго постављено питање није лако дати. Постоје различита мишљења. О томе су писали многи; између осталих – а прије осталих – Јован Вуковић. Он се тим питањем бавио у више наврата. Прво је без критичких опсервација навео уобичајено гледиште:

„Обично се полази од тога: да је *j* касније ишчезло (*горјеџи* > *горјеџи* – Белић), а да су изговори са *je* задржани у понеким облицима (лакше их је било одржати иза самога *p* него иза какве консонантске комбинације са њим – *горјеџи* : *времена* и сл. На тај начин се може протумачити и сва неједнакост у говорним зонама“ (Вуковић 1974: 76). На лингвистичку неоснованост оваквог решења Вуковић указује нешто касније (Вуковић 1974: 76).

Уобичајено схватање да секвенца *pe* мјесто *p* + *крајико јаџ* долази као резултат „испуштања“ сонанта *j* иза *p* и да је *pje* у (и)јекавским говорима посљедица аналошког уопштавања сонанта *j* иза *p* подвргао је критици А. Вајан (1928: 209). И А. Белић је био мишљења да је ту од значаја аналогича (1969: 93).

3.2. Слично Белићу мисле Б. Милетић и М. Стевановић, иако они говоре о судбини краткога јата иза сонанта *p* у поглављу о јотовању. Б. Милетић је изричит да се по најновијем јотовању јотују „по правилу сви консонанти сем *p*“ (1940: 345). М. Стевановић је у студији о источноцрногорским говорима, расправљајући о вриједности јата и јотовању сугласника, истакао да је кратко јат иза сонанта *p* у свим случајевима давало *pe*; а да се сугласник *j* губио иза раније умекшаних консонаната како иза сугласника *p* у позицијама када се *j* од краткога јата нашло иза *p*, тако и у случајевима када је

сугласник *j* дошао у додир са сонантом *p* послје испадања полугласника – *Зѣдѡре, Прѣмѡре*, али *Јаворје* (1934–1935: 34).

3.3. На јекавско јотовање, које се није подједнако вршило у свим (и)јекавским говорима у примјерима гдје мјесто краткога јата иза сонанта *p* имамо *e*, помишљао је Петар Сладојевић, али се није упуштао у фонетско разматрање овога проблема. Он је подвргнуо критици старо правило, које је усвојио и *Правоиис срѣскохравѡискога књижевног језика* из 1960. године, да на мјесто краткога јата иза *p* на почетку ријечи и иза *p* са вокалом испред у (и)јекавском треба писати *je*, а ако испред *p* стоји неки сугласник, онда ту треба писати *e*. Ово схватање отпада; нема лингвистичког оправдања да *j*, како се стиче утисак из нацрта Правописне комисије, испада само због нагомилавања сугласника. Прелаз *p + jai̯* у *pe* „можемо уврстити међу резултате најновијег јотовања“ (СЛАДОЈЕВИЋ 1958: 302).

3.4. Шири увид у процес јекавског јотовања у скупини *pje < p + крајико jai̯* дао је Асим Пецо. Он доказује да се истовремено вршило јотовање скупина *ѡје, дје* и *pje (ѡјераѡи, дјевојка, рјечник)* које су архаизам у односу на *ће, ђе, ре (ћераѡи, ђевојка, речник)*. Општеијекавска је појава да је кратко јат иза сонанта *p* прво прелазило у *je*. Даља судбина секвенце *je* зависила је од „њеног положаја у ријечи“ и од „подручја на јекавском тлу“. Када су се јотовали *n, л, ѡ, д* са *j* из секвенце *je* од јата, јотовало се и *p*. У источнијим дјеловима (и)јекавскога говорног подручја јекавско јотовање наведених сугласника вршило се досљедније. У процесу јотовања у овим говорима мјесто краткога јата дошло је *e* (ПЕЦО 1985: 97).

3.5. Јован Вуковић је о овом процесу писао три пута – први пут кратко и узгредно (1934: 176–180), други пут опширније и документованије, али углавном са нормативног аспекта (1949: 69–75), трећи пут јасније и потпуније о процесу упрошћавања струја сонантског карактера и о аналогји (1974: 76–79).

Расправљајући са аспекта утврђивања норме књижевног језика (и)јекавског наречја у вези са употребом ликова типа *горјеѡи* или *горѡи*, Јован Вуковић прихвата уобичајено гледиште које потиче од Белића да је *j* касније ишчезло, а да су изговори са *j* задржани у понеким облицима, задржало се у облицима у којима се *p* нашло иза самогласника (*горјеѡи*), а ишчезло је када се *p* нашло иза консонантске групе (*времена*) гдје га је теже задржати (ВУКОВИЋ 1934: 176–180).

Четрдесетак година касније Ј. Вуковић даје друго и другачије објашњење. Губљење гласа *j* доводи у везу са дифтоншки схваћеним

јатом. При објашњењу ове појаве (*pje* – *pe*) претпоставља међугласовну дисимилацију. Секвенца *p* + *крајко jaīi* је еволуирала у правцу упрошћенога *pe* тако што су у њој двије струје сонантског карактера „једна ликвидна, јака и треперава *p* – и друга мека, палатална“, тражиле олакшавајући изговор. Прва као доминантнија потирала је другу иза себе лабавију (Вуковић 1974: 76). Овако схваћено губљење *j* је досљедно у свим позицијама иза *p*, без обзира на то да ли се испред *p* налази сугласник или га нема.

Објашњење појаве укидања опозиције *p* – *p'*, ликвидирање фонеме *p'* и изједначење са *p*, па затим и чување фонеме *p'* као и *p* – *j* на морфемској граници, Вуковић тражи на фонетском нивоу. Д. Петровић мисли да је ту „прикладнији морфолошки“ (1975 : 162).

Успостављање гласа *j* у неким говорима аналошког је карактера. У једним говорима ликови типа *речица*,... замијењени су ликовима типа *рјечица*... са „васпостављеним“ *j* по аналогији према лику *ријека* и то по моделу *бијелии* – *бјелкаси* : *ријека* – *рјечица* којим се добија боља хармонија. У другим говорима није дошло до такве аналогије (Вуковић 1974: 76).

3.6. Нешто друкчије схватање о успостављању *je* и *e* иза сонанта *p* износи Р. Маројевић. Према његову схватању кратко јат иза *p* у свим (и)јекавским говорима дало је као рефлекс *je* које је јотовало сонант *p* (*гор'јеи*). Депалатализацијом сонанта *p'* добијено је *горейи*. Слаже се са Вуковићевим тумачењем да је у неким говорима *j* аналошки успостављено касније – *горјеи* (Маројевић 1998: 36).

3.7. Напослетку, Радосав Бошковић се није бавио питањем судбине краткога јата иза сонанта *p* у (и)јекавским говорима, али његово тумачење у *Упоредној грамаици словенских језика* за прасловенски развитак *pj* > *p'j* > *p'* и за развитак ове скупине у ранијим фазама српскохрватскога језика у којему скупина *pj* није прелазила у африкату *p'* као у неким другим словенским језицима, даје решење и за процес најновијег јотовања сонанта *p* са *j* из секвенце *je* од краткога јата, гдје је у процесу јотовања и депалатализације кратко јат иза *p* давало *e* – *pe* (Бошковић 1990: 95–98).

Пошто у српском језику нема никаквих трагова од *p'*, како рече Радосав Бошковић, иза њега као очврслог могао је да стоји сонант *j*. Ако се тако приступи овом проблему, уочиће се лингвистичка подударност старе и нове скупине *pj* с најновијом јекавском скупином, с разликом што се старо и ново јотовање везује за „одређене, дате, морфолошке категорије (и по томе су морфонолошке појаве). Јекавско јотовање, међутим, остаје на нивоу гласовне појаве, при

чему је одсуство управо морфолошке подршке довело до тога да се група *pj* упрости губљењем *j*, за разлику од хронолошки паралелних процеса новог јотовања у којима је та група сачувана на граници двеју морфема“ (ПЕТРОВИЋ 1975:162). У оба случаја преко *pj* добијало се $p' > p$. Касније је, у неким говорима, како тумачи Јован Вуковић, аналошки успостављено *je* – *горјеџи* (1974:76).

4. Да би се утврдила судбина кратког јата иза сонанта *p* и територијална распрострањеност његова рефлекса у дурмиторским говорима и у осталим говорима Црне Горе, биће добро да се – на основу материјала из дијалектолошких студија о тим говорима, као и на основу материјала којим лично располажем за Језера и Шаранце – њима детаљније позабавим како би се утврдили односи рефлекса *je* и *e* односно како би се утврдило колико је одмакао процес јотовања и депалатализације сугласника *p*.

Доста података о репартицији *pje* и *pe* у црногорским говорима има у дијалектолошким студијама о тим говорима.

Рефлекси кратког јата иза сонанта *p* у (и)јекавским говорима, као што је још Вук констатовао, нијесу јединствени. У једним од тих говора уопштено је *e* као замјеник кратког јата иза сонанта *p* у објема позицијама: иза *p* са сугласником испред (*врећа, бреза, грешка, времена, брегови*) и иза *p* на почетку ријечи и иза *p* са вокалом испред (*речица, речий; горјеџи, сагорјеџи...*). У другим (и)јекавским говорима мјесто кратког јата иза *p* у објема варијантама редовно се јавља *je* (*рјечий, рјечица, рјеђи, горјеџи, сагорјеџи; грјешан, сџрјелица, врједнији*).

Оваква територијална дистрибуција рефлекса кратког јата иза сонанта *p* потврђује неједнак еволутивни развитак (и)јекавских говора (ПЕЦО 1985: 92–93). Црногорски говори старијега и новијега (источнохерцеговачког) типа, изузимајући узак појас западноцрногорских говора и дио никшићке говорне зоне са такође уским појасом који гравитира према данашњој Херцеговини, скоро да не знају за *je* од кратког јата иза *p*.

Дистрибуција рефлекса кратког јата иза *p* у завичајном говору Вукових предака изгледа овако:

Кратко јат иза сонанта *p* у пивско-дробњачком говору има екавски рефлекс. Наиме, *j* из гласовног скупа *je* које је постало од кратког јата овдје се „доследније губи него у многим другим говорима“. Управо, у пивско-дробњачком говору *j* се задржава само у ријечи *сџарјешина* и сличним ријечима од основе *сџарјеш-* и ген. синг.

корјена гдје се је задржало под утицајем номинатива *кѡријен* „после чега је опет дошло *кѡрјен*, што се чује поред *кѡријен*“ (Вуковић: 1938–1939: 16).

Кратко јат иза сонанта *p* је замијењено вокалом *e* и у ускочком говору. Управо, губљење гласа *j* овдје се јавља и у ријечи *сѡарешина*, тако да се у Ускоцима наизмјенично јављају ликови *сѡарјешина* и *сѡарешина* (СТАНИЋ 1974: 68–69).

Језерско-шарански говор уклонио је, са минималним изузецима, секвенцу *рје* и остала је група *ре* без обзира на то да ли се испред *p* налази вокал или сугласник. Није се помјерила граница слога између сонаната *p* и *j* чиме би се створили услови за губљење гласа *j*, већ су се *p* и *j* нашли у истом слогу. Јотовањем и депалатализацијом сонанта *p*, „*p* је еволуирало у правцу упрошћенога *ре – p‘је>ре‘ >ре*“ (Вуковић 1974: 76; МАРОЈЕВИЋ 1958: 36), па имамо:

грѣшан Вир¹ Јав Ков Раз Мер Нов Пог Сув, *грѣшка* Вир ПК ПВ МГ Ков Шљ Сув, *грѣшник* ПВ ПК МГ Раз Вир Сув ПП РЖ, *грѣшница* Вр Нин Под Над Зм Зауг Сув, *идгрешка* Шум Руд Вир МГ Теп Пит Брај Гом Ал, *сагрешѣње* ПП Нов Мер Гом Студ Пон Крш, *бѣзгрешник* ЈД Пит Теп Под Пал Над Крш Шљ, *јзречица* Вр Међ Нин Ал Њег Зм, *сѡрѣлица* Вр Бор Нин Међ ТП Коч Ом Њег Рас Крш, *рѣчиш* Вр Бор Под Над Коч ПП РЖ Зм, *рѣчишѡс(ш)* Вр Бор Нин Међ Шљ Ал, *рѣчник* Шум Руд Кев ТП Ом Сув Зм Зауг, *гѡрешш* Под Над Уск КД Пал Пог Студ Сув, *сагѡрешш* Под Над Коч Теп Уск Студ Ру ПП, *загѡрешш* Вир Јав Ков ПВ ПК МГ Шљ Зм Сув, *изгѡрели* Пит Бос Теп ТП Ом Шљ Крш Пог, *решѣње* Мер Нов Ков БЖ ПП РЖ Пом, *решавашш* Пит Бос Под Над Уск Студ Брај Ру, *рѣщица* Вр Нин Међ Бор Под Зм Зауг Шљ, *корѣнчиш* Вир Јав МГ ПК ПВ Раз Пог Брај Зм.

¹ Скраћенице за насеља из којих се наводи дијалекатска грађа: Међ – Међужваље, Вр – Врела, Бор – Борје, Шум – Шумановац, Руд – Рудиновача, Кев – Кевешица, ТП – Тепачко Поље, Ом – Омарићи, Теп – Тепца, Над – Надгора, Под – Подгора, Уск – Ускоци, Коч – Кочадо, Нин – Нинковићи, Пит – Питомине, Бос – Босача, Пал – Палеж, КД – Ковачка Долина, Нов – Новаковићи, Мер – Меруља, БЖ – Баре Жугића, Јав – Јаворје, ГБ – Горња Буковица, ДБ – Доња Буковица, Пров – Провалија, Вук – Вукодо, Вир – Вирав, ПК – Пошћенски Крај, ПВ – Пашина Вода, Раз – Развршје, МГ – Мотички Гај, ЈД – Јунча До, Крш – Крш, Брај – Брајковача, Шљ – Шљиванско, Гр – Градина, Пд – Пода, Пм – Пометеници, РБ – Рељино Брдо, ЈГ – Јелина Гора, Гом – Гомиле, ЧД – Чоланов До, ЈБ – Јаблан Бара, Зл – Златица, Студ – Студенца, Пг – Погрежђе, ДД – Дуги До, Ру – Руданца, Рас – Расова, Жд – Ждријело, ПН – Пасји Нуго, Ал – Алуга, РЖ – Рамово Жријело, Зм – Зминица, Зауг – Зауглина, ПП – Пашино Поље, Њег – Његовуђа, Сув – Суводо.

Све ове ријечи Вук је писао са *је*, а Белић, уз констатацију да кратко јат иза *р* даје *е*, додаје да ипак функционишу ликови: *грјехоџа*, *грјешан*, *сѣрјелица*, *горјейи* и сл. у којима се *ј* „васпоставља по односу *ије* : *је* у другим ријечима“ (1969: 93). Док је процес аналогije негдје обухватио само примјере са *р* на почетку ријечи и иза вокала (*рјечца*, *горјейи* и сл.), а негдје и примјере са сугласником или са сугласничким комбинацијама испред *р* (*иогрјешка*, *сѣрјелица* и сл.), у језерско-шаранском говору он се зауставио не захвативши ни једну ни другу позицију ријечи.

Аналогија је, без сумње, у неким случајевима могла бити узрочник овој фонетској неуједначености што показује досљедност скупине *ре* у примјерима типа *мрежа*, *резайи*, *сресѣи*, на једној страни, и *рје* у примјерима типа *грјешник*, *грјехоџа* : *гријех*, на другој страни. Аналошки се негдје могло „васпоставити“ *рје* утицајем сродних ријечи са дугим јатом, као што је могуће да је у неким случајевима граница слога могла утицати на очување те исте скупине.

Сасвим је, међутим, вјероватно да је у свему овоме узрочник јекавско јотовање које се иначе у свим случајевима није „синхронизовано вршило“ нити је подједнако захватило све позиције у ријечи. Да је у питању јекавско јотовање, показује нам судбина осталих сугласника, посебно сугласника *л* и *н* у вези са секвенцом *је* од јата. Заједно са њима мијењало се и *р*, с разликом што се у процесу јотовања *л* и *н* добијају нови фонетски квалитети (*љ*, *њ*), док се при јотовању у скупини *р* + *крајко јайи* природа основног сонанта не мијења (Пецо 1985: 97). „Они говори који имају знатно успоренији ход у граматичкој еволуцији још увијек имају *је* мјесто краткога јата иза *р*.“ Језерско-шарански говор, као што се из наведених података види, не припада тим говорима. У овом говору, као и у црногорским говорима старијега и новијега (источнохерцеговачког) типа, с мањим изузецима, досљедније се вршило јотовање и других сугласника у вези са *је* од јата. За такву досљедност не знају западнији црногорски говори и ужи појас говора који су територијално везани за источну Херцеговину. Ту и остали сугласници, изузев сугласника *л* и *н*, нијесу тако досљедно измијењани испред *је* од јата.

Када је, дакле, у питању функционисање секвенце *рје*, онда у неким случајевима не треба запостављати аналошко уопштавање и улогу границе слога.

Јотујући сугласник *р*, глас *ј* се, дакле, изгубио у говору Језера и Шаранаца. Забиљежио сам га у шаранским селима у ријечи *сѣарјешина* Пог Шљ Студ Брај Зм, *сѣарјешину* Гом Брај Шљ Крш ПП и

дериватима од основе *сѣарјеш-* : *сѣарјешѣновање* Шљ Пог, *сѣарјешинѣваѣи* Студ Гом Ру. Секвенца *рје* се јавља само у неким горњешаранским селима у ген. *кѣрјена* Пог Шљ и дат. једн. *кѣрјену* Шљ.

Да би се нивелисала дисхармонија у облику *коријен – корјена*, у неким говорима је ишчезла опозиција дугога и краткога јата и однос у парадигми се свео на однос *корјен – корјена*, па се у ном једн. у тим говорима чује поред *коријен* и *корјен* (Вуковић 1938–39: 16). У језерско-шаранском говору ном. једн. је само *кѣријен*.

Осим наведених комбинација са *рје*, чуо сам још од једног старијег сељака из Гомила (Шаранци) да тјерајући коње из ливаде, викне коњу, који покушава да поведе ергелу низ брдо – *горје*.² Изговара, дакле, комбинацију *рје* коју је сачувала граница слога између сонаната у оваквим посебним случајевима. Граница слога није се могла помјерити, *ј* је било одвојено од *р* и тако се сачувало (Вуковић 1974: 76)

Успостављена граница слога у емотивном изразу између сонаната *р* и *ј* (*гор-је*) могла је сачувати први затворенији елеменат старога дифтонга. Формирањем границе слога између сонаната, *р* је морало бити полувокализовано и онда је могао егзистирати изговор *горје*. Тако успостављена гласовна комбинација *рје* (*р-је*) преносила се у говорима који су сачували *рје* из средине ријечи и на почетак ријечи са почетним *р* – *рјечица*, *рјейкосѣи* (Вуковић 1974: 76–77). У говору Језера и Шаранаца *р* и *ј* су остали у истом слогу.

4.1. Слично стање налазимо и у осталим црногорским говорима новијега (источнохерцеговачког) типа:

Уз нешто више изузетака од претходних говора, кратко јат иза сонанта *р* има екавски рефлекс и у говору Колашина и околине. Секвенца *је* иза *р* се чује у ријечима: *сѣарјешина*, *сѣарјешѣновање*, *сѣарјешинсѣво*, *кѣрјен*, *кѣрјење*, *чѣрјен* и сл. (Пижурица 1981: 69).

У ровачком говору облици са *рје* нијесу познати (Петровић 1975: 173), а нема их ни у дијелу говора никшићке околине – Броћанац (Петровић: 1967: 233).

Очуваност гласа *ј* у секвенци *је* од кратког јата иза сонанта *р* у дијелу никшићке говорне зоне, Вушовић тумачи тиме што се у свим примјерима типа: *гѣрјейѣи*, *сагѣрјейѣи*, *сѣарјешина*, *гѣрје* „глас *ј* на-

² У Пиви се, као и у језерско-шаранском говору, „прилог *горе* изговара тако – без *ј*, изузев у случају кад ратар орући, викне волу, кад овај скрене наниже и поквари бразду: *гѣрје*“ (Вуковић 1938–1939: 17). У Бањанима и дијелу никшићке говорне зоне овај прилог редовно се јавља у лику *гѣрје* поред обичног *гѣрије* (Вушовић 1927: 9).

лази у другом слогу иза консонанта *p*: *гòр-је*, *сїар-јèшина*, *кор-јè-нић* и сл., а с друге стране, што има за скоро сваку наведену реч исти или сличан облик са *ије*: *гòрје* – *гòрије*, *корјèнић* – *кòријен*, што несумњиво такође може утицати на јављање гласа *ј*“ (1927: 9).

У сусједним говорима Херцеговине кратко јат иза сонанта *p* у објема позицијама увијек даје *је* (*рјечник*, *горјетїи*, *грјехотїа*, *грјешник*), изузев ријечи које наспрам себе немају рефлекс јата *ије* – *бреза*, *мрежа*, *резатїи*, *врећа* и сл. (ПЕЦО 1964 : 56–57).

4.2. Не пружају друкчију слику ни старији црногорски говори када је у питању рефлекс краткога јата иза *p*:

Кратко јат иза сонанта *p* без обзира на позицију у црмничком говору без изузетка прелази у *e* – *грешан*, *грешка*, *сїрелица*; *горела*, *изгоретїи*, *речица*, *речїтїо* (МИЛЕТИЋ 1940: 345–346).

У источноцрногорским говорима свако кратко јат иза *p* даје *ре*, само се понегдје чује *рје* у ријечи *сїарјешина*, док у сусједним западноцрногорским говорима једини рефлекс кратког јата иза *p* је *је* (СТЕВАНОВИЋ 1933–1934: 23)

Ни у једном случају нема *је* од краткога јата иза *p* у СК-Љ говорима, изузев што се у једном селу Љешкопоља јавља *сїарјешина* и *сїарјешинсїво* (ПЕШИКАН 1965: 104).

У потпуности је преовладао екавски рефлекс краткога јата иза сонанта *p* у говору Паштровића. Тамо уопште нема примјера са *је* (ЈОВАНОВИЋ 2005: 111). Нема их ни у Бјелопавлићима гдје „кратко јат иза *p* даје *e*“ (ЋУПИЋ 1977: 27).

4.3. Ситуација је, као што се из наведених података види, врло јасна. Скоро без изузетка супституент краткога јата иза сонанта *p* у дурмиторским говорима је *e*. Изузетак у једном дијелу говора чине ријечи са основом *сїарјеш-*. Источни и средишни дио Црне Горе, као и један већи појас у западном дијелу, имају са незнатним изузетцима, такође, вокал *e* иза сонанта *p*. Западни говори Црне Горе, посебно они који су територијално везани за источну Херцеговину имају у понеким ријечима и *рје*.

Замјена краткога јата иза сонанта *p* вокалом *e* (*ре*) може се сматрати једном од типичнијих диференцијалних особина између (и)јекавских говора Црне Горе и (и)јекавских говора данашње Херцеговине. Говор никшићке говорне зоне једним својим дијелом не иде заједно са пивско-дробњачким и ускочким говором, већ са говором источне Херцеговине (А. ПЕЦО 1977: 256).

5. Неједнака судбина краткога јата иза сонанта *p* не само у (и)јекавским говорима, него и у ортографској норми, била је позната Вуку.

Од његових времена до данас овај проблем је на списку неријешених. За једне нормативце прихватљива је секвенца *рје*, али не и *грје*. Други мисле да би правописно требало нормирати једино *ре*, без обзира на позицију коју секвенца *р* + *крајико јаџи* има у ријечи. Неки су опет за равноправну употребу *ре* и *рје*. И тако даље.

5.1. Вук је писао *је* послије *р* мјесто краткога јаџа у објема позицијама, и послије *р* које се налазило иза вокала и послије *р* које се налазило иза сугласника (*горјейџи*, *рјечџиџи*, *рјечиџа*; *џогрјешка*, *грјешник*, *грјешан*, *грјехоџа*), мада, како рече Јован Вуковић, Вук није мислио „да је то правилније“ него *горейџи*, *речџиџи*; *џогрешка*, *грешник*. Знао је он и да напише: *грешка*, *горейџи*, *крейџосџи* и сл. (Вуковић 1934: 179).

Пратећи Вукове погледе у вези са судбином краткога јаџа иза *р*, могло би се ипак закључити да он више заступа варијанту са *ре* него са *рје*, што се види из његових „Правила за јужно нарјечје“ гдје каже: „Послије *р* изговара се у овом догађају (тј. када је једносложни рефлекс јаџа *је*, В.О.) као *е*, н.п. *џред*, *џреко*, *џреџоџиџиџи*, *среџа*, *вреџа*, *џдребеџа*, *џасџребови* итд. Истина, да сам ја у Тршићу још у дјетињству слушао *рјечџиџи*, *грјешник*, *грјешница*, али у Дубровнику и Црној Гори говори се *грешник*, *грешница* и т.д.“ (1896: 302) и из Рјечника (1852) гдје многе ликове са *је* упућује на ликове са *ре* – *изгорјелина* на *изгорелина*, *изгорјела* на *изгорела* и сл., или се јављају само ликови са *ре* – *џогорелаџ*, *џогорелиџа* и сл. (Сладолевић 1958: 303).

Од Вукових времена остала нам је у насљеђу диференцијација рефлекса јаџа иза *р* у зависности од тога да ли се испред јавља сугласник или не. Тома Маретић у *Грамаџиџи хрваџскога или срџскога језика* каже да мјесто краткога јаџа иза сонанта *р* испред којег се налази сугласник имамо рефлекс *е*: *брегови*, *бреза*, *мрежа*, *средина*, *џребайџи*, *џоџреба*, *вреџи* и сл. Он наводи знатан број изузетака од овога правила из Вукове и Даничићеве писане ријечи. Из Даничићева језика он наводи: *крјейак*, *крјейке*, *крјейки*, *крјейосџи*, а из Вукова Рјечника: *грјехоџа*, *грјешник*, *грјешница*, *џогрјешка*, *сџрјелиџа*, *сџрјелџач* (1963: 70–71).

Правопис Белића (1930: 31) и Боранића (1930: 10) препоручују писање *ј* од кратког јаџа иза *р* у ријечима у којима испред *р* нема консонанта (*горјейџи*, *сџарјейџи*, *окорјейџи*; *рјечник*, *рјечиџа*, *рјешенье* и сл.), а *ј* се губи у ријечима са консонантом испред *р* (*брегови*, *времена*, *зрейџи*, *вреџи*, *бреза*...).

Правопис срџскохрваџског књижевног језика из 1960. године прописује да на мјесту кратког јаџа иза *р* у (и)јекавском треба писати *је*

– *горјейи*, *йорјечје*, *окорјейи*, *рјечица*, *рјечник*, *рјечий*, *рјешење*, а ако испред *р* стоји неки сугласник или сугласничка група, онда треба писати *е* – *грешка*, *крейоси*, *крейиалица*, *сирелица*, *ждребад*. Од тога се изузимају ријечи: *разрјеђиваи*, *разрјеђивање*, *йрошиврјечийи*, *йрошиврјечје* и сл., које су у вези са придјевом *риједак* или због ослонца на сродне ријечи типа *йрошивурјечийи* и сл. (28–30).

5.2. О нормативности секвенци *рје* и *ре* од групе *р* + *крайко јайи* расправљало се у нашим стручним часописима. О томе су писали многи. Први је отворио расправу Јован Вуковић (1934: 176–180), па затим М. Стевановић (1953: 87–89), П. Сладојевић (1958: 302–304), Д. Петровић (1975: 154–164), и А. Пецо (1985: 87–98). Њихова мишљења нијесу јединствена.

5.2.1. Пошто се наш Правопис огријешо о Вукову традицију напустивши писање *је* иза *р* у примјерима *йогрешка*, *грешка*, *сирелица* и сл., а полазећи од стања у неким говорима источнохерцеговачког типа и у циљу уклањања нејединствености при замјени краткога јата иза *р* у примјерима типа *горјейи*, *рјечий* и сл., Јован Вуковић се, критикујући „лингвистичку неоснованост таквих решења“, залаже да *рје* треба замијенити са *ре* у свим облицима изузев у ријечи *сйарјешина* (ВУКОВИЋ 1934: 176–180).

Међутим, петнаест година касније Јован Вуковић у правописном дијелу својих *Правоиисних йравила* „под притиском постојеће правописне праксе“, прихвата на једној страни ликове: *горјейи*, *рјейкоси*, *рјечий*, *рјечина*, *рјешење*; *разрјешење*, *разрјешљив*, *разрјеђиваи* и сл., али на другој страни: *грешан*, *грехоша*, *грешница*, *сагрешење* и сл. тако да прихвата не само *је* у позицији иза *р* на почетку ријечи и иза вокала, него и у позицији иза *р* са сугласником испред – *разрјеђиваи* (ВУКОВИЋ 1949: 69–75).

5.2.2. Петар Сладојевић је изричит у залагању за прихватање ликова са *ре* у свим случајевима у којима правописна норма тражи *рје*. Он, наиме, истиче да је гласовно правило (и)јекавског наречја да се кратко јат иза *р* замјењује са *е*: *резаи*, *бреза*, *времена* итд., што је у складу са схватањима да у штокавском дијалекту група *рје* не постоји у истом слогу. Дакле, на почетку ријечи немогући су ликови са *рје*, с изузетком што се у неким говорима чује *рје* мјесто *ре* настало аналогijом према сродним ријечима са рефлексом *ије* (СЛАДОЈЕВИЋ 1958:303).

5.2.3. М. Стевановић је мишљења да треба признати равноправност варијанти са *ре* и *рје* сматрајући да конкуренција екавских и јекавских ликова постоји на дијалекатском и књижевнојезичком

нивоу. Међутим, тежња за истискивањем облика са *ре* одржала се и до данас. Данашњи *Правопис Маџице српске* задржава *ј* од кратког *јаџа* иза *р* с образложењем да „Поштујући вуковску традицију, исправно је само: *горјеџи*, *рјечник*, *рјечий*, *рјечица*, *рјешаваџи*, *џорјеђиваџи*, *корјенчић*, *сџарјешина* и сл.“ (2010: 24).

5.2.4. Асим Пецо је пратио судбину краткога *јаџа* иза *р* у историјском развоју ијекавских говора у писаној ријечи и на савременом дијалектолошком материјалу. Па и поред тога што преглед судбине краткога *јаџа* иза *р* не само у савременом дијалектолошком материјалу него и у писаној ријечи, посебно новијег датума, иде у прилог ревизији постојеће правописне норме, А. Пецо због уобичајености и навика закључује „да ће бити за стандардну ијекавску ортографску норму најбоље ако се остане при постојећем стању“, а у конкретном случају секвенцу *рје* треба прихватити не само у примјерима типа *горјеџи*, *корјенчић* већ и у оним, како он рече „обичнијим“, као *сџрјелица*, *врједнију* (1977: 262).

5.2.5. Драгољуб Петровић је приступио овој проблематици са ширег лингвистичког аспекта. Он износи фонетско-фонолошке разлоге који, по његову мишљењу, иду у прилог постојању само секвенце *сугласник + ре*. Јасно и прецизно је показао да се група *рј* не може срести на (и)јекавском говорном подручју у склопу исте морфемске јединице. Указао је на лингвистичку неоснованост нормативног решења – по коме: ако гласу *р* не претходи сугласник пише се *ј* (*горјеџи*), у супротном сугласник *ј* се не пише (*сџрелица*) – којим се „група *рј* нормира по једном аутоматизму који нигде није засведочен и који је у својој основи најмање лингвистички“ (Петровић 1975: 163).

6. У закључку се може рећи сљедеће:

6. 1. Замјена краткога *јаџа* иза сонанта *р* у дурмиторским говорима, посебно у језерско-шаранском говору, знатно је еволуирала од „класичне Вукове ијекавштине“.

6.2. У црногорским говорима, старијега и новијега (источнохерцеговачког) типа, с мањим изузецима дијела никшићке говорне зоне и западноцрногорских говора, стабилна је употреба ликов са *е* мјесто *јаџа* у положају иза *р* без сугласника испред (*горейџи*, *окорейџи*, *ређи*, *речник*, *речий*), док се *је* у склопу исте морфемске јединице у кратким слоговима иза *р* са сугласником испред не може срести ни у једном говору Црне Горе. У пивско-дробњачком говору и у говору Ускока *ј* се из гласовног скупа *је*, који је постао од кратког *јаџа*,

„доследније губи него у многим другим говорима“. У језерско-шаранском говору, осим ријечи *сї̄арјешина*, ген. и дат. једн. *корјена*, *корјену* нема ликова са *рје* (*горейи*, *узречица*...). У завичајном говору Вукових предака *р* и *ј* су остали у истом слогу, чиме се створио услов за јотовање и депалатализацију *р*, за разлику од појединих (и)јекавских говора у којима се формирала граница слога између сонаната (*гор-је*) и тако успостављена гласовна комбинација из средине ријечи (*р-је*) пренесена је и на почетак ријечи са почетним *р* (*рјечица*).

6.3. Одавно је постојала тенденција да се као једини књижевни облик прогласе ликови са *је* мјесто краткога јата иза *р*: *рјечник*, *горјейи*, *корјений*, *нарјече*... Разлози да буде *је* су распрострањеност облика са *је* у (и)јекавским говорима који улазе у основицу књижевног језика и књижевнојезичка традиција која потиче још од Вука и Даничића и у „својој основи најмање су лингвистички“ (Петровић 1975: 163). Данас у српском књижевном језику постоје, међутим, и разлози за другачије решење, а они су наговјештени у најновијем *Правопису Мајице српске*, иако се тамо прихватају само ликови са *је*, гдје се каже: „...поштујући вуковску традицију, исправно је само: *горјейи*, *рјечник*, *рјечий*, *рјечица*, *рјешавайи*, *йрорјеђивайи*, *корјенчић*, *сї̄арјешина* и сл., мада су у ијек. говорима широко распрострањени, у Црној Гори готово доследно, екавски ликови: *горейи*, *горење*, *речник*, *речий*, *речца*, *решавайи*, *йроређивайи*...“ Двојство се дозвољава само у случајевима гдје се сачувало „осјећање за границу саставница“ – *разређивайи* и *разрјеђивайи*, *разређивач* и *разрјеђивач* (према риједак), *разрешење* и *разрјешење* (Правопис МС 2010: 24). Круг (и)јекавских говора који улазе у основицу књижевног језика са *е* (*ре*) мјесто јата данас се знатно проширио. Тамо гдје се јавља *је* (*рје*) не може се говорити о досљедности, а у већини говора старијега типа нема или скоро нема ни помена о групи *рје*.

6. 4. По свему судећи, статус групе *ре* у ијекавском изговору српског књижевног језика са становишта књижевнојезичке норме не би требало доводити у питање.

Литература

- БЕЛИЋ, Александар. *Правоиџ срџскохрвајског језика љрема љројисима Министарсџва љросветџе*, Београд, 1930, 1–168.
- БЕЛИЋ, Александар. *Основи истџорије срџскохрвајског језика I. Фонетџика*, Београд: Научна књига, 1969, 1–171.
- БОШКОВИЋ, Радосав. *Основи уџоредне грамајџике словенских језика. Фонетџика и Морфологија*, Никшић: Универзитетска ријеч, 1990, 1–215.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Истџорија срџскохрвајског језика. Увод и Фонетџика*, Београд: Научна књига, 1974, 1–225.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Говор Пиве и Дробњака*, Београд: Јужнословенски филолог IX, 1938–1939, 1–113.
- ВУКОВИЋ, Јован. *Горјејџи или горетџи у књџжевном језику ијекавског нарјечја*, Београд: Наш језик књ. II, с.с, 1934, 176–180.
- ВУШОВИЋ, Данило. *Диалекатџ Истџочне Херцеговине*. Београд: СДЗБ III, 1927, 1–70.
- ЈОВАНОВИЋ, Миодраг. *Говор Пашијџровића*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2005, 1–468.
- КАРАЦИЋ, Вук Стефановић. *Главна љравила за јужно нарјечје*, Београд : Супљени грамајџички и полемички списи Вука Стефановића Караџића, књ. III, 1896, стр. 302.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. *Јован Вуковић као комџаратџистџа и љалеославистџа*, Београд: Личност и дјело академика Јована Вуковића, 1998, 31–36.
- МИЛЕТИЋ, Бранко. *Црмнички говор*, Београд: СДЗБ IX, 1940, 209–663.
- ОСТОЈИЋ, Бранислав. *Стџрукџурно-генетџски идентџификетџ црногорске стџандардне ијекавице*, Сарајево: Језик и демократизација (Зборник радова), 2001, 339–346.
- ОСТОЈИЋ, Владимир. *Нека љрозодијска одстџуџања језерско-шаранског говора од Вук–Даничићевог акцентатџског сисџтема*, Гласник ОУ 31, ЦАНУ, Подгорица, 2013, 69–84.
- ПЕЦО, Асим. *Стџазама нашега језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1985, 1–287.
- ПЕЦО, Асим. *Судбина крајкога јаџа иза р у ијекавским говорима шџокавског дијалектџа*, Београд: Јужнословенски филолог XXXIII, 1977, 245–264.
- ПЕЦО, Асим. *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ XIV, Београд, 1964, 1–185.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *О судбини групе рј и неким сродним љојавама у срџском књџжевном језику и неким његовим дијалектџима*, Нови Сад: Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVIII/1, 1975, 154–164.

- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Гласовни сисџем ровачког говора*, Нови Сад: Зборник за филологију и лингвистику VIII, 1965, 157–184.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *О говору Броћанца*, Нови Сад: Годишњак Филозофског факултета Нови Сад, књ. X, 1967, 230–235.
- ПЕШИКАН, Митар. *Сџароцрногорски, средњокашунски и љешански говори*, Београд: СДЗБ XV, 1965, 1–294.
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Говор околине Колашина*, Титоград: ЦАНУ, 1981, 1–240.
- СЛАДОЛЕВИЋ, Петар. *О рефлексу крајњког јайџа иза р у књижевном језику јужног изговора*, Београд: Наш језик књ. IX, 1958, 302–304.
- СТАНИЋ, Милија. *Ускочки говор*, Београд: СДЗБ XX, 1974, 1–259.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Неки „сџорни јекавизми“*, Београд: Наш језик књ. II, 1952, 83–98.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Исџочноцрногорски дијалекајџ*, Београд: Јужнословенски филолог XII, 1933–1934, 113–176.
- ЋУПИЋ, Драго. *Говор Бјелојавлића*, СДЗБ XXIII, Београд, 1977, 1–226.
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1899, 1–688.
- VAILLANT, Andre. *La langue de D. Zlatarić. Poète ragusain de la fin du XVI siècle*, Phonétique, 1928, Paris.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Stabilnost i nestabilnost gramatičkih kategorija i inovacije u književnom jeziku*, Radovi knj. XXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. X, ANBiH, 1966, 5–92.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Pravopisna pravila sa pravopisnim rječnikom ijekavizama*, Sarajevo: Svjetlost, 1949, 1–217.

Владимир Б. Остоич

ЭВОЛЮТИВНЫЙ АСПЕКТ ЗАМЕН КРАТКОГО „ЯТЬ“ ПОСЛЕ
СОНАНТА *P* (ОТНОШЕНИЕ СЕРБСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА
К ДИАЛЕКТУ ПРЕДКОВ ВУКА КАРАДЖИЧА)

Резюме

В настоящей работе рассматривается эволютивный аспект использования краткого гласного „ять“ в позиции после сонанта *p* в период становления современного сербского литературного языка и его описание в сербо-хорватской и сербской описательной и нормативной литературе. Помимо основной темы — дистрибуция субститутов краткого гласного „ять“ после сонанта *p* в говорах Черногории и в диалекте предков Вука Караджича — автором затрагивается вопрос субституции краткого гласного „ять“ после сонанта *p* в екавских говорах двумя рефлексам *e* или *je*.

Замена краткого гласного „ять“ после сонанта *p* в говоре езерско-шаранском показывает значимую эволюцию с „времен классического вуковского иекавизма“. В этом говоре формы с *pje* не существуют, помимо слова стар-јешина. Здесь *p* и *j* остались в одном и том же слоге, что дало возможность йотации и депалатализации. Исходя из состояния в езерско-шаранском говоре, а также остальных черногорских говоров более старого и нового (восточногерцеговинского) типа, имея в виду тот факт, что наши орфографические правила уже пренебрегают вуковскими традициями, разрешая писать *j* в позиции после сонанта *p* в словах *йогрешка* и *грешка*, а также с целью устранения разнобоя, автор заключает, что статус группы *pe* не следует оспаривать в аспекте литературного стандарта.

Ключевые слова: Вук Караджич, сербский литературный язык, говоры Дурмитора, говор родины предков Вука Караджича, „ять“, сонант *p*, аналогия, йотация, депалатализация.

Vladimir B. Ostojić

THE EVOLUTIVE ASPECT OF THE SHORT *JAT* SUBSTITUENTS
FOLLOWING THE SONANT *R* – A COMPARISON BETWEEN
THE SERBIAN LITERARY LANGUAGE AND THE DIALECT OF
VUK'S ANCESTORS

Summary

The paper discusses the evolutive aspects of short “*jat*” following the sonant *r* usage during the formation of the modern Serbian literary language and its treatment in the Serbo-Croatistic and the Serbistic descriptive and normative literature. In addition to the basic issue of the distribution of the short “*jat*’s” substituent following the sonant *r* in dialects of Montenegro, particularly in the native dialect of Vuk Karadžić’s ancestors, the author also addresses the question related to the mechanisms that cause short “*jat*” following the sonant *r* in ijekavian dialects to be reduced sometimes to *e*, and sometimes to *je*.

Substitution of short “*jat*” following the sonant *r* in Jezera–Šarani dialect had important evolution from the times of “classical Vukovian ijekavism”. In this dialect, forms with *rje* do not occur, except in the word *starješina*. Here, *r* and *j* remained in the same syllable, which set the stage for iotization and depalatalization. The analysis of the paper describes the situation in Jezera–Šarani dialect as well as the situation in other Montenegrin dialects of the older and newer Eastern-Herzegovian type. The author as well takes into consideration that our *Pravopis* has already disregarded the Vukovian tradition with omitting *j* that follows sonant *r* in the examples *pogreška* and *greška*. In order to eliminate the disunity, the author concludes that the status of the group *re* should not be questioned from the aspect of literary language standards.

Keywords: Vuk Karadžić, Serbian Literary Language, Durmitor dialects, native dialect of Vuk’s ancestors, “*jat*”, sonant *r*, analogy, iotization, depalatalization.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335

COBISS.SR-ID 218547724

DOI: 10.2298/JFI1504091T

Примљено: 3. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

АСИНДЕТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ С КОНКРЕТИЗАТОРОМ**

У раду се разматра један тип асиндетских реченица у савременом српском језику. Ради се о таквим реченицама које имају ријеч или конструкцију која врши улогу конкретизатора значењског односа међу клаузама асиндетских реченица. Рад је показао да такве реченице заузимају значајан проценат у оквиру асиндетских реченица, те да се јавља велики број конкретизатора у улози верификатора различитих значења која се успостављају међу клаузама. Конкретизатори, слично везницима у синдетским реченицама, служе да вишезначност асиндетских реченица, која је својствена асиндетским реченицама, сведу на једнозначност тако што ће задати једнозначан однос међу клаузама доводећи у први план једно од могућих значења, а потискујући друга.

Кључне ријечи и изрази: савремени српски језик, синтакса, асиндетске реченице, конкретизатори.

Уобичајено је у синтаксичкој и граматичкој литератури да се сложене реченице разврставају у двије велике групе: независносложене и зависносложене реченице. До недавне прошлости подјела реченица на врсте вршена је код нас на основу нејединствених критеријума, што овом приликом неће бити показивано ни разматрано. У новије вријеме подјеле реченица се заснивају на јасним, синтаксичким критеријумима. При томе на првом мјесту узима се врста везника који повезује клаузе у сложеној реченици. Након набрајања и описивања таквих реченица, независнослужених и зависносло-

* sreto.tanasic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

жених, у граматикама се, у виду краћих или нешто дужих напомена и илустрација примјерима, указује на то да у српском језику у сложеним реченицама не мора бити везник међу клаузама, то су безвезничке или асиндетске реченице¹.

Постојање безвезничких, асиндетских, реченица карактеристично је и за друге словенске језике, не само за српски. У славистичкој литератури више је писано о асиндетским реченицама, посебно је доста пажње њима посвећивано у русистици.

Између осталог, водиле су се расправе и о томе да ли их треба посматрати као посебне типове зависнослужених и независнослужених реченица или као посебну трећу врсту сложених реченица. Данас преовлађује мишљење да су асиндетске реченице посебна врста сложених реченица. Уз друге разлоге који се узимају у прилог таквом мишљењу, треба приписати и чињеницу да се данас при разврставању реченица на независнослужене и зависнослужене за главни критеријум узима разлика у везницима, а првенствено на основу везника се и једне и друге разврставају на подврсте. Будући да се од ових асиндетске реченице разликују управо по томе што су безвезничке, то је довољан или значајан разлог да се издвајају у посебну, другу групу сложених реченица – ако све везничке реченице, зависне и независне, узмемо као једну врсту, а све безвезничке као другу врсту сложених реченица.

Како је горе речено, у нашој литератури најслабије су описане управо асиндетске реченице; мало је и радова, камоли монографских описа таквих реченица². У литератури се говори да и ове реченице

¹ Тако М. Стевановић у својој великој синтакси, говорећи о независнослуженим реченицама, помиње и асиндетске реченице и наводи примјере заједно са примјерима реченица с везницима (СТЕВАНОВИЋ 1991: 780). Посебно у поглављу о саставним реченицама он говори и о саставним асиндетским реченицама (стр. 784, 790, 791), понекад и мијешајући везнике и невезничке ријечи у таквим реченицама (нпр. на стр 793). И у поглављу о зависним реченицама он истиче да се и „поједине зависне реченице употребљавају без везника“, напомињући да ће се то и напред видјети, те да су међу зависнослуженим реченицама асиндетске реченице рјеђе него међу независнослуженим (стр. 819). И у средњошколској граматици се у поглављу о саставним реченицама говори да је за њих карактеристичан асиндет (СТАНОЧИЋ и ПОПОВИЋ 2005: 354). Новина је у *Нормативној граматици српског језика*: ту се у посебном поглављу о асиндетским реченицама даје крагак текст са њиховим основним карактеристикама (ПИПЕР и КЛАЈН 2014: 521).

² То се лако може запазити и при прелиставању библиографије синтакси сложене реченице, а такво запажање износи се и у монографији Марине Николић (2014:

могу да се дијеле у двије групе: зависне и независне асиндетске реченице (Прањковић 1993; ПИПЕР и Клајн 2014). У овоме раду говориће се о асиндетским независним реченицама, и то о једном типу таквих реченица, које су, бар неке њихове врсте, познате у литератури, а на које се не обраћа посебнија пажња кад се говори о асиндетским реченицама.

За почетак наводим један број независних асиндетских реченица.

[1]

1. Деца се опиру, неће да заћуте (Деобе 1, 40).
2. Гомила се зањиха, људи наваљују ка олтару, јачу пригњечена деца, болешљиве жене и старци полудушници, неки очајем успевају да извуку руке изнад глава, машу песницама, ударају главу најближу руци, било чију (Деобе 1, 36).
3. Наваљују на припрату, лупају песницама о врата, запомажу, дозивају, нуде све (Деобе 1, 69).
4. Ми паре никад нисмо имали, не треба нам ни сад (Деобе 1, 75).
5. На пример, наручимо материјал из Аустрије, *они* кажу да су Американци купили целу годишњу производњу, ми платимо Американцима, а материјал нам стигне из Аустрије (НИН, 11. 2. 2010, 30–31).
6. Не борим се ја за твоју и вашу слободу, ја се за свој народ борим (Деобе 3, 76).
7. Међутим, од старе славе се не живи, на овој престижној високошколској установи последњих неколико година увелико се ради на прилагођавању студијских програма новом времену... (НИН, 25. 3. 2010, 35).

154). Могу се издвојити такви радови Б. Станковића, у којим он пише о асиндетским реченицама у српском у поређењу с руским језиком (Станковић 1986, 1987, 1988, 1988а). Он је указао на то да је асиндетизам распрострањен и у савременом српском језику, и да се не јављају само асиндетске реченице које стоје у корелацији са независним сложеним, већ и оне које су у корелацији са зависним сложеним реченицама, те да су асиндетске реченице највише заступљене у разговорном, књижевноумјетничком и журналистичком стилу. Такође, истакао је да је битна одлика асиндетских реченица – имплицитно исказивање значења и вишезначност бројних конструктивних видова, што се мора имати у виду и што је разлог да их не треба сводити на најближе синдетске. Међутим, ови радови нису подстакли изучавање асиндетских реченица у српској лингвистици. Посебан рад посветио је искључним и закључним реченицама, које спадају у асиндетске, Милош Ковачевић, с циљем да покаже да не представљају посебне типове независно-сложених реченица (Ковачевић 1998). У једном раду говори се о посебном типу асиндетских реченица: координираних зависних клауза (Танасић 2012). Треба поменути и два рада посвећена асиндетским реченицама у језику књижевног дјела С. Сремца и М. Капора: Соколовић 1996; Степанов 2008. Најзначајнији рад у сербокроатистици посвећен асиндетским реченицама објавио је Иво Прањковић (1993).

8. Дугови расту, власт све јаче стеже каиш, народу све горе, да не набрајам, знам да знате... (П, 28. 5. 2015 Е³).
9. Оно га је, необријано, гледало само једним оком; друго, лево, било је затворено модрим отоком од ударца нанесеног још синоћ.
10. Песма је била весела, па и дрска, мало је призору одговарала. (Б. Пекић, стр. 243)⁴.
11. Возила га је лудачком брзином, спушеног ветробрана – иза ње се, као грива за бесном кобилу, вијорила светлуцава коса.
12. Јер, странци немају проблема ни са бојом коже ни са тешкоћама у развоју – они прихватају сву децу (НИН, 14. 7. 2011, 40).

У овим реченицама влада однос независности међу клаузама у њима. У неким се може видјети значење копулативности (1–4), у петом и шестом примеру доминира значење супротности. У седмом и није препознатљиво неко од значења. У посљедња четири примјера није издиференцирано значење које се успоставља међу клаузама. У осмом примјеру може се видјети низање као у саставним реченицама, али између прве и друге има и односа супротности; у деветом примјеру може се претпоставити и саставни и супротни и узрочни значењски однос – између клауза би могли доћи везници *и*, *а*, *јер*. У десетом примјеру између клауза би могли доћи везници *иа*, *а*, *јер*, у једанаестом примјеру би могли доћи везници *и*, *а*, *иа*. У једанаестом примјеру међу клаузама би могли доћи везници *и*, *јер*. Наравно, то не значи да се у датој ситуацији овим реченицама не би могло приписати и неко друго значење, односно да се не би могло верификовати једно од наведених могућих значења. Тако је руски лингвиста Е. Н. Ширјајев извео занимљив експеримент. Затражио је од тридесет информатора да протумаче смисаони однос међу клаузама асиндетске реченице *Кончился шторм – рыбаки снова вышли в море*. Информатори су били лингвисти, јер ти људи имају довољно истанчан „семантички“ слух, али нису узимани стручњаци за сложену реченицу, да их не би властити лингвистички погледи усмјеравали у просуђивању. Одговоре карактерише велика разноврсност; свега три информатора су једнозначно одредила значење у реченици – два као временско, један као посљедично (ШИРЯЕВ 1986: 69). Аутор из експеримента (који је поновљен уз нешто измијењене услове) изводи коначан закључак: „... дати експеримент показује да је неиздиференциран смисаони однос у безвезничким

³ Електронско издање.

⁴ Већина примјера који се не могу наћи у списку извора на крају рада преузета је из неког електронског издања.

реченицама – безусловна језичка реалност“ (стр. 70). Исти аутор такође истиче да избор неког од везника чије значење одговара једном од могућих значења дате безвезничке реченице доводи то значење у први план, а да друга значења садржана у лексичко-семантичком садржају клауза остају у другом плану, те чак да смисао употребе одговарајућег везника није само у томе да изрази одговарајуће значење, „него и у томе да потисне, неутралише све друге значењске односе који могу бити садржани као имплицитни у лексичко-семантичком садржају клауза“ (ШИРЯЛЕВ 1986: 68–69).

Дакле, асиндетске независне реченице карактерише својство вишезначности, што илуструје и већина овдје наведених примјера. Међутим, није вишезначност обавезни прагилац независних асиндетских реченица. Кад комуникативни циљ то захтијева, и ове реченице се могу тако синтаксички уподобити да се вишезначност отклони.

Кад постоји потреба да се овакве реченице тумаче једнозначно, употребљавају се конкретизатори, који имају функцију верификатора значења. Термин *семантички конкретизатор* се употребљава (и) у српској литератури за језичке јединице уз везнике, које им прицизирају значење. Под њиме се подразумејева „реч или скуп речи у постпозицији у односу на значењски недовољно спецификован везник, чија је функција семантичка реализација тог везника и клаузе која се њиме везује“ (Вукић: 73). Овако о семантичком конкретизатору говори и М. Ковачевић, од ког је аутор цитата и преузео појам и термин⁵. Сам термин *конкретизатор*, са овим значењем, али за другу синтаксичку појаву, сусрећемо и раније у књизи П. Пипера о језику и простору (PIPER 1997: 21–22). Кад је ријеч о конкретизаторима значења који се јављају уз независне везнике, поред наведеног рада М. Ковачевића и два рада Маје Вукић (2009 и 2014), треба поменути докторску дисертацију Маје Вукић посвећену овој теми, која је обрадила употребу семантичких конкретизатора уз везнике свих независних реченица (Вукић 2015). Наравно, појава о којој је ријеч није била непозната у нашој литератури ни раније; о њој се говори и у великој Стевановићевој синтакси⁶. И у *Норма-*

⁵ То је рад Ковачевић 2003. У том раду он наводи да је термин *конкретизатор* и његово значење преузео из књиге Н. Ю. Шведова (ред.), *Руская грамматика II, Синтаксис* (М., 1980). О појму конкретизатора говорио је исти аутор и раније, без терминолошког рјешења, говорећи о прилозима и прилошким изразима с овом функцијом у Ковачевић 1990; овдје према Ковачевић 1998.

⁶ М. Стевановић наводи да се уз саставне везнике могу употријебити прилози или неке падежне конструкције да би се истакао узрочно-последични однос међу садржајима двију клауза (стр. 789).

ивној грамаици српског језика већ се у уводном дијелу поглавља о везницима истиче да се значењски односи међу клаузама конкретизују управо помоћу посебних ријечи – конкретизатора (ПИПЕР и КЛАЈН 2014: 210), а и у другим приликама, нпр. стр. 463, гдје се говори како уз исти везник саставних реченица различити конкретизатори дају различите смисаоне односе међу њеним клаузама – временско, узрочно-последично, допустно),⁷ а и на стр. 474, гдје се наводе такви конкретизатори уз везнике саставних реченица. Оба аутора посебних радова истичу и да се у таквим случајевима може изоставити везник, и да тада конкретизатор одређује значењске односе међу клаузама, те да реченица прелази из синдетских у асиндетске (КОВАЧЕВИЋ 2003: 83; ВУКИЋ 2015: 94), на што се скреће пажња и у Стевановићевој синтакси (стр. 790). Дакле, конкретизатор везничког значења, као несаставни дио везника, може стајати у асиндетским реченицама. Сад он, међутим, мијења своју позицију: окреће се према реченичној структури и врши модификацију њеног садржаја.

У представљању асиндетских реченица с оваквим конкретизаторима поћи ћемо од оних реченица које су у граматичкој и стручној литератури најбоље познате: од закључних и искључних. И једне и друге карактеристичне су за савремени српски језик. У слједећим примјерима илуструју се закључне реченице.

[2]

1. Сумњам, *дакле* постојим.
2. И тако испада да он уопште и није крив, *дакле* није издао, него је само недужна жртва нечије пакости и зависти (Д. Ненадић; Доротеј, Аск, 96).
3. Враћам се из Пастерове мало мирније; писаће се, *дакле*, још, и то не на слепо, као Борхес (НИН 11. 2. 2010, 80).
4. Слушали су о томе како се здравим уснама исише змијски отров из ране, али догодило се да су ти студенти били градска деца и да су им од славног ветра са висоравни биле испуцале усне – нико се није, *дакле*, усудио да исише отров, него одлучише да крену брже и да се докопају неког села, варошице или макар друма, где би можда наишли на какав камион и превезли професора до болнице (Капор, *Најбоље године*, Аск, 91).
5. Прст се зауставља на његовим уским гладним грудима, прст судбине се зауставља тачно изнад његовог птичије куцавог срца, које је и не желећи доспело у свет убица и убијених, тачно на њему несрећнику – он је, *дакле* – шуга! (Капор, *Најбоље године*, Аск, 30).
6. Та они обухватају период од 1903. године, стижу, *дакле*, до времена Нимродових (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 22).

⁷ Термин конкретизатор употребљава и Ивана Антонић у поглављу Синтакса падежа у *Синтакси савременог српског језика* – ПИПЕР и др. 2005): за именице које означавају дио неког локализатора – *ивица стола* (Антонић 2005: 152).

7. Али кнез није био љут, него очаран: ипак је, *значи*, живот био мање предвидљив него што је то он, у последње време, био спреман да примети (С. В. Јанковић, *Дорћол*, Аск, 54).
8. Ескивира нас, *значи*, у томе је штос! (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск 157).
9. „Квадрат хипотенузе“, рече Сатирос, „једнак је збиру квадрата обеју катета, *дакле* једнак“ 18 (М. Миланковић, *Кроз царство наука*, Аск, 23).
10. Он је, као што сте из његових уста чули, кратко напоменуо да потпуно помрачење Сунца траје, по причању очевидца, само минут два; није се, *дакле* дуже задржао на овој чињеници, која му је вероватно изгледала безначајна (М. Миланковић, *Кроз царство наука*, Аск, 72).
11. Синко, ја сам Аристотела двапут прочитао, али не нађох онде ни речи о таквим тобожњим пегам; оне, *дакле*, не постоје, већ су само плод твојих слабих очију или твојих прљавих сочива“ (М. Миланковић, *Кроз царство наука*, Аск, 165).
12. Југославија је пропала, *значи* није ни ваљала (Ћосић, *Деобе*, 95).

Наведени примјери илуструју и чињеницу да се партикула *дакле* јавља у средини клаузе, што је уједно и доказ да се не ради о везнику, јер, знамо, независни везници се не могу наћи унутар клаузе.

Као што сам рекао, ове реченице су познате у српској граматичкој литератури, али је њихово одређење било проблематично. Оне се традиционално наводе међу независносложеним реченицама као посебна врста од укупно пет врста таквих реченица: саставне, супротне, раставне, закључне и искључне. Тако је и у великој Стевановићевој синтакси. Истина, он се ту колеба – наводи их као посебну врсту, а напомиње да оне припадају саставним реченицама. Проблем је што се разврставање реченица ту не врши по јасном, синтаксичком, критеријуму. М. Стевановић их издваја у посебну врсту на основу њиховог значења. Оне су, каже М. Стевановић, врста саставних реченица, а издваја их на основу њиховог значења зато „што је друга природан закључак из онога што се износи у првој реченици“; оне немају везнике, а често се јављају овакви конкретизатори „поједине модалне речце“ (СТЕВАНОВИЋ 1991: 797). Он ту каже да оне могу бити и с везницима саставних реченица; међу примјерима наводе и такве – с везницима. Овакав њихов статус оспорио је Милош Ковачевић. Он свој став заснива на оспоравњу критеријума по коме су добиле такав статус: ако би се семантички критеријум узимао у обзир, истиче Ковачевић, онда би се знатно усложио систем независносложених реченица, јер (и) међу независносложеним реченицама с везницима има више подтипова кад се посматрају на

основу њиховог значења (КОВАЧЕВИЋ 1998: 38). С друге стране, мора се рећи да је М. Стевановић с правом истакао њихову синтаксичку разлику у односу на саставне независносложене реченице, оне, за разлику од саставних, немају везника. Ковачевић ове реченице сврстава међу саставне, као њихов подтип, према семантичком критеријуму (КОВАЧЕВИЋ 1998). Он им не признаје посебан статус независнослужених реченица какве су саставне, раставне и супротне јер немају везнике; оне су асиндетске реченице. Речи које се у њима често јављају између једне и друге клаузе нису везници, него су конкретизатори значења. У наведеним примјерима то су ријечи *дакле* и *значи*, које спадају међу најчешће конкретизаторе значења закључних асиндетских реченица (јавља се и конструкција *јерма њоме*).

М. Стевановић је у праву кад их издваја, али неоправдано им опет даје посебно мјесто јер такав статус не даје за све независносложене асиндетске реченице са конкретизаторима који верификују нека друга значења. М. Ковачевић је с правом оспорио такву традицију посебног навођења ових реченица. Он их је сврстао међу саставне јер у оквиру саставних реченица, са саставним везницима, налазе се и такве које имају закључно значење. Такав приступ овим реченицама је прихватљив ако сложене реченице дијелимо на зависносложене и независносложене, па у њихову саставу разматрамо и асиндетске.

Будући да је таква подјела практично тешко остварива и да се данас у стручној и граматичкој литератури говори о посебним сложеним реченицама – асиндетским⁸, ове реченице, реченице без везника, свакако треба издвојити из саставних реченица, јер „је сложене реченице са самим конкретизаторима најисправније сматрати невезничким, односно јукстапонираним“ (КОВАЧЕВИЋ 2003: 83)⁹. Међу саставним свакако остају закључне реченице с везницима као један од подтипова тих реченица заједно са другим који се могу издвојити према значењском моменту.

У нашој граматичкој литератури познате су и искључне реченице; такве су у слједећим примјерима.

⁸ Истина је да се у граматикама од случаја до случаја помињу и асиндетске реченице, кад се говори о независнослуженим и зависнослуженим реченицама, међутим, данас је већ правило да се те реченице разврставају у двије групе на основу карактера везника којим се спајају.

⁹ Овдје Ковачевић напомиње да се тако говори и у русистичи, а да тако тврди и Прањковић у својој студији о асиндетским реченицама.

[3]

1. Два млада научника, школована на страни, позвана да ово виде, нису видели ама баш ништа, *само* су били изненађени видом празноверице код ових људи, препаднутих сопственом прошлошћу (С. В. Јанковић, *Дорћол*, Аск, 5).
2. ...поклопац се померио, нико то није ни приметио, људи су се, *сви*, разбежали, и роде, и дивље патке, *само* је Сима Нешић, мирољубиви терцуман кога нису оставили на миру, кроз одшкринуту отвор на сандуку десним оком гледао у сунце које је стизало свој зенит (С. В. Јанковић, *Дорћол*, Аск, 19).
3. Доситеј је то наслућивао *само* није разазнавао са које ће стране наићи промена (С. В. Јанковић, *Дорћол*, Аск, 70).
4. „Нисам га ја уплашила, *само* сам се зачудила откуд он у Бухари кад вечерас имамо састанак у Самари?“ (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 46).
5. Око избора и тражења најменика у нашој кући бактали су се дјед и стриц Ницо, *само* је из године у годину стричева улога била све видљивија, јер је дјед уочљиво старио и повлачио се ближе кући (Ћопић, *Башића сљезове боје*, Аск, 36).
6. Ти су исто што и партизани, *само* су мало пробрани, просијани на ситно сито... (Ћопић, *Башића сљезове боје*, Аск, 90).
7. Сиво небо из кога је сузила обамрла влага, сива каљави земља из које се измаљало црно дрвеће с белим жилама, шћућурена најезена бића, паперје магле што се у хропцу вуцарала дуж обала и над водом, све је то било предсказање смрти; *једино* је спруд песка живео и радовао се и мени се тада учинило да свако зрнце понаособ блиста неугаслим сјајем (Д. Ненадић; *Дорошеј*, 138).
8. Све је дошло некако пепељасто, и небо и предели, *само* су се обронци Вратимља над долином опасали свежим зеленилом и расцветалим јабукама (Д. Ненадић; *Дорошеј*, 49).
9. Све сте у стању да оправдате, за вас нема кривих, сви су добри, *само* се у неке увукао нечастиви кога истерујете молитвама (Д. Ненадић; *Дорошеј*, Аск, 68).
10. Сваки здрав човек би окренуо главу са мучнином у трбуху од гноја и задах, *само* он завирује у њих као у нешто лепо и мило, у цвеће, у плодове земаљске, у птичице, у јагњад и ждребад, у мека, невина лишца малих девојчица (Д. Ненадић; *Дорошеј*, Аск, 122).
11. Свуда око спруда било је ило, мутна, прљави водурина, *само* су љускице песка блистале, сићушне и танушне (Д. Ненадић; *Дорошеј*, Аск, 138).
12. Није више ишла онако помамно, *само* је радо, висока, права, пред њим стајала (Црњански, *Сеобе*, Аск, 33).
13. Децу је била дала слушкињама; *само* пред мужем држала их је на крилу. Са осмехом (Црњански, *Сеобе*, Аск, 33).
14. Малу ме чупају, житку ме срубје до земље, *једино* се око греда и по суријем кршима могу отети (Вуксановић, *Семољ гора*, 266).

15. Зидове и ствари била је већ обухватила помрчина, *само* према пећи, на један зид, падала је сива светлост последњег, вечерњег осветљења, са реке, и губила се, иза завесе, код постеље (Црњански, *Сеобе*, Аск, 46).
16. Цело то време седи на машини за прање веша и пуши, *само* повремено испушта крике, то јест прави звучну кулису! (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 115).
17. Сиво небо из кога је сузила обамрла влага, сива каљава земља из које се измаљало црно дрвеће с белим жилама, шћућурена најежена бића, паперје магле што се у хропцу вуцарала дуж обала и над водом, све је то било предказање смрти; *једино* је спруд песка живео и радовао се и мени се тада учинило да свако зрнце понаособ блиста неугаслим сјајем. (Д. Ненадић, *Дороијеј*, Аск, 138)
18. Све је сушта радост: радосни су матори храстови јер се заодевају лишћем, радосне су птице јер су се по гнездима распрсла јаја и из љуски се промолиле ружичасте главице птића с отвореним халапљивим кљунићима, *једино* можда црви нису радосни или су то били кратко док су се сунчали на млаком јутарњем сунцу пре него што су нестали у клизавим тамним ждрелима (Д. Ненадић, *Дороијеј*, Аск, 158).
19. Све је изгледа тамо красно, и птице, и ливаде, и дрвеће изобилних плодова, и бистри потоци, и дани пуни усхићене светлости, и мека предвечерја, и звездане ноћи, *само* су људи тамо исцеђени, суви, без сокова, сенке сулудих мученика и неподношљивих праведника (Д. Ненадић, *Дороијеј*, Аск, 27).
20. Спавао је данима, а затим је био готово непокретан: нити је шта јео, нити је шта говорио, *само* је гледао у неку тачку и ћутао (Д. Ненадић, *Дороијеј*, Аск, 42).
21. Тама се згусну, стешњена између тела и камена, прободена млазом из прозора; то више није светлост, *само* је претња, уморна, стара, вечна (Ћосић, *Деобе*, 63).

Ове реченице се, такође, наводе као посебна врста од пет врста независнослужених реченица. Тако је и у великој Стевановићевој граматичи. Он их наводи иза супротних и почиње поглавље о њима: „Као што су закључне у ствари подврста саставних реченица, тако су и искључне посебна врста супротних реченица“ (СТЕВАНОВИЋ 1991: 813). Он констатује да неки граматичари не издвајају ове реченице у посебну групу и констатује: „...уколико се оне дају као посебна врста, што стварно и јесу, онда је у дефиницији потребно истаћи, да се искључним реченицама, за разлику од супротних, искључује све остало осим онога што се њима износи“ (СТЕВАНОВИЋ 1991: 824).¹⁰ Разлика је једино у томе што је за закључне навео да

¹⁰ У средњошколској граматичи Ж. Станојчића и Љ. Поповића набрајају се напоредни односи – саставни, раставни и супротни, па се додаје да се „обично као

немају везнике, а за искључне каже да се међусобно „везују везничким прилозима и везничким изразима: *само, једино, већ иӣо, ӣек, ӣек иӣо* и њима сличним...“ (СТЕВАНОВИЋ 1991: 815). Међутим, *ӣек, само* и *једино* су ријечи конкретизатори значења међу клаузама, оне немају својства везника независних реченица: не могу повезивати синтаксеме у синтагме, могу се наћи на почетку сложене реченице.

И овим реченицама је оспорио статус посебних врста независнослужених реченица М. Ковачевић по истом критеријуму по коме је то учинио за закључне реченице, и у истом раду (КОВАЧЕВИЋ 1998). Он их сврстава као подврсту супротних реченица на основу семантичког критеријума. Докази су исти: оне немају посебне везнике да би биле посебна врста независнослужених реченица, у њима се износи једно од значења које се може исказивати супротним реченицама (КОВАЧЕВИЋ 1998: 39). И њима је, међутим, мјесто међу асиндетским независним реченицама јер ни оне „немају својих везника“ (КОВАЧЕВИЋ 1998: 41).

Најчешћи конкретизатори значењског односа међу клаузама су ријечи *само* и *једино*. То потврђују и примјери који су наведени овдје као илустрација ових асиндетских реченица. Они управо верификују значење искључивања: нешто се издваја из цјелине, ови квантификатори су у функцији рестриктора. На ту цјелину се у оваквим реченицама може указивати и универзалним квантификаторима, који се јављају у првој клаузи (*сви, све, свако, нико, никад, увијек, никуд, нигдје, ниш̄ӣа, никад* и др.). Према њима се јављају конкретизатори рестриктори у другој клаузи, што је такође већ запажено у нашој литератури¹¹.

посебни напоредни односи узимају“ и закључни и искључни (и градациони) Станојчић и Поповић 2005: 353), а наводе се и као посебне реченице којим се исказују ти односи (стр. 356). Ж. Станојчић у својој граматици наводи издвојено овакве реченице међу независнослуженим реченицама истичући да могу бити асиндетске или „с везницима или везничким конструкцијама“ (СТАНОЈЧИЋ 2009: 394 и 395). У граматици П. Мразовић ове реченице се помињу издвојено, с тим што се уз закључне каже да се „низ реченица може повезати и партикулама или ређе неким прилогом, при чему не постоји права синдеза, већ асиндеза, а партикула даје значење повезаном низу“ (МРАЗОВИЋ 2009: 784). Пипер и Клајн овакве реченице не наводе међу независнослуженим реченицама.

¹¹ Додуше, М. Стевановић помиње само такве квантификаторе уз негиране предикате: *ниш̄ӣа, нигде, нико, никад* (СТЕВАНОВИЋ 1991: 814), док М. Ковачевић говори о универзалном квантификатору који долази уз негирани или афирмативни предикат (КОВАЧЕВИЋ 1998: 40).

Већ је помињано да се уз поједине везнике независних реченица јављају конкретизатори који верификују одређена значења. Тако се уз везнике саставних реченица јављају конкретизатори временског значења. Такви конкретизатори се често јављају и у асиндетским независносложеним реченицама. Такав случај илуструју следећи примјери.

[4]

1. Информишу се у којој сеоској цркви неки свештеник прелази у другу цркву, *пошто* даље спроводе свој план (НИН, 25. 3. 2010, 53).
2. Још неколико пута заурлаше дубодолине за онима који себе однели најдаље од цркве, *онда* се све утиша ... (Ђосић, Деобе, 79).
3. Командир поче записивати, *затим* спусти перо и у неприлици убрзано затрепта (Ђопић, *Башића сљезове боје*, Аск, 75).
4. Ђуро, као и сваки пјесник, испија до дна, стреса се, *онда* се широко осмјехује и гледа по читавој дружини блажено, као да је међу анђелима (Ђопић, *Башића сљезове боје*, Аск, 75).
5. Око подне, прво су се узнемириле пчеле, *затим* птице па се над Рудником, са дна ведрога неба, појавио црн облачак који је с лудом брзином растао у облак а тај облак у облачину (С. В. Јанковић, *Дорћол*, АСК, 61) .
6. Најпре га оставила жена због менталне свирепости (бунцао је у сну бројеве телефона), *затим* деца, на крају – пријатељи, који су га избегавали као кугу (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 134).
7. Губила је живце, престала је да једе, повратила је жуч; *у исто време* власници куће изјавили су да не желе слушати свађе по сву ноћ (А. Тишма, *Ујошреба човека*).
8. Најпре пију лимунаде, *затим* једу шах-торту, *иа њек онда* зелену салату. После долази на ред јагњеће печење, на крају супа, *а онда* Љиљанин тата узима аперитив. (Капор, *Најбоље године*, Аск, 131).
9. Најпре постанеш еуфорична, *затим* падаш у најдубљу депресију, *на крају* си агресивна! (Капор, *Најбоље године*, Аск, 167)
10. Рупу сам најпре прекрио дебелим гранама, *затим* тањим, *иа онда* бусеновима маховине *и најзад* сувим лишћем (Д. Ненадић; *Дорошјеј*, Аск, 133).
11. Видео сам да је плећка прекривена маглом, видео сам старицу са срећком која није извукла чак ни саму себе, видео сам *затим* неке облаке, видео сам фајронт, видео сам многе своје предходнике који нису успели да се извуку из овог клуба, ... (Капор, *Најбоље године*, Аск, 76).
12. Пролепшала се, постала некако блага, изгубио се онај њен чувени цинични смешак у углу усана, а најлепша ствар на њој су и даље њене пеглице – *сада* их има још више, јер је по мојој аматерској процени загазила дубоко у благословено стање (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 7).
13. Исецкан лук лагано се пржи у тигању, *за то време* месо се сече на коцкице.
14. Радила је у једном бутику за младе, *у исто време* редовно је студирала филозофију.

15. Бјежао је од њих, *сад* их опет призива (Р. Братић).

Како се види, у овим реченицама се јављају конкретизатори временског значења, утврђује се значење истовремености (7, 12–14) или значење сукцесивности међу радњама двију клауза. Чешће се јављају конкретизатори значења сукцесивности и већи број различитих конкретизатора се јавља у тој функцији. Конкретизатори свакако истичу временски однос међу садржајем двију клауза као примарни. Међутим, у многим случајевима би се тип тог односа (истовременост – неистовременост) могао распознати и на основу других момената. Ипак има и случајева кад конкретизатор има пресудну улогу у утврђивању временског односа међу садржајима двију клауза. Тако је овдје у примјерима четири, осам, једанаест и четрнаест. У прва три случаја конкретизатори верификују значење сукцесивности, у посљедњем примјеру конкретизатор верификује значење истовремености. Без ових конкретизатора, било би видљивије супротно временско значење. Тако у првом примјеру – испијање и стресање иду сукцесивно, али их осмјехивање и гледање по дружини прати. Овдје је конкретизатор *онда* једнозначно одредио однос међу тим предикацијама. Слично је и у сљедећа два примјера. У посљедњем је обратно: без конкретизатора, синтагме у *истио време*, тешко би се могла видјети истовременост између садржаја исказаних у двије клаузе ове реченице¹².

Међу наведеним примјерима има и таквих који илуструју појаву да се код реченица са конкретизатором временског значења у првој клаузи налази нека ријеч која указује на то да се радња у првој клаузи прво (из)вршила. Тако је и примјерима пет, шест и осам до десет. Такође, ови примјери показују да се у асиндетским реченицама овог типа могу јавити и више од две клаузе. У примјерима шест и девет јављају се по три клаузе. У обје те реченице у првој клаузи се налази прилог *најјуре*, а у другој и трећој су конкретизатори значења временске сукцесивности: *затим* – у другој, и *на крају* – у трећој клаузи. Примјери осам и десет илуструју ситуацију кад се у истој сложеној јављају и асиндетске и синдетске реченице: и ту је у првој клаузи прилог *најјуре*, друга је с њом у асиндетском односу и има конкретизатор *затим*, а трећа је с другом у синдетском односу. У првом примјеру је конкретизатор *онда* појачан партикулама *и тек*

¹² Ковачевић и Вукић говорећи о оваквим конкретизаторима уз независне везнике истичу да они могу у неким случајевима имати статус обавезних.

иза везника *ѡа*. Десети примјер је још интересантнији: ту се после асиндета јављају двије клаузе са везником; прва је за своју претходну везана помоћу везника *ѡа*, уз који долази конкретизатор *онда*, а четврта, посљедња, за своју претходну везана је везником *и*, уз који стоји конкретизатор *најзад*. Овдје се остварује градација; оба примјера су из књижевноумјетничког стила. Посљедњи примјер показује да присуство временског конкретизатора не мора значити да је временски значењски однос једини; овдје је изражено значење супротности и прилог *сад* служи да се она нагласи. Зато се у ову реченицу не би могао увести саставни везник; могао би супротни.

У сљедећим асиндетским реченицама конкретизаторима се исказује значење супротности.

[5]

1. А памћење му не слаби, *најроѡив*: на ту мисао, која га сустиже код бифеа „Папук“, Господар Јован слеже раменима, еполете са ресама се затресу (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 12).
2. Није ни покушао да јој се одупре, *најроѡив*, измишљао је оправдања (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 54).
3. Говорена реч, велите, умире често чим се роди, а живи у најбољем случају док још има кога да је се сећа. Писана реч, *најроѡив*, дужега је века, а има их које вечито живе (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 3).
4. Госпожа Дафина, опет, има удвојен лик: према Вуку непосредна, страсна и немоћна, она је *насујроѡи ѡоме* према Аранђелу лукава, суздржана и власна (Н. Петковић, *Словенске ѡчеле у Грачаници*, Аск, 109).
5. Тумачење *Нечисѡе крви* не може их мимоѡћи; њих, *најроѡив*, ваља пажљиво испитати (Н. Петковић, *Словенске ѡчеле у Грачаници*, Аск, 53).
6. Кратко речено, приповедање у *Дневнику* и *Сеобама* нема за роман карактеристичну диференцираност, заправо рељефност; *најроѡив*, карактерише га непрекидно лирско варирање и преливање из описа у опис (Н. Петковић, *Словенске ѡчеле у Грачаници*, Аск, 103).
7. Све слатке воде што утичу у Индиски Океан са једне стране острва пуне су јегуља; *најроѡив*, у водама што утичу у океан са друге стране острва нема ни једне јегуље (М. П. Алас, *Роман јегуља*, Аск, 11).
8. „Не, не, нисам тако мислио, *најроѡив* хтео сам да кажем да бисте, и са снажнијим мишићима и тамнијом бојом, остали још увек отмени господин какав сте од главе до пете“ (М. Миланковић, *Кроз царсѡво наука*, Аск, 264).
9. Није ни покушао да јој се одупре, *најроѡив*, измишљао је оправдања (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 54).
10. Ја сам више волео кленове, рибу која у том крају није била на некој нарочитој цени, *најроѡив*, сматрана је, из многих разлога, нужним злом (М. Пантић, *Дан за кленове*).

11. То отровно дугме није ме разарало, *најројшив*, скупило ме у жижу, постадох светло оловце (А. Исаковић, *Трен 2*).
12. Као систем који правно функционише на темељу принципа већине, он се није могао уклопити у било који вид овог принципа, *шћавише*, стајао је у сукобу са рационалним поимањем већине као израза опште воље ... (О. Поповић-Обрадовић, Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914. године, Београд 1998).
13. Данас скоро пола године од „доларизације“ економска ситуација у Екватору није се нимало поправила, *шћавише*, криза се драстично продубљује (П. 27. 8. 2000. Е).
14. То ништа не би било чудно у некој другој земљи, рецимо у Немачкој у којој егзистирају *сви* видови камерног музицирања у свакодневном животу, *међушћим*, код нас овакве појаве представљају реткост (Николић 2015, 131).
15. Требало је да оде оним спорим гордим кораком, како иду господари; желела је, *међушћим*, да отрчи као што то раде жене које су са бојишта тек примиле вест о погибији (Д. Ненадић, *Дорошћеј*, Аск, 56).
16. Но, ове амнестије нису довеле до заборава, нити до братства; *сујројшно шћоме*, оне су стварале културу у којој је жртвама и њиховим потомцима оспораван приступ правди (КМФ).
17. Замахнуо је да ме удари, али се у задњем тренутку предомислио; *умесћо шћога* ошинуо ме је погледом неизрециве мржње, окренуо леђа и отишао пут манастира (Д. Ненадић, *Дорошћеј*, Аск, 22).
18. Устав, наравно, кнез није могао да прихвати, јер није сумњао да ће га спутати; Јеврем је, *ојейшћ*, сматрао Устав неопходним и, у одлучујућем часу, стао је уз Уставобранитеље (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 8).
19. Ја знам шта раде, *само* нећу да кажем (Ћосић, *Деобе*, 46).
20. Нисам ишао синоћ на ту журку; *зашћо* сам гледао одличну драму на ТВ.
21. ...ако вам поклонимо нешто, то јест овде ми је у ташни, *само* се негде затурило (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 11).
22. А, у ствари, све је лажњак, *само* нико не сме то себи да призна, па тако издржавају нечију туђу представу о отменом животу (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 149).
23. Долазник на сан ме слуша, обазире се, прилази ми, сједа на крај кревета, дира ми ноге, пипколи ми руке, наноси ми уво на груди, послушкује, вели да сам се и ја скрљо *само* не знам да је тако (Вуксановић, *Семољ гора*, 266).
24. Оправдање је било уверљиво, *само* га Рига од Фере није прихватао: оно, у ствари и није било намењено њему него Риги Велестинцу (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 24).
25. – Па – сад остајеш у селу, шта ли? – Паа – тако – и у селу и около села, како се већ могне; *само* ти више нећу драгим усташама у шаке – и у Гојковим очима поново блеснуше оне његове обијесне и веселе искре (Ћопић, *Пролом*, 124).
26. Доситеј је то наслућивао *само* није разазнавао са које ће стране наићи промена (С. В. Јанковић, *Дорћол*, Аск, 70).

Маја Вукић је издвојила сљедеће групе конкретизатора адверзативности: контрарност: *најиро̄шив, ш̄ӣавише, сӯиро̄шно̄ ѿо̄ме, на-сӯиро̄ӣ ѿо̄ме*; неподударност: *ме̄ђӯӣим, за разлику од ѿо̄га, ѿак*; компензација: *за̄ӣо, с друге с̄ӣране*; концесивност: *ӣӣак, о̄ӣеӣ, ѿоред ѿо̄га, насӯиро̄ӣ ѿо̄ме, ӯӣркос ѿо̄ме, без обзира на ѿо̄*; ексклузивност: *само, једино* (Вукић 2015: 181). Грађа показује да се већи број тих конкретизатора јавља и у асиндетским реченицама; ово се не може ни сматрати за коначан списак конкретизатора овог типа у асиндетским реченицама.

Прилог *за̄ӣо*, који уз везник *али* наглашава супротно компензационо значење, ријетко се јавља сам – са тим значењем, у асиндетским реченицама¹³. Разлог је то што он има примарно узрочно-последично значење. Само кад логичко-садржајни однос међу клаузама јасно говори да се у другој клаузи исказује компензационо значење у односу на садржај прве клаузе, може се појавити овај прилог међу њима, а да он не задаје узрочно-последично значење. Тако је у наведеном примјеру.

Запажа се да се у примјерима двадесет један до двадесет шест јавља конкретизатор рестриктор *само*. То је типичан конкретизатор искључних реченица – поред рестриктора *једино* (Вукић 2015: 181). Међутим, он не мора у асиндетској реченици увијек верификовати то значење, може се појавити и кад се међу клаузама успоставља друго значење супротних реченица, што је већ запажено у литератури: И она је ту са нама, *само* се крије; Видео ништа нисам, *само* сам са три стране чуо (Ковачевић 1998: 40). Тако је управо у овим реченицама. Уз то, и у супротној реченици се може у првој клаузи јавити универзални квантификатор: *Све* је тако како кажеш, али ја нисам комуниста (Ковачевић 1998: 41; А. Исаковић). Наравно, није увијек лако разграничити које је од два значења посриједи. Да ли је у питању искључно значење, може се утврдити замјеном овог конкретизатора конкретизатором *једино*: ако он не може да стоји у реченици, то је знак да је ријеч о значењу супротности. У овим реченицама је такав случај, уз то, у свим примјерима би могао доћи супротни везник *али* умјесто овог конкретизатора. Наравно, није увијек лексичко-семантички састав ових реченица и однос међу клаузама такав

¹³ М. Ковачевић каже: „Од свих конкретизатора уз супротне везнике, осамостаљењу није подложен конкретизатор *за̄ӣо* (из споја *али за̄ӣо* којим се наглашава супротно као компензационо значење), јер је његово примарно значење узрочно-последично па *за̄ӣо* и није иманентно супротним везницима“ (Ковачевић 2003: 89).

да се може чврсто разграничити о ком значењу је ријеч. Посљедња два овдје наведена примјера то најбоље потврђују; у њима, рекло би се, није ни једно од два значења потиснуто.

У слједећим примјерима конкретизаторима се исказује узрочно-посљедично значење.

[6]

1. То жене још могу, само то подсећа на освету, и отпор, *зайџо* оружје повисује и удебљава глас (Ћосић, *Деобе*, 26).
2. Он је, у неку руку, врло озбиљна конкуренција правом службеном интенданту, *зайџо* га је Вачкоња тако брзо и открио својим професионалним радаром (Ћопић, *Башића сљезове боје*, Аск, 96).
3. Турци су му били ишчупали језик, *зайџо* је сад ћутао (Црњански, *Сеобе*, Аск, 112).
4. Хоћу да и вештина мога пера буде у том товару сандучића заступљена, *зайџо* смештам у њега и ово писмо са једном причом, написаном за Вас (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 65).
5. И ова се испољила као елипса, само тако маленог ексцентрицитета да се једва разликује од кружне линије, *зайџо* ју је пре свега открића сматрао за круг (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 101).
6. Матура је била довршена већ почетком јуна, а у Беч је ваљало поћи тек почетком октобра, *зайџо* је предамно стајао најдужи распуст који сам имао у животу (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 115).
7. Тај је родослов, због своје старине и потпуности интересантан и за историју живота Срба у хабсбуршкој монархији, *зайџо* сам начинио и његов тачан препис да се, са потребним коментаром, сачува у Архиву Српске Краљевске Академије (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 73).
8. Срп Венерин разликује се од Месечевог и тим што су му врхови оштрији и продуженији; *зайџо* се зову роговима (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 199).
9. Поново ти кажем: не бојим се ничега, *зайџо* нећу (Д. Ћосић, *Деобе* 1, 58).
10. Кукавни ђачић није знао шта да одговори, јер како год гукнеш, не гине ти једна жестока порција, *зайџо* би се ућутао као корњача, главе увучене међу рамена, правећи се да никад није умио ни ријеч да прослови. (Б. Ћопић, *Орлови рано леће*, Аск, 67).
11. Церове диреке од поноћи побијају на пијаци, *зайџо* су неки још од синоћ, кад им је саопштено да ће бити обешени, читаву ноћ урликали „Живео краљ Милан!“ (Д. Ћосић, *Корени*, Аск, 158).
12. Аћим зна, мисли Андра, *зайџо* се и усправио и, задављен тугом, стоји без речи, расплићава се, шири, расте, испуњава собу од нетесаног камена, а не миче се, он кога сви напуштају (Д. Ћосић, *Корени*, Аск, 152).
13. Хвата авион за Енглеску у зору и неће се враћати шест месеци, *оџуд* неодложна потреба да се прекрше прописи ... (КМФ).

У литератури је изнесено запажање да се асиндетске реченице с узрочним значењем најчешће јављају у разговорном стилу (Половина 1986: 86) „јер је у том стилу исказ увијек укључен у ситуациони контекст тако да се и не експлицирају сви подразумијевајући елементи“ (КОВАЧЕВИЋ 1988: 89). Треба рећи да су такве реченице карактеристичне и за журналистички и књижевноумјетнички функционални стил, посебно асиндетске реченице с конкретизатором. Грађа показује да се најчешће јавља замјенички прилог *зайо* у функцији конкретизатора узрочно-последичног значења. Чини се да није необичан, иако га у грађи нисам пронашао, и прилог *сйога* и прилошки израз *због йога*. У овим асиндетским реченицама узрочни прилози и прилошки изрази се употребљавају анафорски: упућују на садржај прве клаузе који представља узрок садржаја друге клаузе, који наступа као последица тог узрока; он је „семантички верификатор последичности садржаја структуре чији је интегрални дио у односу на претходну (претходне) структуру коју супституише тај прилог“ (КОВАЧЕВИЋ 1988: 234)¹⁴.

У следећим примјерима у асиндетским реченицама јавља се конкретизатор допусног значења.

[7]

1. Добро је што сам ту, а не негде горе у копну, где је сада прашњаво и знојаво, улице пуне, а свет куња иза спуштених ролетни, добро је, *ићак* је добро што сам овде! (М. Капор, *Најбоље године и друге приче*, Аск, 42).
2. У тиму су га запазили сви, *ићак* му тренер није дозволио да започне утакмицу.
3. Био је најмлађи међу нама, *ићак* је први изишао на врх стазе.

¹⁴ М. Ковачевић овим поводом, у фусноти, још каже: „Узрочни замјенички прилози и прилошки изрази проматрани у суодносу с узрочним субординацијским везницима најбоље и показују своју синтаксичко-семантичку специфичности. Јер: а) док везници имају граматичко и лексичко значење, замјенички прилози имају само лексичко, из чега произилази да везници предодређују и синтаксички и семантички суоднос клауза, док прилози предодређују само семантички однос, б) док су везници интегрални дио узрочне синтаксичке јединице, замјенички прилози су интегрални дио семантички последичне клаузе. И једни и други верификују каузалну семантичку везу, али на различите начине: везници су семантички верификатори узрочности структуре чији су дио, а замјенички прилози и прилошки изрази су семантички верификатори последичности структуре чији су конституент ...“ (КОВАЧЕВИЋ 1988: 234).

Свака ова реченица би се могла трансформисати у зависносложену реченицу с допусним везником. У прикупљеној грађи нисам нашао већи број оваквих асиндетских реченица.

У следећим реченицама јавља се конкретизатор којим се исказује начинско значење асиндетских реченица.

[8]

1. Господар Јован стиже у подне: *џако* се размимоилазе (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 13).
2. После смо завезали боцу пивчуге за конопац и треснули је о корито – *џако* је брод доживео и свечано крштење, али је доживео и хаварију, од ударца флаше, отпала му крма (М. Капор, *Белешке једне Ане*, Аск, 13).
3. Окретао је упорно главу од климатске катастрофе која прети планети – у *џом сџилу* је пропратио и обрушавање урагана „Катрина“ на Њу Орлеанс (*Полиџика*, 18. 1. 2009).

Литература наводи још неке конкретизаторе са оваквим значењем уз координиране везнике: *џиме* (Ковачевић 2003: 86); *на џај/џакав начин*, *џим џуџем/начином* (Вукић 2015: 224–232). Сви се они могу наћи и у асиндетским реченицама. Прикупљена грађа, међутим, није донијела такве примјере асиндетских реченица. То, у овом случају као и у другим случајевима, не може бити потврда њихове неуобичајености у савременом српском језику.

Примјери са асиндетским реченицама у којим се јављају конкретизатори са значењем просторне локализације радње.

[9]

1. Топот његовог коња губи се у правцу Ареопага, *џамо* ћемо и ми поћи (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, 24).
2. Да сам био близу, довикнуо бих му да окрене страницу са „Путописом по градовима без прошлости“, *џамо* би нашао све (М. Капор, *Најбоље године и друге џриче*, Аск, 65).
3. Једино сам ја од свих вас познавала Стива Кечела, а ја сам из Манселоне, *оданде* се знамо (КМФ).

У литератури је изнесена оцјена да се врло ријетко јављају асиндетске реченице са мјесним конкретизаторима (Ковачевић 2003: 85). Овакви конкретизатори јављају се, чешће, уз поједине везнике у независносложеним реченицама. Без њих тешко се може препознати мјесно значење у реченицама с неким координираним везником; оно обично „бива потиснуто у позадину неким другим

смисаоним односом (временским или узрочно-посљедичним најчешће)⁶ КОВАЧЕВИЋ 2003: 85. Ова констатација важи и за асиндетске реченице: врло тешко се може истаћи мјесни смисаони однос међу клаузама и то се постиже тек с тим конкретизаторима.

У сљедећим примјерима наводе се реченице са конкретизатором градационог значења.

[10]

1. Људи у шлемовима и кратким чизмама не разумеју српски, а молбе се више плаше но псовке ових што стоје, *joш више* оних што беже ... (Ћосић, *Деобе*, 28).
2. Није мислио да прети упорној девојци, *joш мање* да пуца у њу (КОВАЧЕВИЋ 2003: 95; И. Андрић).
3. Није тешко пожељети град из снова, тешко га је замислити у стварности, *joш ижеже* одржати вјеру у њега (Ковачевић 2003, 96; М. Селимовић).
4. Његов стил је опасно описивати, *joш више* га је штетно опрошћавати (Вукић 2015, 259).
5. Историја не воли сарказам тумача, *joш мање* воли импровизације (Вукић 2015, 259).
6. Тежак је посао критичара, *йогойово* оног који о књигама пише у дневним новинама (Вукић 2015, 259).
7. У првом кругу приватизације знало се ко, шта и под којим условима купује, *чак* је и мимо закона дозвољена куповина инвестиционим фондовима (НИН, 19. 12. 2013, 35)
8. Брдо не подноси велеградску загушљивост, *йогойово* не подноси небодере (Вукић 2015, 259).
9. То је важно за обе државе, *йосебно* је важно за Црну Гору, због њене специфичне привредне структуре... (Николић 2014, 186).
10. Држава се не стара ни око државе, *некмоли* око писма Вука, Змаја, Његоша, Десанке (П. 27. 1. 2007. Е).
11. Па они ни за ваше годиште више не долазе, *некмоли* за моје! (Вукић 2015, 260).
12. Меко ће се истрајном обрадом довести до форме на којој се више ништа не може дотаћи, *некмоли* поправити, а да се дело не распадне (Б. Пекић, *Нови Јерусалим*).
13. Она, у стиду, поносу ли неком, ни главу да окрене, *камоли* Бога им прихвати, као да је она господарског рода... (М. Настасијевић, *Зайис о даровима моје рођаке Марије*, Аск).
14. Он тврди да малолетници не могу ни да уђу у „Меридијан“ кладионицу, *камоли* да уплате тикет (П. 27. 1. 2006. Е).
15. Трудно те је и зазрети, *камоли* проћи мимо! (Ј. Скерлић, *Историја новије српске књижевности*, Аск).

16. Аутор истиче да је за њу опасно да се уопште појави на улици, *камоли* да иде у куповину намирница ... (П. 28. 8. 2000. Е).

У анализираној грађи пронађен је нешто већи број ових асиндетских реченица с конкретизатором који задаје градацијски значењски смисао међу независним клаузама¹⁵.

Међу примјерима наведено их је и неколико са конкретизатором *камоли/некмоли*. Овај конкретизатор се често јавља уз везник *a* у везничким градационим реченицама. И те везничке реченице тек су у скорије вријеме добиле статус независносложених реченица; ранија, углавном граматичка, литература их је сврставала међу зависносложене поредбене и начинске реченице као један њихов подтип. Тек у новије вријеме одређено је њихово мјесто у систему сложених везничких реченица – то су независносложене реченице (КОВАЧЕВИЋ 1998а)¹⁶. Видимо да се и међу асиндетским реченицама јављају такве које имају конкретизатор с овим значењем. У литератури је указано на то да реченице с овим лексемама (*камоли* и *некмоли*) не треба сматрати синдетским, већ асиндетским реченицама с конкретизатором градационог значења (Вукић 2015: 260)¹⁷.

Овдје треба пажњу читаоца вратити на један број примјера, а таквих је међу наведеним више. Погледајмо, рецимо, примјере:

1. Људи у шлемовима и кратким чизмама не разумеју српски, а молбе се више плаше но псовке ових што стоје, *joш више* оних што беже ... (Ђосић, *Деобе*, 28).
2. Није мислио да прети упорној девојци, *joш мање* да пуца у њу (КОВАЧЕВИЋ 2003: 95; И. Андрић).
10. Држава се не стара ни око државе, *некмоли* око писма Вука, Змаја, Његоша, Десанке (П. 27. 1. 2007 Е).
11. Па они ни за ваше годиште више не долазе, *некмоли* за моје! (Вукић 2015, 260).

¹⁵ М. Вукић износи запажање да су чешће асиндетске конструкције са оваквим конкретизатором него оне гдје се они јављају уз координиране везнике (Вукић 2015: 259). М. Николић, која у својим анализама посвећује пажњу и асиндетским реченицама, не наводи према везничким градацијским реченицама које имају конкретизаторе *камоли/некмоли* уз везник и примјере асиндетских реченица с тим конкретизаторима (Николић 2014: 171–178).

¹⁶ Граматика Ж. Станојчића и Љ. Поповића већ каже да ове реченице, мада се наводе и кад се говори о поредбеним и начинским реченицама, припадају и градационим и наводе за то ваљан аргумент: овим везником повезују се и синтаксеме у оквиру независне синтагме (Станојчић и Поповић 2005: 357).

¹⁷ Колико ми је познато, овдје се први пут наводе овакве асиндетске реченице.

Запажа се да клаузе иза конкретизатора нису потпуне: у другој, успоредној, клаузи изостављени су неки њихови чланови. То је већ запажено за градационе реченице са везником *a* и конкретизаторима *камоли/некмоли*: „Наиме, док се сви елементи структуре уводне реченице (клаузе – С. Т.) експлицирају, у успоредној се реченици по правилу попуњава само позиција разликовног (успоредјујућег) конституента, а сви остали, будући лексички истоветни с елементима уводне реченице, елидирају се и прелазе у имплицитне“ (КОВАЧЕВИЋ 1998: 44). Видимо да то правило важи и за асиндетске реченице с конкретизатором градацијског значења, и то не само са конкретизаторима *камоли/некмоли*, уп.: 2'. Није мислио да прети упорној девојци, *још мање* (је мислио) да пуца у њу; 10'. Држава се не стара ни око државе, *некмоли* да се (она) стара око писма Вука, Змаја, Његоша, Десанке.

Може се запазити још једна појединост везана за реченице с конкретизаторима *камоли/некмоли*. Такве реченице се јављају чешће у форми гдје прва клауза има негирани предикат, а друга потврдан. То важи и за синдетске реченице с овим конкретизаторима. Кад се елидирани дијелови експлицирају, сви други дијелови реченице су подударни сем предиката: ако је у првој клаузи предикат негиран, у другој је потврдан; уколико је у првој клаузи предикат потврдан, у уводној је негиран¹⁸ (види више на примјерима два и девет).

У сљедећим примјерима наводе се реченице са конкретизатором пропратне околности.

[11]

1. Ја сам моделе планета сместио дуж њихових путања у онај међусобни положај у којем се оне баш данас налазе; *џри њоме* сам стазу која води од павиљона ка Дунаву одабрао за ону праву која спаја еквипроцентуалне тачке (М. Миланковић, *Кроз васиону и векове*, Аск, 119).
2. Она има три бојење главе које лете према циљу удаљеном 11.000 километара *џри њом* ниједна не зна којим ће путем до циља. Али, тврде стручњаци, стиже тамо гдје треба (П., 14. 5. 2015. Е; Кустурица).
3. Слободно је све употребљавао, *џри њом* никакав ред није реметио (А. Исаковић, *Трен 2*).
4. Талентовани дечачић је стиснуо зубе, играо до краја са болом у шаци којом шутира, *џри њоме* постигао и поене у завршници (Политика, 20. 12. 2005 Е).
5. То ствара изванредан одбојан став према овоземаљском свету и проблемима који њиме владају, *џри њоме* одвраћа појединца од сваког дугорочног планирања и организовања (П. 20. 12. 2005. Е).

¹⁸ Ово правило је утврђено већ за синдетске реченице с везником *a* и овим конкретизаторима (КОВАЧЕВИЋ 1998а: 45).

6. (Н. Н.) показује да је заинтересован за судбину Косова, *ири ѿоме* наглашава да утемељење за националне проблеме налази у породичној традицији (П. 20. 12. 2005. Е).

У литератури се говори да се значење пропратне околности исказује зависнословеним и независнословеним реченицама. Кад су у питању независнословене реченице, наводе се реченице с независним везницима уз које стоји конкретизатор *ири ѿоме* (помиње их с везником *а* Јованка Милошевић (2010: 227). Више говори о њима, с различитим независним везницима Маја Вукић (2015: 132–141). Наведени примјери свједоче да се у српском језику јављају и асиндетске реченице са конкретизатором *ири ѿом*, који верификује такво значење клаузе којој припада.

Међу асиндетским реченицама јављају се и оне са конкретизатором са објаснидбеним (експланативним) значењем. У одређеним приликама оне се и наводе у литератури, у склопу казивања о објаснидбеним реченицама¹⁹. Такве су сљедеће реченице.

[12]

1. Најбоље је то урадити брзо, *другим ријечима*, треба лијечити ране прије него што здравствено стање пацијента буде опасно.
2. Студенти траже боље услове студирања, *заправо*, они желе да се поштују утврђени прописи.
3. Кад играју овде, онда она дође по неколико пута и опомиње га на спавање, *другим речима*, смета му (Николић 2014, 166; Б. Ћосић).
4. Свака држава потписница Повеље слободна је да одлучи о томе колико ће таквих језика пријавити и који ће то језици бити; *другим речима*, унапред понуђен списак регионалних или мањинских језика не постоји (Николић 2014, 167; Политика).
5. На територији самог Рима нису смеле да се налазе наоружане трупе, *другим речима* прелазак те реке значио је грађански рат (Николић 2014, 167; РТС).
6. У ствари, несрећа беше извукла из мрака неке особине, друге потиснула у страну, *једном речју* покварила је равнотежу злог и доброг, светог и тамног у њему (Николић 2014, 167; Б. Ћосић).
7. Жили мрзи Енглезе (а воли своје, Французе), *једном речју*, Жил је личност (Николић 2014, 167; Киш).

¹⁹ Тако М. Ковачевић истиче да се објаснидбено значење може исказивати специјалним објаснидбеним везницима *ијј*. и *односно*, спојем неких координираних везника и конкретизатора објаснидбеног значења или самим објаснидбеним конкретизатором (Ковачевић 1998б). Овим реченицама бавила се и М. Николић у својој монографији о категорији степена (Николић 2014).

8. То што живи ван књижевног центра Хамовићу не представља могуће оправдање, него је, управо подстицај; *другачије речено*, није себи поставио умањене него највише циљеве (Николић 2014, 168; Политика, Културни додатак).
9. На другом месту [...] у Јеремићевом писму налазимо њега самог, филозофа успеха (као категоричног императива), његов стил, његову бахатост, *једном речју*: налазимо Јеремића њим самим (Николић 2014, 168; Киш).
10. Тај шапат је он чуо и није чуо; у *сјџвари*, није га се дотицао (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 24).
11. Оправдање је било уверљиво, само га Рига од Фере није прихватао: оно, у *сјџвари* и није било намењено њему него Риги Велестинцу (С. Велмар Јанковић, *Дорћол*, Аск, 24).
12. Речи губе смисао; *џачније речено*: мењају смисао (Ковачавић 1998б, 70; Андрић).
13. Збогом! Кажем, *боље рећи* мислим, јер немам коме да кажем (Ковачевић 1998б, 70; Андрић).
14. Ново је то што је Потебња на троделан састав речи пресликао састав песничког дела, *другим речима*, тврдио је да између речи и песничког дела постоји ... структурни изоморфизам (Ковачавић 1998б, 70; Н. Петковић).
15. ...оно (=значање) готово искључиво добија се тек комбиновањем тонова у простој и сложеној узастопности; *наиме*, сложена је она која подразумева и синхронично повезивање (Ковачавић 1998б, 70; Н. Петковић).

Као и у другим приликама са оваквим конкретизаторима у асиндетским реченицама, и ове реченице једнозначно задају значењски однос међу клаузама. У њима изостаје, дакле, одређење граматичког односа координације међу њима, који се задаје одређеним независним везницима. Може се запазити да овакве асиндетске реченице нису необичне у различитим функционалним стиловима. Такође, треба истаћи и то да се у њима јавља велики број различитих конкретизатора, који прате и независне везнике у синдетским реченицама.

У раду су представљене асиндетске реченице које нису као засебан тип досад биле предмет посебне пажње у нашој литератури. Ради се о таквим реченицама које имају ријеч или скуп ријечи у улози верификатора значењског односа међу клаузама асиндетских реченица. Рад је показао да такве реченице заузимају значајан проценат у оквиру асиндетских реченица, те да се јавља велики број конкретизатора у улози верификатора различитих значења која се успостављају међу клаузама. Конкретизатори, слично везницима у синдетским реченицама, служе да вишезначност асиндетских реченица, која је својствена асиндетским реченицама, сведу на једнозначност тако што ће задати једнозначан однос међу клаузама доводећи у први план једно од могућих значења, а потискујући друга.

У раду је показано да се асиндетским реченицама независног синтаксичког односа исказује низ различитих значењских односа међу клаузама. Неки од њих исказују се у и зависносложеним неки и у независносложеним реченицама, а има и тих који се могу исказивати у оба подтипа везничких реченица. У овом раду представљени су примјери реченица које у другој клаузи имају конкретизаторе са закључним, искључним, временским, супротним, узрочно-последичним, допусним, начинским, просторним, градационим, пропратнооколносним и објаснидбеним значењем. У оквиру неких од тих типова јавља се низ подтипова; у зависности од тога какав значењски однос међу клаузама задају конкретизатори. Овај рад доследније је разријешао и питање искључних и закључних реченица. Њима није мјесто међу независносложеним реченицама јер све те реченице имају своје везнике, док су ове без везника; такође, није их оправдано уврштавати у одређене класе независносложених реченица јер се поједине класе њихове издвајају управо на основу карактеристичних везника. Закључне и искључне реченице, како је рад показао, представљају два типа асиндетских реченица с конкретизаторима, каквих у српском језику има више и које, све заједно, представљају један модел асиндетских реченица. По том моделу образују се асиндетске независне реченице кад комуникативни циљ захтијева да се значењски однос међу клаузама исказе једнозначно.

Цитирана лијераиура

- АНТОНИЋ, Ивана. *Синтакса и семантика њадежа*, 2005, 119–300.
- ВУКИЋ, Маја. „Темпорални конкретизатори уз адверзативне везнике у српском језику“, *Српски језик* 14/2, Београд, 2009, 221–249.
- ВУКИЋ, Маја. „Маргинални типови семантичких конектора у српском језику“, Б. Мишић и В. Лопичић (ур.), *Језик, комуникација, маргинализација: Језичка исцраживања*, Филозофски факултет у Нишу, 2014, 305–316.
- ВУКИЋ, Маја. *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, докторска дисертација, Филозофски факултет на Палама, Пале, 2015.
- ИВИЋ, Милка. „О српскохрватским реченичним прилозима“, *Јужнословенски филолог* XXXIV, Београд, 1978, 1–17.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Јесу ли закључне и искључне посебне врсте независних реченица“, *Синтакса сложене реченице*, Београд, 1998, 36–41.

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Градационе координиране конструкције“, *Синџакса сложене реченице*, Београд, 1998а, 42–57.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Објаснидбене (експланативне) координиране конструкције“, *Синтакса сложене реченице*, Београд, 1998б, 58–79.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкуренција простих независних везника и везника с обавезним конкретизатором у српскоме језику“, *Грамајичке и стилстичке теме*, Бања Лука, 2003, 74–96.
- МИЛОШЕВИЋ, Јованка. „О неким зависним реченицама са субординатором а да“, *Славистика XV*, 2010, 275–279.
- НИКОЛИЋ, Марина. *Категорија сјейена у српском језику. Сложена реченица*, 2014, Београд.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић и Бранко Тошовић, *Синџакса савременога српског језика: прости реченица*, 2005, Београд.
- ПИПЕР И КЛАЈН, *Нормативна грамајика српског језика*, 2. измењено и допуњено издање, Матица српска, 2014.
- ПОЛОВИНА, Весна. „Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику“, *Научни састјанак слависти у Вукове дане 15/1*, Београд, 1986, 85–93.
- СОКОЛОВИЋ, Мирјана. *Јуксџајониране реченице у делу Сјевана Сремца*, Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање, Ниш, 1996, 127–143.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Асиндетске реченице са условним и временским значењем у српскохрватском и руском језику“, *Научни састјанак слависти у Вукове дане 15/1*, Београд, 1986, 179–188.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти“, *Јужнословенски филолог XLIII*, Београд, 1987, 65–82.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Асиндетизам у Вуковим пословицама“, *Научни састјанак слависта у Вукове дане 17/2*, Београд, 1988, 391–397.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Комуникацијске функције асиндетских реченица у српскохрватском и руском језику“, *Књижевност и језик 1988/2*, Београд, 1988а, 174–179.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин. *Грамајика српског књижевног језика*, 2010, Београд.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин и ПОПОВИЋ, Љубомир. *Грамајика српског језика*, 2005, Београд.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српски језик 2. Синџакса*, Научна књига, Београд, 1991.
- СТЕПАНОВ, Страхиња. „Асиндетске синтаксичке структуре у роману Фоллианти“, *Прилози проучавању језика 39*, Нови Сад, 2008, 259–274.

- ТАНАСИЋ, Срето. „О координираној вези зависних клауза у сложеној реченици“, *Из синтаксе српске реченице*, Београд, 2012, 111–126.
- ШИРЯЛЕВ, Е. Н. Ширяев, *Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке*, Наука, Москва, 1986.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo, 1988.
- MRAZOVIĆ, Pavica u saradnji sa Zorom Vukadinović. *Gramatika srpskog jezika*, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2009.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor, XX vek*, Beograd.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Složene strukture bez veznika*, Hrvatska skladnja, Zagreb, 1993, 116–226.

Извори

- Аск – *Анџиологија српске књижевности*, електронска библиотека, Учитељски факултет, Београд.
- Вуксановић – Миро Вуксановић, *Семол људи*, Београдска књига, Београд, 2011.
- Деобе 1 – Добрица Ћосић, *Деобе*, прва књига, Нолит, Београд, 1981.
- КМФ – Корпус Математичког факултета у Београду.
- НИН – *НИН*, Недељне информативне новине, Београд.
- П. – *Политика*, недељне новине, Београд.

Срето З. Танасић

БЕССОЮЗНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С КОНКРЕТИЗАТОРОМ

Резюме

В данной статье рассматриваются бессоюзные предложения, т.е. сложные предложения без союза между клаузами. В славистической литературе уделено значительно больше внимания этим предложениям, чем в сербской. На данный момент преобладает мнение, что бессоюзные предложения представляют собой модель сложных предложений, рядом с моделью сложных союзных предложений, и по этой причине их надо описывать отдельно. Бессоюзные предложения недостаточно изучены в современном сербском языке. В настоящее время отсутствует полный обзор этих предложений в сербском языке, информация об их частотности, разновидностях и дистрибуции в определенных функциональных стилях.

В данной статье описан один вид бессоюзных предложений в современном стандартном сербском языке. Анализируются предложения, у которых есть слово или сочетание слов в роли верификатора смысловых отношений между клаузами бессоюзных предложений. Статья указывает на то, что такие предложения занимают значимый процент в рамках бессоюзных предложений, а также существует большое число конкретизаторов в роли верификатора различных значений, установленных между клаузами. Роль конкретизаторов, подобно союзам в союзных предложениях, состоит в том, чтобы свести многозначность бессоюзных предложений к однозначности, так как с помощью конкретизаторов выдвигается на передний план одно из возможных значений и вытесняются другие значения.

В статье указывается, что бессоюзные предложения с независимыми синтаксическими отношениями выражают ряд различных смысловых отношений между клаузами. Некоторые из них выражаются в сложноподчиненных, другие в сложносочиненных предложениях, но есть и такие, которые могут выражаться в обоих подтипах союзных предложений. В статье показаны примеры предложений, в состав которых во второй клаузе конкретизатор со значением вывода, исключительности, времени, противительности, причины и следствия, уступки, образа действия, места, градации, сопровождающего обстоятельства, и пояснения. В рамках некоторых из типов находится ряд подтипов. Смысловые отношения между клаузами обусловлены конкретизаторами. В данной статье также вопрос предложений со значением исключительности и вывода более последовательно рассматривается. Нет основания выделять эти предложения среди сложносочиненных предложений, так как эти предложения являются бессоюзными; также, нет оснований включать их в определенные классы сложносочиненных предложений, потому что эти классы выделяются именно на основании характерных союзов. Предложения со значением вывода и исключительности, как в статье показано, представляют собой два типа бессоюзных предложений с конкретизаторами. В сербском языке существуют и другие типы и они, все вместе, являются одной моделью бессоюзных предложений.

Ключевые слова и выражения: современный сербский язык, синтаксис, бессоюзные предложения, конкретизаторы.

Sreto Z. Tanasić

ASYNDETTIC SENTENCES WITH A CONCRETISER

Summary

The paper discusses asyndetic sentences, compound sentences without a conjunction between the clauses. Slavic scholars pay considerable attention to these sentences. They predominantly consider asyndetic sentences to be a model of compound sentences, apart from the model of compound conjunctive sentences, and plead that they should be described separately. Asyndetic sentences in contemporary Serbian have not been studied sufficiently. There are few specific papers dedicated to asyndetic sentences, and one can say that there are virtually no papers giving them an in-depth treatment. Therefore, we are so far left without a full insight into how widespread that compound sentence model is in contemporary Serbian and in what variants it occurs, not to mention our even lesser knowledge of its distribution in certain functional styles. This paper describes one type of asyndetic sentences in the contemporary Standard Serbian language. It includes such sentences that have a word or a phrase functioning as the verifier of the semantic relation between the clauses of asyndetic sentences. The paper demonstrates that such sentences take up a sizeable portion of the asyndetic sentence corpus, and that a large number of concretisers occur functioning as the verifiers of different meanings which are established between the clauses. The concretisers, similarly to conjunctions in syndetic sentences, serve the purpose of reducing the typical polysemy of asyndetic sentences to monosemy by assigning a monosemic relation between the clauses while foregrounding one of the possible meanings, and suppressing the others.

The paper indicates that coordinate asyndetic sentences express a number of different semantic relations between the clauses. Some of them are expressed in complex sentences, some in compound sentences, and there are also those that can be expressed in both types of conjunctive sentences. The paper presents examples of sentences which have in their second clauses concretisers with conclusive, exclusive, temporal, adversative, causal, concessive, manner, spatial, gradational, respective and explanatory meanings. An array of subtypes occur within some of the types, depending on what semantic relation between the clauses is assigned by the concretisers. Finally, it is worth noting that this paper has more consistently solved the problem of exclusive and conclusive clauses as well. It is not well founded to place them among compound sentences because those sentences have their own conjunctions, whereas these are without conjunctions; it is also not well founded to classify them within some types of compound sentences because some of their classes stand out on account of characteristic conjunctions. Conclusive and exclusive clauses, as the

paper demonstrates, are two types of asyndetic sentences with concretisers, the kind better represented in Serbian and which, in their entirety, are a model of asyndetic sentences.

Keywords and phrases: contemporary Serbian language, syntax, asyndetic sentences, concretisers.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335.2

COBISS.SR-ID 218548492

DOI: 10.2298/JFI1504121V

Примљено: 28. маја 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

ДОЈЧИЛ П. ВОЈВОДИЋ*

Универзитет у Новом Саду**

Филозофски факултет

Одсек за славистику

О КАУЗАЛНО-ИМПЛИКАТИВНИМ ОДНОСИМА У СРПСКОЈ ХИПОТАКСИ

(комплекс условљених зависнослужених реченица)

У раду се (на материјалу савременог језика) разматрају импликативни односи у српској хипотакси. Посебна пажња обраћа се на субординативне (каузално-импликативне) односе антецедента и консеквента у рашчлањеним (биситуативно-асиметричним) зависнослуженим реченицама са условљеном (узрочном, посљедичном, циљном, погодбеном и допусном) семантичком структуром. Поред интерпретације основних компоненти семантичких инваријанти категорије условљености (која се одликује разноврсном, категоријално-диференцијалном семантиком), додатно се анализирају аспектуално-темпоралне корелације (таксисне ситуације симултаности и сукцесивности) предиката главне реченице и клаузе погодбених реченица с обзиром на њихов хипотетички карактер, који се реализује као реална ('ако заиста'), евентуална ('ако случајно'/ 'ако се покаже'), потенцијална ('ако можда') и иреална ('ако уопште') модалност. Такође се шире проблематизује и категорија концесивности, која, поред асиметричних параметара „двојак оријентације“, односно принципа тзв. „изневјереног очекивања“ (јер се моделу уобичајених логичких односа супротставља реална чињеница – радња-посљедица као актуелни, постигнути резултат који демантује очекивану посљедицу –

* dojcilv@mail.ru

** Рад представља дио истраживања у оквиру научног пројекта № 178021 („Опис и стандардизација савременог српског језика“), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У чланку су одражени основни аспекти дате проблематике који су у скраћеној верзији били изложени 29. априла 2015. године у Матици српској у Новом Саду на научном скупу посвећеном испитивањима везаним за потпројекат „Синтакса савременог српског језика II: Сложена реченица“.

радњу као априорни, претпостављени резултат), садржи и основне компоненте карактеристичне и за категорију евиденцијалности, као и за категорију епистемичке модалности. На крају се даје и краћи преглед лингвостатистичких података (фреквенције) добијених анализом једног специфичног дискурса (садржаног у *Новом завјейу*) чија је синтакса широко заснована на каузално-импликативним хипотаксичким односима.

Кључне ријечи: хипотакса, каузално-импликативни односи, класификација и типологија зависносложених реченица, нерашчлањене vs. рашчлањене реченице, корелативне и детерминативне реченице, условљене (узрочне, посљедичне, циљне, погодбене, допусне) реченице, антецедент и консеквент, хипотетичка (реална, евентуална, потенцијална, иреална) модалност, конверзивна асиметрија, принцип „изневјереног очекивања“, таксис и релативно вријеме, евиденцијалност, епистемичка модалност, српски језик.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. С обзиром на то да каузални односи свој пуни израз налазе, прије свега, у језичким средствима на вишем синтаксичком нивоу, ми ћемо се, што је и логично, у нашем раду посебно осврнути на зависносложене реченице у којима двије предикативне ситуације, међусобно повезане односом субординације, могу да створе оптималне услове за изражавање и диференцијацију специфичних, каузално детерминисаних (условљених) односа – узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних, као и читавог низа њихових синкретичких (узрочно-посљедичних, узрочно-погодбених, узрочно-допусних, узрочно-циљних, погодбено-допусних, погодбено-посљедичних, временско-узрочних, временско-условних и сл.) варијанти.

Прије него што пређемо на детаљнију анализу наведених односа, покушаћемо да укажемо на мјесто које у хипотаксичком подсистему могу да заузимају зависносложене реченице са условљеном синтаксичко-семантичком структуром, односно да у кратким цртама представимо основне критеријуме за њихово специфично издвајање међу осталим реченицама адвербијалнога типа.

1.1. Узимајући у обзир синтаксичко-семантичку структуру, зависносложене реченице могу да се подијеле на двије основне групе: (1) на оне чија структура није рашчлањива (*нерашчлањене*) и (2) на оне чија је структура рашчлањива (*рашчлањене*)¹.

¹ У датој класификацији ослањамо се прије свега на синтаксичка истраживања руских лингвиста, посебно на радове Н. С. Поспелова (1959; 1990), С. Ј. Крјучкова и Л. Ј. Максимова (1960; 1969; 1971), В. А. Белошапкове (1967; 1977: 216–233; 1989: 748–763), Г. А. Золотове (1973: 321–330), М. В. Љапон (1980: 467–

Нерашчлањене реченице у свом главном (управном) дијелу имају упоришну, односно управну (најчешће глаголску) ријеч (рус. *опорное слово*), која тражи своју обавезну синтаксичку допуну у другој – зависној – реченици, а та зависна реченица веже се само за ту ријеч (која обавезно тражи проширење, допуну, појашњење или конкретизацију свога значења) у главној реченици. Ријеч је, заправо, о допунским зависносложеним реченицама (в., поред осталог: КРЮЧКОВ, МАКСИМОВ 1960; ПЕТРОВИЋ 1999; МОСКОВЉЕВИЋ 2004; KORDIĆ 2008: 192–196; РУЖИЋ 2007; 2008; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 494–500), гдје структура главне реченице-клаузе диктира избор и структуру зависне реченице-клаузе, због чега се може говорити о облигаторној, предвидивој и очекиваној синтаксичкој вези комплетивнога типа, која се формално реализује билатералним (двосмјерним) корелативним (иако субординираним) односом управне (суперординиране) ријечи и формалносинтаксичких (асемантичких, функционално-синтаксичких) комплементних везника (комплементизатора) и њихових (анафоричких) аналога; уп., нпр., слједећу изричну реченицу са глаголима говорења у улози управне ријечи и синтаксичким везником-комплементизатором *да*:

Иван је РЕКАО / САОПШТИО / ОБЕЋАО да ће данас доћи на вријеме.

615) и Н. С. Валгине (1987: 400–446); од релативно новијих истраживања уп., поред осталог: ЛОМОВ, ГУСМАН ТИРАДО 1999; ЗАГНИТКО 2005. Треба додати да овакав (структурно-семантички) приступ, који узима у обзир критеријум нерашчлањивости / рашчлањивости (једночланости / двочланости – према терминологији Н. С. Поспелова, односно прирјечности / неприрјечности – према терминологији Г. А. Золотове, Н. С. Валгине и др. руских синтаксичара) зависносложених реченица, није био примјењиван у досадашњим српским (српскохрватским) граматикама; према нашим сазнањима шира примјена овог критеријума руске граматичке школе први пут се у србистици сусреће у новијим истраживањима Владиславе Ружић, која нерашчлањене реченичне структуре у српском језику веома детаљно обрађује као допунске реченице (в., прије свега, РУЖИЋ 2008; уп. такође: ПРАНJKOVIĆ 1984: 21–35; 1990; ПРАЊКОВИЋ 1986; ВАСИЋ 2003; РУЖИЋ 2007; 2010). Сличан приступ класификацији зависносложених реченица налазимо и у најновијој (нормативној) граматички српског језика (ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 492–520, напомена 494), гдје се дате реченице дијеле (према опсегу зависности клаузе од управног / главног / дијела реченице) на реченице уже зависности (које према дефиницији приближно одговарају нерашчлањеним реченицама) и реченице шире зависности (које приближно одговарају рашчлањеним реченицама). О другим синтаксичким приступима, у одређеној мјери комплементарним датим истраживањима сложених реченица, као што су прагматички, (формално)граматички, интерпретативни, семантички и интегративни приступи у српској синтакси, в., поред осталог: СИМИЋ 1976; ПОПОВИЋ 2003; ВАСИЋ 2004; VASIĆ 2007; СТАНОЈЧИЋ 2007.

За *рашчлањене* пак реченице карактеристично је да се њихова зависна клауза, по правилу, односи на читаву главну клаузу, при чему је синтаксичка веза међу њима факултативна, тј. главни дио реченице у овом случају, за разлику од главнога дијела код нерашчлањених реченица, може да се употреби и самостално, док се зависни дио одликује унилатералном (једносмјерном) облигаторном везом са главном реченицом. Веза између главног и зависног дијела ових реченица реализује се помоћу тзв. семантичких везника; они у овом случају једини имају организациону улогу, на основу које се одређује и адвербијално значење читаве реченице. Као илустрацију наведимо следећу просторну (мјесну) реченицу (са везничком рјечју *гдје* у клаузи и њеним корелатом *иу* у главној реченици):

ГДЕ су донедавно биле куће и уређена дворишта иуна живошта, ту су сада само нијеме рушевине обрасле шибљем и коровом.

1.1.1. С обзиром на карактер зависне везе рашчлањене реченице, које се одликују разноврсним адвербијалним значењима, можемо подијелити на два основна типа: (1) *корелативни* тип и (2) *дејтерминативни* тип².

Први (корелативни) тип представљају својеврсне односно-проширене (релативне) – припојене (прикључне или дометнуте), или пак уметнуте – реченице са односним замјеницама или замјеничким ријечима, које се као допуна (или као дио допуне) главној реченици – било као постпозитивне (што је чешћи случај), било као интерпозитивне (у случајевима када је главна реченица ослужњена полу-предикативном конструкцијом) – реализују факултативно и само по смислу (о реченицама датог типа в., поред осталог: KORDIĆ 1995; уп. такође: КОВАЧЕВИЋ 1988; РУЖИЋ 2007: 337–338; 2008: 63–64; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 500–505), нпр.:

Нашавши се у тешком положају између мајчиног бола, *КОМ није имао срца да се одујре*, и строгог прописа, *КОЛИ није смео да њовреди*, капетан је са првим официром брода смислио једну варку (И. Андрић); [Магдо, Магдице!] Први пут што је тако ослови, *ЗБОГ ЧЕГА Магди ноге њоклецнуше од радосији* (Б. Станковић); На среди ложи се, *ШТО се и њознаје њо разасујом луку у округу и њо недогорелим њоцрнелим угарцима* (И. Ћипико); Другога дана, задовољни, с дарованим пушкама о рамену, *ШТО је знак да их је господар међу своје њримио*, повратише се куму (И. Ћипико); Најпошље дође ишчекивани дан: *укрцаше се у силан брод с осталим свијетом, у КОЛИ се бјаше уселила, КАКО се њој чинило, цијела једна варош* (И. Ћипико); Све су очи на њему, прате га с надом, дирљив-

² Дати термини припадају В. А. Белошпалковој (1977: 221–224; 1989: 753–755).

вим повјерењем и љубављу, *КАКО га никад нико гледао није*, чак ни по-којна матер (Б. Ћопић. Башта слезове боје); (...) и ја ћу пасти „срамном смрћу од руке својих другова“, *КАКО тио лијејо сџоји у нашој заклејџви* (Б. Ћопић. Башта слезове боје); И Цвета је имала тада двоје деце и више их пазила но свога човека, *КАКО су комишинице говориле* (И. Ћипико); Џем је мислио живо и јасно, *КАКО мислимо само у часовима кад смо одвојени од једног боравишџа а нисмо сџуишли на друго* (И. Андрић).

Унутар другог (детерминативног) типа разликују се *временске, ѝпросџорне, ѝоредбене, начинско-ѝоредбене* (укључујући и реци-прочне, као и за мјеру и степен) и *условљене* (узрочне, посљедичне, циљне, погодбене и допусне) реченице. Уп., нпр., нека од значења датог типа – временско, просторно, поредбено, начинско, условљено (погодбено, узрочно, намјерно, допусно) – у слџедећим реченицама:

Све ће се средити *КАДА / АКО се враиши кући; ГДЕ ГОД би се нашао неки камен у ѝољу или шуми*, веровало се да је ту некада манастир био [који су Турци порушили, кад Лазара посекоше на Косову] (Д. Ћосић. Корени); Платићу ти више *НЕГО ШТО заслужујеш* (Д. Ћосић. Корени); Понекад би се нашалили *ТАКО ШТО би новајлији ѝонудили да седне на Валдово месџо*. Да сте само то видели! (М. Капор); Опасно је само *АКО залуџамо у неки други крај* (М. Лалић); Не могу ја, добри човјече, оздравити, *ЈЕР ја нисам болесџан* (И. Андрић); *КАКО је тио знала гробарка*, знала је и цела паланка (И. Секулић); Спремио сам се и ноћу пошао *да нађем некако Вучји ѝоџок* (М. Лалић); Ствар опште позната, *ИАКО о њој нико никад не говори* (И. Андрић).³

1.2. У нашим досадашњим, прелиминарним испитивањима (в., поред осталог: Войводић 2009а; Волводић 2009б; 2011а; 2011б) размотрене су полазне теоријско-методолошке основе дате проблематике, чију окосницу чине детерминисани каузално-импликативни односи, што је добрим дијелом било поткрепљено и одговарајућим, конкретним језичким материјалом и прецизнијом семантичко-синтаксичком анализом зависносложених реченица са условљеном структуром. Овом приликом настојаћемо да раније презентоване главне поставке изложимо у што сажетијој форми, првенствено са становишта импликативних односа клаузе и главне реченице, као и да се посебно осврнемо на поједине аспекте који, према нашем мишљењу, заслужују додатну пажњу и разјашњење. Ту првенствено мислимо на неке од односа хипотетичке модалности условних (погодбених) реченица, а дијелом и на инваријантна значења конце-

³ С обзиром на то да је највећи дио датог типа рашчлањених реченица предмет овога рада и да ће оне у даљем тексту бити шире представљене одговарајућим примјерима, овдје ћемо се задовољити наведеним њиховим кратким прегледом.

сивних реченица, као и на одређене детаље везане за разликовање намјерних и изричних реченица.

Термин *импликација*⁴ (лат. *implicatio* – сплет, спој, веза; *implicare* – заплести, припојити/припајати; *implico* – припајам) обично се интерпретира као логичка операција (поступак) која помоћу логичке везе (копуле) од два суда-исказа образује један сложен суд-исказ. Импликација сама по себи не означава ни условну ни каузалну (у ужем смислу) ни било коју другу семантичку везу; њено значење своди се на зависност истиносног значења сложеног суда-исказа од истиносног значења његових компоненти.⁵ Каузална импликација (у ужем смислу) тек приближно изражава узрочне везе које се запајају у логичком суду, јер се у њој не одражава поставка или податак да консеквент нужно слиједи, односно произилази из антецедента, што значи да се не узима у обзир повезаност исказа по смислу, као, нпр., повезаност узрока и радње или временска повезаност (редослијед догађаја). У логици се сматра да се садржај (семантика) имплицативне везе оптимално изражава сложеном реченицом са везником *ако* (зависносложеном реченицом са условном клаузом). Међутим, у лингвистичкој литератури се често износе мишљења да се имплицативна веза не подудара у потпуности са прототипичним условним односима, који поред семантичких садрже и формалносинтаксичка обиљежја, што, заправо, значи да језичке конструкције не одговарају логичко-имплицативним поступцима, без обзира на то што се оне с њима дјелимично саодnose (ХРАКОВСКИЙ 1996а: 176, 181–182; ХААГ 2004: 15).⁶

⁴ Дати термин овдје нећемо употребљавати са аспекта асертивности (истинитости или лажности) исказа (материјална импликација), већ с обзиром на однос антецедента (узрока-основе) и консеквента (резултата-последнице) по смислу (формална импликација).

⁵ Са становишта семантике имплицативна веза обухвата читав комплекс условљених односа – узрочне, посљедичне, условне, циљне и допусне односе. Импликација нема једнообразан структурни израз у језику, јер може да буде представљена различитим граматичким конструкцијама – како зависносложеним тако и независносложеним и асиндетским.

⁶ Да би разграничио логички поступак импликације и изражавање језичких односа, П. Грајс је увео појам *комуникативних импликација* – прагматичких односа који одражавају комуникативну оријентацију адресанта. Комуникативна импликација мора да буде изводљива јер ако се постојање импликације постиже интуитивно, односно ако не може да буде логички изведено, онда је таква импликација (ако она уопште постоји) конвенционална, а не комуникативна. Стога, да би се импликација могла извести, неопходно је да се учесници комуникације

1.2.1. Категорија *условљености*, као каузална језичка детерминисаност (која се заснива на јединственој предикативној семантичко-синтаксичкој цјелини са „затвореном“ асиметричном, обавезном бистуативном структуром, тј. структуром која се састоји од *антицеденција* и *консеквенција* / „условљавајуће“ и „условљене“ микроситуације/, међусобно повезаних смисаоно, односно на основу семантичке координације), на синтаксичком се плану може реализовати на више начина, односно у оквиру различитих реченичних модела, и то како помоћу (а) *ипротивних* реченица, гдје посебну улогу имају адвербијални односи изражени предлошко-падежним (именичким) и инфинитивним конструкцијама, као и појединим прилозима (нпр.: *грешиши због умора, скамениши се од стјраха, сакриши се у случају најада, ради сузбијања криминала, буре за вино, њоћи њогледаши, доћи њомоћи, њокушаши се дићи, за инаш, у заносу, њейромишљено, намјерно* и сл.), тако и у оквиру (б) *независносложених* и (в) *асиндејских* реченица, гдје основну улогу у одређивању протазе и аподозе, односно у „читању“ имплицитних хипотаксичких (узрочно-последичних и изведених из њих) значења има паратаксички поредак њихових предикативних дијелова и интонација, а понекад и шири контекст. Као илустрацију навешћемо сљедеће примјере:

[просте реченице]

И сви ће вас омрзнати *ЗБОГ* имена мојега (*Нови завјет* 20003: Мк. 3, 19);

Постидео се *ЗБОГ* очевог *ипрекора, ојанака* и *гуња* (Д. Ћосић. Корени);

(адресант и адресат) на подједнак начин и под истим условима придржавају одређених правила (постулата), а посебно презумпције очувања *ипринципа кооперације*, чија реализација подразумева да комуникативни допринос сваког од учесника мора да буде (у свим фазама комуникативног процеса) у складу са претходно (заједнички) прихваћеним циљем комуникације (Грајс 1985: 220–227). Пошто истинитост комуникативног импликаата није неопходна за истинитост онога што се говори (оно што се говори може да буде истинито, док оно што се имплицира може да буде лажно), импликатура се не генерише оним што се говори, већ самим изговарањем, или пак начином на који се то говори. Детектовање, односно утврђивање броја комуникативних импликатура представља, заправо, утврђивање оних компоненти смисла чије се постојање мора претпоставити да би се очувала презумпција поштовања принципа кооперације (Грајс 1985: 237); уп., поред осталог: Арутюнова 1976: 21–38; Демњанков 1980; 1982; Арутюнова, Падучева 1985; Маслова 2010: 99–111. О принципима и постулатима уграђеним у изражавање језичких односа на нивоу реченице-исказа са специфичног семантичког становишта у доброј мјери комплементарног представљеном логичком импликативном моделу в. АПРЕСЈАН 1995: 8–101, 598–628, гдје су изложени и разрађени основни принципи познатог теоријско-лингвистичког модела «Смисао ⇔Текст».

По обичају и РАДИ севаја поклонише ми асуру на којој су лежали (И. Андрић); Нека кукавице дрхте и бледе *од сѝраха* (Р. Домановић); Познао сам добродушно, мило старчево лице *УПРКОС* дугој *бради* и светачкој *йойковици* коју му је додао сликар (Б. Попић. Башта слезове боје); [Јеврејин је изузетан пријатељ]; он може човеку да буде одан *УПРКОС* свим *йроменама* и *смейњама* (И. Секулић); Тад је основано Специјално *ВИЈЕЋЕ ЗА НАДЗОР* и *сузбијање* злоупотребе Athanatika (В. Десница); *ПОКУШАЈТЕ* сам[и] *скицирајти* сумаран нацрт правилника о дистрибуцији! (В. Десница); *ЗАНИМЉИВО* би било *исѝиѝајти* њену историју, *уѝврдѝти* њене прве помоле у животу умјетности (В. Десница).

[независносложене реченице]

(...) Нити се ужиже свјетиљка и меће под суд него на свијећњак, те свијетли свима који су у кући (*Нови завјет* 20003: Мт. 5, 15) – посљедична реченица ‘свјетиљка се ужиже и меће на свијећњак, због чега она свијетли свима’; Хоћу кућу да купим и у својој кући да живим (Д. Ћосић. Корени) – намјерна посљедична реченица ‘хоћу кућу да купим да би у њој живео’).

[асиндетске реченице]

А тада било је касно: он је већ био у одреду (Д. Ћосић. Далеко је сунце) – ‘било је касно, јер је он већ био у одреду’; Уранио, зору преварио (И. Андрић) – ‘уранио (си), тако да/захваљујући чему си зору преварио’).

1.2.2. Без обзира на то што се наведени адвербијални односи могу реализовати на више начина, тј. у оквиру различитих реченичних структура, ипак „опште“ каузално значење, односно категорија условљености у свом најрепрезентативнијем изразу може да се веже (и формално и суштински) само за зависносложене реченице са условљеном структуром, а најужи центар те категорије – за узрочне зависносложене реченице, јер оне увијек, на оптималан начин, реализују генеративно детерминисане односе двију ситуација, и то тако да једна ситуација (узрок) као нужан и темпорално антериоран (пред)услов ствара (изазива) другу ситуацију (посљедицу), усљед чега се помоћу (узрочних) везника или везничких израза (као што су: *јер, због њога иѝио, будући да* и др.) образује јединствена предикативна синтаксичко-семантичка цјелина са асиметричном, биситуативном структуром.⁷

⁷ Каузални (условљени) односи проучавани су у више наврата са различитих аспеката, о чему свједочи низ објављених истраживања из дате проблематике (в., слѣдеће – сасвим селективно издвојене – радове: Musić 1898; 1932; Ивић 1954; Грицкат 1957; 1975: 124–224; Гортан-Премк 1964; Холодович 1969; Назикова 1974; Prosoli 1975; 1978; Radovanović 1978: 65–128; Běličová-Křižková 1979; Běličová 1984–1985; Стевановић 1979: 845–850, 890–915; Ляпон 1980: 562–602;

Помоћу датих сложених реченица са адвербијално-детерминативном предикацијом – узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних – општекаузални односи као дио објективне стварности налазе свој пуни израз представљајући притом „нуклеус“ функционално-семантичке категорије у чијој основи је „наткатегоријално“ значење условљености засновано на специфичном каузалном синтаксичко-семантичком саодносно клаузе и главне реченице.⁸

У узрочним, намјерним, условним и допусним зависносложеним реченицама функцију носиоца обиљежја довољне или адекватне детерминисаности (заснованости, условљености) врши (зависна) клауза, с напоменом да је у клаузи допусних реченица наведено обиљежје представљено негативно јер се код концесивних односа

Латышева 1982; Ivić 1983; Katičić 1984–1985; 1986: 245–303; Милошевић 1984–1985; 1985; 1986а; 1986б; Кравар 1985; Метс 1985: 246–282; Теремова 1985; Станковић 1985; 1987; Вендлер 1986; Половина 1986; Topolińska 1986; Kovačević 1988а; 1988б; Пипер 1988; 1998; Volvodić 1988–1989; Ширяев 1991; Подлесская 1995; Podlesskaja 1997; Евтюхин 1996; 1997; Miklić 1996; Онипенко 1996; Храковский 1996а; 1996б; 1998а; 1998б; 2004; Barić, Lončarić i dr. 1997: 495–515; Кликовац 1997; Ковачевић 1990; 1998: 83–192; Гусман Тирадо 1998; 2001; Bugarski 1999; Vasić 2000; Всеволодова 2000: 89–96; Kor Čnanine 2001; Voitenkova–Kor Čnanine 2001; Kor Šain 2001а; 2001б; Хааг 2004; Пипер. Антонић и др. 2005: 786–829; Степанов 2005; Апресян 2006; Павловић 2006; 2007а; 2007б; 2008; 2009: 239–340; Скобликова 2006: 87–103; Dancygier, Trnavas 2007; Звеквић-Душановић 2007; Милинковић 2007; Васић 2008; Всеволодова, Яшченко 2008; Vukojević 2008; Савић 2008; Алексанова 2008; 2009; Бакулев 2009; Григорьян 2009; Кубурић-Маџура 2010; Радочић 2010; Алановић 2011; 2014; Урысон 2001; Fortuin 2011; Nazalević Čučević, Cvitanušić Tivico 2012; Танасић 2012; Богданова 2014; шири преглед литературе о овом и сличним питањима в., поред осталог, у: Волводић 2007в; 2009б; 2010б; 2011а; 2011б.

⁸ Синтаксичка истраживања детерминисаних односа показују да и реченице са другом врстом адвербијалне (нарочито временске) семантике функционишу на сличан начин као и реченице са условљеном структуром. Та сличност испољава се и у томе што дате реченице, без обзира на своју различиту онтолошку (узрочну, узрочно-условну и сл. vs. временску) вриједност која се формално изражава помоћу различитих (сопствених) лексичко-синтаксичких средстава са адвербијалном семантиком, могу да буду међусобно синонимичне (еквивалентне), а у ријетким случајевима и (готово) хомонимичне (уп., нпр.: Милошевић 1984–1985; Антонић 2001; Волводић 2007в; 2009б; 2010г; Антонић 2013; Танасић 2013). Разлог наведене могућности међусобне еквивалентности узрочних (као и осталих условљених) и временских односа треба вјероватно тражити у чињеници да се узрочни односи могу изводити из временских (али не и обрнуто, јер узрочни односи по природи ствари садрже временску компоненту, тј. временски интервал између узрока и посљедице који чине нераздвојно – узрочно-посљедично – јединство).

значење детерминисаности, односно условљености увијек налази у интерактивном односу са адверзативним значењем (значењем супротности).

У посљедичним реченицама, за разлику од свих осталих реченица са условљеном синтаксичко-семантичком структуром, улогу носиоца обиљежја довољне детерминисаности има главни дио реченице.

Модална обиљежја двају структурних дијелова датих сложених реченица могу, али и не морају да зависе једно од другог. Тако, на примјер, код узрочних, допусних, намјерних и посљедичних такве зависности нема, док је код реченица са условним (погодбеним) односима модалност главног дијела (реченице) предодређена модалношћу зависне клаузе (реченице), што ће нама овдје послужити и као један од разлога да о тим модалним односима кажемо и нешто више.

2. ТИПОЛОГИЈА УСЛОВЉЕНИХ (КАУЗАЛНО-ИМПЛИКАТИВНИХ) ОДНОСА. Ако бисмо жељели да споменути саоднос двију ситуација од којих се једна налази у зависном положају у односу према другој изразимо у виду својеврсних полипредикативних конструкција чије су компоненте међусобно повезане логичким односом имплицативнога типа, онда то можемо, на примјер, представити сљедећом општом формулом (формализацијом каузалних односа):

$$P \leftarrow / \Rightarrow Q,$$

гдје P означава узрок или радњу-ситуацију у клаузи или главној реченици, Q – радњу-ситуацију или узрок у главној реченици или клаузи, а знакови \leftarrow и \Rightarrow – импликацију (диференцијалну реализацију) саодноса између P и Q .

Овакву категоријалну семантику могу да реализују поједини типови биситуативно-асиметричних реченица, који се у даљем тексту презентују као варијантне експликације категорије условљености. Другим ријечима, овдје ћемо као илустрацију датих варијантних значења навести примјере „чистих“, диференцираних условљених односа, тј. пет основних типова зависносложених реченица са условљеном структуром (уз кратку пропратну дефиницију сваког од њих, као и најчешће везничке ријечи-детерминаторе, чија конститутивно-организациона улога има пресудан утицај на формирање и одређивање адвербијалног значења читаве реченице), а такође и неке од њихових синкретичких варијанти.

2.1. КАУЗАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *каузалним* (*узрочним*) зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и

главне реченице може представити на слједећи начин: $P \Rightarrow Q$, из чега се интерпретацијом закључује да се ‘објективна ситуација (Q) реализује усљед ситуације-узрока (P), односно да је ситуација (Q) условљена ситуацијом-узроком (P)’, тј. ‘ситуација (P) изазива ситуацију (Q)’.

Клаузе ових реченица најчешће се уводе везницима и везничким скуповима: *јер, ишћо, њошћо, сћога, како, зашћо ишћо, због шћога ишћо, усљед/услед шћога ишћо, као резултатшћо шћога ишћо, из разлога ишћо, шћом више ишћо, захваљујући шћома ишћо, будући да, с обзиром на шћо да*. Уп.:

Немци га стрелјали четрес прве као таоца (Q), *ЗАТО ШТО* му је унук ошћишао у *шћоршћизане* (P) (Д. Ћосић. Далеко је сунце).

Категоријална семантика каузалне или узрочне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у зависној реченици (клаузи) на узрок, повод или логичку заснованост (без обиљежја хипотетичности) вршења радње у главној реченици’.⁹ Илуструјмо то и слједећим примјерима:

Можда би боље било казати да је такав био, *ЈЕР* и он је већ *шћрилично ошћарео* и *ошћежао* (И. Андрић); Они теже да се упознају, *ЈЕР* им разлике не *сметшћају* (М. Павић); Обично се не купају, *ЈЕР* мисле да *чистшћоћа шћела није важна* (М. Новаковић); *А БУДУЋИ ДА* женик *одошћи*, задрјемаше све, и поспаше (*Нови завјешћи* 2003: Мт. 25, 5); *И ПОШТО* ни за једног од њих не знашћи да ли је *шћо*, али *исћо шћако ниси сигуран да није*, сваки од њих може то бити (И. Андрић); И послје тога хођаше Исус по Галилеји: *ЈЕР шћо Јудеји не хшћједе да ходи*, *ПОШТО шћражашћу Јудејци да га убију* (*Нови завјешћи* 2003: Јн. 7, 1); *КАКО* се *госшћоћа ашћошћкарка баиш озбиљно узбудила*, сва господа стадоше да је умирују (И. Секулић); Али *КАКО* је *увек живео скромно и умерено*, може још потрајати (И. Секулић).

У каузалним реченицама, као што можемо видјети и из наведених примјера, садржај зависног дијела (клаузе) има улогу аргумента, тј. мотивационог фактора у односу на садржај главног дијела који саопштава о посљедици. Исто тако, основна модална карактеристика главног дијела увијек је самостална, с обзиром на то да не зависи од

⁹ Иако категорија узрока (каузалности у ужем смислу) има више семантичких подтипова, као што су *ефекшћор*, *мошћив* (*сшћимулашћор*), *критшћеријум* (*логичка заснованосћ*), *разлог*, *шћовод* и сл. (више о томе в., поред осталог, КОВАЋЕВИЋ 1988а; уп. такође: RADOVANOVIC 1978: 65–128; BUGARSKI 1999; СТЕПАНОВ 2005), ми смо се у нашем разматрању овом приликом ограничили (због уже тематски постављеног циља испитивања) на анализу опште категоријалне семантике узрочности (узрочних реченица) не улазећи подробније у могуће варијанте начина њене експликације и типолошке диференцијације.

модалне карактеристике клаузе, која у датом случају не може да буде хипотетички оријентисана, јер је њен садржај реална чињеница која одговара стварности. Информација у таквим реченицама увијек је једнозначна, што значи да се из њих не може добити ни извести информација о другој ситуацији која је по природи ствари повезана са датом, експлицираном ситуацијом, чиме се узрочне реченице разликују од условних (Ляпон 1980: 576).

2.2. КОНСЕКУТИВНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *консекутивним* (*јосљедичним*) зависнословеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може представити као $P \Leftarrow Q$ или $Q \Rightarrow P$, што се интерпретира на сљедећи начин: ‘ситуација (Q) служи као узрок или повод за реализацију објективне ситуације (P), тј. ситуација-узрок (Q) генерише ситуацију-посљедицу (P)’.

Зависна посљедична клауза најчешће се уводи позиционо специјализованим везником *да* (рјеђе *како* и *ије*), односно везничим спојем *иако да*. Уп.:

Сунце [је] [‘тако’] припекло (Q) *да мозак њроври* (P) [, од силне запаре чисто осећам вртоглавицу] (P. Домановић).

Захваљујући наведеним везницима, посљедична клауза, за разлику од других типова условљених реченица, увијек заузима пост-позитиван положај у односу на главну клаузу, гдје се врло често налазе прилози *иако* или *иолико*, односно замјенице *иакав* или *иолики*, које ступају у корелативни однос са везником *да*. То истовремено значи да радња у клаузи не може да временски претходи радњи у управној (главној) реченици. Другим ријечима, временски план клаузе зависи од временског плана главне реченице и то тако што се линеарним сужавањем временске димензије у ретроспективно-проспективном смјеру у главној реченици сужава и временска димензија у клаузи. Наиме, употреба прошлог времена у главној реченици може да условљава употребу било којег времена у клаузи, употреба садашњег времена у главној реченици – употребу садашњег и будућег у клаузи, а употреба будућег у главној – само употребу будућег у клаузи. Поред тога, посљедична клауза указује и на начин на који се врши радња у главној реченици, укључујући и мјеру, односно степен (интензитет) вршења радње, што значи да посљедичне реченице врше и одредбену (а не допунску) функцију (уп., поред осталог: СТЕВАНОВИЋ 1979: 898–902; Ляпон 1980: 594, 597; PIPER 1983: 105–106; ПИПЕР 1988: 64; 70–73; КАТИЋИЋ 1986: 263–269; КОВАЧЕВИЋ 1988a: 41–43, 234–235; КОВАЧЕВИЋ 1998: 110–122; BARIĆ,

LONČARIĆ i dr. 1997: 501–502; VUKOJEVIĆ 2008: 94–106, 232–241; НИКОЛИЋ 2011а: 474–476; 2011б: 116–120). Уп. сљедеће примјере:

То га је изазивало и заводио да је *јосијајао све нестириљивији и безобзирнији* (И. Андрић); Неправда је до неба да *јадно створење, као ја шио сам, изнемогло и без наде, може и мора да уништи њу љејоју и њакву снагу* (М. Лалић); И то куцање беше *тако* лако, тихо, да *Софки срце стидаде од узбуђења при помисли да је јо он* (Б. Станковић); Жали себе *тако* потпуно да не уме ни да *јлаче* (Д. Ћосић. Корени); (...) и онда би читава наша гомила праснула у *ТАКАВ* пригушен смијех да је *дежурни наставник само љушине шишао* (Б. Ћопић. Магареће године); Напослетку се накупи *ТОЛИКО* света да се *закрчи улица и сваки саобраћај* (Р. Домановић); *ТОЛИКО* се трже да *јој се коса просу јо врају* (М. Ускоковић); Фудбал је омиљена тема кафанских разговора, *ТОЛИКО* да *чак и јолишкучу баца у засенак* (КЛАЈН 2006).

Начинске и поредебене реченице понекад је тешко разлучити од посљедичних. Уп.:

Истањи се и поцепа једно место на танким папучама или неком комаду рубља, *ТАКО* да *цела ствар није више ни за шио, ни за ношење ни за бацање* (И. Андрић); Послије бакљаде, на вечери, сваки је учесник прилагао понешто од своје вечере у Бајин тањир *ТАКО* да се *јред слављеником стварала чипава гомила од хљеба, меса, кромпира и свега осталог* (Б. Ћопић. Магареће године); Обесили су га [портрет] *ТАКО* [‘на такав начин’] да су га у *сваком јренујку могли видејти из јосјеље* (М. Капор).

Ипак, у писаној ријечи реченице сличнога типа могуће је релативно добро диференцирати – стављањем зареза испред везничког израза *јако да* у посљедичним реченицама, што у говорној ријечи није увијек могуће постићи помоћу одговарајуће паузе.

Треба додати да се посљедичне клаузе, за разлику од осталих клауза условљенога типа, одликују најслабије израженом субординацијом (зависношћу), прије свега због тога што структура главне реченице, по правилу, не наглашава облигаторни карактер клаузе. Управо због тога клаузе са посљедичним значењем (посебно са везничким спојем *јако да*) често представљају само додатни коментар (закључак), што формално подсећа на припојене (њима еквивалентне) конструкције-реченице, односно на закључне реченице, као подврсту напоредних (независносложених) саставних реченица, због чега се могу назвати и „псеудопосљедичним“ или „псеудозакључним“, па и „привидно“ зависним (уп. СТАНОЛЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 328; КЛАЈН 2006: 269; уп. такође: КОВАЧЕВИЋ 1998: 115–116; VUKOJEVIĆ 2008: 218–219). Уп.:

И сабра се око њега народ многи, *ТАКО ДА ЈЕ МОРАО УЋИ У ЛАЋУ И СЈЕСИИ*; а народ сав сѣајаше на обали (*Нови завјет* 20003: Мт. 13, 2); Он се одједном сав измени, као да се нечег присетио, замисли се и уозбиљи, оба ока за тренутак склопи, *ТАКО ДА МУ СЕ ЛИЦЕ ОДУЖИ И ИЗМЕНИ ИЗРАЗ*, нагне се учѣиво ка молиоцима, *уѣањи глас* (И. Андрић); И све би је јаче грлио, *ТАКО ДА СЕ СОФКА И САДА СЕЋА ЊЕГОВЕ СКОРО ИЗБРИЈАНЕ БРАДЕ* [, која би је тада почела по лицу да гребе] (Б. Станковић); У њеној одећи било је нечег нелогичног, *ТАКО ДА НИКАКО НИЈЕ МОГАО ДА ЈОЈ ОДРЕДИ ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ И ПОРЕКЛО* (М. Капор).

Сличне овим реченицама су и релативно-последичне реченице са деклинабилним релативизаторима (заправо просентенцијализаторима јер се односе на читаву реченицу као свој антецедент) корелативнога типа *због чега, услед чега, без чега, од чега, ради чега* и сл. помоћу којих се посебно „маркира“ (наглашава) узрок због којег се и појавила последица (о разликовању датих и с њима готово синонимских последичних реченица претходнога, прије свега „псеудопоследичног“ типа, с којима се оне могу међусобно замјењивати, уп., поред осталог, ВУКОЈЕВИЋ 2008: 385–388; уп. такође KORDIĆ 1995: 148–153), нпр.:

То је оно његово, Авдагино, непознато, *ЗБОГ ЧЕГА људи ћуѣе и одмахују руком* (М. Селимовић. Тврђава); [Чај] надражује и центар за крвоток, *УСЛЕД ЧЕГА ЈЕ СРЧАНИ РАД ЫРАВИЛНИЈИ, ЈАЧИ И БОЉИ* (*Зелени чај*: Википедија).

Уп. такође трансформисану (последично обликовану) варијанту последње реченице:

[Чај] надражује и центар за крвоток, *ТАКО ДА ЈЕ СРЧАНИ РАД ЫРАВИЛНИЈИ, ЈАЧИ И БОЉИ*.

Категоријална семантика консекутивне или последичне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на објективну или објективно претпостављену (без обиљежја хипотетичности) радњу (последичу, резултат, закључак) изазвану узроком у главној реченици’. Према томе, овдје је однос супротан односу који се реализује у узрочним реченицама, гдје се у клаузи исказује узрок, а у главној реченици – последица.

2.3. ФИНАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *финалним (намјерним, циљним)* зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може формално представити као и код консекутивних реченица, тј. $P \leftarrow Q$ или $Q \Rightarrow P$, што се у датом случају интерпретира на сљедећи начин: ‘ситуација (Q) служи као основа за реализацију хипотетичке ситуације (P)’, тј. ‘ситуација–

узрок (Q) ствара повољне услове за реализацију претпостављене ситуације–циља (P)’. Уп.:

Да би се колико-толико заштитио од њуча, свађа и ружних ноћних њри-зора (P), фра Петар је изабрао један забачен кут простране ћелије (Q) (И. Андрић).

Категоријална семантика финалне или намјерне (циљне) реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетичку намјеру или циљ, односно сврху ради које се врши радња у главној реченици’.

Дате реченице најчешће се уводе везницима: *да, да би, не би ли, како, нека, ради (штога да/да би)*.¹⁰ Уп.:

Лопов не долази за друго него *да украде и закоље и ујројаси*. Ја дођох *да животи имају и да га имају у изобиљу (Нови завјети 2003: Јн. 10, 10)*; И Карађоз је остајао и даље на свом месту, *да ујравља Проклејом авлијом на свој начин (И. Андрић)*; Долази му [‘пада му на памет’] *да замоли да га ѡремеси у другу ћелију (Д. Ћосић. Корени)*; Тада отидоше фарисеји и на вијећању се договорише *КАКО БИ га ухваиши у ријечи (Нови завјети 2003: Мт. 22, 15)*; Укочено је гледао у постељу, *КАКО НЕ БИ ѡромашио час кад ће Милан дићи руке* – тако је веровао старац – или још једаред отворити очи и нешто казати оцу (И. Секулић); *НЕ БИ ЛИ и они ѡрихвасиши*, он запева сам, из свег гласа (Д. Ћосић. Корени); [И мотра-ху на њега]; и послаше уходе, [који се претвараху да су праведни], *НЕ БИ ЛИ га ухваиши у ријечи, ѡе да БИ га ѡредали начелствиу и власиши намјесниковој (Нови завјети 2003: Лк. 20, 20)*; *Пожурио је да се изравна са мном, КАКО НЕ БИ ѡројусиши ниједну моју ријеч (М. Селимовић. Дервиш и смрт)*; *Нешио је чалабркнучо, ТОЛИКО да јаму завали (И. Ћипико)*;

¹⁰ Уз намјерне реченице можемо додати и (једну) кратку напомену о слабој диференцираности везника *ради*, који се у српским (српскохрватским) грамати-кама најчешће дефинише као намјерни везник у простим реченицама (в., нпр.: ВРАБЕС, НРАСТЕ i др. 1965: 209–210; СТЕВАНОВИЋ 1979: 845; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 803–806; више о томе в. СТЕВАНОВИЋ 1939, гдје се овај везник пореди са везником *због*; в. такође Радолчић 2010: 146–151). У другим словенским језицима овај везник може да има друго значење, као, на примјер, у руском, гдје се он више осјећа као узрочни везник (чиме се одликује и разговорни српски језик), што налази свој одраз и у граматицама, гдје се дефинише као узрочни како у простим тако и у зависносложеним, а понекад и као узрочни везник с пропратним циљним значењем у сложеним реченицама (Ляпон 1980: 584–585); уп.: По обичају и *РАДИ севаја* поклонисе ми асуру на којој су лежали (Андрић) // Согласно обичају и *ЖЕЛАЯ СДЕЛАТЬ доброе дело*, они подарили мне циновку, на которой лежали (И. Андрић); Свратио је у нашу радњу *РАДИ* неких *даровница* школама и библиотекама (М. Селимовић. Тврђава) // Он зашел в нашу писарскую, *ЧТОБ СДЕЛАТЬ дарственные записи* в пользу школ и библиотек (М. Селимович. Крепость); Као да нема ни света *ЗБОГ* ког вреди гледати, ходати и дисати (Андрић) // Будто не осталось и людей, *РАДИ которых* стоит смотреть, ходить, дышать (И. Андрић).

Ово нам је потребно РАДИ ТОГА ДА БИ МОГЛИ ОДРЕЂЕНИЈЕ ОБРАЗЛОЖИТИ своје мишљење у вези молбе за њомиловање коју је поднео отац осуђеног Пекића (Полиџика, 27. 7. 2001).

2.3.1. Овдје би ваљало скренути пажњу на сличност намјерних реченица са изричним реченицама у српском језику, посебно у погледу односа клаузе према главној реченици, као и потребе да се та два типа зависноложених реченица што јасније диференцирају. То је неопходно, поред осталог, и стога што поједини лингвисти, као, нпр. Михаило Стевановић (1979: 845), намјерне (циљне, финалне) реченице, за разлику од већине аутора српских/српскохрватских граматика, не посматрају чак ни као адвербијалне (одредбене), већ као допуне управног глагола, тј. као објекатске реченице, којима припадају и изричне реченице.

Овом недовољном разграничењу намјерних и изричних реченица у српском језику посебно доприноси функционално-семантичка недиференцираност везника *да*, који је у широкој употреби како у структурно нерашчлањивим изричним реченицама, гдје се он чврсто веже за једну (по правилу, лексички непотпуну, а синтаксичко-семантички несамосталну) упоришно-управну ријеч (представљену најчешће глаголима говорења, хтијења, као и модалним глаголима и именским ријечима чије значење тражи допуну зависном реченицом) у главној клаузи (нпр. *Толико њуша [му је] РЕКАО ДА ће му глушаци и лакшашки заузети местио*, Д. Ћосић. Корени; Сјећање на њу замјењује скривену МИСАО *ДА је све могло бити друкчије*, М. Селимовић. Дервиш и смрт; (...) *сад се већ НАДА ДА ће саставити до новог жића*, М. Лалић; Он не жели *ДА га [повјерење] изгуби*, М. Лалић), тако и у структурно рашчлањивим намјерним реченицама, гдје се веже за читаву главну клаузу (нпр. Аџим [га је] *ДОВЕО ЊЕМУ ДА га уише у први разред*, Д. Ћосић. Корени).

Више свјетла на синтаксичко-семантичку улогу овога везника може да баци њено сагледавање кроз призму функционисања везничких еквивалената у другим словенским језицима, посебно у онима у којима је разграничење изричних и намјерних реченица извршено помоћу формалнојезичких средстава – различитих везника и везничких израза. Таква диференцијација изричних и намјерних реченица (са аспекта употребе глаголских времена у зависној клаузи сложених реченица) била је својевремено проведена на материјалу српског и руског језика (Станковић 1985).

У србистици је на овај проблем посебно скренула пажњу Милка Ивић још почетком 70-их година претходнога вијека (Ивић 1970

и Ивич 1971); в. такође и раније изнесене ставове о томе код А. Белића (1998: 248–249, 291–293). Наравно, тема (а посебно њени поједини сегменти) актуелизована је и у каснијим лингвистичким испитивањима како дијахроним (в., нпр., Грковић 2004) тако и синхроним (в., поред осталог: Таназић 1990; Војводић 2005; 2008: 361–367; Радочић 2010: 144–146). У вези с тиме треба такође истаћи да и Владислава Ружић (посебно у монографији, гдје су детаљно разрађене и описане допунске реченице у српском језику) подвлачи како и објекатска допунска клауза нерашчлањиве сложене реченице може да у посебним контекстуалним околностима реализује одређену каузално детерминисану семантику – циљ, узрок и сл. (Ружић 2008: 60–62).

2.4. КОНДИЦИОНАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *кондиционалним (условним, њогодбеним)* зависносложеним реченицама – гдје се однос клаузе и главне реченице може представити као узајамни однос: $P \Leftrightarrow Q$, што се интерпретира на сљедећи начин: ‘ситуација (Q) се реализује / не реализује само у случају да се реализује / не реализује хипотетичка ситуација-услов (P), односно ситуација (Q) је условљена ситуацијом (P) и обрнуто’; уп.:

Ако налете на нас (P), њуцамо (Q) (Д. Ћосић. Далеко је сунце).

Уп. такође имплицитну (супротну, тј. негативно оријентисану) семантику датог услова (погодбе): ‘ако не налете на нас, не пуцамо’.

Категоријална семантика кондиционалне или условне (погодбене) реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетички услов-узрок (*реалну, евентуалну, иреалну* и *њојенцијалну* погодбу) од којег зависи реализација садржаја у главној реченици’.¹¹

Клаузе датих реченица најчешће се уводе везницима, односно везничким изразима: *ако, уколико, да, кад* (бих, би, бисмо, бисте), *ли, у случају да/ако, чак/све и да/ако*. Нпр.:

¹¹ Додајмо да контрастивно-аналитичка испитивања употребе глаголских облика помоћу којих се реализују наведени типови хипотетичке модалности (условљености) омогућују да се проведе и типолошка диференцијација међу словенским језицима, која се огледа у томе што сјевернословенски (источни и западни) језици, за разлику од јужнословенских, не разликују реалну од евентуалне условљености, јер немају формална (граматичка) средства за разграничење датих типова хипотетичке модалности. Треба истаћи да је и инвентар средстава за изражавање наведених типова модалних хипотетичких односа у јужнословенским језицима далеко богатији него у сјевернословенским језицима (в., поред осталог: Војводић 2007а; 2007б).

[Ја сам врата]; АКО ко уђе кроза ме спашће се, и ући ће и изићи ће, и пашу ће наћи (*Нови завјет* 2003: Јн. 10, 9); [Док чувар говори, ја закључујем:] АКО је *џо шџо ми он казује сџвар мудросџи, искусџва или наџиџаносџи*, онда то не заслужује пажњу (М. Павић); (...) може му се рећи, УКОЛИКО је *баи џоџребиџо* (...) (В. Десница); У СЛУЧАЈУ да кандидатџи имају једнак број гласова, прелази се на тајно гласање (...). (*Оснивање кровне организације* 2010; Интернет); [Онда рече Марта Исусу]: Господе, да си *џи био овдје*, не би умро брат мој (*Нови завјет* 2003: Јн. 11, 21); (...) не може се град сакрити *КАД на гори сџоји* (*Нови завјет* 2003: Мт. 5, 14); [Одговори Исус и рече јој]: *КАД БИ џи знала дар Божији, и ко је џај који џи говори: дај ми да џијем*, ти би тражила од њега и дао би ти воду живу (*Нови завјет* 2003: Јн. 4, 10); [условно-допусне реченице] *Чак и АКО живи џроџив оџиџиџх џравила и АКО намерно изазива оне који их џоџију*, он је још увек део целине (М. Поповић).

2.4.1. Организацију, структуру и функционисање условних реченица одређује тијесна повезаност граматике (у првом реду синтаксе) и лексике. Та повезаност се може формулисати (нпр. у кондиционалним реченицама) на следећи начин: „Кондиционалност се у простој, као уосталом и у зависној реченици остварује као сложена веза лексичких и граматичких значења у протази и аподози, при чему се тежиште у изражавању кондиционалности може разликовати од једног до другог типа кондиционалности, или од једног до другог појединачног случаја реализације тог категоријалног значења“ (ПИПЕР 1998: 48). У функционисању наведених реченица посебно значајну улогу имају видско-временски односи који се као хронолошке корелације реализују између њиховог главног и зависног дијела. Основна хронолошка обиљежја тих корелација су *симулџаносџи* и *сукцесивносџи* предиката главне и зависне реченице, односно временска квалификација догађаја која се реализује његовом актуелизацијом у времену (временском периоду) када долази до другог догађаја, што, заправо, значи да се граматичко значење таквих реченица састоји у временском саодносу двају догађаја (МУЗАФАРОВА 1988: 24).

Дате реченице, чији зависни дио изражава услов који представља полазну основу реализације последице у главном дијелу, могу имати модална значења (1) реалне (‘ако заиста’), (2) евентуалне (‘ако случајно’/‘ако се покаже’), (3) потенцијалне (‘ако можда’) и (4) (тек као могућност!) иреалне (‘да уопште’) хипотетичке модалности (условљености), што је готово аналогно реализацији модалних значења у временским реченицама с недиференцираним везником *кад*, који може да учествује у сва четири наведена модално-хипотетичка значења (уп. КРАВАР 1985; уп. такође: КАТИЋИЋ 1985; ВАРИЋ, LONČARIĆ i др. 1997: 503–511).

У литератури о овом питању не разликују се увијек реални и евентуални услов; оба случаја посматрају се као реални (уп. СТЕВАНОВИЋ 1979: 866 и д.; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 320–322). Такође се не разликују евентуални и потенцијални услов (уп. ЛЯПОН 1980: 562 и д., гдје се издвајају само нереалне и потенцијалне условне реченице; уп. такође: ХРАКОВСКИЙ 1996а: 193 и д.; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 636, 812 и д.; ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 518–519).¹²

У већини синтаксичких испитивања посвећених овом питању обично су занемаривани аспектуално-темпорални односи, који су – прије свега, у „видским“ језицима какви су словенски – незаобилазан фактор у изражавању релативног времена. Проучавање семантике релативно-временских односа не само у временским већ и у погодбеним и другим условљеним реченицама карактеристично је за функционално-граматичка истраживања. У србистици (сербокроатистици) том проблему је посвећено више радова, прије свега, троје лингвиста – М. Ивић, М. Кравара и К. Милошевић, у чијим је анализама долазио до изражаја управо функционално-семантички приступ.¹³ У русистици је та тема добила значајно мјесто у теорији функционалне граматике петроградске лингвистичке школе, чији је творац и протагонист познати руски аспектолог А. В. Бондарко. Наиме, функционисање, анализа и опис датих реченица у овој граматици доводе се у везу са посебном семантичком категоријом (СК)

¹² У појединим (релативно новијим) испитивањима може се срести и донекле другачија класификација кондиционалности. Уп., нпр., дисертационо истраживање француског слависте Ирине Кор Шаин, која – с обзиром на тип конектора који се појављује у условним конструкцијама (руског језика) – предлаже четири типа погодбе: потенцијална (*condition potentielle*), иреална (*condition irr elle*), виртуелна (*condition virtuelle*) и реална (*condition r elle*), уз напомену да се хипотетичка модалност (с везником *если*), коју она шире обрађује, може реализовати у три од могућа четири типа погодбе; не може само реална да се реализује (VOITENKOVA – KOR SHAININE 2001: 17–27, 31–62).

¹³ Сличан приступ можемо срести и у новије вријеме, на примјер, код П. Пипера, који, разматрајући семантичку категорију кондиционалности, односно структурирање просте реченице са кондиционалним значењем, долази – захваљујући, прије свега, методолошки добро заснованој функционално-семантичкој анализи (гдје важну улогу имају трансформи протазе) – до исправних, врло јасно образложених рјешења везаних за типологију условних конструкција (ПИПЕР 1998; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 812–826); уп. такође АНТОНИЋ 2001, гдје се на прегледан и прихватљив начин даје подробна синтаксичко-семантичка анализа временских реченица, која на датом плану својом методологијом и свеобухватношћу представља истраживање комплементарно савременим функционално-граматичким испитивањима.

– категоријом *ѡаксиса*, односно њеним функционално-семантичким пољем (ФСП), као предметом свеобухватне анализе (БОНДАРКО 1984: 70–98; АКИМОВА, КОЗИНЦЕВА 1987; уп. такође: ЗОЛотоВА, ОНИПЕНКО и др. 1998: 218–220; ВСЕВОЛОДОВА 2000: 83–85; СЕМЕНОВА 2002; ХРАКОВСКИЙ 2003; ВОЈВОДИЋ 2007в; ПОПОВИЋ 2014).

СК *ѡаксиса* и њено ФСП, представљају унутарњи временски однос између међусобно синтаксички повезаних радњи. Тај однос реализује се као *исѡовременосѡи*, *ѡријевременосѡи* и *ѡослијевременосѡи* различитих радњи у оквиру истог временског плана (било прошлог, садашњег или будућег).

Као инваријантно значење ове категорије може се узети повезаност радњи свршенога (СВ) и/или несвршенога (НСВ) вида у оквиру јединственог временског плана, у којем се она манифестује било као однос *исѡовременосѡи/неисѡовременосѡи*, било као међусобна повезаност радњи (тј. компоненти полипредикативног комплекса) у оквиру неактуелизованих, наведених хронолошких односа или пак као временска повезаност радњи у комбинацији са условљеним (узрочним, погодбеним и допусним) односима. С обзиром на обиљежје присуства / одсуства односа „основни – зависни предикат“ ова временска повезаност радњи и одговарајућих синтаксичких структура може се посматрати као *зависни* или *независни ѡаксис*. За сваку од ове двије сфере поља карактеристичне су централне и периферне компоненте.¹⁴

¹⁴ Диференцијација овог бицентричног ФСП, коју је провео А. В. Бондарко (1984: 70 и д.; 1985; 1987: 234 и д.), ослањајући се, прије свега на идеје Р. О. Јакобсона (1972: 101 и сл.) и Е. Кошмидера (1962: 140 и д.), може се у кратким цртама представити на следећи начин (в. такође: Војводић 2007в):

(1) *Центар зависног ѡаксиса* (за који је карактеристичан однос „основни – зависни предикат“) представљен је простим реченицама-конструкцијама усложњене структуре са глаголским прилозима садашњег (уп. истовременост основног и зависног предиката: *Он још неколико ѡуѡа безусѡешно кресну шибцом, мрмљајући*, Д. Ћосић. Далеко је сунце) и прошлог времена (уп. неистовременост основног и зависног предиката: – *Каѡице! – ѡовика Тодор ѡун сѡправе, ѡреѡзнавши бјегуницу*, Б. Ћопић. Пролом), а његова *ѡериферија* – партиципским (*Каѡѡоз је могао у свако доба дана, ѡраво од своје куће, неѡѡажен ући у Авлију*, И. Андрић);

(2) *Центар независног ѡаксиса* (гдје су предикати „равноправни“, тј. гдје је релевантно одсуство односа „основни – зависни предикат“) представљен је корелацијом видско-временских облика у зависносложеним реченицама са временским везником (*Кад је ушао, разводника сѡраже заѡекао је како чарка ваѡру*, Д. Ћосић. Далеко је сунце), односно корелацијом глаголских облика у зависносложеним реченицама (*Ишао сам неко вријеме, ѡа осјеѡих како бол расѡе*, М. Лалић) и реченицама са истоврсним предикатима (*Подигох један крај даске од јасала и*

Као кратку илустрацију наведених односа можемо навести неколико типова ситуација, који се реализују помоћу погодбених реченица с везником *ако*, односно *да* (периферија независног таксиса). Примјере наводимо према класификацији (типологији) погодбених реченица М. Кравара (1985), коју смо за ову прилику донекле модификовали.

Као полазни оријентир (фон) у диференцијацији датих односа служиће нам модална (временска) обиљежја хипотаксе. При моделовању реченица користићемо у протази глагол *чиїаїи / ѝрочиїаїи*, а у аподози – глагол *одмарїи се / одморїи се*.

Тип I: ‘процес – истовремени процес’ (НСВ – НСВ)

- (1) *РЕАЛНА* (‘ако заиста’) употреба (*ако/ли* + „актуелни“ индикатив):
 - а) ‘данас’/„сада” (презент): *Ако чиїа, одмара се.*
 - б) ‘јуче’ (перфект): *Ако је чиїао, одмарао се.*
 - в) ‘сутра’ (футур I): *Ако ће чиїаїи, одмараће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* (‘ако случајно’) употреба (*ако/ли* + „виртуелни“ индикатив / кондиционал – хабитуално-квалитативно значење; ‘било када’/‘увијек’/‘обично’, ‘сваки пут’, ‘у случају да’):
 - а) омнитемпорални презент: *Ако чиїа, одмара се.*
 - б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је чиїао, одмарао се // Ако би чиїао, одмарао би се.*
 - в) виртуелни футур II: *Ако буде чиїао, одмараће се.*

наслоних га на горњу ивицу зида, М. Лалић), а *їериферија* – корелацијом глаголских облика у зависнословеним погодбеним, узрочним, посљедичним, допусним и другим реченицама, гдје изражавање ове категорије има допунску функцију (уп.: *Живеће, ако им усїе да се враїе*, И. Андрић; *Шїо се борба више расїлам-савала (...)*, *Вук је све више веровао у силу, но у їолиїичку реч*, Д. Ћосић. Далеко је сунце), као и корелацијом глаголских облика у зависнословеним објекатским реченицама са изјавним зависним дијелом (типа *Она је осјећала да се код їога, наоко хладног и неосјеїљивог човјека, десила нека їромјена*, Б. Ћопић. Пролом).

У вези с наведеном диференцијацијом уп. ставове других лингвиста (нпр. Храковский 2003), који предлажу донекле другачију дистинкцију таксисних ситуација, с обзиром на то да се у интерпертацији датих односа-ситуација полази са другог становишта, које омогућује повезивање категорије таксиса са још једном (још увијек недовољно истраженом) категоријом – категоријом евиденцијалности (о примјени и разради таквог модела у српској лингвистици в., прије свега, Поповић 2014).

- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* (‘ако можда’) употреба (*ако/кад* + кондиционал):
 (‘сутра’): *Ако/кад би чий̑ао, одмарао би се.*
- (4) *ИРЕАЛНА* (‘да уопште’) употреба (*да* + индикативни презент; *кад/док* + кондиционал; *да* + индикативни перфект):
 а) **Ако чий̑а, одмарао би се.* (уп. врем.: *Да чий̑а (кад/док би чий̑ао), одмарао би се.*)
 б) **Ако је чий̑ао, био би се одмарао.* (уп. врем.: *Да је чий̑ао, био би се одмарао.*)¹⁵

Тип II (а): ‘пријевременост – послјевременост’ (НСВ – СВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) (‘јуче’): *Ако је чий̑ао, одморио се.*
 б) (‘сутра’): *Ако ће чий̑аи̑и, одмориће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омнитемпорални презент: *Ако чий̑а, одмори се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је чий̑ао, одморио (би) се. // Ако би чий̑ао, одморио би се.*
 в) виртуелни футур II: *Ако буде чий̑ао, одмориће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал):
 (‘сутра’): *Ако/кад би чий̑ао, одморио би се.*

Тип II (б): ‘пријевременост – послјевременост’ (СВ – НСВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) ‘јуче’ (перфект): *Ако је њрочий̑ао, одмарао се.*
 б) ‘сутра’ (футур): *Ако ће њрочий̑аи̑и, одмараће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омнитемпорални презент: *Ако њрочий̑а, одмара се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је њрочий̑ао, одмарао се // Ако би њрочий̑ао, одмарао би се.*
 в) виртуелни футур II // перфективни презент: *Ако буде њрочий̑ао, одмараће се // Ако њрочий̑а, одмараће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал; *да* + перфективни презент):

¹⁵ Пошто у иреалној употреби погодбене реченице, за разлику од временских реченица, практички не налазе своју реализацију, ми ћемо у даљем представљању хипотетичких модалних односа иреалну употребу (овдје само „назначену“ као могућност) изоставити.

- а) *Ако/кад би* ('сутра') *ћрочийѡао, одмарао би се.*
 б) *Да/ако(!) ћрочийѡа, одмарао би се.*

Тип II (в): 'пријевременост – послјевременост' (СВ – СВ)

- (1) *РЕАЛНА* употреба (*Ако* + „актуелни“ индикатив):
 а) 'јуче' (перфект): *Ако је ћрочийѡао, одморио се.*
 б) 'сутра' (футур): *Ако ће ћрочийѡаѡи, одмориће се.*
- (2) *ЕВЕНТУАЛНА* употреба (*ако/кад* + „виртуелни“ индикатив):
 а) омонитемпорални презент: *Ако ћрочийѡа, одмори се.*
 б) итеративни перфект // кондиционал садашњи: *Ако је ћрочийѡао, одморио се // Ако би ћрочийѡао, одморио би се.*
 в) виртуелни футур II // перфективни презент: *Ако буде ћрочийѡао, одмориће се // Ако ћрочийѡа, одмориће се.*
- (3) *ПОТЕНЦИЈАЛНА* употреба (*ако/кад* + кондиционал; *да* + перфективни презент):
 а) *Ако/кад би* ('сутра') *ћрочийѡао, одморио би се.*
 б) *Да/ако (!) ћрочийѡа, одморио би се.*

Уз овај кратки преглед додајмо само да у појединим случајевима – због појаве синкретизма – нема јасног разграничења (разликовања) између формално различитих временских и погодбених реченица (в. типове I, IIа, IIб и IIв – реченице са везницима *кад* и *ако* у потенцијалној употреби, гдје везник *кад* покрива значење како истовремености тако и неистовремености везника *ако*).

Другим ријечима, дати реченични модели су овдје крајње поједностављени и они не покривају све видско-временске односе условних реченица, јер у конкретним случајевима њихова структура може да буде врло сложена, вишеслојна и не тако транспарентна као што се то понекад, барем на први поглед, чини. Као илустрацију тога можемо навести слједећи примјер са специфичним аспектуално-темпоралним корелацијама у оквиру јединственог временског периода:

Живеће, АКО им усје да се врати, а ДОК су далеко од свога и својих, нема живоша (И. Андрић).

У овој реченици, која се састоји од двије сложене (временске и погодбене) реченице, реализују се два различита временска односа, који заједно представљају центар и периферију ФСП независног таксиса. Однос истовремености двију радњи НСВ у временском дијелу реченице има улогу центра, а однос неистовремености (при-

јевременост радње СВ у протази – послјевременост радње НСВ у аподози) у дијелу реченице са евентуалном погодбом – улогу периферије таксиса. Наиме, обје реченице функционишу као цјелина не само зато што их повезује компатибилност садржаја главног дијела (*живејџи – не живејџи*) већ и зато што њихов смисао подразумевају зајамно временско „преклапање“. Тај темпорални карактер може да се експлицира трансформацијом погодбене реченице у временску, а да се њен, као и укупни смисао читавог реченичног склопа готово не промијени (уп. *Живеће, кад се враће, а док се не враће, нема живојџа*). Овом трансформацијом евентуална модалност замијењена је реалном модалношћу (са основним временским обиљежјем), која садржи врло мали степен евентуалности (неизвјесности). Супротно томе, временска информација у евентуалној погодби изворне реченице (са везником *ако*) има значајну улогу у функционисању укупног реченичног склопа, јер се (из)вршење једне радње – као што је то случај и у временској реченици са везником *кад* – очекује како ‘због’ тако и ‘послије’ извршења друге радње (перфективног презента).¹⁶

Када је ријеч о компаративно-типолошком аспекту у области аспектуално-темпоралних корелација у сложеним реченицама, онда није наодмет да укажемо, макар и у кратким цртама, на поједине проблеме карактеристичне за проучавање словенских језика на контрастивном плану, посебно када је ријеч о евентуалној погодби.

Српски језик је развио (или, боље рећи, сачувао) посебан облик за изражавање радње са карактеристикама будућег времена. То је *футур егзактни* или *футур II*, који се састоји од презента помоћног глагола *бијџи* и партиципа на *-л* (више о футуру II в., поред осталог: Грицкат 1956; Вуковић 1958; Кравар 1960; Гудков 1964; Стевановић 1979: 661 и д.; Милошевић 1970) и који – напоредо са перфективним презентом – служи за изражавање евентуалне погодбе (тј. са значењем ‘ако случајно’).¹⁷ Нпр.:

¹⁶ У вези с тим уп. запажање П. Новакова, који, проучавајући глаголски вид и врсту радње (*акционсарџи*) у енглеском и српскохрватском језику и користећи у својој анализи синтаксичке тестове за одређивање „лексичких“ типова ситуације (активности, остварења, достигнућа, стања) означене глаголима (односно присутношћу/одсутношћу њихових дистинктивних семантичких обиљежја циља, трајности и стативности), истиче повезаност будућег времена у главној реченици и обавезне употребе СВ у зависној (временској) реченици са везником *кад* (Новаков 1991: 74; 1999: 121–123).

¹⁷ О функционисању везника (типа *ако*, *ако ли* и др.) којима се уводе погодбене реченице „евентуалнореално“ типа у старосрпском језику (у свјетлу дијахроне анализе) в. посебно Павловић 2009: 302 и д.

АКО БУДЕШ ДОШАО / ДОЂЕШ *сућра* (‘ако се покаже’ / ‘ако случајно’),
завршићеш ѿсао.

Овај облик, као што се може запазити, сличан је једној од аналитичких форми за означавање будућег времена у пољском језику. Сличност је само формална, што се очитује у употреби; пољски облик користи се и у главним и у зависним реченицама¹⁸, док се српски облик користи само у зависним, осим у ријетким случајевима, када се употребљава у независним реченицама са начинским прилозима, као „сполним“ (контекстуалним, лексичким) средствима изражавања синтаксичке модалности, нпр. *МОЖДА* БУДУ ТРАЖИЛИ неке друге *специјалне ѿериоде*, *ѿа ће ово ѿслужити* <Lidder 2010>; уп. и употребу футура I са истим значењем: *МОЖДА* ће ТРАЖИТИ... (више о датој /синонимској/ позицији футура I и II, као и перфективног презента в., поред осталог, у: Гудков 2006; Ковачевић 2008; 2009; уп. такође: Танасић 1996: 161–162; Војводић 2014: 18–19).

Као илустрацију можемо навести сљедећу пољску реченицу (гдје су употребљени сви футурски облици, којима се, као што видимо, изражава „синкретичност“, а самим тиме и неразликовање реалног и евентуалног условно-погодбеног значења) и њен еквивалент у руском језику (гдје такође нема разликовања датих значења), као и у српском језику (гдје су два наведена значења – реално и евентуално – јасно разграничена):

JEŻELI BĘDZIESZ PRZYCHODZIŁ / PRZYCHODZIĆ // PRZYJDZIESZ (‘jeżeli rzeczywiście’ / ‘jeżeli przypadkiem’) *jutro*, *ZAKOŃCZYSZ pracę*.

Если ты БУДЕШ ПРИХОДИТЬ / ПРИДЕШЬ (‘если действительно’ / ‘если случайно’) *завтра*, (то) *закончишь работу*.

(а) *АКО* ћЕШ ДОЛАЗИТИ / ДОЂИ (‘ако заиста’) *сућра*, *завршићеш ѿсао*.

(б) *АКО* БУДЕШ ДОШАО / ДОЂЕШ (‘ако се покаже’ / ‘ако случајно’) *сућра*, *завршићеш ѿсао*.

Наведени пољски и руски примјер показује да еквивалент српског футура II, односно перфективног презента у зависном дијелу погодбених реченица, у чијем се главном дијелу употребљава грамаатикализовани облик за будуће вријеме у свим словенским језицима,

¹⁸ Подсјетимо да је такав облик и употреба карактеристична и за словеначки језик (што ова два језика – пољски и словеначки – чини типолошки блиским), с том разликом што се дати тип футура у словеначком образује како од НСВ тако и од СВ, дакле као и у српском, што, поред осталог, упућује и на припадност ових двају језика истој – јужној – групи словенских језика, без обзира на различито функционисање датог облика у њима; уп. словенач. *bom prišel/prihajal*).

у сјевернословенским језицима представља футур СВ и футур НСВ (дакле, исти они облици који се употребљавају и у главном дијелу таквих зависнослужених реченица).

Другим ријечима, видимо да је руска и пољска реченица дво-смислена, јер се у оба случаја она може схватити или као реална (са значењем ‘ако заиста’) или као евентуална (са значењем ‘ако случајно’) погодбена реченица (в., нпр., VOJVODIĆ 1988–1989; в. такође Белић 1998: 233, 237, гдје аутор футур II, као и перфективни презент у датој позицији посматра као један од типова глаголског релатива).

Према томе, оно што треба овдје истаћи јесте то да руски и пољски језик, као и остали сјевернословенски језици, за разлику од српског, немају начина да разликују *реалну* (‘ако заиста’) од *евентуалне* (‘ако случајно’) погодбе, осим ако се додатним контекстом не објашњава свако од наведених значења (в. VOJVODIĆ 1988–1989). Перфективни презент пак у српском језику, који се у погодбеним реченицама формално подударара с руским и пољским футуром глагола свршенога вида, никад не може означавати реалну погодбу, већ само евентуалну.¹⁹

На основу ове кратке анализе може се закључити следеће: (1) да је инвентар средстава, помоћу којих се изражавају наведени типови модалних хипотетичких односа, у српском језику далеко богатији него у руском и пољском и (2) да управо размотрена специфична обиљежја поређених језика представљају типолошку границу на датом плану између јужнословенских и сјевернословенских језика.

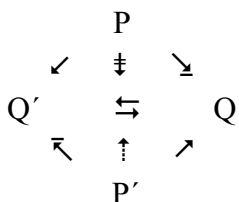
2.5. КОНЦЕСИВНА УСЛОВЉЕНОСТ, која се реализује у *концесивним* (*дођусним*) зависнослуженим реченицама – гдје се општа „двокомпонентна“ импликација $P \Leftarrow / \Rightarrow Q$ усљед „двојаке оријентације“ „удваја“, тако да се може представити као својеврсни конверзивни однос:

$$P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$$

или у нешто сложенијој форми²⁰:

¹⁹ Употреба футура I у зависним реченицама у српском језику је веома ријетка (у вези с овим уп. ХАЉДИК 1991). Она би требало да означава (само) реалну радњу у погодбеним и временским реченицама (дакле, не и евентуалну или потенцијалну) (уп.: КРАВАР 1985: 13–16; КАПЋИЋ 1984–1985: 340). За такве и сличне погодбене реченице М. Ивић предлаже назив *мојивационе реченице*, јер „говорно лице полази од тога да је реално оно о чему саопштава, *иа с њозивом на њу реалности*“ изриче садржај аподозе“ (IVIĆ 1983: 151–152).

²⁰ Употребљени симболи означавају следеће конститутивне елементе у представљеним имликативним односима концесивне хипотаксе:

P – лимитативна (нерелевантна) ситуација-узрок (препрека) у зависној клаузи (експлицитна форма)

Q – реализована апостериорна/актуелна (неочекивана) ситуација у главној клаузи (експлицитна форма)

Q' – нереализована априорна (очекивана) ситуација у главној клаузи (имплицитна, нулта форма)

P' – активизација (правог, релевантног) узрока реализације неочекиване ситуације / нереализације очекиване ситуације у зависној клаузи (имплицитна, нулта форма)

што се интерпретира на следећи начин: 'пошто је полазна експлицитна ситуација-узрок (P) нерелевантна за реализацију очекиване (имплицитно представљене) ситуације-резултата (Q'), имплицитна ситуација-узрок (P'), захваљујући конверзивној асиметрији (Δ), постаје релевантна за реализацију неочекиване експлицитне ситуације-резултата (Q)' (в. ВОЈВОДИЋ 2010б).

Овим типом реченица реализује се „обрнућа“ условљеноси, односно *принцип* „изневјереног очекивања“ као специфичан саоднос експлицитних компоненти P и Q, што значи да су ситуације P и Q' само „назначене“, а ситуације P' и Q – „остварене“ (уп. ВОЈВОДИЋ 2010а; 2010в). Другим ријечима, оне указују на објективну (без обиљежја хипотетичности) радњу (последицу, резултат, закључак) изазвану објективно претпостављеним узроком у зависној реченици. Наиме, овдје се моделу уобичајених логичких односа супротставља реална чињеница (радња-последица као актуелни, постигнути резултат) која демантује очекивану последицу (радњу као априорни, претпостављени резултат) (ГУСМАН ТИРАДО 1998: 96).

Иако ова очекивана, претпостављена последица при реализацији датих – концесивних – односа нема свој експлицитни, формално-језички израз, она ипак (премда имплицитно) учествује у семантичкој организацији концесивних реченица, тако да двочлану формално-синтаксичку структуру трансформише у трочлану семантичку

$\Rightarrow (\swarrow : \nearrow)$ – импликације саодноса између P и Q', односно P' и Q

\ddagger – експлицитна форма (нерелевантни узрок/услов нереализације очекиване ситуације)

\uparrow – имплицитна форма (релевантни узрок/услов реализације неочекиване ситуације)

$\searrow : \bar{\swarrow}$ – нереализовани саодноси

$\Delta (\Leftrightarrow)$ – конверзивна асиметрија двију супротстављених ситуација.

структуру, гдје у инкомпатибилан (противурјечан) однос не улазе резултат и његов узрок (услов), већ двије последице, које проистичу из једног те истог узрока, и то: (1) *очекивана (ајриорна)* и (2) *неочекивана (ајосјериорна, акјуелна)* последица, с тим да се очекивана никад не вербализује (уп., поред осталог: PROSOLI 1975; ЛЯПОН 1986: 137; КОВАЋЕВИЋ 1988б; ЕВТЮХИН 1996: 170–174; ГУСМАН ТИРАДО 1998; 2001; ХРАКОВСКИЙ 1998б; АПРЕСЯН 1999; НИКОЛАЕВА, ФУЖЕРОН 1999; PRANJKOVIĆ 2001; ХРАКОВСКИЙ 2004; ЧЕРНИКОВА 2004; УРЫСОН 2005; КАРУ 2006; ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ 2007; АЛЕКСАНОВА 2008; МУСАТОВА 2008; КУБУРИЋ-МАЦУРА 2010; NAZALEVIĆ ŠUČEVIĆ, CVITANUŠIĆ TVICO 2012).

Испоставља се, дакле, да је полазна, лимитативна (ограничавајућа) ситуација (P) нерелевантна, јер се условљена ситуација (Q) упркос свему реализује, захваљујући коегзистенцији и активизацији снажнијег (релевантног), иако имплицитног узрока (P'). Управо ова „триада“ (са представљеним концесивно-адверзативним, на први поглед парадоксалним, узајамним односима компоненти, за које је карактеристична „обрнута“ условљеност), чини, заправо, семантичку инваријанту концесивних реченица. Уз ове три компоненте, које се традиционално издвајају у словенским граматикама (в., поред осталог: СТЕВАНОВИЋ 1979: 909 и д.; ЛЯПОН 1980: 585–593), ваља додати и четврту (уп.: ТЕРЕМОВА 1986; 1987; ХААГ 2004: 23; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826–827; ПТИЧЕНКО 2009) – нереализовану (очекивану) ситуацију (Q'), која се такође (као и узрок савладавања препреке, односно „утирања пута“ неочекиваној, реализованој ситуацији) никад не вербализује.

Наведену „двојаку оријентацију“ принципа „изневјереног очекивања“ можемо да илуструјемо, парафразирајући сљедеће (већ наведене) двије овјерене (конструисане) реченице:

Иван је завршио посао (Q), ИАКО није имао услове за то (P) [‘Иван није имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да га неће завршити (Q'), али га је он ипак завршио(Q), захваљујући узроку (P')’];

Иван није завршио посао (Q), ИАКО је имао услове за то (P) [‘Иван је имао услове да заврши посао (P), па је, према томе, постојала оправдана основа (очекивање) да ће га и завршити (Q'), али га он ипак није завршио (Q), захваљујући узроку (P')’].

Категоријална семантика концесивне или допусне реченице јесте, дакле, ‘упућивање у клаузи на хипотетички услов-узрок који није довољан да спречи (из)вршење радње у главној реченици, односно

упућивање на реални услов-узрок (из)вршења радње у главној реченици, који је довољан да допусти (из)вршење радње у главној реченици’.

Концесивне клаузе, којима се, поред наведеног општег (инваријантног) значења концесивности, реализују и посебна (под)значења, најчешће се уводе слједећим везничким (међусобно синонимичним) ријечима (везницима и везничким скуповима): *иако, ма (ко/како/ко-лико/гдје/ишћа), мада, макар, њрмда, без обзира на (ишо ишћо), уиър-кос (шоме ишћо)*. Нпр.:

Иако је ламџу угасила, назире се његова глава (Д. Ћосић. Корени); Биће како Бајо хоће, *ИАКО се ишо мени не свиђа* (М. Лалић); Далеко и давно изгледало је одједном све, *ИАКО је њрошло свега неколико дана од његовог њоследњег виђења* (И. Андрић); (...) и *ПРЕМДА мнози лажни свједоци долазише*, не нађоше (лажна свједочанства против Исуса – Д. В.) (*Нови завети* 2003: Мт. 26, 60); [Само ручају, у засебној трпезарији, и, прича се], ванредно су храњени, *ПРЕМДА вина добијају само четврћком и субошом* (И. Секулић); Платон приреди, *МАКАР само у мислима*, ручак, позове госте, и тек онда почне философирати (И. Секулић); Унапријед си спреман да се не сложиш са мном, *МА ишћа ја рекао*. (М. Селимовић. Дервиш и смрт).

Додајмо да се значење неподударности очекиваног и реалног у концесивним реченицама може појачати и употребом конекторâ (кохезивних ријечи), тј. лексичко-граматичких показатеља корелативних односа протурјечности у главној реченици, као што су прилози, везници и предлошко-падежни изрази *ишћак, оиетй, али, и њоред (свега) шюга*. Уп.:

Иако су, каже, остјале њросћорије њод кључем, она ипак мора, сваки дан, да их чисти (М. Црњански. *Сеобе II*); Ако је тако, ипак сам на добитку, *ИАКО боли* (М. Селимовић. *Дервиш и смрт*).

Изложена интерпретација, као и наведени кратак преглед примјера, указује на то да за концесивност (пермисивност, допусност, уступак) као функционално-семантичку категорију важну одредницу чини обиљежје *условљеносћи*, које је карактеристично и за све претходно размотрене (каузално) детерминисане категорије, тј. за категорије каузалности, консекутивности, финалности и кондиционалности. Међутим, за разлику од наведене четири категорије, чија се асиметрична, биситуативна семантичка структура заснива прије свега на хронотопским, односно фактичко-темпоралним параметрима, што их доводи у врло тијесну везу са категоријом темпоралности, ова категорија (категорија концесивности) у својој семантичкој структури садржи параметре, условно речено, „*конверзивне асиме-*

ирије“, односно „двојачке оријентације“, чиме она корелише са категоријама које се реализују кроз синтаксичко-семантичке односе, као што су компаративни, контрастни/неконтрастни, копулативни, адверзивни, дисјунктивни и слични односи.

За потпуније разумијевање размотрених синтаксичко-семантичких односа у концесивним реченицама ваља додати да је имплицитни, обично непредвидиви, узрок савладавања / несавладавања препреке, у принципу, субјективна категорија, јер извршење или неизвршење радње зависи од унутрашњег стања субјекта (воље, расположења, степена жеље, схватања и перцепције услова у цјелини и сл.). У вези с тим, треба такође истаћи да је у организацији овдје анализираних концесивних односа и присуство (учешће) адресанта обавезно, иако се оно, по правилу, формално не експлицира.

Другим ријечима, то значи да се може претпоставити да дате реченице, за разлику од осталих реченица са условљеном структуром, функционишу као и све реченице-искази са модалним оквиром („модусом“), којим се, на неки начин, интерпретира садржај главне реченице („пропозиције“). Чини се да би ову претпоставку могли да потврде и одређене аспектуално-темпоралне „пробе“, тј. тестови утврђивања временске корелативности, којима би се могло подвргнути свих пет типова „условљених“ реченица (узрочних, посљедичних, намјерних, условних и допусних). Такво „тестирање“ могло би да јасно укаже на припадност датих реченица барем двијема групама временских односа (категорија) – (1) *шаксису* и/или (2) *релативном времену* (релативно-временским односима), који су посљедњих неколико дестељећа били у више наврата предмет ширих истраживања (в., прије свега: Бондарко 1984; 1985; Акимова, Козинцева 1987; Полянски 1990; Храковски 2003; Поповић 2014; уп. такође: Белић 1928; Стевановић 1957–1958; Кравар 1978; Козинцева 1991; Семенова 2002; Војводић 2007в; Марић 2012). Детаљнија испитивања ове проблематике показала су да је – управо усљед имплицитне присутности адресанта, тј. његовог познавања догађаја (освједочене упућености у њих) који су се десили (који се нису десили), односно који се дешавају (не дешавају), или пак који ће се тек десити (не десити), што се на посредан начин одражава у адресантовој „интерпретацији“ (у клаузи) услова/не-услова за реализацију радње у главној реченици-исказу – нужно разликовати и трећу категорију – категорију *евиденцијалности*.²¹ Она се (као под-

²¹ Додајмо да су подробнију диференцијацију не само односа унутар сложене СК таксиса већ и категорија блиских таксису (које се у лингвистичким испи-

врста релативно-временских односа) може дефинисати као узајамно семантичко дјеловање (саоднос) пропозиције и модуса у полипредикативном исказу, гдје модус врши функцију не само модалног, већ и временског оператора, који упућује на различите позиције пропозиционалног (диктумског) садржаја-догађаја на оси „позиционог“ времена (Полянски 2001).²²

Прелиминарна анализа условљених реченица (в., поред осталог, Волводић 2009) упућује на специфичан синтаксичко-семантички однос главне реченице и клаузе у концесивним реченицама,

тивањима, по правилу, не посматрају као засебне, одвојене од таксиса, категорије – *релативног времена* и *евиденцијалности* – извршили руски лингвисти С. М. Пољански (Полянски 1990; 2001) и Н. А. Козинцева (Козинцева 1994; 2000), представивши у својим истраживањима врло аргументовано основне критеријуме за диференцијацију трију наведених категорија, чију су интерпретацију сагледавали, поред осталог, и са аспекта епистемичке модалности, чиме је, рекли бисмо, дати сегмент разматрања синтаксичко-семантичких односа подигнут на вишу когнитивнолингвистичку разину (уп. такође: Јакобсон 1972; Подлескаја 1995; Храковский 1998; 2005; 2007; Семенова 2002; Шакирова 2005; Шестухина 2009).

У србистици се за категорију *евиденцијалности* (с којом је повезана и „обрнута“ условљеност, односно принцип „изневјереног очекивања“ у концесивним реченицама, гдје су нерелевантна ситуација-препрека Р и априорна /очекивана, али нереализована/ ситуација Q' само „назначене“, а релевантна ситуација-узрок Р' и апостериорна /неочекивана, али реализована/ ситуација Q – „остварене“) могу срести и друга појмовно-терминолошка рјешења, која одражавају различите аспекте корелативне везе између пропозиције и модуса, односно синтаксичко-семантичке кореференцијалности између основних реченичних конституената у аподози и протази, као нпр.: „пресупозиција типа *ексјективности*“ (RADOVANOVIĆ 1978: 135), „*ексјективно* значење / *ексјективне* конструкције“, „категирија *ексјективности* / *ексјективне* конструкције“ (Ковачевић 1998: 141–159), „категирија *очекиваности*“ (Ристић 1999); уп. такође: Ивић 1957–1958; Фелешко 1995; Васић 1998; Алановић 2005; Антонић 2005: 170–175, 193–194, 234; ПИПЕР, Антонић и др. 2005: 826–829.

²² „Позиционо“ вријеме се не постиже средствима „векторског“ времена (глаголским временским облицима прошлог, садашњег и будућег времена у споју са одговарајућом темпоралном лексиком), већ сасвим другим језичким средствима и њиховим разноврсним комбинацијама – помоћу посебне глаголске и неглаголске лексике (типа *претходити*, *слиједити*, *подоударити се*, *прије /раније/*, *послије /касније/*, *истовремено*), временских везника (везничких израза), предлога и прилога (*прије него /ишћо/*, *посишћо*, *након ишћо*, *док*, *ипред*, *до*, *у ишћоу*, *за вријеме*, *зашћим*, *посишћом* и сл.), при чему обавезно на сложенијем синтаксичком нивоу – у оквиру полипропозиционалних реченичних структура (в. Полянски 2001, гдје је аутор представио основне критеријуме за диференцијацију наведених категорија – таксиса, релативног времена и евиденцијалности).

услѣд чега дате реченице заузимају засебно мјесто како у оквиру условљених структура тако и на општем синтаксичко-семантичком плану. Другим ријечима, тај однос, поред горе наведених инваријантних елемената, садржи и основне компоненте којима се одликује категорија евиденцијалности, као и категорија епистемичке модалности.

Наиме, за евиденцијалност и епистемичку модалност, као и за категорију концесивности, важну улогу има упућивање – било експлицитно, било имплицитно – на извор и истинитост информације коју адресант саопштава о догађају, при чему тај извор могу да буду како властита запажања и стечено искуство адресанта (директна евиденцијалност) тако и друга лица, или пак логичко закључивање на основу властитих сновиђења и претпоставки (индиректна евиденцијалност) (Козинцева 1994: 92 и д.; 2000; в. такође: ЯКОБСОН 1972: 101; Подлесская 1995; Полянский 2001; ХААГ 2004; ШАКИРОВА 2005; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 643–646).²³ Тако, на примјер, у концесивним реченицама-исказима

Иван је завршио посао, ИАКО НИЈЕ ИМАО најбоље услове за то / Иван ће завршити посао, ИАКО НЕЋЕ ИМАТИ најбоље услове за то,

гдје адресант, саопштавајући основну, примарну информацију о догађају, релевантну за адресата ('Иван је завршио / ће завршити посао'), саопштава и секундарну информацију ('Иван није имао / неће имати најбоље услове да заврши посао'), којом износи свој експлицитни („конверзивно-асиметрични“), односно имплицитни („епистемичко-субјективни“)²⁴ став формиран на темељу претходног („евиденцијалног“) (са)знања, односно логичког закључивања (претпоставке), због чега се аподоза (главна реченица) и може посматрати као пропозиција исказа, а протаза (клауза) – као њен модални оквир.

²³ У лингвистичким истраживањима за „указивање на извор информације која се износи у пропозицији“ могу се срести и друга термилошка рјешења, као, на примјер, *ауторизација* (в., поред осталог, ЗОЛотова 1973: 263–278; ШМЕЛЕВА 1988: 35–37; ВСЕВОЛОДОВА 2000: 221–223, 300–314) или *имперцейтивност* (за информацију „из друге руке“; в., нпр.: ПОПОВИЋ 2000: 146–151; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 645–647).

²⁴ Напоменимо успут да се за концесивне, као и за остале реченице са условљеном структуром, релативно често и врло слободно везују уводне модалне ријечи, нарочито с различитим персуазивним значењима, чиме се на експлицитан начин постиже већи или мањи степен епистемичке, односно субјективне модалности. Уп.: *Иван је завршио посао, иако можда (вјероватно, по свему судећи, очигледно, сигурно) није имао најбоље услове за то.*

Такви односи у синтаксичко-семантичкој структури концесивних реченица-исказа посебно долазе до изражаја у случајевима када је вршилац радње (субјекат) истовремено и адресант. Уп. исказе:

(а) *ИАКО* НЕЋУ ИМАТИ УСЛОВЕ ДА ЗАВРИШИМ *ЊОСАО*, ЈА ЋУ ГА (*ИИ*АК) ЗАВРИШИТИИ (адресант заиста зна да неће имати услове) и

(б) *ЧАК АКО* И НЕ БУДЕМ ИМАО УСЛОВЕ ДА ЗАВРИШИМ *ЊОСАО*, ЈА ЋУ ГА (*ИИ*АК) ЗАВРИШИТИИ (адресант не зна да ли ће имати услове),

гдје се епистемички статус концесивних исказа заснива не толико на логичкој истинитости њихових саставних компоненти колико на степену адресантовог (прагматичког) познавања/непознавања ситуације²⁵ (више о „епистемичкој“ интерпретацији концесивних и других импликативних конструкција в. у Подлескаја 1995). Одређивање епистемичког статуса исказа представља уједно и релевантан критеријум (основу) за њихову типолошку диференцијацију. Тако, на примјер, исказом (а), гдје адресант познаје ситуацију, реализују се реални концесивни синтаксичко-семантички односи, а исказом (б), гдје адресант не познаје ситуацију, реализују се хипотетички кондиционално-концесивни, односно евентуално-концесивни односи.

Различити приступи категорији концесивности и концесивним реченицама посљедњих неколико десетљећа условили су и разноврсност типолошких анализа наведених реченица. Другим ријечима, у синтаксичким истраживањима, посебно у русистици, поред уобичајене, класичне класификације датих реченица, у чијој основи је семантика везника и везничких скупова којима се концесивна клауза уводи, могу се срести и друге, прије свега, семантичке класификације.

Тако, рецимо, Валентина Ј. Апријан (1999), која такође полази од везничке семантике, разликује сљедећа значења (класе и поткласе) концесивних реченица:

²⁵ Уп. сљедећи контекст, гдје адресант (ауторски приповједач), захваљујући познавању ситуације (која се може окарактерисати као ‘прилике у којима је дошло до значајне историјске изјаве јунака наративног текста’) на основу сопственог (доживљеног, стеченог) искуства, експлицира (појашњавајући додатном, „уметнутом“ узрочном клаузом) разлог/повод за реализацију садржаја у главној реченици, упркос лимитативној ситуацији у зависној (концесивној) клаузи: [Исус им одговори: Не изабрах ли ја вас дванаестиорицу? И један од вас је ђаво.] А говораше за Јуду Симонова Искариота, *ЈЕР он намјераваше да га изда, ИАКО бјеше један од Дванаестиорице* (*Нови завети* 2003: Јев. Јн. 6, 70–71).

- (а) ‘изневјерено очекивање’ (*БЕЗ ОБЗИРА на лоше вријеме, ми смо пошли у шетњу; Настојаћу да помогнем, ИАКО не могу да гаранџујем љозитиван исход; УПРКОС свим очекивањима, он није дошао; КАКО ГОД ОКРЕ- НЕШ / ОКРЕНИ ОБРНИ, одговор се дати мора и сл.*);
- (б) ‘уступак с неслагањем’ (Он неће доћи, а *АКО И <ЧАК АКО И> дође, ништа неће учинити*);
- (в) ‘неслагање под изговором слагања’ (Ништа не обећавам, *АЛИ ДА ЂУ ПОКУШАТИ – ПОКУШАЂУ*);
- (г) ‘компензација’ и ‘ограда’ (*ИАКО се љри љаду јако љовредио, то ће уско- ро зарастати; Он уопште није послован човјек, АЛИ је ЗАТО љошћен; Кућа је у потпуности изграђена, САМО ШТО сџруја још није уведена*);
- (д) ‘граница’ (Ја ћу остварити свој сан, *ља МАКАР чџџав свијеџ био љро- џџив мене*);
- (е) ‘уступак упркос жељи’ (Ако га већ не волиш, *могла би БАРЕМ да га љошћујеш; Па ДОБРО, нека дође; – Да ли је Иван дошао? – Дошао је Иван, АЛИ САМО он и нико више*);
- (ж) ‘услов под којим је адресант спреман на уступак’ (И што се она ту шепури – *да се има БАРЕМ шџа видјеџи!*).

С друге стране, наилазимо и на, како се на први поглед чини, једноставније формално-семантичке класификације, као, на примјер, код Виктора С. Храковског (1999; 2000), који узима у обзир не само семантику везничких ријечи већ и њихову синтаксичко-семантичку спојивост са одређеним лексичко-семантичким групама глагола, као и карактер протицања радње у главној, односно зависној реченици. Овај лингвист концесивне реченице-конструкције раздваја на двије велике групе – *џџераџивне* и *неџџераџивне*, у оквиру којих се наводе и – с обзиром на карактер везничких ријечи – подробно анализирају различити модели датих реченица. Овдје ћемо навести, тек као илустрацију, свега неколико примјера, који се могу сврстати у те двије основне групе (модела).

Навешћемо најприје примјере *неџџераџивних* конструкција (за ову прилику конструисаних, односно овјерених):

- (а) *ИАКО је Иван* веома дуго/упорно наговарао/молио (НСВ) *Ану да осџане на вечери*, она (ИПАК) није одлучила да остане (СВ).

За реченице овога типа карактеристична је употреба глаголских и других предикатских ријечи са обиљежјем „градуелности“ (интензитета, степена, количине) у зависној клаузи, због чега је могућа и „прикључна“ употреба прилога управо са том семантиком. Поред тога, такве реченице могу да се употребљавају у различитим парадигматским (видско-временским) варијантама, нпр.:

(а-1) *ИАКО Иван* ВЕОМА ДУГО/УПОРНО *наговара/моли* (НСВ) *Ану да остане на вечери*, она (ИПАК) не одлучује ('не може да одлучи') да остане (НСВ).

Примјери *ийерайивних* конструкција:

(б) *ИАКО Иван* ЧЕСТО *навраћа* (НСВ) *код Ане, она га УВИЈЕК срдечно дочекује* (НСВ);

(б-1) *ИАКО Иван* ЧЕСТО *навраћа* (НСВ) *код Ане, она га НИКАД срдечно не дочекује* (НСВ).

Реченице-конструкције овога типа, за разлику од неитеративних реченица-конструкција, не одликују се високом фреквентношћу (ХРАКОВСКИЙ 1999; 2000). Поред тога, у главном дијелу реченице могућа је реализација дијаметрално супротне ситуације-последнице, што представља својеврсно одступање од постојеће нормe, због чега се таква ситуација-последница може, као што смо већ рекли, назвати и „конверзивном“, односно „обрнутом“ и „неочекиваном“.

Премда се у синтаксичким испитивањима могу срести различите дефиниције концесивних реченица, оне се, ипак, могу свести на свега двије групе (в., поред осталог, ЧЕРНИКОВА 2004):

(1) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између услова и радње као последнице, при чему услов који би требало да спречи (из)вршење радње, ипак не представља (праву) препреку или сметњу за њену реализацију;

(2) концесивне реченице изражавају логичку протурјечност између узрока и последнице, при чему концесивност ваља схватити као нереализовану последницу коју би требало да изазове дати узрок.

Ако се пак услов поистовети са узроком, за што постоји добар разлог јер су они обједињени, условно речено, наткатегоријалним каузалним (општим узрочним) односима, онда се за концесивне реченице може рећи да оне у свом зависном дијелу садрже основу (услов/узрок) за реализацију одређене последнице, а у главном дијелу – резултат супротан тој очекиваној логичкој последници, чиме се, на неки начин, крше правила организације уобичајених синтаксичких повезивања. На тај начин овим – „конверзивно“ структурираним – реченицама реализују се не само односи заједнички осталим зависносложеним реченицама каузално условљене структуре (узрочним, последичним, условним и циљним) већ и однос адверзативности карактеристичан за супротне (адверзативне) независносложене реченице (уп.: ЧЕРНИКОВА 2004; ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005: 826 и д.; ПТИЧЕНКО 2009).²⁶ Управо овом аспекту конверзивности, односно

²⁶ Додајмо узгред да реализација конверзивних односа није ограничена одређеним типом синтаксичких структура, већ да је она (као универзална појава)

противурјечности и асиметричности као предуслову за реализацију укупне категоријалне семантике концесивних реченица-исказа посветили смо више пажње у нашем излагању.

2.6. СИНКРЕТИЧКЕ ВАРИЈАНТЕ УСЛОВЉЕНИХ РЕЧЕНИЦА. У уводном дијелу рада напоменули смо да зависносложене реченице захваљујући међусобној повезаности (односом субординације) двију предикативних ситуација могу не само да створе оптималне услове за изражавање и диференцијацију каузално детерминисаних односа у ужем смислу (узрочних, посљедичних, циљних, погодбених, допусних) већ и да реализују читав низ њихових синкретичких (узрочно-посљедичних, узрочно-погодбених, узрочно-допусних, узрочно-циљних, погодбено-допусних, погодбено-посљедичних, временско-узрочних, временско-условних и сл.) варијанти (в., нпр. Войводић 2010д; уп. такође: КОВАЏЕВИЋ 1988а: 194–226; КУБУРИЋ-МАЦУРА 2010). Овдје ћемо као илустрацију тог синкретичког начина изражавања условљености навести само неколико примјера (са краћим пропратним коментарима):

2.6.1. *Кад сване дан, здравом и чистом човеку бива нешто лакше* (зависносложена реченица са временско-узрочним значењем) (И. Андрић) (= ‘зато што сване дан’);

2.6.2. *Слушај, сивар је круйна (царско је у њишању!) и има да се реши одмах, ЈЕР ће високи чиновници, невини људи, њогубити главе* ЗБОГ ВАС (И. Андрић) (узрочно-посљедична реченица са имплицитним погодбеним подзначањем);

2.6.3. *ЗБОГ СВЕГА ТОГА Авлија брзо а неосејно савије човека и њојчини га себи, ТАКО ДА ситане да се губи* (И. Андрић) (главна реченица са узрочно-посљедичним значењем, а зависна са посљедичним);

2.6.4. *И ја, видевши да губим углед и муштерију, и да ћу и главу изгубити АКО ТАКО ДАЈЕ ПОЂЕ, расиродам њојајно и будзашто оно робе и злати ња кренем ојет у свей* (И. Андрић) (узрочна реченица са пропратним погодбеним значењем);

2.6.5. *А КАД СЕ ДЕСИ ДА СЕ НЕБО НАОБЛАЧИ И СТАНЕ ДА ДУВА МЛАК И НЕЗДРАВ ЈУЖНИ ВЕТАР, КОЈИ ДОНОСИ ЗАДАХ МОРСКЕ ТРУЛЕЖИ, ГРАДСКЕ НЕЧИСТОЂЕ И СМРАДА ИЗ НЕВИДЉИВИХ ПРИСТАНИШТА, онда живој у ћелијама и на двошито њосијаје заистиа нејодношљив* (И. Андрић) (временске реченице са узрочним значењем);

2.6.6. *Али КАД СТЕ ви сами њред властима изјавили да није ништа крив, мораће да оситане овде* (И. Андрић) (временско-погодбено-узрочне реченице);

широко заступљена у различитим сегментима језичке употребе; уп., поред осталог, сагледавање конверзије кроз нешто другачију призму модалних (лексичко-семантичких, синтаксичко-семантичких и комуникативних) односа у: ПИПЕР 1984; ПИПЕР 1997: 147–156; Тошовић 1998: 78; Тошовић 2001: 349–350; Алановић 2008.

2.6.7. *Кући њрње и да ње моје очи више не виде, ЈЕР ЋУ НАРЕДИТИ ДА ТЕ ПРЕБИЈУ КАО МАЧКУ* (И. Андрић); *Признај, и сјаси главу, ЈЕР ВИДЕЋЕШ ДА ЋЕШ КРЕПАТИ НА МУКАМА* (И. Андрић) (говорни чинови претње, гдје су главне реченице независносложене са експлицитним – финалним, али и имплицитним – погодбеним значењем у односу на зависне, па се зависне реченице могу посматрати као посљедичне, односно као погодбено-посљедичне: ‘ако не урадиш овако, учинићу ти нешто лоше / де-сиће ти се нешто лоше’).

2.6.8. *КАДА ЈЕ ЊАС ЛИЗНУО ЊО ЛИЦУ, ЊРИНЦЕЗА ЗОЕ ЊОЧЕ ДА РИДА, ТАКО ДА СЕ НЕКОЛИКО ГЛЕДАЛАЦА ОКРЕНУ СА ЧУЋЕЊЕМ* (М. Капор) (временска реченица са пропратним посљедичним значењем).

Треба такође додати да се за реченице с датом, условљеном структуром могу често да везују уводне (модално-аксиолошке) ријечи, које доприносе изражавању субјективне модалности (подробније о употреби модалних ријечи с персуазивним значењима у узрочним реченицама в., нпр.: Ляпон 1980: 580; Онипенко 1985; Байдук 1995; Алановић 2014: 98–104). Такво повезивање могуће је, прије свега, због семантичке природе везничких ријечи-детерминатора, који врло често могу да имају модална обиљежја аксиолошке (позитивне или негативне) оцјене, што посебно долази до изражаја у „прототипским“ структурама синтаксичке условљености – у узрочним, односно условним реченицама, нпр.:

(1) (ПОЗИТИВНА ОЦЈЕНА): *Али ЗАХВАЉУЈУЋИ његовим ИЗВАНРЕДНИМ ПОТЕЗИМА, они су добили меч;* (2) (НЕГАТИВНА ОЦЈЕНА): *Називао нас је „скаутима“ ЗБОГ ТОГА ШТО ЈЕ У Бихаћу њих година ѡсѡјојало* ВРЛО БРОЈНО ДРУШЊВО СКАУЋА (ѡланинара), у које није био учлањен ниједан од нас, *ЈЕР смо о шуми и ѡприроди знали* ДАЛЕКО ВИШЕ НЕГО СКАУЋИ Бихаћа (Б. Ћопић. Магареће године); (3) (ПРИМЈЕРИ СА УВОДНОМ, МОДАЛНОМ РИЈЕЧУ): Треба да живи од ваздуха, од идеја и зрачења будућности, *ЈЕР збиља би ѡо сѡрашно одјекнуло у народу* кад би насиљем покушао да оствари оно што се без насиља не може (М. Лалић); Не би ни требало да свраћам, *ЈЕР ѡо су* СТВАРНО НАШИ (М. Лалић); Скоро да ту има нечег расног, *ЈЕР Нико је* МОЖДА од сѡаре расе (М. Лалић); Није видио, ВЈЕРОВАТНО, *ЈЕР загледао се у нешѡо дубоко и несхваѡљиво,* МОЖДА у хаѡѡичну будућности догађаја шѡо као ѡшласи на нас иду (М. Лалић). – Дедер, молим те, звекни ми једну врућу, *ЈЕР* НИКАКО ДАНАС НЕ ЗНАМ САЊАМ ЛИ ИЛИ САМ БУДАН (Б. Ћопић. Магареће године); уп. такође сличну модалну оцјену у погодбеној реченици: *АКО ЈЕ ЖИВ,* ВЕРОВАТНО су га пренели у Тимархану (И. Андрић).

Поред наведених модалних односа, за овај тип реченица карактеристични су, на што смо већ скренули пажњу, и таксисни односи сукцесивности (антериорности/постериорности) предиката главне

реченице и клаузе, што је, у суштини, инхерентно њиховој организационој, условљеној структури.²⁷

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА. Каузални односи представљају не само сукцесивне, увијек хронотопски усмјерене и међусобно повезане, минималне семантичке биситуативне структуре са условљеном хипотаксом већ и често веома усложњене, разгранате структуре, јер догађај-узрок (P) у виду ланчане реакције ствара догађај-посљедицу (Q), који, са своје стране – усљед настале промјене – постаје узрок (P') наредне посљедице (Q'), при чему један узрок може да изазове неколико посљедица, а неколико узрока – једну посљедицу. На тај начин, ствара се генеративна структура, која се састоји од јаке, нераскидиве међусобне везе ланаца и грана, помоћу којих се образује својеврсна мрежа узрока и посљедица са обиљежјима облигаторности и асиметричности. Као кратку илустрацију наведимо сљедећи примјер – два узрока (P₁, P₂) и једна посљедица – (Q):

Кад их човек њако гледа и слуша, све се у њему и нехотице окреће од живота ка смрти, од оних који броје и присвајају ка оном који је све изгубио и коме више ништа и не треба, ЈЕР ни њега нема (Андрић),

гдје се реализује временско-погодбено-узрочна зависносложена реченица – ‘КАД/АКО/ЗБОГ ТОГА ШТО ИХ ЧОВЕК ГЛЕДА И СЛУША (P₁), све се у њему и нехотице окреће од живота ка смрти (Q)’, као и узрочно-посљедична независносложена реченица са хипотаксичким елементима односне реченице и узрочна зависносложена реченица – ‘окреће се (...) ка оном који је све изгубио < P' > и (= ‘усљед чега’) коме више ништа и не треба < Q' > (P' + Q' = Q), јер ни њега нема’ (P₂).

²⁷ Више о томе в., поред осталог, Бондарко 1985, Кравар 1985, VOJVODIĆ 1988–1989, Козинцева 1991; 1995; Евтюхин 1996.; Храковский 1996а, а прије свега Бондарко 1987: 234–319, гдје је група аутора (А. В. Бондарко, С. М. Пољански, Т. Г. Акимова, Н. А. Козинцева, В. П. Недјалков и Т. А. Отаина) дала подробен опис таксиса као функционално-семантичке категорије; в. такође, Вољовидић 2007в, гдје је дат и шири преглед литературе о овом питању. Датим истраживањима комплементарна су и поједина когнитивнолингвистичка проучавања у области хипотаксе; уп., поред осталог, PAVLOVIĆ 2012, гдје се (*на мајеријалу старословенског језика – Брижинских сјоменика*) организација клауза у сложеним реченицама посматра из перспективе иконичког принципа секвентивности, тј. секвентивног реда (који се реализује било као *принцип хронолошке секвенцијалности*, било као *принцип хијерархијске секвенцијалности*), према коме је конфигурација (позиционираност) елемената у хипотаксичким структурама условљена ванјезичким редослиједом њихових денотата.

Анализирани импликативни односи представљају, заправо, семантичке инваријанте условљених зависносложених реченица, чију структуру, грађење и функционисање одређује узајамна повезаност граматике и лексике, базиране на *ојшйекаузалној адвербијалној семантици*. Другим ријечима, синтаксичка веза између клаузе и главне реченице, која је заснована на међусобном односу субординације између двије предикативне ситуације, реализује се помоћу тзв. *семантичких* везника, и они у овом случају, нагласимо још једном, једини имају организациону улогу, на основу које се одређује и детерминативно (адвербијално) значење читаве реченице.

3.1. Приводећи крају разматрање проблемски назначених аспеката категорије условљености и њених синтаксичких средстава изражавања, можемо додати да се одређене врсте текстова (дискурса) одликују управо каузално-импликативном структуром излагања. Збран и вјероватно најпознатији примјер таквог текста представља *Нови завјей* (2003), у којем већ на основу површног увида можемо да запазимо необично честу употребу зависносложених реченица са условљеном структуром. Шири анализа текста, укључујући и статистичку обраду датих реченица, то запажање и документовано потврђује (Волводић 2011а).

Као илустрацију типичних и широко заступљених каузално-импликативних хипотаксичких односа у *Новом завјейу* можемо навести везани текст општепознате поуке, односно заповијести о блаженствима:

Блажени сиромашни духом, *ЈЕР је њихово Царсйво небеско;*

Блажени који плачу, *ЈЕР ће се ушйешишйи;*

Блажени кротки, *ЈЕР ће наслиједишйи земљу;*

Блажени гладни и жедни правде, *ЈЕР ће се насийшйишйи;*

Блажени милостиви, *ЈЕР ће бишйи йомиловани;*

Блажени чисти срцем, *ЈЕР ће Бога видјешйи;*

Блажени миротворци, *ЈЕР ће се синови Божији назвашйи;*

Блажени прогнани правде ради, *ЈЕР је њихово Царсйво небеско;*

Блажени сте када вас срамоте и прогоне и лажући говоре против вас свакојаке рђаве ријечи, због мене. Радујте се и веселите се, *ЈЕР је велика йлашйа ваша на небесима, ЈЕР су шйако йрогонили и йророке йрије вас* (*Нови завјей* 2003: Мт. 5, 3–12).

Овом приликом ћемо се кратко аналитички осврнути²⁸ само на прву заповијест, односно реченицу:

²⁸ Шири преглед анализе са могућим логичким интерпретацијама (поступцима) и закључцима представљен је у Волводић 2011а.

Блажени сиромашни духом, *ЈЕР је њихово Царство небеско*.

Дата реченица се на први поглед (формално) састоји од два дијела – главне (*Блажени сиромашни духом*) и зависне (узрочне) реченице (*јер је њихово Царство небеско*). Међутим, пажљивим сагледавањем, као и на основу општеприхваћеног тумачења, доћи ћемо до закључка да је ова реченица (семантички) „тродјелна“, односно да садржи једну главну и двије зависне реченице, што се може представити каузално-импликативном „формулом“ $P_1 \Leftrightarrow Q_1 (P_2) \Rightarrow Q_2$ и примјеном логичких принципа интерпретације парафразирати уз извођење коначног закључка (конклузије) на сљедећи начин:

‘ако будете сиромашни духом (P_1), задобићете Царство небеско (Q_1)’
 ‘ако задобијете Царство небеско ($Q_1 = P_2$), онда ћете бити блажени’ (Q_2)’
 ‘ако будете сиромашни духом (P_1), онда ћете бити блажени (Q_2)’,

односно:

‘ако не будете сиромашни духом ($не-P_1$), нећете задобити Царство небеско ($не-Q_1$)’
 ‘ако не задобијете Царство небеско ($не-Q_1 = не-P_2$), онда нећете бити блажени’ ($не-Q_2$)’
 ‘ако не будете сиромашни духом ($не-P_1$), онда нећете бити блажени ($не-Q_2$)’.

Према томе, анализирана реченица садржи три (предикативне) компоненте:

- (1) *Блажени* (Q),
- (2) *сиромашни духом* (P_1),
- (3) *јер је њихово Царство небеско* (P_2).

На сличан начин може се представити интерпретација и осталих „заповијести“ (из препоруке, односно поуке) о блаженствима.

Поред наведеног, додајмо да и лингвостатистички подаци указују на каузално-импликативни карактер хипотаксе *Новог завјешта* (Вољводић 2011а: 542–544). Наиме, статистичка обрада показала је да је више од 1/3 укупног текста написано управо каузално детерминисаним (условљеним) реченицама²⁹, као и да су међу њима нај-

²⁹ Поред условљених фреквентне су и временске реченице (588 примјера), што је очекивано, јер је текст *Новог завјешта* проткан наративним исказима (причама, поукама и сл.), за које је карактеристична употреба временски оријентисане адвербијалне семантике. Међу временским реченицама најфреквентније су (у савременом преводу *Новог завјешта* 2003) реченице са везником *кад* (290), затим

бројније узрочне³⁰ (око 780 примјера у *Новом завјету* 2003 /синодална верзија/, што чини преко 46% укупне употребе, односно око 660 примјера у *Новом завјету* 1847 /Вуков превод/ или готово 42% укупне употребе), а посебно оне са везником *јер* (547 у *Новом завјету* 2003, односно 550 у *Новом завјету* 1847). Такође и намјерне реченице (637, односно 602), које су најбројније са везником *да* (550, односно 500), као и погодбене (227, односно 295) са најчешћим везником *ако* (190, односно 199) врло су фреквентне, док се посљедичне – искључиво са везником *иако да* (18, односно 15) и допусне (свега 11 – са подједнаком употребом везника *иако* /4/ и *ако* и /4/, односно 8 примјера – претежно са везником *ако* и /5/) веома ријетко користе.

Додајмо да сличну (процентуалну) заступљеност каузално условљених реченица, односно везника срећемо и у руском (синодалном) преводу Новог завјета (*Новый завет* 2004): узрочне реченице (585 примјера, што чини преко 42% укупне употребе) – у којима је најфреквентнији везник *ибо* (371); намјерне (483) – са најфреквентнијим везником *чтобы* (269); погодбене – искључиво са везником *если* (263); посљедичне – искључиво са везником *так что* (37); допусне (16) – претежно са везником *хотя* (14).

Уз овај кратки, статистички преглед каузално-импликативне хипотаксе у *Новом завјету* напоменућемо само да су у Вуковом преводу асиндетске хипотаксичке (јукстапониране) реченице са условљеним значењем донекле фреквентније него у синодалном (савременом) преводу, на што (на посредан начин) упућује и мањи број представљених синдетских, зависносложених условљених реченица (везника) у том (Вуковом) преводу. Такође и у преводу на руски језик, који се, за разлику од српског, посебно одликује широком употребом асиндетских реченица са каузално-импликативним значењем, уочљива је мања употреба зависносложених реченица са условљеном структуром. Као кратку илустрацију наведимо сљедећу узрочну реченицу у три превода, гдје је у српском синодалном

слиједе: *када* (као варијанта претходног везника) – 175, *док* – 103, *пошто* – 12, *чим* – 5 и *кад год* – 3.

³⁰ Узрочним зависносложеним реченицама додали смо и просте реченице (69 примјера) са предлозима *због* и *ради* (јер је њихова дубинска структура, као и структура узрочних зависносложених реченица, по својој суштини асиметрично-биситуативна) да бисмо поткрепили необичну заступљеност каузално-импликативних хипотаксичких односа, који представљају основу синтаксичке структуре *Новог завјета*.

преводу употребљена (уз зависносложену намјерну реченицу у функцији главне) клауза са узрочним везником *јер*, а у Вуковом и руском синодалном преводу – асиндетска реченица са истим (узрочним) значењем:

А сва дјела своја чине да их виде људи; ЈЕР *јроширују амајлије своје и љраве велике скуџе на хаљинама својим* (*Нови завјеџи* 2003; Мт. 23, 5) //
 А сва дјела своја чине да их виде људи; раширују своје амајлије, и граде велике скуте на хаљинама својима (*Нови завјеџи* 1847; Мт. 23, 5) //
 Все же дела свои делают с тем, чтобы видели их люди: расширяют хранилища свои и увеличивают воскрилия одежд своих (*Новый завет* 2004; Мт. 23, 5).

Уочена већа заступљеност асиндетских реченица у старијим преводима (и Вуковог и руског) *Новог завјеџа*, као и развијен систем зависносложених реченичних модела у новијем (синодалном) српском преводу, може да сигнализује, макар и у незнатној мјери, потврду о томе да је развој реченица текао од простијих модела ка сложенијим: прости → асиндетски (јукстапонирани) → синдетски паратаксички → синдетски хипотаксички (уп., поред осталог, Пешковский 2001: 421–422; уп. такође: Грицкат 1975: 212–224; Белић 1998: 287–290; Грковић 2013: 42–50).

На основу проведене анализе можемо закључити да се реченице са генеративно условљеном структуром у наведеним текстовима не користе случајно, што, другим ријечима, значи да оријентација на дати тип хипотаксе има посебан, могло би се чак рећи, прагматичан циљ. Ова претпоставка нарочито добија на значају, ако се зна да споменуте полипредикативне – каузалне, консекутивне, финалне, кондиционалне и концесивне – конструкције, чије су (по правилу, биситуативно-асиметричне) компоненте међусобно повезане логичким односом импликативности, имају широку употребу у областима квартарне људске дјелатности, као што су наука и филозофија, гдје – посебно када је ријеч о теоријском аспекту – долазе до изражаја логички и онтолошки доказни поступци, у првом реду дедуктивно-индуктивни поступци закључивања и експликације, што доприноси убједљивости у вјеродостојност, односно истинитост укупне поруке.

3.2. На самом крају, осврнућемо се врло кратко на класификацију размотрених реченица у српским граматикама. Условљене зависносложене реченице се у србистици (за разлику, на примјер, од русистике или бохемистике), по правилу, не издвајају као посебан реченични комплекс са општом каузалном, генеративном семантиком (уп., поред осталог: ВЕЉИЋОЎА-КРЉИЖКОВА 1979; Ляпон 1980: 562–

602; Белошапкова 1989: 754; Евтюхин 1996; 1997; Ширяев 1991: 172–178 и др.). Ако се у појединим српским (српскохрватским) граматицама овај тип реченица и издваја у неке групе или моделе, онда се то чини тако да се оне класификују прије свега с обзиром на њихову синтаксичку функцију, која корелира са функцијом дијелова (чланова) просте реченице, па, у складу с тиме, обично се говори о субјекатским, предикатским, атрибутским, објекатским и адвербијалним зависносложеним реченицама. Управо се у овој посљедњој групи (у адвербијалним реченицама, које обухватају и временске, мјесне /просторне/, начинске /начинско-поредбене/ и поредебене реченице) у тим граматицама могу понекад наћи и све врсте условљених реченица, али не и као посебна, издвојена подгрупа која се одликује специфичним адвербијалним, каузално детерминисаним односима. Другим ријечима, при класификацији се уопште не узима у обзир критеријум каузалне (условљене) структурисаности датих реченица, већ као критеријум служи само ужа семантика везничких ријечи сваке од тих реченица (уп.: ВРАБЕС, ПРАСТЕ і др. 1965: 203–213; СТЕВАНОВИЋ 1979: 845–915; КАТИЋИЋ 1986: 172–380; МРАЗОВИЋ, ВУКАДИНОВИЋ 1990: 449–560; БАРИЋ, ЛОНЧАРИЋ і др. 1997: 467–525; СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 2000: 300–333; СИМИЋ, ЈОВАНОВИЋ 2002: 824–1373; СИЛИЋ, ПРАНЈКОВИЋ 2005: 329–357; КЛАЈН 2006: 258–272).

Додајмо да и савремена, прије свега функционално-граматичка истраживања показују да је управо наведеним реченицама заједничко обиљежје – ‘условљеност’, која се може дефинисати као „семантичко помјерање“ (рус. *семантический сдвиг*) у односу на неку (условну) тачку „мировања“ или „равнотеже“ (Евтюхин 1996: 145). Све то указује на потребу да се изврши додатна диференцијација адвербијалних реченица, а у оквиру њих – посебно група реченица са каузално-условљеном структуром, на коју смо у датом раду покушали да, макар и у општим цртама, скренемо пажњу.

Цитирана литература

- АКИМОВА, Т. Г., КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Аспектуально-таксисные ситуации.“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис.* Ленинград: Наука, 1987: 257–294.
- АЛАНОВИЋ, МИЛИВОЈ. „Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVIII/1–2 (2005): 151–232.

- АЛАНОВИЋ, Миљивој. „Синтаксички и комуникативни аспекти конверзије.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* књ. LI/1–2 (2008): 87–98.
- АЛАНОВИЋ, Миљивој. *Каузативност – манијулативност: од концепција ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.
- АЛАНОВИЋ, Миљивој. „Видови лексичке регулације међуреченичне каузалне корелације.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXX (2014): 91–109.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. „Структурно-семантичке особености конструкциј с детерминантама уступки.“ *Вестник Университета Росијској академији образовања* № 4 (2008): 29–32.
- АЛЕКСАНОВА, С. А. *Обстоятельственные детерминанты в системе членов предложения*. Славјанск-на-Кубани: Славјанскиј-на-Кубани државни педагошки институт, 2009.
- АНТОНИЋ, Ивана. „Синтакса и семантика падежа.“ *Синтакса савременог српског језика: Простор реченица*. Београд – Нови Сад, 2005: 119–300 [в. ПИПЕР, АНТОНИЋ и др. 2005].
- АНТОНИЋ, Ивана. „Неке модификације временског односа у реченици с темпоралном клаузом.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIX (2013): 335–345.
- АПРЕСЈАН, В. ЈУ. „Уступительность как системообразующий смысл.“ *Вопросы языкознания* № 2 (2006): 85–110.
- АПРЕСЈАН, ЈУ. Д. *Избранные труды* т. II: *Интегралное описание языка и системная лексикография*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.
- АРУТЈОНОВА, Н. Д. *Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы*. Москва: Наука, 1976.
- АРУТЈОНОВА, Н. Д. и Е. В. Падучева. „Истоки, проблемы и категории прагматики.“ Е. В. Падучева (общ. ред.). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVI: *Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985: 3–43.
- БАЙДУК, Л. М. „Аксиологичке оценке в причинно-следственных конструкциях современного русского языка.“ *Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова / Тезисы докладов*. Москва: МГУ, 1995: 179–180.
- БАКУЛЕВ, А. В. „Функционально-семантическое поле каузальности в русском языке.“ *Известия Росијског државног педагошког университета им. А. И. Герцена* № 114 (2009): 186–191.
- БЕЛИЋ, Александар. „О синтаксичком индикативу и ‘релативу’.“ *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski* vol. II (1928). Cracoviae: Apud Bibliopolas Geberthner & Wolff: 47–55.

- БЕЛИЋ, Александар. *Избрана дела*. – Т. I: *Ојшѣа лингвистѣка: О језичкој ѣрироди и језичком развѣѣку*. – Књ. I и II. Београд: Завод за уѣбнике и наставна средства, 1998.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. *Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории)*. Москва: Просвещение, 1967.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. *Современный русский язык: Синтаксис*. Москва: Высшая школа, 1977.
- БЕЛОШАПКОВА, В. А. (ред.). *Современный русский язык*. – 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989.
- БОГДАНОВА, Н. М. „Способы выражения причинной обусловленности в художественном тексте типа «рассуждение» на русском и английском языках.“ *Филологические науки. Вопросы теории и практики* (Тамбов) № 12 (42), ч. 3 (2014): 32–34 <<http://gramota.net/materials/2/2014/12-3/7.html>> 31.05.2015.
- БОНДАРКО, А. В. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984.
- БОНДАРКО, А. В. „О таксисе (на материале русского языка).“ *Zeitschrift für Slawistik* Bd. XXX, Hf. 5 (1985): 3–16.
- БОНДАРКО, А. В. (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука, 1987.
- ВАЛГИНА, Н. С. и Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. *Современный русский язык: учеб. для филол. спец. вузов*. – 5-е изд., перераб. Москва: Высшая школа, 1987.
- ВАСИЋ, Вера. „Синтаксичка кореференцијалност.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIV (1998): 79–86.
- ВАСИЋ, Вера. „Хијерархизација предиката и типологија субординираних клауза.“ *Научни састѣанак славистѣа у Вукове дане* књ. 31/1 (2003): 29–34.
- ВАСИЋ, Вера. „Критерији организовања сложене реченице.“ *Научни састѣанак славистѣа у Вукове дане* књ. 33/1 (2004): 47–54.
- ВАСИЋ, Вера. „Грамматика у дискурсу: каузална клауза као аподоза.“ Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка ѣроучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008: 193–200.
- ВЕНДЛЕР, З. „Причинные отношения.“ – Перевод с англ. Я. Я. Перцовой. В. В. Петров (общ. ред). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVIII: *Логический анализ естественного языка*. Москва: Прогресс, 1986: 264–276.
- ВОЙВОДИЧ, Дойчил. „О темпоральном характере пропозиции перформативных высказываний.“ Г. А. Золотова (общ. ред). *Вопросы русского языкознания* вып. XII: *Традиции и тенденции в современной грамматической науке*. Москва: МГУ, 2005: 100–109.

- Войводић, Д. П. „Некоторые замечания о типологической дифференциации условных предложений в славянских языках.“ *Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов / Материалы Второй Междунар. науч. конф.* (Волгоград, 24–26 апр. 2007 г.): в 2 т. Т.1. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007а: 109–115.
- Войводић, Д. П. „Об одной разновидности условных предложений (гипотаксис презенса СВ и его аналогов).“ *Русский язык: исторические судьбы и современность / III Международный конгресс исследователей русского языка* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20–23 марта 2007 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. Москва: МАКС Пресс, 2007б: 193–194.
- Вољводић, Дојчил. „О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама.“ *Славистиџка* књ. XI (2007в): 206–222.
- Вољводић, Дојчил. „Корелативна радња у сложеним реченицама (на примјерима употребе футура у српском и другим словенским језицима).“ *Славистиџка* књ. XII (2008): 358–370.
- Войводић, Д. П. „О каузальных отношениях в сложных предложениях в сербском и русском языках.“ *Славянские языки и культуры в современном мире / Международный научный симпозиум* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 24–26 марта 2009 г.): Труды и материалы / Составители О. В. Дедова, Л. М. Захаров; под общим руководством М. Л. Ремневой. Москва: МАКС Пресс, 2009а: 58–59.
- Вољводић, Дојчил. „О зависносложеним реченицама са условљеном структуром (опште карактеристике, статус и класификација).“ *Славистиџка* књ. XIII (2009б): 121–136.
- Войводић, Д. П. „О принципе ‘обманутого ожидания’ в concessивных предложениях (на материале русского и сербского языков).“ *Русский язык: исторические судьбы и современность / IV Международный конгресс исследователей русского языка* (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 20–23 марта 2010 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнева, А. А. Поликарпов. Москва: МГУ, 2010а: 415–416.
- Вољводић, Дојчил. „О конверзивној асиметрији, имплицитној евиденцијалности и епистемичкој модалности у concessивним реченицама.“ *Зборник Мајшице срјске за славистиџику* књ. 78 (2010б), с. 135–149.
- Войводић, Д. П. „О семантическом инварианте уступительных предложений (на материале русского и сербского языков).“ *Интеграционные процессы в коммуникативном пространстве регионов / Материалы Междунар. науч. конф.; Пленарное заседание* (Волгоград, 12–14 апр. 2010 г.). Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2010в: 70–77.

- Войводић, Д. П. „О генеративних синтаксических структурах и категории обусловленности (на материале русского и сербского языков).“ В. В. Шигуров (отв. ред.). *Русский язык в контексте национальной культуры* / Материалы Междунар. науч. конф. (Саранск, 27–28 мая 2010 г.). Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2010г: 228–232.
- Войводић, Д. П. „О дифференцированных и синкретических отношениях в сложноподчиненных предложениях с обусловленной структурой в славянских языках.“ Е. А. Мирошниченко (отв. ред.). *Опыт международных гуманитарных исследований в российском и европейском образовательном пространстве* / Сборник научных статей. Славянск-на-Кубани: Издательский центр СГПИ, 2010д: 46–51.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О каузално-импликативној оријентацији хипотаксе у новозавјетним текстовима.“ Богољуб Шијаковић (ур.). *Српска теологија данас 2010* књ. 2 / Зборник радова другог годишњег симпозиона (Београд, Православни богословски факултет, 28–29. маја 2010). Београд: Институт за теолошка истраживања ПФФ, 2011а: 537–547.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О категоријалној семантици каузално условљених реченичних структура.“ Срето Танасић (гл. ур.). *Грамајтика и лексика у словенским језицима* / Зборник радова (Међународни научни симпозијум, Нови Сад – Београд, 14–16. септембар 2010). Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011б: 337–348.
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. *Проблемајтика развоја фупура и његове грамајтикализације у словенским језицима (с посебним освртом на ситуацију у српском, руском и њолском)*. – Второ, поправено и допуљнено издание. Русе [България]: Лени-Ан, 2014.
- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Москва: МГУ, 2000.
- ВСЕВОЛОДОВА, М. В. и Т. А. Ященко. *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*. – 2-е изд. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008.
- ВУКОВИЋ, ЈОВАН. „Футур II и еквивалентни глаголски облици по употреби у српскохрватском језику (с освртом на историјски развитак облика и значења).“ *Пишања књижевности и језика* бр. 4–5 (1958): 5–28.
- ГОРТАН-ПРЕМК, ДАРИНКА. „Падежне и предлошко-падежне узрочне конструкције код Вука.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXVI/1–2 (1964): 437–458.
- ГРАЙС, Г. П. „Логика и речевое общение.“ – Перевод с англ. В. В. Туровского. Е. В. Падучева (общ. ред.). *Новое в зарубежной лингвистике* вып. XVI: *Лингвистическая прагматика*. Москва: Прогресс, 1985: 217–237.

- ГРИГОРЬАН, Е. Л. „Каузальные значения и синтаксические структуры.“ *Вопросы языкознания* № 1 (2009): 23–34.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким особинама футура II (футура егзактног).“ *Наши језик* књ. VIII (1956): 89–105.
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Разлика између предлога *због* и *услед*.“ *Наши језик / Нова серија* књ. VIII/7–10 (1957): 236–241.
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд, Народна библиотека СР Србије, 1975.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. „Развој хипотактичког да у старосрпском језику.“ *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* књ. XLVII/1–2 (2004): 185–203.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Историјска лингвистика : когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (= Библиотека Theoria), 2013.
- ГУДКОВ, В. П. *Формы будущего времени в сербскохорватском литературном языке / Автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. филол. наук*. Москва: МГУ, 1964.
- ГУДКОВ, В. П. „Презенс глаголов совершенного вида в значении будущего времени в сербскохорватском (сербском и хорватском) языке.“ *Славистички студии* (На проф. Р. П. Усикова по повод нејзината 70-годишнина) бр. 12 (Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“) (2006): 61–63.
- ГУСМАН ТИРАДО, Р. *Генеративные сложноподчиненные предложения в русском языке / Под ред. А. М. Ломова*. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 1998.
- ГУСМАН ТИРАДО, Р. „Сложноподчиненные предложения, выражающие генеративные отношения.“ *Русский язык за рубежом* № 3 (2001): 58–64.
- ДЕМЬЯНКОВ В. З. „Предикаты и концепция семантической интерпретации.“ *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* т. 39, № 4 (1980): 336–346.
- ДЕМЬЯНКОВ В. З. „Конвенции, правила и стратегии общения (интерпретирующий подход к аргументации).“ *Известия АН СССР. Серия литературы и языка* т. 41, № 4 (1982): 327–337.
- ЕВТЮХИН, В. Б. „Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка.“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996: 138–174.
- ЕВТЮХИН, В. Б. *Категория обусловленности в современном русском языке и вопросы теории синтаксических категорий*. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1997.

- ЗАГНИТКО, А. А. „Русское сложноподчиненное предложение: аспекты семантической классификации.“ Г. А. Золотова (общ. ред). *Вопросы русского языкознания* вып. XII: *Традиции и тенденции в современной грамматической науке*. Москва: МГУ, 2005: 140–144.
- ЗВЕКИЋ-ДУШАНОВИЋ, Душанка. „О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност – негација – концесивност“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. L (2007) (посвећено професору др Мати Пижурици поводом 65-годишњице живота): 271–279.
- ЗОЛотова, Г. А. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука, 1973.
- ЗОЛотова, Г. А. и Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва: Издательство Московского университета, 1998.
- ИВИЋ, Милка. „Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику.“ *Наш језик / Нова серија* књ. V/5–6 (1954): 186–194.
- ИВИЋ, Милка. „Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957–1958): 141–166.
- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*.“ *Зборник за филологију и лингвистику* књ. XIII/1 (1970): 43–54.
- ИВИЧ, М. „О маркированности предиката придаточных предложений по признаку мобильности.“ Е. В. Чешко (отв. ред.). *Исследования по славянскому языкознанию: сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна*. Москва: Наука, 1971: 158–161.
- КАРУ, Катрин. *Уступительные конструкции в эстонском и русском языках / Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis 17* (Дисс. на соиск. науч. степ. докт. филос. по рус. яз.). Тарту: Тартуский университет, 2006 <<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/304/1/karukatrin.pdf>> 10.02.2010.
- КЛАЈН, Иван. *Грамајтика српског језика за сѝранце*. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О узрочном значењу конструкције *у +* локатив.“ *Наш језик* књ. XXXII/1–2 (1997): 26–37.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом.“ *Јужнословенски филолог* књ. XLIV (1988): 45–57.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Из проблематике развоја синтаксичких категорија: финалне конструкције у Доситејеву језику.“ *Научни сасѝанак славистиѝа у Вукове дане* књ. 19/2 (1990): 69–80.

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синџакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета, 1998.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Конкурентност двају футура и перфективног презента у савременом српском језику.“ *Зборник Мајице српске за славистику* књ. 73 (2008): 195–211.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Употреба футура II у простој реченици.“ *Српски језик – сџудије српске и словенске* бр. XIV/1–2 (2009): 65–75.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. *Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями*. Ленинград: Наука, 1991.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа).“ *Вопросы языкознания* № 3 (1994): 92–104.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „Выражение таксисных значений в условных предложениях русского языка.“ *Международная юбилейная сессия, посвященная 100-летию со дня рождения академика Виктора Владимировича Виноградова / Тезисы докладов*. Москва: МГУ, 1995: 178–179.
- КОЗИНЦЕВА, Н. А. „К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации.“ А. В. Бондарко, С. А. Шубик (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 226–240.
- КОР ШАИН, И. „Имплицитные условные отношения в русском языке.“ М. Гиро-Вебер, И. Б. Шатуновский (отв. ред.). *Русский язык: пересекая границы*. Дубна: Международный Университет природы, общества и человека «Дубна», 2001а: 98–108.
- КОР ШАИН, И. „О выборе коррелятива с союзом «если».“ *Русский язык в школе* № 22 (2001б): 86–89.
- КРАВАР, Мирослав. „Модална типологија хипотетичкога периода у хрватско-српском језику.“ *Научни састјанак славистиа у Вукове дане* књ. 14/2 (1985): 11–20.
- КРЮЧКОВ, С. Е. и Л. Ю. Максимов. „Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящейся к одному слову или словосочетанию главной части.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1960): 12–21.
- КРЮЧКОВ, С. Е. и Л. Ю. Максимов. *Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения*. Москва: Просвещение, 1969.
- КУБУРИЋ-МАЦУРА, Мијана. „Синтаксичке концесивне јединице у Андрићевим приповијеткама из грачког опуса.“ Branko Tošović (Hg./ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924) / Grački opus Iva Andrića (1923–1924)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beograd: Beogradska knjiga [= Andrić-Initiative: Ivo Andrić im

- europäischen Kontext, Bd. 3 – Ivo Andrić u evropskom kontekstu, knj. 3], 2010: 361–377.
- ЛАТЫШЕВА, А. Н. „О семантике условных, причинных и уступительных союзов в русском языке.“ *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология* № 5 (1982): 51–59.
- ЛЯПОН, М. В. „Сложноподчиненные предложения расчлененной структуры.“ Шведова, Н. Ю. (гл. ред.). *Русская грамматика*. – Т. II: *Синтаксис*. Москва: Наука (= Институт русского языка АН СССР), 1980: 539–615.
- ЛЯПОН, М. В. *Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений*. Москва: Наука, 1986.
- ЛОМОВ, А. М. и Р. Гусман Тирадо. „Русское сложноподчиненное предложение и проблема его содержательной интерпретации.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1999): 54–65.
- МАКСИМОВ, Л. Ю. „Сложноподчиненное предложение в ряду других синтаксических единиц.“ В. В. Виноградов (ред.). *Мысли о современном русском языке / Сборник статей*. Москва: Просвещение, 1969: 93–104.
- МАКСИМОВ, Л. Ю. *Многомерная классификация сложноподчиненных предложений (на материале современного русского литературного языка) / Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. докт. филол. наук*. Москва: МГПИ им. В. И. Ленина, 1971.
- МАРИЋ, Биљана. „Девербативне/деадјективне конструкције са временским значењем као средство зависног таксиса (у руском језику у поређењу са српским).“ *Славистика* књ. XVI (2012): 151–159.
- МАСЛОВА, А. Ю. *Введение в прагматингвистику*. – Изд. 3-е. Москва: Флинта : Наука, 2010.
- МЕТС, Н. А. (ред.). *Практическая грамматика русского языка для зарубежных преподавателей-русистов*. Москва: Русский язык, 1985.
- МИЛИНКОВИЋ, Љубо. „Изражавање узрочно-последичних односа у научном стилу руског и српског језика.“ *Славистика* књ. XI (2007): 223–231.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. *Фуџур II и синонимски облици у савременом српскохрватском књижевном језику*. Сарајево: АНУБиХ (= Дјела АНУБиХ, књ. XXXIX: Одјељење друштвених наука, књ. 24), 1970.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Каузална функција зависне реченице која се уводи везником кад у српскохрватском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 461–469.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику.“ *Научни састјанак слависта у Вукове дане* књ. 14/2 (1985): 21–35.

- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује.“ *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* књ. 15/1 (1986а): 33–45.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. „О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном реченицом која се уводи везником *ишџо*.“ *Наш језик* књ. XXVII/1–2 (1986б): 67–72.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. „О дистрибуцији комплементизатора у савременом српском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. LX (2004): 57–65.
- МУЗАФАРОВА, А. К. „Функционирование временных сложноподчиненных предложений с разным соотношением предикативности и пропозитивности в них.“ Р. Д. Кузнецова (отв. ред.). *Сложное предложение в тексте / Межвузовский тематический сборник научных трудов*. Калинин: Калининский государственный университет, 1988: 23–30.
- МУСАТОВА, Г. А. *Семантика уступки / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук*. Москва: Московский гос. обл. ун-т, 2008.
- НАЗИКОВА, Е. А. „Синонимия сложных предложений выражающих условно-следственные отношения.“ *Русский язык в школе* № 1 (1974): 77–83.
- НИКОЛАЕВА, Т. М. и И. Фужерон. „Некоторые наблюдения над семантическим статусом сложных предложений с уступительными союзами.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 17–36.
- НИКОЛИЋ, Марина. „Нетипична средства за изражавање категорије степена у савременом српском језику.“ Срето Танасић (гл. ур.). *Грамаиџика и лексика у словенским језицима / Зборник радова (Међународни научни симпозијум, Нови Сад – Београд, 14–16. септембар 2010)*. Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2011а: 467–478.
- НИКОЛИЋ, Марина. „Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал.“ Милош Ковачевић (одг. ур.). *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I: *Књижевни (сџандардни) језик и језик књижевности / Зборник радова са V међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“* (Крагујевац, 29–30. октобар 2010). Крагујевац: ФИЛУМ, 2011б: 113–127.
- ОНИПЕНКО, Н. К. „О субъектної перспективе каузативных конструкций.“ *Вопросы языкознания* № 2 (1985): 123–132.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Кондиционална клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXII (2006): 113–138.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Каузална клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIII (2007а): 167–197.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Концесивна клауза у старосрпској пословноправној писмености.“ *Годишњак Филозофског факултетиџа у Новом Саду* књ. XXXII (2007б): 283–291.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Просторне метафоре у старосрпским синтаксичко-семантичким системима каузативног типа.“ Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка истраживања српског језика*. Београд: САНУ, 2008: 201–219.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица: од XIII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. „Два вида сложеног синтаксичког односа: експликација и дескрипција.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* (посвећено сећању на акад. Павла Ивића) књ. XLII (1999): 141–148.
- ПЕШКОВСКИЙ, А. М. *Русский язык в научном освещении*. – Изд. 8-е. Москва: Эдиториал УРСС, 2001.
- ПИПЕР, Предраг. „О конверсивных предложениях с квантификативами всеобщности в сербохорватском языке сопоставительно с русским.“ В. П. Гудков (ред.). *Исследования по славянской филологии*. Москва: Московский университет, 1984: 147–157.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички ирилози у српскохрватском, руском и њолском језику: (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик (= Библиотека Јужнословенског филолога; нова серија, књ. 8.), 1988.
- ПИПЕР, Предраг. „О кондиционалности у простој реченици.“ *Јужнословенски филолог* књ. LIV (1998): 41–58.
- ПИПЕР, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица / У ред. акад. Милке Ивић*. Београд: Институт за српски језик САНУ : Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна грамика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПОДЛЕСКАЯ, В. И. „Имплицативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1995): 77–84.
- ПОЛОВИНА, Весна. „Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику.“ *Научни саставак слависти у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 85–93.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса.“ *Научни саставак слависти у Вукове дане* књ. 31/1 (2003): 201–220.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Еписколарни дискурс украјинског и српског језика*. Београд: Филолошки факултет, 2000.

- ПОПОВИЋ, Људмила. *Конџрасџивна грамаџика срџског и украјинског језика: џаксис и евиденџијалносџ*. Београд: САНУ (= Одељење језика и књижевности; Српски језик у поређењу са другим језицима, књ. 3), 2014.
- ПОСПЕЛОВ, Н. С. „Сложноподчињенно предложење и ево структурне типе.“ *Вопросе језикознанија* № 2 (1959): 19–27.
- ПОСПЕЛОВ, Н. С. „О структурно-семантичкој основи обједињенија и разграничења једночленних конструкџија сложноподчињеног предложења у современим руском језику.“ *Мисли о руској граматици*. Москва: Просвещеније, 1990: 153–160.
- ПРАЊКОВИЋ, Иво. „Зависне реченице у хрватском или српском језику – класификаџиске недоумице.“ *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 57–65.
- ПТИЧЕНКО, О. А. „Философске, семантико-синтаксическе аспекти и граници поља концесивности у руском језику.“ *Вестник Ставропољског државног универзитета* № 60 (2009): 120–127.
- РАДОЛЧИЋ, Руџица. „Систем предлошко-падежних конструкџија са циљним значењем у руском језику у поређењу са српским.“ *Зборник Матице срџске за филологију и лингвистику* књ. LIII/2 (2010): 141–168.
- РИСТИЋ, Стана. „Категорија очекиваности у неким лексичким и граматичким јединицама.“ *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* књ. 28/2 (1999): 159–166
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунска клауза у систему зависних реченица српског језика.“ *Зборник Матице срџске за славистику* књ. 71–72 (2007): 329–341.
- РУЖИЋ, Владислава. *Дојунске реченице у савременом српском језику / Посебан отисак из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику* књ. XLIX/1 (2006): 123–216; књ. XLIX/2 (2006): 105–266. Нови Сад: Матица српска, 2008.
- РУЖИЋ, Владислава. „О класификаџији зависних реченица у српском језику.“ *Срџски језик – студије срџске и словенске* бр. XV/1–2 (2010): 105–119.
- САВИЋ, Милица. „Намерна реченица у делима два савремена српска писца.“ *Прилози ироучавању језика* бр. 39 (2008): 245–258.
- СЕМЕНОВА, Н. В. *Семантика таксиса: концептуализација и категоризација*. Велики Новгород: Новгород. гос. ун-т им. Јрослава Мудрог, 2002.
- СИМИЋ, Радоје. „Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXXII (1976): 47–119.
- СИМИЋ, Радоје и Јелена Јовановић. *Срџска синџакса*, I–II. Београд: Филолошки факултет : Научно друштво за неговање и проучавање српског језика (= Студије српске и словенске; научне монографије, сер. IV,

- бр. 1) – Никшић: Филозофски факултет – Подгорица: Црногорски универзитет – Београд/Никшић: Јасен, 2002.
- СКОБЛИКОВА, Е. С. *Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс): учеб. пособие.* – 3-е изд., испр. и доп. Москва : Флинта : Наука, 2006.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Глаголски облици у српскохрватским и руским декларативним и финалним реченицама.“ *Научни састџанак славистиџа у Букове дане* књ. 14/2 (1985): 129–137.
- СТАНКОВИЋ, Богољуб. „Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти.“ *Јужнословенски филолог* књ. XLIII (1987): 65–82.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин. „О вредности традиционалног граматичарског приступа синтаксичким системима.“ *Зборник Мајџице срџске за славистиџу* књ. 71–72 (2007): 283–291.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић. *Грамаџиџка срџскога језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе.* – Седмо издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Употреба и значење предлога због и ради.“ *Наш језик* књ. VI/5–6 (1939): 139–150.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Начин одређивања значења глаголских времена.“ *Јужнословенски филолог* књ. XXII (1957–1958): 19–48.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени срџскохрватски језик (грамаџички системи и књижевнојезичка норма).* – Књ. II: *Синџакса.* Београд: Научна књига, 1979 (1969, 1974).
- СТЕПАНОВ, Страхџиња. „Падежне и предлошко-падежне конструкције са значењем узрока у делу Проте М. Ненадовића и Лазе Лазаревића.“ *Прилози џроучавању језика* књ. 36 (2005): 77–102.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Декомпоновање предиката и зависносложена реченица.“ *Призма* бр. 1 (1990): 47–55.
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презенџи у савременом срџском језику.* Београд: Институт за српски језик САНУ (= Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 12), 1996.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Узрочне реченице с везником ако у савременом срџском језику.“ *Срџски језик – сџудије срџске и словенске* бр. XVII/1–2 (2012): 53–63.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Временско и узрочно значење везника џошџо у савременом српском језику.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIX (2013): 319–334.
- ТЕРЕМОВА, Р. М. *Опыт функционального описания причинных конструкций: учебное пособие к спецкурсу.* Ленинград: Наука, 1985.

- ТЕРЕМОВА, Р. М. *Семантика уступительности и ее выражение в современном русском языке*. Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1986.
- ТЕРЕМОВА, Р. М. „К вопросу о субкатегоризации уступительных отношений в современном русском языке.“ *Грамматическая семантика слова и предложения: Ученые записки Тартуского государственного университета* вып. 760 (1987): 49–52.
- ТОШОВИЧ, Бранко. *Глагольный категориал*. Opole: Uniwersytet Opolski – Graz: Universität Graz, 1998.
- УРЫСОН, Е. В. „Союз *если* и семантические примитивы.“ *Вопросы языкознания* № 4 (2001): 45–65.
- УРЫСОН, Е. В. „К типологическому описанию служебных слов с противительной и уступительной семантикой.“ *Четвертая типологическая школа: Международная школа по лингвистической типологии и антропологии / Специальная сессия: Типология дискурсивных категорий и средств организации дискурса в японском, армянском и русском языках* (Ереван, 21–28 сентября 2005 г.): Материалы лекций и семинаров. Москва: Российский гос. гум. ун-т., 2005: 328–331.
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива / Прев. с польског Гордана Јовановић; уводни текст: Милорад Радовановић. „О синтакси генитива“: 5–15*. Београд: Вукова задужбина : Орфелин; Нови Сад: Матица српска, 1995.
- ХААГ, Эрика-Оксана. *Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке / Dissertationes philologiae slavicae Universitatis Tartuensis 13* (Дисс. на соиск. учен. степ. докт. филос. по рус. яз.). Тарту: Тартуский университет, 2004 <http://www.murmix.narod.ru/uch/rus/Typology_i_vyrazhenie_prichinno_sledstvennyh_otnoshenii_v_RYA.pdf> 10.02.2010.
- ХАЈДИЌ, Августина. „Употреба на идното време во подредната дел-реченица на условната зависносложена реченица (македонски јазик) односно на футурот I во протазата на погодбената реченица (српскохрватски/хрватскосрпски јазик).“ *Slavist* br. 2 (1991): 143–149.
- ХОЛОДОВИЧ, А. А. (отв. ред.). *Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив*. Ленинград: Наука, 1969.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Условные конструкции (опыт исчисления).“ А. В. Бондарко (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996а: 175–213.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Анкета для описания условных конструкций.“ *Вопросы языкознания* № 6 (1996б): 49–71.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Теоретический анализ условных конструкций (семантика, исчисление, типология).“ В. С. Храковский (отв. ред.). *Типология условных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, 1998а: 7–96.

- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Уступительные предложения в системе импликативных конструкций.“ *Общее языкознание и теория грамматики* / Материалы чтений, посвященных 90-летию С. Д. Кацнельсона. Санкт-Петербург: Наука, 1998б: 79–89.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Типология уступительных конструкций*. Санкт-Петербург: Наука, 2004.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Универсальные уступительные конструкции.“ *Вопросы языкознания* № 1 (1999): 103–122.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Опыт анализа универсальных уступительных конструкций.“ А. В. Бондарко, С. А. Шубик (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000: 135–163.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Категория таксиса (общая характеристика).“ *Вопросы языкознания* № 2 (2003): 32–53.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. „Эвиденциальность и эпистемическая модальность.“ В. Hansen, P. Karlik (eds). *Slavolinguistica 6: Modality in Slavonic Languages (New Perspective)*. München: Sagner, 2005: 87–94.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С. (отв. ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии* / Сборник статей памяти Наталии Андреевны Козинцевой. Санкт-Петербург: Наука, 2007.
- ЧЕРНИКОВА, Н. С. „Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка).“ *Язык, коммуникации и социальная среда* / Сб. науч. трудов. Вып. 3. Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2004: 163–169.
- ШАКИРОВА, Р. Д. „О соотношении категории эвиденциальности и эпистемического статуса высказывания (на материале современного немецкого языка).“ *Вестник Самарского государственного университета* т. 38, № 4 (2005): 127–134.
- ШЕСТУХИНА, И. Ю. *Категория эвиденциальности в русском нарративном тексте: коммуникативно-прагматический аспект* / Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Барнаул: Алт. гос. пед. акад., 2009.
- ШИРЯЕВ, Е. Н. „Отношения логической обусловленности: способы выражения и их распределение по сферам языка.“ Д. Н. Шмелев (отв. ред.). *Грамматические исследования: Функционально-семантический аспект. Морфология. Словообразование. Синтаксис*. Москва: Наука, 1991: 165–238.
- ШМЕЛЕВА, Т. В. *Семантический синтаксис* / Текст лекций. Красноярск: Красноярский гос. ун-т, 1988.
- ЯКОБСОН, Р. О. „Шифтеры, глагольные категории и русский глагол“ / Пер. с англ. А. К. Жолковского. Б. А. Успенский (отв. ред.). *Принципы ти-*

пологического анализа языков различного строя. Москва: Наука, 1972: 95–113.

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica.* Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BARIĆ, Eugenija i Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika. *Hrvatska gramatika.* – II. promijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- BĚLIČOVÁ, Helena. „K finálnímu významu předložek v spisovných jazycích slovanských.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 69–75.
- BĚLIČOVÁ-KŘIŽKOVÁ, Helena. „Systém mezivětných příčinných vztahů v ruštině a v češtině.“ *Slavica slovacca* roč. 14, čís. 3 (1979): 217–240.
- BRABEC, Ivan i Mate Hraste, Sreten Živković. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika.* – VI, neizmijenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1965.
- BUGARSKI, Nataša. „Uzročna klauza u jeziku Danila Kiša.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XLII (1999): 189–217.
- DANCYGIER, Barbara and Radoslava Trnavač. „Conjunctions, verb forms, and epistemic stance in Polish and Serbian predictive conditionals.“ D. Divjak, A. Kochanska (eds.). *Cognitive Paths into the Slavic Domain: Cognitive Linguistics Research* vol. 38. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2007: 181–218.
- FORTUIN, Egbert. „Iconicity, economy and frequency: the paratactic conditional perfective present construction in Russian.“ *Russian Linguistics* vol. 35, № 1 (2011): 89–123.
- IVIĆ, Milka. „O srpskohrvatskim pogodbenim rečenicama.“ Milka Ivić. *Lingvistički ogledi.* Beograd: Biblioteka XX vek (61), 1983: 145–153.
- KATIČIĆ, Radoslav. „Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* књ. XXVII–XXVIII (1984–1985) (посвећено академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу поводом 60-годишњице живота): 339–342.
- KATIČIĆ, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika: Nacrt za gramatiku.* Zagreb: JAZU : Globus, 1986.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica.* Zagreb: Matica hrvatska (= Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25), 1995.
- KORDIĆ, Snježana. „Koordinacija i subordinacija u složenim rečenicama slavenskih jezika.“ *Јужнословенски филолог* књ. LXIV (2008): 189–197.
- KOR CHAHINE, Irina. „Que de ‘si’! (particularités du fonctionnement de *si* et *esli*).“ *Revue des Études slaves* t. LXXIII, fasc. 1 (2001): 61–76.

- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988a.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. „Koncesivnost kao posljedica negacije kauzalnosti“. *Filologija* br. XVI/2 (1988b): 93–100.
- KRAVAR, Miroslav. „Futur II. u našem glagolskom sistemu.“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* sv. 1 (1959/1960) (= 1960): 30–50.
- KRAVAR, Miroslav. „Verbal Aspect and Relative Time: (The w h e n – Clause Test).“ *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* [II. dio] sv. 17(10) (1977/1978) (= 1978): 149–163.
- MIKLIĆ, Tjaša. „Mogući doprinos kontrastivne analize u nastavi stranih jezika: problem izražavanja semantičko-logičnih relacija uslovljenosti.“ *Kontrastivna jezička istraživanja: (V simpozijum)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996: 139–145.
- MRAZOVIĆ, Pavica i Zora Vukadinović. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- MUSIĆ, August. „Rečenice sa konjunkcijama ‘ako’, ‘neka’, ‘li’ u hrvatskom jeziku.“ *Rad JAZU* knj. CXXXIV (1898): 1–79.
- MUSIĆ, August. „Budući da.“ *Јужнословенски филолог* књ. XI (1932): 173–178.
- NAZALEVIĆ ČUČEVIĆ, Iva i Jelena Cvitanušić Tvico. „Načini izražavanja dopusnosti u hrvatskome jeziku“. Senahid Halilović (gl. ur.). *Bosanskohercegovački slavistički kongres I / Zbornik radova* (knj. 1) (Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres, Sarajevo, 26–28. maja 2011). Sarajevo: Slavistički komitet, 2012: 527–538.
- NOVAKOV, Predrag. *Glagolski vid i ‘Aktionsart’ u engleskom i srpskohrvatskom jeziku / Doktorska disertacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1991.
- NOVAKOV, Predrag. „Mogući vidski parametri u engleskom i srpskom jeziku.“ *Kontrastivna jezička istraživanja: (VI simpozijum)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1999: 119–124.
- PAVLOVIĆ, Slobodan. „Ikoničnost u sintaksi Brižinskih spomenika.“ *Slavistična revija : časopis za jezikoslovje in literarne vede* let. 60, št. 2 (2012): 151–164.
- PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Zemun: Biblioteka XX vek – Beograd: Čigoja štampa (= Biblioteka XX vek, 91), 1997.
- PODLESSKAJA, Vera I. „Syntax and semantics of resumption: some evidence from Russian conditional conjuncts.“ *Russian linguistics* vol. 21, № 2 (1997): 125–155.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber (=Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 13), 1984.

- PRANJKOVIĆ, Ivo. „Složene strukture u nekim od novijih sintaktičkih istraživanja.“ *Jezik god. XXXVII*, sv. 4 (1990): 97–103.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. „Izražavanje dopusnosti“. Ivo Pranjković. *Druga hrvatska skladnja: sintaksičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2001: 48–52.
- PROSOLI, Alojzije. „Dopusne rečenice (o prividnosti razbijene subordinacije)“. *Suvremena lingvistika* sv. 7, br. 12 (1975): 21–25.
- PROSOLI, Alojzije. „Uzročne rečenice“. *Suvremena lingvistika* sv. 10, br. 17–18 (1978): 53–58.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora* / Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику књ. XX/1 (1977): 65–144; књ. XX/2 (1977): 81–160. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- SILIĆ, Josip i Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta: fonologija, morfologija, sintaksa*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- ТОРОЛИНСКА, Zuzanna. „Рекуренција реченица и класични појам ‘хипотаксе’“. *Научни саставак славистица у Вукове дане* књ. 15/1 (1986): 11–19.
- ТОŠOVIĆ, Branko. *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2001.
- VASIĆ, Vera. „Kondicionalne klauze s nekonsekutivnom apodozom.“ *Јужнословенски филолог* књ. LVI/1–2 (2000): 177–185.
- VASIĆ, Vera. „Pragmatička i gramatička komponenta u konstituisanju i interpretaciji rečenice.“ *Зборник Мајнице српске за славистику* књ. 71–72 (2007): 273–282.
- VOJTEJKOVA–KOR CHAHINE, Irina. *Esli et l’expression de la condition en russe moderne* / Thèse de doctorat en Linguistique slave. Université Aix-Marseille I – Université de Provence, U.F.R.L.A.C.S. 2001, 343 p. <<http://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00452520/fr/>> 11.04.2014.
- VOJVODIĆ, Dojčil. „Modalna upotreba ruskog i hrvatskosrpskog perfektivnog prezenta u uvjetnim rečenicama.“ *Suvremena lingvistika* sv. 15, br. 27–28 (1988–1989): 57–64.
- VUKOJEVIĆ, Luka. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008.

Извори

- АНДРИЋ, Иво. *Проклеџа авлија* / Сабрана дела Иве Андрића. – Књ. четврта. Београд: Просвета; Загреб: Младост; Сарајево: Свјетлост; Љубљана: Државна založba Словеније, 1963.
- АНДРИЧ, Иво. *Проклятый двор* / Перевод Т. Поповой // Повести и рассказы югославских писателей. Москва.: Худож. лит., 1978: 15–87.

- ДЕСНИЦА, Владан. *Прољећа Ивана Галеба: игре прољећа и смрти*. Београд: Рад, 1990.
- ДОМАНОВИЋ, Радоје. *Мртво море* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- Зелени чај* / Из Википедије, слободне енциклопедије. <http://sr.wikipedia.org/sr-ec/Zeleni_%C4%8Daj> 21.05.2015.
- КАПОР, Момо. *Зое*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- ЛАЛИЋ, Михаило. *Лелејска гора*. Београд: Нолит, 1975.
- НОВАКОВИЋ, Мирјана. *Сирах и његов слуга*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- Нови завјет Госјода нашега Исуса Христја*. – Превео Вук Стефановић Караџић. – Беч: Штампарија јерменског манастира, 1847 (в. ел. верзију: http://www.rastko.rs/bogoslovlje/novi_zavjet/index_c.html); в. такође: „Нови завјет Господа нашега Исуса Христа“. – Превео Вук Стеф. Караџић. *Библија или Свејто јисмо Сјарога и Новога завјетја*. Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1985.
- [*Свејто јисмо*]: *Нови завјет Госјода нашег Исуса Христја* / Превод Комисије Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве. – 5. исправљено издање. Београд: Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке, 2003.
- Новый завет Господа нашего Исуса Христа* / С первоначального текста изданного по благословению Св. Синода. Москва: (б.и.), 2004.
- ПАВИЋ, Милорад. *Хазарски речник*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- Полијика*, дневни лист. Београд, 27.07.2001. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- ПОПОВИЋ, Мирослав. *Судбине*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- СЕКУЛИЋ, Исидора. *Кроника јаланачког гробља* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 15.04.2015.
- СЕЛИМОВИЧ, Меша. *Крепост* / Роман. – Перевод О. Кутасовой. Москва: Изв-во „Прогресс“, 1974.
- СТАНКОВИЋ, Борисав. *Нечистја крв* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- ЋИПИКО, Иво. *Пријовейтје* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- ТОПИЋ, Бранко. *Башија сљезове боје* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.

- Ћопић, Бранко. *Магареће године* / »Пројекат Растко Бања Лука« Уметничка књижевност. <<http://www.rastko.rs/rastko/delo/11158>> 20.04.2015.
- Ћопић, Бранко. *Пролом* / Сабрана дела Бранка Ћопића. – Књ. трећа. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост : Веселин Маслеша, 1964.
- Ћосић, Добрица. *Далеко је сунце* / Сабрана дела Добрице Ћосића. – Књ. прва. Београд: Просвета; Сарајево: Свјетлост, 1966.
- Ћосић, Добрица. *Корени* / Антологија српске књижевности. <www.ask.rs> 28.04.2015.
- Ускоковић, Милутин. *Дошљаци*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php>> 22.05.2015.
- CRNJANSKI, Miloš. *Seobe II*. Zagreb: Naprijed – Beograd: Prosveta – Sarajevo: Svjetlost, 1967.
- Lidder 2010* / Poslovno radno okruženje <<http://www.lidder.net/>> 13.10.2013.
- Osnivanje krovne organizacije mladih Srbije 2010*. – Prir. M. Stojanović. Beograd: Građanske inicijative, 2010. <<http://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2014/11/048-Osnivanje-KOMS-2010.pdf>> 22.05.2015.
- SELIMOVIĆ, Meša. *Derviš i smrt*. Sarajevo: Svjetlost, 1968.
- SELIMOVIĆ, Meša. *Tvrđava*. Sarajevo: Svjetlost, 1970.

Дойчил П. Войводић

К ВОПРОСУ О КАУЗАЛЬНО-ИМПЛИКАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЯХ В СЕРБСКОМ ГИПОТАКСИСЕ

(комплекс обусловленных сложноподчиненных предложений)

Резюме

В работе (на материале сербского языка) рассматриваются каузально-импликативные отношения в расчлененных сложноподчиненных предложениях с „закрытой“ (асимметричной, обязательной биситуативной) обусловленной структурой, состоящей из взаимосвязанных по смыслу (на основании принципа субординации) антецедента и консеквента, с помощью которых общая каузальная языковая детерминированность – вследствие специфических импликативных отношений между ними – может реализовываться в рамках придаточных предложений с разнообразной, категориально-дифференциальной семантикой (причины, следствия, цели, условия, уступки). Автор приходит к выводу, что данные импликативные

отношения ($P \Rightarrow Q$, $P \Leftarrow Q/Q \Rightarrow P$, $P \Leftrightarrow Q$, $P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$) в действительности представляют собой семантические инварианты обусловленных сложноподчиненных предложений. Отмечается, что структура, оформление и функционирование настоящих отношений-предложений всегда определяется взаимосвязью синтаксиса и лексики, базирующейся на общекаузальном адвербиальном значении союзов в придаточной части, с помощью которых определяется и детерминативная (обстоятельная) семантика предложения в целом.

В статье особое внимание уделяется аспектуально-темпоральным корреляциям, реализующимся в сложноподчиненных предложениях с обусловленной структурой. Отмечается, что в литературе очень часто не различаются все виды гипотетической обусловленности – реальная, эвентуальная, потенциальная и ирреальная. Анализируются таксисные ситуации (как особый тип относительно-временных отношений в рамках единного периода времени) одновременности и неодновременности (предшествования/следования) сказуемых главной и придаточной частей условных предложений. В ходе интерпретации данных корреляций сербский материал сопоставляется с русским и польским. Подчеркивается, что севернославянские (здесь русский и польский) языки не способны различать реальную и эвентуальную обусловленности, так как они, в отличие от сербского языка, не имеют формальных (грамматических) средств для разграничения данных видов гипотетической модальности. Иными словами, презенс СВ в сербском языке, формально совпадающий в условных предложениях с севернославянскими футуральными формами СВ (которые, как и (аналитические) футуральные формы НСВ, употребляются в главной, и в придаточной частях условных предложений), никогда не обозначает реальную обусловленность, а только – эвентуальную. Кроме того, в сербском языке в качестве средства для выражения эвентуальной обусловленности в придаточных предложениях используется еще одно средство – футурум II. Таким образом, сопоставительный анализ материала позволяет сделать вывод, что инвентарь средств, с помощью которых выражаются приведенные типы модальных гипотетических отношений, в сербском языке гораздо богаче, чем в русском и польском. В связи с этим отмечается, что именно указанные специфические признаки каждого из сопоставляемых языков представляют собой типологическую границу в рассматриваемом плане между южнославянскими и севернославянскими языками.

Также более подробно анализируются и сложноподчиненные уступительные предложения, причем акцент делается на их семантическую интерпретацию, подразумевающую, прежде всего, установление основных компонентов семантического инварианта категории концессивности (уступительности), а также объяснение принципа „обманутого ожидания“, т.е. имплицитной причины неожиданного преодоления / непреодоления

субъектом препятствия, на чем именно и строятся уступительные отношения. В связи с этим отмечается, что уступительные отношения тесно связаны с категориями эвиденциальности и эпистемической модальности, что в принципе является результатом обязательного, хотя, как правило, неэксплицированного присутствия (участия) говорящего в организации данных отношений. Таким образом, в уступительных предложениях реализуются „модусно-диктумные“ отношения, так как в определенном смысле придаточным предложением (пропозициональной установкой) интерпретируется содержание главного предложения (пропозиции). Подчеркивается особая роль указания (либо эксплицитного, либо имплицитного) на источник и достоверность информации, сообщаемой говорящим, причем данным источником могут быть как собственные наблюдения и приобретенный опыт говорящего (прямая эвиденциальность), так и другие лица или умозаключения говорящего на основании собственных сновидений и предположений (косвенная эвиденциальность).

Статистический анализ частотности союзов (соответственно и предложений) с „обуславливающей“ семантикой в заключительной части статьи позволил автору сделать вывод о том, что для определенных типов текстов – в данном случае для текстов, входящих в состав новозаветного дискурса, – характерна именно каузально-имплицитивная ориентация гипотаксиса, так как больше чем в 1/3 четырех евангелий, взятых вместе, используются именно каузально-обусловленные предложения. Это лишний раз подтверждает, как подчеркивает автор, что каузально-имплицитивные синтаксические структуры, затронутые в данной статье, нуждаются в дальнейшем, углубленном изучении.

Ключевые слова: гипотаксис, каузально-имплицитивные отношения, классификация и типология сложноподчиненных предложений, расчлененные vs. нерасчлененные предложения, коррелятивные и детерминативные предложения, обусловленные предложения (причины, следствия, цели, условия, уступки), антецедент и консеквент, гипотетическая (реальная, эвентуальная, потенциальная, ирреальная) модальность, конверсивная асимметрия, принцип „обманутого ожидания“, таксис и относительное время, эвиденциальность, эпистемическая модальность, сербский язык.

Dojčil P. Vojvodić

CAUSAL-IMPLICATIVE RELATIONSHIPS
IN THE SERBIAN HYPOTAXIS

(Complex of generative complex sentences)

Summary

The paper analyzes the causal-implicative relationships in the segmented complex sentences with a “closed” (asymmetric, mandatory bi-situational) generative (conditional) semantic structure on the corpus of the Serbian language. The generative (conditional) semantic structure consists of meaningfully interconnected antecedents and consequents that are based on the principle of subordination. These sentences are characterized with a general causal link due to the specific implicative relationship between the segments that can be realized within dependent clauses with diverse categorically-differential semantics (i.e. causal, consecutive, final, conditional and concessive). The author reaches a conclusion that the given implicative relationships ($P \Rightarrow Q$, $P \Leftarrow Q/Q \Rightarrow P$, $P \Leftrightarrow Q$, $P \Rightarrow Q' \Delta P' \Rightarrow Q$) represent, in fact, semantic invariants of generative complex sentences. It is pointed out that the structure, formation and functioning of these relationships (sentences) are always determined by the interconnectedness of syntax and lexicon. They are based on a general causal adverbial meaning of the conjunctions in a subordinate clause, which are also used to determine the adverbial semantics of a sentence as a whole.

The article discusses in particular the aspectual-temporal correlations that are realized in complex sentences with a generative structure. It has been noted very often in the literature that there is no differentiation made among all of the types of the hypothetical conditionality – real, eventual, potential and unreal. The paper analyzes taxis of simultaneity and succession (anteriority/posteriority) of the main and subordinate clause predicates in conditional sentences as a special type of the relative-temporal relationships within the same temporal plan. In order to interpret these correlations, the Serbian data was compared to the data in Russian and Polish. It is noted that the Northern Slavic languages (in this case Russian and Polish) are unable to distinguish real from eventual conditionality because they, unlike the Serbian language, do not have formal (grammatical) means for delimitation between different types of hypothetical modality. In other words, the perfective present in the Serbian language, which in conditional sentences formally coincides with the Northern Slavic perfective future (which is the same as analytical, imperfective, future, used in those languages in both the main and the subordinate clauses of the conditional sentences), can never signify real conditionality, but only an eventual one. In addition to this, the Serbian language in order to express eventual conditionality in subordinate clauses uses future II (exact) as well. Therefore, based on a short

contrastive analysis of the material, it can be concluded that the inventory of resources used to express these types of modal hypothetical relationships is much richer in the Serbian language than it is in Russian or Polish. In relation to this, it is pointed out that the abovementioned specific features of the compared languages represent a typological boundary between the Southern Slavic and Northern Slavic languages.

Likewise, the paper analyzes in a detailed manner complex concessive sentences with an emphasis on their semantic interpretation. This interpretation implies primarily ascertaining the basic components of the semantic invariant of the concession category, as well as an explanation of the principle of “unfulfilled expectations”, i.e. an implicit cause which enables the subject to unexpectedly overcome or fail to overcome an obstacle, which is precisely what concessive relationships are built on. In this regard, it can be noted that concessive relationships are closely associated with categories of evidentiality and epistemic modality, which is, in principle, the result of a mandatory, although, as a rule, formally inexplicit presence (participation) of the addresser (speaker) in the organization of given relations. In this way, “modus-dictum” relationships are realized in concessive sentences, because in a certain sense a subordinate clause (with a propositional frame – modus) interprets the contents of a main clause (proposition – dictum). The author emphasizes a special role of a referral (either explicit or implicit) to the source and credibility of the information communicated by the addresser, whereby the source can be presented by both observations and gained experience of the addresser (direct evidentiality) as well as other people, or logical reasoning which is based on his/her own beliefs and assumptions (indirect evidentiality).

Statistical analysis of a frequency of conjunctions (and thus the sentences as well) with generative semantics in the concluding section of the article allows the author to conclude that certain types of texts – in this particular case the texts are represented by the New Testament discourse – are characterized precisely by the causal-implicative orientation of the hypotaxis, because more than 1/3 of a total text of the four gospels uses precisely sentences with a causal meaning. The author concludes that this result confirms further that the causal-implicative syntactic structures considered in this article demand further, even deeper, research.

Keywords: hypotaxis, causal-implicative relationships, classification and typology of complex sentences, segmented vs. non-segmented sentences, correlative and determinative sentences, generative (causal, consequential, final, conditional, concessive) sentences, antecedent and consequent, hypothetical (real, eventual, potential, unreal) modality, conversive asymmetry, “unfulfilled expectation” principle, taxis and relative time, evidentiality, epistemic modality, Serbian language.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41' 367.332.7

COBISS.SR-ID 218549516

DOI: 10.2298/JFI1504187M

Примљено: 1. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

ЈАСМИНА Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за општу лингвистику

ОДНОСИ КОРЕФЕРЕНТНОСТИ У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ СА ДОПУНСКОМ КЛАУЗОМ**

У раду су анализирани односи кореферентности (*контроле*) који се успостављају између једног од аргумената управног предиката и неексплицитаног субјекта допунске конструкције унутар сложене реченице са комплементизатором „*да*“. У савременом српском језику могући су и јављају се различити типови контроле: облигаторна, опциона и подељена контрола. Идентификоване су различите глаголске поткласе чији се чланови могу реализовати као управни предикати у сложеним реченицама са допунском клаузом и описани су односи кореферентности који се у њима успостављају. Показано је да у српском језику, уз тип управног глагола, и тип ситуације која се исказује допунском конструкцијом, као и однос између ситуација/догађаја исказаних управном и допунском клаузом значајно утичу на избор контролора неексплицитаног субјекта допунске конструкције.

Кључне речи: допунска клауза, неексплицитан субјекат, кореферентност; субјекатска, објекатска контрола; облигаторна, опциона, подељена контрола.

Једна од особености сложених реченица са допунском клаузом уведеном комплементизатором „*да*“ јесте и успостављање специфичних односа кореферентности између једног од аргумената управног предиката и субјекта допунске конструкције. О успостављању релације *кореферентности* (одн. *контроле*) могуће је говорити када

* jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта „*Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања*“ (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

год постоји референцијална зависност између имплицитног (нултог) субјекта допунске конструкције и субјекта, објекта или логичког субјекта управног предиката, односно у свим оним случајевима у којима су њихови денотати идентични.¹ У оквиру савремене лингвистичке теорије понуђене су различите анализе и објашњења ове појаве – од оних која контролу посматрају као искључиво семантички, до оних која је сагледавају првенствено као синтаксички, односно као лексички феномен.² Међутим, без обзира на теоријски приступ који заступају, синтаксичари су сагласни у томе да је успостављање специфичног односа кореферентности везано за поткласу глагола којој одређени предикат припада. Док је уз неке од глагола успостављање односа кореферентности између једног од аргумената управног предиката и неексплицираног субјекта допунске конструкције облигаторно (1–2), уз друге је могуће, али не и обавезно, односно могуће је да субјекат допунске конструкције буде интерпретиран било као идентичан субјекту управне клаузе, било као различит од њега (уп. 3а, 4а са 3б, 4б). У првом случају говори се о *облигаторној*, а у другом о *ојцијоној конјроли*.

- (1) а) *Ана_i је намеравала да е_i оде на одмор.*
 б) **Ана_i је намеравала да е_j одеш на одмор.*
- (2) а) *Дошло јој_i да е_i њлаче.*
 б) **Дошло јој_i да е_j њлачеш.*
 в) *Мрзи га_i да е_i учи.*
 г) **Мрзи га_i да е_j учиш.*
- (3) а) *Ана_i жели да е_i дође.*
 б) *Ана_i жели да е_j/он/Марко дође.*
- (4) а) *Ана_i је рекла да е_i долази на време.*
 б) *Ана_i је рекла да е_j/он/Марко долази на време.*

Уз неке глаголе могуће је да се однос кореферентности успостави између оба аргумента (и субјекатског и објекатског) управног глагола и субјекта допунске конструкције – у оваквим случајевима

¹ Како се у овом раду разматрају само односи кореферентности у сложеној реченици, неће бити анализирани конструкције попут *Долазећи/дошавши на њо-сао видео је Марију* и *Пришла му је сва срећна*, о којима се такође може говорити као о конструкцијама у којима се јавља одређени облик контроле. За више о овоме в. GRIMSHAW (1991), JONES (1991), WILLIAMS (1995). О кореференцијалном пућивању у границама просте реченице у српском језику в. ПИПЕР (2007).

² О различитим теоријским приступима проблему контроле в. KIRBY, S., DAVIES, W. D., & DUBINSKY, S. (2010а,б).

говори се о *подељеној контроли* (уп. 5а и 5б са 5в), као што је могуће и да успостављање релације контроле изостане, тј. да субјекат допунске клаузе буде експлицитно наведен (5г):

- (5) а) *Ана_i је јавила Марку_j да е_i креће на време.*
 б) *Ана_i је јавила Марку_j да е_j креће на време.*
 в) *Ана_i је јавила Марку_j да е_{i&j} крећу на време.*
 г) *Ана је јавила Марку да Марија креће на време.*

Као и у другим испитиваним језицима, и у савременом српском језику разликују се две основне групе предиката – предикати код којих се однос кореферентности успоставља између субјекта управног глагола и неексплицитног субјекта допунске конструкције (глаголи *субјекатске контроле*) и предикати код којих су идентични денотати објекта управне клаузе и неексплицитног субјекта допунске конструкције (глаголи *објекатске контроле*).³ Уз то, у српском језику се у функцији контролора могу јавити и логички субјекат у дативу и акузативу (в. 2а–г).

Сви искази у којима се успоставља релација кореферентности поседују одређена семантичка својства: 1) у сваком од њих тип ситуације која се изриче допунском конструкцијом мора бити такав да се на њу може утицати, односно да се може контролисати (уп. 6а и 6б) и 2) функцију контролора може вршити само онај аргумент управног предиката који је по својим интринзичним својствима у стању било да иницира, било да буде „квалификовани“ партиципант у ситуацији која се изриче допунском конструкцијом (уп. 7а и 7б).⁴

- (6) а) *Марко је наћерао Ану_i да се е_i склони у заветрину.*
 б) * *Марко је наћерао Ану_i да е_i буде висока.*
- (7) а) *Већар је наћерао Ану_i да се е_i склони у заветрину.*
 б) * *Већар је наћерао сћену_i да се е_i склони у заветрину.*

Када је о савременом српском језику реч, јасно се издвајају два основна типа сложених реченица са комплементизатором „да“ и сентенцијалнотранзитивним глаголом у управној клаузи.⁵ Првом

³ За детаљно разматрање проблема контроле у савременој лингвистичкој теорији в. DAVIES & DUBINSKY (*ibid.*).

⁴ Донка Фаркаш говори о партиципанту који може да „преузме одговорност“, односно о партиципанту који би био облигаторни носилац обележја [+одговоран]. D. FARKAS (1988).

⁵ Ову поделу прва је предложила и о њој писала Милка Ивић (1970). Касније су је прихватиле и из различитих теоријских перспектива разматрале и интерпретирале, између осталих, Д. Зеџ (1987), Љ. Проговац (1993), И. Мишкељин (2012).

типу (тип I) припадају реченице у којима се допунска клауза уводи *индикативним да_I-комплементизатором* и у којима је употреба времена у допунској клаузи слободна:

- (8) а) *Ана је помислила да је заkasнила.*
 б) *Ана је помислила да касни.*
 в) *Ана је помислила да ће заkasниити.*

У овом типу реченица (тип I) облигаторна контрола је ретка и среће се само у посебним ситуацијама (в. даље), док успостављање различитих (опционих) односа кореферентности варира у зависности од комуникативног контекста – кореферент неексплицираног субјекта допунске финитне реченице може да буде и субјекат (9а) и индиректни објекат (9б) управног предиката, могуће је и успостављање заједничке, односно подељене контроле (9в),⁶ као што је могуће и да се релација контроле уопште не успостави (9г):

- (9) а) *Ана_i је поручила Марку_j да е_i не њуџује.*
 б) *Ана_i је поручила Марку_j да е_j не њуџује.*
 в) *Ана_i је поручила Марку_j да е_{i&j} не њуџују.*
 г) *Ана је поручила Марку да Иван не њуџује.*

Једна од особености овог типа реченица јесте да се у функцији субјекта допунске реченице може појавити и одговарајућа (ненаглашена) лична заменица:

- (10) а) *Ана_i је поручила Марку_j да она_i не њуџује.*
 б) *Ана_i је поручила Марку_j да он_j не њуџује.*
 в) *Ана_i је поручила Марку_j да они_{i&j} не њуџују.*

Да се и у овом типу реченица ипак, у одређеним контекстима, може појавити облигаторна контрола, илуструју следећи примери:

- (11) а) *Ана_i је најисала Марку_j да се е_i ошишала.*
 б) * *Ана_i је најисала Марку_j да се е_j ошишао.*

Као контролор неексплицираног субјекта допунске клаузе може се прихватити само NP_{Ana}, док би успостављање односа кореферентности између NP_{Marko} и неексплицираног субјекта довело до одбацивања исказа као неприхватљивог. Постојање оваквих примера недвосмислено показује да, уз тип предиката који се јавља у управној клаузи, значајну улогу у успостављању релација кореферентности имају и тип ситуације која се исказује допунском конструкцијом,

⁶ У реченицама у којима се јавља заједничка/подељена контрола предикат допунске клаузе увек је у облику плурала.

као и однос између ситуација/догађаја исказаних управном и допунском клаузом.

Класа глагола који се могу појавити као управни глаголи у типу I реченица изразито је бројна и хетерогена по значењу. Она обухвата како многобројне комуникативне глаголе, тако и глаголе који означавају различите когнитивне процесе:

- (12) а) *довикнутии, говориџи, факсирати, јавиџи, казаџи, ламенџираџи, наџисаџи, џисаџи, џоџиврдиџи, џричаџи, џромрмљаџи, џорицаџи, џредлоџиџи, реџи, саоџиџиџиџи, шаџинуџи, џтелеграфсати, џелефонирати, џврдџи, викаџи, жалиџи се....*
- б) *мислиџи, доказати, вероваџи, објасниџи, осећаџи, сумњаџи, слуџиџи, наслуџиџи, смаџираџи, бојаџи се, бринуџи се, џамџиџи, сеџиџи се, забораџиџи, знаџи, замислаџи, џреџиосџавиџи, закључиџи...*

У други тип реченица (тип II) сврставају се оне у којима се допунска клауза, односно клаузоид уводи модалним *да*₂-комџлементџизаџиором и у којима је употреба времена у допунском клаузоиду ограничена на употребу конструкције *да* + презент („немобилни презент“)⁷:

- (13) а) *Иван је саветџовао Ани да реши џај џроблем.*
- б) * *Иван је саветџовао Ани да је решила џај џроблем.*
- в) * *Иван је саветџовао Ани да ће решиџи џај џроблем.*

Уз велики број глагола који се јављају у овом типу реченица (слично као и уз модалне и аспектуалне глаголе) конструкција *да* + презент комутабилна је са инфинитивом. Субјекат управног глагола је у свим реченицама са инфинитивом уједно и облигаторни контролор радње коју инфинитив исказује:

- (14) а) *Марко, намерава да е, оџиџуџује.*
- б) *Марко, намерава е, оџиџуџоваџи.*

У реченицама у којима се глаголи допуњавају инфинитивом врло често, а у савременом језику готово увек, долази до антиципативног распоређивања енкликата везаних за инфинитив, тј. до њиховог померања из допунске у управну клаузу:

- (15) а) *Марко жели џоказати џријаџиџима своју нову кућу.*
- б) *Марко им је жели џоказати.*
- в) * *Марко жели им је џоказати.*⁸

⁷ За више о немобилном презенту, његовој употреби из поједине групе глагола и комутабилности са инфинитивом в. Ивић (*ibid*, 1972).

⁸ О ретким изузецима Поповић (1997: 345) каже да се: „...понекад сретне распоређивање уз инфинитив, и то више код старијих него код новијих писаца, а

Насупрот томе, пењање клитика се ретко, готово никад, не јавља уз конструкцију *да* + презент:

- (16) а) *Марко жели да покаже пријатељима своју нову кућу.*
 б) *Марко жели да им је покаже.*
 в) * *Марко им је жели да покаже.*⁹

У реченицама са више енклитика које се распоређују антиципативно није могуће извршити померање само једне од њих:

- (17) а) * *Марко им жели да је покаже.*
 б) * *Марко је жели да им покаже.*
 в) * *Марко им жели је показати.*
 г) * *Марко је жели им показати.*

У савременом српском језику могуће је у оквиру реченичног типа II издвојити четрнаест различитих група глагола уз које се успостављају и различити обрасци контроле.

1. Облигаторна субјекатска контрола јавља се уз следеће дво-валентне глаголе:¹⁰

- (18) а) *Марко_ц је намеравао да е_ц кући њоклон браћу.*
 б) * *Марко је намеравао да Ана кући њоклон браћу.*
- (19) *благоизволећи, досијећи, дрзнући се, извешћући се, канићи се, двоумићи се, колебаћи се*¹¹, *мислићи (= намераваћи, или = двоумићи се), нагнаћи се,*

код новијих опет већином код хрватских. “Из примера које аутор наводи види се да је у већини случајева (преко 70%) реч о интранзитивним глаголима са лексичким *се* (*оћимаћи се, њодаћи се, домоћи се, заћрчаћи се* и сл.) уз које се, вероватно, речца *се* осећа као саставни део глагола. За другу групу примера у којој се енклитике распоређују уз инфинитив Поповић (*ibid.*) каже да се „инфинитив, заједно са речима које га допуњавају или одређују, очигледно осећа као посебни део реченице, те се енклитика редовно распоређује уз њега“.

⁹ О распоређивању енклитика везаних за конструкцију *да* + презент, в. Поповић (*ibid.*: 347–348) и тамо наведену литературу. Аутор констатује да: „Енклитике које су везане за конструкцију *да* + презент обично остају у њој, стојећи у постсиндетском положају. ... Ипак, у реченицама са појединим непотпуним глаголима (*мораћи, моћи, хћећи, њочећи* итд.) среће се понекад и антиципативни распоред.“ Између осталих, наведени су и следећи примери са глаголом *хћећи*: *Браће, браће, све ми хоће да оћму* (Петар Кочић) – *Хијела га је и да њомилује* (Хасан Кикић) – *Али га Милован није хћео да њослуша* (Вукашин Мићуновић).

¹⁰ За једну сасвим другачију, првенствено семантичку поткатегоризацију дво-валентних глагола субјекатске контроле у српском, засновану на пресупозицијама и импликацијама посматраним у односу на аспект вршења, односно извршености глаголске радње, в. ВАТИЋ (1979). В. и МОСКОВЉЕВИЋ (1992).

¹¹ Уз глаголе *двоумићи се* и *колебаћи се* обавезна је употреба комплементизатора „*да ли*“.

намеравајти, најтерајти се, одлучијти се, одважијти се, охрабријти се, оклевајти, осмелијти се, ћрисиљавајти се, решијти се, смерајти, удосијојијти се, умејти, усудијти се, уздржајти се, уздржавајти се, знајти (=умејти)...

У свим реченицама типа II у којима се јавља облигаторна контрола није могућа употреба прономиналних речи на позицији субјекта допунске клаузе, осим у случајевима када су оне посебно наглашене:

- (20) а) *Ана_i је намеравала да е_i куји ћоклон брајти.*
 б) **Ана_i је намеравала да она_j куји ћоклон брајти.*
 в) *Ана_i је намеравала да (баи) она_j куји ћоклон брајти.*

2. Опциони контролори неексплицитаног субјекта допунске да + презент конструкције субјекти су следећих глагола:

- (21) а) *Ана_i чезне да е_i дође.*
 б) *Ана чезне да Иван дође.*
- (22) *чезнујти, избећи, избегавајти, мрзејти, мучијти се, настїојајти, научијти, наумијти, навалијти, навићи (се), заклејти се, обећајти¹², одабрајти, одбијти, одујирајти се, одвикнујти се, ћланирајти, ћокушајти, ћоћрудијти се, ћрезајти, ћрисијајти, ћробајти, решијти, снебивајти се, сїремаети се, сїпарајти се, сїидејти се, шїежијти, шїрудијти се, уживајти, ујејти (се), усїејти, усїезајти се, усїручавајти се, веселијти се, волејти, залагајти се, заокујијти, зайејти, заслужијти, зазирајти, жудејти...*

3. Логички субјекат у дативу облигаторни је контролор у примеру (23), док је у примеру (24), као и уз све глаголе наведене у (25) логички субјекат у дативу само опциони контролор неексплицитаног субјекта допунске конструкције:

- (23) а) *Дошло му_i да е_i ћлаче.*
 б) **Дошло му да Ана ћлаче.*
- (24) а) *Дојало ми_i се да е_i возим.*
 б) *Дојало ми се да Ана вози.*
- (25) *додијајти, доћи, дојадајти се, досадијти, милијти се, ћасијти на ћаметї, свиђајти се...*

4. Логички субјекат у акузативу облигаторни је контролор у реченицама са глаголом *мрзејти* (26), док је уз све друге наведене глаголе (27–29) контрола опциона:

- (26) а) *Мрзи га_i да е_i учи.*
 б) **Мрзи га да Бошко учи.*

¹² Уз глаголе *заклејти се* и *обећајти* могућа је и употреба футура у допунској клаузи.

- (27) а) *Деку_i је веселило да е_i гледа како му унука рас_iе.*
 б) *Деку је веселило да унука $\bar{\nu}$ роведе ч_iи $\bar{\nu}$ ав викенд са њим.*
- (28) а) *Забав $\bar{\nu}$ а га_i да е_i сад мало кречи.*
 б) *Забав $\bar{\nu}$ а га да она сад мало кречи.*
- (29) *г $\bar{\nu}$ ави $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ лаши $\bar{\nu}$ и, радова $\bar{\nu}$ и, увесе $\bar{\nu}$ ава $\bar{\nu}$ и, весели $\bar{\nu}$ и, засме $\bar{\nu}$ ава $\bar{\nu}$ и...*

5. И субјекти глагола кретања, као и неких глагола промене позиције у простору, чија је допуна експликативног типа, могу да буду контролори (облигаторни или опциони, у зависности од типа ситуације која се исказује допунском конструкцијом) неексплицираног субјекта допунске конструкције *да* + презент:¹³

- (30) а) *Ана_i је $\bar{\nu}$ ошла да е_i ку $\bar{\nu}$ и новине.*
 б) * *Ана је $\bar{\nu}$ ошла да Марко ку $\bar{\nu}$ и новине.*
- (31) а) *Ана_i је о $\bar{\nu}$ ишла да е_i $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.*
 б) *Ана_i је о $\bar{\nu}$ ишла да јој_i Иван $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.*
- (32) *до $\bar{\nu}$ и, долази $\bar{\nu}$ и, до $\bar{\nu}$ рча $\bar{\nu}$ и, хода $\bar{\nu}$ и, и $\bar{\nu}$ и, ис $\bar{\nu}$ рча $\bar{\nu}$ и, иза $\bar{\nu}$ и, крену $\bar{\nu}$ и, ле $\bar{\nu}$ и, од $\bar{\nu}$ жури $\bar{\nu}$ и, одлази $\bar{\nu}$ и, одле $\bar{\nu}$ и $\bar{\nu}$ и, ос $\bar{\nu}$ та $\bar{\nu}$ и, о $\bar{\nu}$ и $\bar{\nu}$ и, о $\bar{\nu}$ рча $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ ри $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ охи $\bar{\nu}$ а $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ и $\bar{\nu}$ и се, $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рча $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ жури $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ рибли $\bar{\nu}$ жи $\bar{\nu}$ и се, $\bar{\nu}$ ри $\bar{\nu}$ и, сес $\bar{\nu}$ и, си $\bar{\nu}$ и, скочи $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ рча $\bar{\nu}$ и, $\bar{\nu}$ ркну $\bar{\nu}$ и, у $\bar{\nu}$ и $\bar{\nu}$ и $\bar{\nu}$ и се, за $\bar{\nu}$ и, зас $\bar{\nu}$ та $\bar{\nu}$ и, за $\bar{\nu}$ с $\bar{\nu}$ та $\bar{\nu}$ ви $\bar{\nu}$ и се...*

Примери као (31) изузетно су теоријски занимљиви, мада се у литератури обично не спомињу. Иако субјекат глагола кретања (*Ана*) није контролор субјекта допунског клаузоида, овакве реченице су граматичне само уколико су кореферентни субјекат глагола кретања и индиректни објекат (који је изгледа увек носилац семантичке улоге реципијента или бенифицијента) допунске конструкције:

- (33) а) *Ана_i је о $\bar{\nu}$ ишла да јој_i Иван $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.*
 б) * *Ана је о $\bar{\nu}$ ишла да му Иван $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.*

Уз то, присуство индиректног објекта у синтаксичкој структури реченице је облигаторно:

- (34) а) *Ана_i је о $\bar{\nu}$ ишла да јој_i Иван $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.*
 б) * *Ана је о $\bar{\nu}$ ишла да Иван $\bar{\nu}$ о $\bar{\nu}$ рави кола.¹⁴*

¹³ Допунама се сматрају само оне конструкције финалног значења које до $\bar{\nu}$ у $\bar{\nu}$ авају глагол кретања, тј. одговарају на питања *где* или *куда*, као у примеру: *Где/Куда је о $\bar{\nu}$ ишла?* – *Да бере $\bar{\nu}$ реш $\bar{\nu}$ е*/**да би брала $\bar{\nu}$ реш $\bar{\nu}$ е*, а не на питања *заш $\bar{\nu}$ то/с којом намером*. Уп. СТАНОЉЧИЋ & ПОПОВИЋ (2010); MELVINGER (1986).

¹⁴ У сложеним реченицама у којима субординирана клауза има функцију одредбе, а не допуне, ово ограничење не важи: *Ана је о $\bar{\nu}$ ишла да би Иван могао на миру да заврши за $\bar{\nu}$ очет $\bar{\nu}$ о*. Исто важи и за примере са транзитивним глаголима кретања наведеним у тачки 14.

Отуда би и овакве реченице требало анализирати као реченице у којима се успоставља један посебан, у досадашњој лингвистичкој теорији недовољно уочен и разјашњен облик облигаторне контроле.

6. Субјекатска контрола јавља се и у неким реченицама са тровалентним глаголима који уз сентенцијалну, добијају и допуну у облику NP_{dat}:

(35) а) *Марко_i се обавезао Бошку да е_i дође и њомогне му.*

б) * *Марко_i се обавезао Бошку_j да е_j дође и њомогне му.*

(36) *обећа_ити, обавеза_ити се, њре_иши_ити, закле_ити се...*

Специфичност ове глаголске групе у српском, као и у неким другим језицима, јесте да се уз њих у допунским конструкцијама уз немобилни презент може јавити, или је чак и чешћи, футур:¹⁵

(37) а) *Марко_i је обећао Ани да ће је е_i њозва_ити.*

б) *Иван_i је њре_ишио Ани да ће јој се е_i освети_ити.*

в) *Бошко_i се заклео Ани да ће јој е_i њомоћи.*

Уз ову групу глагола, у зависности од типа ситуације који се исказује допунском конструкцијом могућа је и објекатска (38а), као и заједничка (подељена) контрола (38б),¹⁶ а могуће је и да контрола изостане (38в):

(38) а) *Ошац_i је обећао Ани_j да ће ове године е_j ићи на екскурзију.*

б) *Она_i му_j је њре_ишила да ће се е_{i&j} развес_ити.*

в) *Влада је обећала грађанима да с_ируја неће њоску_еи_ити до август_а.*

7. У реченицама са тровалентним глаголима¹⁷ *нуди_ити, њонуди_ити* и *њредложи_ити* контролори имплицитног субјекта конструкције

¹⁵ В. BRESNAN (1982).

¹⁶ Заједничка (подељена) контрола није могућа у реченицама у којима се допуна реализује у облику инфинитива. Уп.: *О_u обећао јој је е_j ои_ићи* : **О_u обећао јој_j је е_{i&j} ои_ићи*. Ово је разумљива последица чињенице да је у свим случајевима подељене контроле предикат допунске клаузе облигаторно у облику плурала, тј. у облику недоступном за инфинитив.

¹⁷ Уколико се глаголи разматрани у тачкама 7–13 не реализују као тровалентни, већ као двовалентни (у конструкцијама типа Subj. + Pred + S_{Comp.}), и уколико се субјекат допунске клаузе експлицитно наводи, или је допунска клауза деагентизована, релација контроле се не успоставља: *Гувернерка је савет_иовала да грађани ш_ито њре ои_ила_ите креди_ите у швајцарским францима.*//*Гувернерка је савет_иовала да се креди_ити у швајцарским францима ш_ито њре ои_ила_ите.*//*Ои_озиција зах_иева да њаке_и социјалних закона ш_ито њре с_иу_ити на снагу.*//*Ои_озиција зах_иева да се њаке_и социјалних закона ш_ито њре усвоји.*

таквим реченицама (као и иначе када је реч о подељеној контроли) предикат допунске конструкције облигаторно се реализује у облику плурала:

- (48) а) *Иван_i је нај_iтерао Ану_j да е_j _iође.*
 б) * *Иван_i је нај_iтерао Ану_j да е_i _iође.*
 в) *Иван_i је нај_iтерао Ану_j да е_{u&j} _iођу.*

Уз нај_iтер_iај_i, у ову групу се сврставају и глаголи:

- (49) *чекај_iи, гониј_iи, мамии_iи, намамиј_iи, нај_iтер_iај_iи, научиј_iи, навес_iи, навић_iи, охрабриј_iи, _iош_iтер_iај_iи, _iодс_iицај_iи, _iримор_iај_iи, _iринудиј_iи, _iрисиљавај_iи, _iриволеј_iи, _iтер_iај_iи, вабиј_iи...*

Ако се из управних реченица са глаголима облигаторне објекатске контроле изостави објекат, допунска конструкција реализује се у деагентизованом облику. Ово додатно показује да су денотат објекта управног глагола и денотат неексплицитаног субјекта идентични, тј. да имају истог референта:

- (50) а) *Учиј_iељ је _iодс_iицао _iаке да _iио више чии_iају.*
 б) *Учиј_iељ је _iодс_iицао да се _iио више чии_iа.*

11. Облигаторни контролори нултог субјекта допунске конструкције могу да буду и неправи објекти реализовани у облику именичке фразе у дативу:

- (51) а) *Марко_i _iи_j је _iомогао да е_j реши_iи _iроблем.*
 б) * *Марко_i _iи_j је _iомогао да е_i реши_iи _iроблем.*

Исти образац контроле јавља се и уз следеће глаголе:

- (52) *браниј_iи, дај_iи (= до_iус_iиј_iи), до_iус_iиј_iи, дозволиј_iи, наложиј_iи, наредиј_iи, обрај_iиј_iи се, одмоћ_iи, одобриј_iи, одредиј_iи, _iреј_iус_iиј_iи, савет_iовај_iи, смеј_iај_iи, забраниј_iи, зај_iоведиј_iи.*

Слично као и код глагола из претходне подгрупе, изостављање индиректног објекта нужно доводи до деагентизације допунске конструкције:

- (53) а) *Он је савет_iовао гвернеру да заус_iаји емисију новца.*
 б) *Он је савет_iовао да се заус_iаји емисија новца.*

12. Спорадично, контролори неексплицитаног субјекта допунског клаузоида могу да буду и рекцијски објекти појединих глагола, реализовани у облику одговарајућих предлошко-падежних конструкција (54а,б; 55а,б). Уз објекатску, уз ове глаголе је могућа и подељена (заједничка) контрола (54в, 55в). И тада се предикат допунске конструкције облигаторно реализује у облику плурала:

- (54) а) *Иван_i очекује од Ане_j да му е_j њомогне.*
 б) * *Иван_i очекује од Ане_j да му е_i њомогне.*
 в) *Иван_i очекује од Ане_j да е_{i&j} заједно заврше њај њосао.*
- (55) а) *Иван_i чека на Ану_j да му се е_j њридружи.*
 б) * *Иван_i чека на Ану_j да му се е_i њридружи.*
 в) *Иван_i чека на Ану_j да е_{i&j} крену.*

13. Уз неке од ових глагола, уз објекатску контролу (56а–56б) могућа је и субјекатска (56б–58б), или подељена (56в–58в) контрола:

- (56) а) *Иван_и њиражи од Ане_j да е_j му_и њомогне.*
 б) *Иван_и њиражи од Ане_j да е_и јој_j њомогне.*
 в) *Иван_и њиражи од Ане_j да е_{и,j} заједно окончају њај њосао.*
- (57) а) *Иван_и захњева од Ане_j да е_j му_и њомогне.*
 б) *Иван_и захњева од Ане_j да е_и јој_j њомогне.*
 в) *Иван_и захњева од Ане_j да е_{и,j} заједно некуд оду на одмор.*
- (58) а) *Иван_и је навалио на Ану_j да му_и се е_j њридружи.*
 б) *Иван_и је навалио на Ану_j да јој_j се е_и њридружи.*
 в) *Иван_и је навалио на Ану_j да е_{и,j} њињо њре оњињуњу.*

14. Уз прелазне глаголе кретања, односно прелазне глаголе промене позиције у простору, чије су допуне експликативне природе, облигаторни контролор неексплицираног субјекта допунске конструкције је објекат управног глагола (59а,б и 60а,б), мада је уз неке глаголе допуштена и могућност подељене контроле (60в):

- (59) а) *Бошко_i је њослао Марка_j да е_j куњи новине.*
 б) * *Бошко_i је њослао Марка_j да е_i куњи новине.*
- (60) а) *Оњац_i је одвео Милу_i у њарк да се е_i њрошења.*
 б) * *Оњац_i је одвео Милу_i у њарк да се Марко њрошења.*
 в) *Оњац_i је одвео Милу_i у њарк да се е_{и&j} њрошењају.*
- (61) *донењи, однењи, одвесњи, њомерињи, сакрињи, склонињи, слањи, сњусњи-њи, сњавињи, уњуњињи, водињи...*

Слично као и у примерима са нетранзитивним глаголима кретања (в. 5.) и за глаголе из ове групе могуће је навести примере у којима се релација облигаторне кореферентности успоставља између објекта управног предиката и директног објекта допунске конструкције:

- (62) а) *Оњац_i је одвео Ивана_i код лекара да га_i њрегледају.*
 б) * *Оњац_i је одвео Ивана код лекара да њрегледају Ану.*

Експлицитно присуство прономиналног директног објекта у структури допунског клаузоида такође је облигаторно:

- (63) а) *Отац је одвео Ивана код лекара да га њрегледају.*
 б) * *Отац је одвео Ивана код лекара да њрегледају.*

Као и код паралелне конструкције са нетранзитивним глаголима кретања, обрасци контроле који се успостављају у овом типу реченица и даље су недовољно емпиријски поткрепљени материјалом из различитих језика, а још мање су теоријски разјашњени.

* * *

Анализа језичких чињеница из савременог српског језика показује да се у сложеним реченицама са допунском клаузом уведеном комплементизатором „*да*“ успостављају многобројни и разнолики односи кореферентности између једног од аргумената управног предиката и неексплицираног субјекта (а у неким случајевима и прономиналног објекта) допунске конструкције. Могући су и јављају се различити типови контроле: облигаторна, опциона и подељена контрола. При томе се у сложеним реченицама типа I, у којима се допунска клауза уводи индикативним *да*₁-комплементизатором и у којима је употреба глаголских времена у допунској клаузи слободна, у највећем броју случајева не успоставља образац облигаторне контроле. За разлику од тога, у сложеним реченицама типа II, у којима се допунска клауза уводи модалним *да*₂-комплементизатором и у којима је употреба глаголског времена ограничена на немобилни презент (који је у неким случајевима комутабилан са инфинитивом) успостављају се различити обрасци контроле, укључујући и облигаторну.

Издвојено је четрнаест глаголских поткласа чији се чланови могу реализовати као управни предикати у сложеним реченицама типа II и описани су односи кореферентности који се у њима успостављају.

Примећује се и да у српском језику на избор аргумента који ће се појавити у функцији контролора неексплицираног субјекта допунске конструкције у значајној мери утиче и контекст, односно тип ситуације која се том допунском конструкцијом исказује. Управо ова зависност у избору контролора, која постаје изразито уочљива када се уместо инфинитива употреби конструкција *да* + презент, представља проблем за постојеће теорије контроле, пошто се све оне фокусирају на (синтаксичку или семантичку) природу глагола уз које се контрола јавља. Примери из нашег језика показују да је, уз тип управног глагола, изразито битан и тип ситуације која се исказује допунском конструкцијом, односно број и врста партиципаната

који у њој учествују, као и односи који се успостављају између денотата аргумената управног и денотата аргумената допунског глагола.

Цитирана лијерајтура

- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником да.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–54.
- ИВИЋ, Милка. „Проблематика српскохрватског инфинитива.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 115–138.
- ПИПЕР, Предраг. „Анафора у српској простој реченици.“ *Зборник Мајнице српске за славистику* 2007/71–72 (2007): 261–269.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 1997.
- СТАНОЛЧИЋ ЖИВОЈИН, Љубомир ПОПОВИЋ. *Грамајтика српског језика*. Београд: ЗУНС, 2010.
- Batišć, Tatjana. „О аспектима вршења, извршености глаголске радње допунских предиката обилежених вршењем управног глагола.“ *Јужнословенски филолог* XXXV (1979): 65–97.
- BRESNAN, Joan. „Control and Complementation.“ Joan Bresnan (ур.). *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press, 1982, 282–390.
- GRIMSHAW, Jane. *Argument Structure*. Cambridge, MA: MIT Press, 1991.
- FARKAS, Donka. „On Obligatory Control“. *Linguistics and Philosophy* 11 (1988): 27–58.
- JONES, Charles. *Purpose Clauses*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
- KIRBY, S., DAVIES, W. D., & DUBINSKY, S. „Up to d[eb]ate on Raising and Control, Part 1: Properties and analyses of the constructions.“ *Language and Linguistics Compass*, 4(6), (2010a): 390–400.
- KIRBY, S., DAVIES, W. D., & DUBINSKY, S. „Up to D[eb]ate on Raising and Control, Part 2: The Empirical Range of the Constructions and Research on their Acquisition.“ *Language and Linguistics Compass*, 4(6), (2010b): 401–416.
- MELVINGER, Jasna. „Infinitivna kondenzacija finalne zavisne klauze u suvremenom hrvatskom ili srpskom.“ *Zbornik radova sa Naučnog sastanka slavista u Vukove dane* 15/1 (1986): 123–131.

- MIŠKELJIN, Ivana. „Infinitival Complements in Serbian – A Generative Approach“. *Filolog* V (2012): 199–209.
- MOSKOVLJEVIĆ, Jasmina. „Control Verbs in Serbo-Croatian.“ Rad izložen na *Workshop on Parametric Variation and Grammar Specification*, Center for Cognitive Science, University of Edinburgh, Edinburgh.
- PROGOVAC, Ljiljana. „Locality of subjunctive-like complements in Serbo-Croatian.“ *Journal of Slavic Linguistics* 1, (1993): 116–144.
- WILLIAMS, Edwin. *Thematic Structure in Syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1995.
- ZEC, Draga. „On Obligatory Control in Clausal Complements.“ Masayo Iida, Stephen Wechsler, Draga Zec (yp.). *Working Papers in Grammatical Theory and Discourse Structure*. Stanford, CA: CSLI, 1987, 139–168.

Ясмина Д. Московлевич Попович

КОРЕФЕРЕНТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ С ИЗЪЯСНИТЕЛЬНОЙ ПРИДАТОЧНОЙ ЧАСТЬЮ

Резюме

В работе анализируются кореферентные отношения (контроль, контролируемость), в которые вступают один из аргументов предиката главного предложения и невыраженный субъект изъяснительного придаточного в рамках сложноподчиненного предложения с союзом «да». В современном сербском языке осуществляются различные типы контроля: обязательный, необязательный и разделенный. Приводятся различные подклассы глаголов, которые могут употребляться в качестве главных предикатов в сложных предложениях с изъяснительной придаточной частью и описываются кореферентные отношения, в которые они вступают. В работе показано, что в сербском языке, кроме типа глагола в предикате главного предложения, на выбор контролера невыраженного субъекта изъяснительного придаточного в значительной мере влияют еще и тип ситуации, выраженной изъяснительной конструкцией, а также отношения между ситуациями/событиями, выраженными главным и придаточным изъяснительным предложениями.

Ключевые слова: изъяснительное предложение, невыраженный субъект, кореферентность; контроль субъекта, контроль объекта; обязательный, необязательный, разделенный контроль.

Jasmina D. Moskovljević Popović

COREFERENCE RELATIONS IN COMPLEX
SENTENCE WITH A COMPLEMENT CLAUSE

Summary

The main purpose of this paper is to analyze different coreference relations which can be established in a complex sentence between one of the arguments of the matrix clause and the understood/implicit subject of the complement clause introduced by the complementizer “*da*”. Various patterns of control relations which are present in contemporary Serbian – obligatory, non-obligatory, and shared control – have been enumerated and exemplified. Different types of constructions and different classes of verbs which introduce (or may introduce) control relations have been identified and patterns of control instantiated by them have been described. It has been argued that the analysis of the Serbian data indicates that a type of the matrix predicate is not the only factor which determines the control relations established in a complex sentence, but that a type of situation/event described in the complement clause, as well as the relationship between the events denoted by the matrix and the complement clauses have their influence too.

Keywords: complement clause, understood/implicit subject; coreference relations; obligatory, non-obligatory, shared control.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335.4

COBISS.SR-ID 218551052

DOI: 10.2298/JFI1504203A

Примљено: 26. маја 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

МИЛИВОЈ Б. АЛАНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ДОПУНСКА РЕЧЕНИЦА УЗ КАУЗАТИВНО-МАНИПУЛАТИВНЕ ГЛАГОЛЕ**

У раду се наводе и тумаче кључна структурна и семантичка обележја допунских реченица које имају функцију објекта, директног или индиректног, уз један тип каузативних глагола – каузативно-манипулативне. С обзиром на то да је у литератури у више наврата указивано на структурна обележја допунских реченица, тежиште рада усмерено је на то да се истакне значењска поливалентност овог реченичног типа, као и зависност реализованог значења реченице од типа регенса, у овом случају глагола.

Кључне речи: српски језик, синтакса, сложена реченица, каузативни глаголи, допунска реченица, структурне одлике, значење.

1. Допунска реченица у систему зависних реченица

Допунском реченицом се означава реченични тип депенденса који се у одговарајућу управну реченицу укључује посредством јакe лексичке или категоријалне реакције регенса – превасходно глагола, именице или придева. Овај тип зависне реченице се, дакле, валенцијски непосредно супротставља додатним реченицама, које се по традицији разврставају међу одредбене – прилошке или пак атрибутске (СТЕВАНОВИЋ 1979³: 819; СТАНОЛЧИЋ–ПОПОВИЋ–МИЦИЋ 1989: 288). Поменута валенцијска класификација темељи се на двојству,

* milivoj.alanovic@sbb.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178004 под називом *Стандардни српски језик – синтаксичка, семантичка и прагматичка исцртавања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

фундаменталном и нарочито разрађиваном у оквиру теорије валентности и депенденцијалне граматике, према којем се сви зависни реченични и синтагматски чланови деле у две класе – допуне и додатке (MRAZOVIĆ 2009: 38), већ према типу и ‘чврстини’ везе са регенсом, на чему се и заснива став да су комплементизација и детерминација два главна синтаксичка поступка повезивања зависних синтаксичких јединица са одговарајућим управним (Ружић 2006а: 60; Ружић 2007: 330). О недостацима овога дихотомног односа и даље се води дискусија, нарочито међу депенденцијалистима (уп. ÅGEL 2000), али је сасвим јасно да допунски или додатни карактер реченице проистиче из њених супститутивних способности (MRAZOVIĆ 1985: 206; MRAZOVIĆ 2009: 572), тј. могућности да неку морфосинтаксичку јединицу замењује (субјекат, објекат, предикатив, адвербијал или атрибут), при чему може бити реч о испустивом или обавезном, те формално предодређеном или непредодређеном члану реченице или синтагме (Алановић 2012: 160). Недостатак валенцијски мотивисане класификације зависних реченица тиче се, пре свега, чињенице да се у функцији допуне могу појавити и неке прилошке реченице, нпр. поредбене типа *Изгледа као да ДАНИМА НИЈЕ СПАВАО*, што донекле ограничава доследност валенцијског критеријума као модела класификације хипотаксичких јединица, премда је данас сасвим уобичајен у многим граматичким системима и традицијама (нпр. GIVÒN 2001; ENGEL 2009; MRAZOVIĆ 2009; EISENBERG 2013).

Валенцијски статус, међутим, није једини класификациони критеријум којем се допунске реченице подвргавају. То су још и синтаксичка функција и значење.

1.1. Допунске реченице, тако, у односу на свој регенс остварују функцију субјекта, објекта, предикатива или допунског атрибута, те не чуди што се о њима говори као о конституентским реченицама, при чему се нарочито има у виду да стоје у алтернацији са најважнијим зависним реченичним члановима – субјектом и објектом. Последње обележје је послужило бројним истраживачима да се дате реченице класификују управо с обзиром на критеријум реченичне функције коју деле са одговарајућим морфосинтаксичким корелатом, разврставајући их тако међу субјекатске, објекатске, атрибутске или предикативне (ПРАЊКОВИЋ 1985: 59; MINOVIĆ 1987: 89–92; SILIĆ–PRANJKOVIĆ 2007: 330–332; ПИПЕР–КЛАЈН 2013: 493). Иако је овакав приступ крајње логичан јер је функционално, тј. синтаксички мотивисан, он ипак не обезбеђује обједињавање функционално различитих реченичних типова у један заједнички или општи. Проблем је још већи

ако се узме у обзир чињеница да се једна реченица уз исти глагол може појавити и као субјекат и као објекат – у зависности од дијатетичког облика у којем је реализован, нпр.: *Причају да се УДАЈЕШ* и *Прича се да се УДАЈЕШ*.

1.2. У семантички мотивисаним класификацијама се, с друге стране, инсистира на изричним реченицама (СТЕВАНОВИЋ 1979³: 825; РОРОВИЋ 1983: 59; СТАНОЛЧИЋ–ПОПОВИЋ–МИЦИЋ 1989: 290), што је, без обзира на ‘традиционалност’ термина и његов релативно ограничен појмовни садржај, јер предвиђа тип регенса а не значење депенденса (тј. примарно се односи на објекте комуникативних и когнитивних радњи), сасвим оправдано јер се и прилошке реченице класификују с обзиром на значење, при чему изричност, будући да се не изводи из значења одговарајуће морфосинтаксичке јединице, остаје категоријално-семантички недовољно одређено. Ипак, управо значење – изрицање, излагање или експозиција садржаја ситуације (тј. експликација пропозитивног садржаја [Ружић 2006а: 63]), омогућује супротстављање овога типа реченице свим другим зависним реченицама понаособ, што је немала предност семантичког класификационог критеријума у односу на друга два.

1.3. Без обзира на недостатке и недоследности поменутих класификационих критеријума, зависна реченица уз каузативно-манипулативне глаголе може се ипак једнозначно одредити – она има функцију објекта, директног или индиректног, те је на основу овог граматичког обележја њен допунски карактер неупитан. Међутим, говорити само о објекатској реченици неадекватна је граматичка рестрикција, којој не подлежу примери када је допунска реченица корелат директног објекта и када алтернира са субјектом пасивне реченице (нпр. *Омогућио нам је да СТУДИРАМО* и *Омогућено нам је да СТУДИРАМО*). Будући да се иста реченица може реализовати и као субјекат и као директни објекат, овај реченични тип стога одређујемо валенцијски а не синтаксички. С друге стране, с обзиром на то да циљ рада није да се прецизније дефинише изрично значење, као ни да се одреди његов денотативни оквир, експлицитно категоризовање допунских реченица као изричних у овом раду остављамо по страни.

На основу свега реченога, очито је да овим радом пред себе постављамо релативно скроман циљ, а то је да укажемо на структурно-семантичке одлике допунских реченица које уведо каузативно-манипулативни глаголи, што претпоставља приступ којим се утврђује инвентар везничких средстава, темпорална парадигма, али и спе-

цифично значење дате зависне реченице. Пре тога, међутим, чини се сасвим оправданим, можда и неопходним, дефинисати појам каузативности, нарочито у односу на каузалност, те указати на главне типове и категоријална обележја каузативних глагола, нарочито зато што се способност увођења реченичног типа објекта појављује као диференцијално обележје на основу ког се каузативни глаголи могу поделити у две групе: каузативно-манипулативне и каузативно-трансформативне (уп. АЛАНОВИЋ 2011).

2. Каузалност и каузативност

Категоријални комплекс каузалности укључује различите лексичке, морфосинтаксичке и синтаксичке јединице које изражавају узрочну компоненту какве ситуације (КОВАЋЕВИЋ 1988: 19–21; ПИПЕР 2005: 792–793). Зато се за ову категорију у функционално мотивисаним приступима наводи да конституише семантичко поље са једним центром и разуђеном периферијом, коју чине категорије кондиционалности, финалности и концесивности (ПИПЕР 2005: 786). Каузативношћу се, с друге стране, не изражава посебан семантички тип каузалности, она представља само специфичан вид граматикализације узрочног чиниоца ситуације. Наиме, у виду начела се може рећи да се језичке јединице са узрочним значењем, нарочито оне морфосинтаксичке и синтаксичке, формализују на нивоу периферних реченичних конституената (тј. каузалних адвербијала), док се каузативима, како лексичким тако и граматичким, појам у функцији каузатора доследно појављује на позицији граматичког субјекта као централне граматичке теме.

Каузативност се, у најкраћем, може дефинисати као остваривање задатог резултата циљноусмереним човековим деловањем на неки предмет или лице (ЗОЛотова 2003: 167), односно као „прелазност неке глаголске радње на неки објекат, као и свјесно вршење те радње“ (БАТИСТИЋ 1978: 75),¹ што сугерише да је за каузацију кључан однос каузатор – објекат каузације, облик граматикализације овога односа, односно инхерентна обележја у ситуацију укључених појмова (или актаната). Зато се у улози идеалног каузатора појављује

¹ Т. Батистић примећује да, иако је идеално да субјекат каузативних глагола има обележје живо, то не мора бити тако (БАТИСТИЋ 1978: 84). На субјекатској се позицији у таквим примерима обично налазе именице којима се означавају какви процеси, емоције итд.: *Његова изјава ју је повредила.*

човек за кога је у реченици резервисана позиција граматичког субјекта. Друго, поменуте дефиниције с правом претпостављају прелазност каузативних глагола као њихово кључно категоријално обележје, будући да је у ситуацију неизоставно укључен и објекат каузације који се појављује на позицији граматичког објекта – директног или индиректног. Ипак, наведене дефиниције захтевају и неколике корекције. Наиме, иако то није типично, каузативност се односи и на својства не-лица у чијој сфери лежи одговорност за новонастале промене, процесе или поступке других појмова (нпр. *Та љажа нас је одушевила*). Осим тога, не сме се изгубити из вида ни чињеница да једна цела класа каузативних глагола (мислимо управо на каузативно-манипулативне) везује два објекта (нпр. *најћерајши некога на нешићо, омогућити некоме нешићо, убедити некога у нешићо*), што, истина, само модификује, или усложњава, концепт њихове прелазности али и истиче полиагентивни карактер узрочно-последичног ланца који каузативни глагол денотира.

Без обзира на наведене варијације, неспоран је полисубјекатски (у интерперсоналним релацијама и полиагентивни) и полипропозициони карактер каузативних конструкција (ЗОЛОВОА 2003: 155), а то подразумева да су барем два појма, односно ситуације које се за њих везују, у узрочно-последичној вези. Иако су и реченице са каузалним конструкцијама у основи полипропозиционе, тј. базично двореченичне, каузативне конструкције су, за разлику од њих, лексичкограматички деривати, при чему је непосредан резултат овог вида граматичке или актантне деривације увођење новог учесника (или актанта) у функцији објекта каузације, који се, савним очекивано, распоређује на позицију граматичког објекта, нпр.: *шећити – шећити некога*.

У генеративном теоријско-методолошком приступу, деривација каузативних глагола се објашњава као резултат подизања дубинског предиката (PR – Predicate Raising), што се доводи у непосредну везу са базичном двопрпозиционом, односно двореченичном структуром из које је она површинска деривирана (AISSEN 1979). Двореченична структура PR-каузатива заснива се на правилу брисања еквивалентних аргумената под субјекатском контролом (Equi-NP-Deletion [AISSEN 1979: 92–94]),² што се у основи своди на следеће: субјекат последичног пропозиционог садржаја у исто време је и објекат ка-

² Ово се правило везује за случајеве кореференције између субјекта допунске реченице и објекта управног глагола, нпр. у *Иван је омогућио Ани да ДОЂЕ НА ВРЕМЕ* (МОСКОВЉЕВИЋ 1998: 132).

узалног пропозиционог садржаја, који се може свести на општекаузални оператор – ‘узроковати’ или енг. ‘cause’. На основу реченога се види, дакле, да се каузативни глаголи генеришу из дубинске структуре у којој елемент ‘cause’ повезује име лица или целу пропозицију са другом, последичном пропозицијом (АРУТЈУНОВА 2003³: 167).

Ваља приметити да компонента ‘cause’ може бити део лексичке структуре каузативног глагола или пак лексички самостално изражена – глаголом оператором у функцији вербализатора који непосредно успоставља корелацију са каузирајућом ситуацијом (ПРОСВИРИНА 1983: 85). Стога и разликујемо лексичке и граматичке каузативе: *унсрећиџи – учиниџи несрећним* итд.

Иако начин генерисања каузативних глагола и конструкција недвосмислено потврђује њихов полисубјекатски и полипредикатски карактер, то, међутим, не значи да у реченици коју конституишу постоје два субјекта и два предиката, барем не у оној простој. Наиме, превођење базичног (или дубинског) двопрпозиционог модела у једнопредикатски у основи се темељи на два комплементарна принципа – на усложњавању семантичких улога и на функционалној конверзији базичних конституената. Усложњавање семантичких улога подразумева да један актант преузима, или носи, две улоге, често несродне, што је типично за објекат каузативног глагола који именује објекат каузације, односно агенс последичне радње (тј. субагенса). Зато се овај објекат и назива субагентивним (АЛАНОВИЋ 2011: 186). С друге стране, функционална конверзија почива на трансформацији пропозиционог предиката у други објекат каузативног глагола, који стога називамо пропозиционим или субпредикатским објектом (АЛАНОВИЋ 2011: 189). Формално усложњавање семантичких улога и њихово везивање за једно лице и једну синтаксичку позицију резултат је, напоменули смо напред, начина генерисања каузативних глагола и конструкција, које зато Г. Золотова и назива реченичним ‘компликаторима’ (ЗОЛотова 2003: 167). С друге стране, појава морфосинтаксичког корелата пропозиционог предиката доводи се у везу са двоагентивношћу каузативне конструкције.

Двоагентивне каузативне конструкције могуће су само у случају релације типа лице–лице (ШУстова 2006: 114). Т. Батистић истиче да двоагентивни каузативи обезбеђују промоцију објекта каузације за агенс последичне радње (БАТИСТИЋ 1978: 76), што се, разуме се, не односи на предмете као објекте каузације (нпр. двоагентивни: *Омогућио нам је да седнемо* и једноагентивни: *Окречио је собу*). Тако се, на пример, компонентијалном анализом у семантичком садржају

глагола *храний̄и* могу издвојити два предиката – ‘давати храну’ и ‘узимати храну’, при чему се у свакој фази као агенс појављује друго лице (АРУТЈОНОВА 2003³: 170–171), једно које даје храну и друго које узима храну.

Управо се на основу категоријалне еквиваленције (лице–лице) или нееквиваленције актаната (лице–предмет) каузативне конструкције и могу класификовати (АРУТЈОНОВА 2003³: 170), јер се у првом случају као ефекат каузације добија манипулација лица а у другом трансформација објекта каузације. Трансформативна оријентација каузације, или трансформативност, подразумева промену квалитативних и квантитативних својстава објекта каузације (нпр. *разбий̄и јаја; исећӣи њор̄иу*), док манипулативна оријентација предвиђа каузацију радње или стања у сфери другог лица (нпр. *присилий̄и кога на ш̄ио; убедиȳи кога у ш̄ио; увредиȳи кога*).

Разлика између трансформативне и манипулативне оријентације каузације очитује се и у базичној валентности каузативног глагола, при чему су каузативно-манипулативни глаголи редовно тровалентни, тј. двообјекатски, те укључују два објекта – један који означава објекат каузације (i) и други ефекат каузације (ii): *най̄ерай̄и некога; на неш̄ио_{ii}; сй̄речий̄и некога; у нечему_{ii}; омогућий̄и некоме; неш̄ио_{ii}* итд. Изузетак од овог правила чине каузативно-афективни и каузативно-ситуативни глаголи типа *увредиȳи* и *увесȳи*, а разлог за ово одступање тиче се њиховог лексичког значења. Наиме, будући да глаголи *увредиȳи* и *увесȳи* означавају управо непосредан ефекат каузације, стога се за њих ни не може везати објекатска допуна пропозиционог или субпредикатског типа.

2.1. Пропозиционим и субпредикатским објектима сматрамо допуне које су непосредни експоненти целе последичне пропозиције или само њенога предиката, што омогућује њихову конверзију одговарајућом реченицом. Ово граматичко правило је типично за следеће каузативно-манипулативне глаголе:³

- (а) принудне глаголе типа *изнудий̄и, най̄ерай̄и*,⁴ *й̄риморай̄и, й̄ринудий̄и, й̄рисилий̄и* и сл.;

³ Овде се ослањамо на класификације дате у Ружић 2006б и Алановић 2011.

⁴ Овај се глагол, као резултат семантичког варирања (ГОРТАН-ПРЕМК 1993: 25), најчешће појављује у функцији општепринудног оператора, што је пример семантичке деривације. Његова базична семантика, међутим, указује да се радња супситуације оствари као кретање субагенса, што је типично за глаголе *исй̄ерай̄и, ой̄ерай̄и* и сл.: Натерам свиње у воће. Вес. РСМ 3: 637.

Наведени каузативни глаголи, иако разврстани према значењском критеријуму у различите лексичко-семантичке групе и подгрупе, имају једну заједничку особину, а то је да конституишу тровалентни модел реченице: $\text{Subj}_{\text{kauz}} + \text{V} + \text{Obj1}_{\text{Subag}} + \text{Obj2}_{\text{Subpred}}$. За објекат каузације смо већ рекли да у датом двопрпозиционом моделу остварује две улоге – објекта каузације и агенса последичне радње ($\text{Obj1}_{\text{Subag}}$), док је одлика субпредикатског објекта ($\text{Obj2}_{\text{Subpred}}$), који је непосредно или посредно експонент предиката последичне пропозиције (нпр. *Забранио ми је слајкише*, где реконструирамо узрочно-последични ланац: ‘causa’ → он не једе слаткише), способност замене зависном реченицом (нпр. *омогућити некоме нешто/да учини нешто* и *најерати некога на нешто/да учини нешто*).

Ако се осврнемо на значење ових објекатских допуна, приметно је да се њима идентификују централни чланови последичне пропозиције, и то њен субјекат и предикат, евентуално неки други члан глаголског израза који стоји у асоцијативној вези са пропозиционим предикатом (нпр. *забрањити некоме слајкише* → *забрањити некоме да једе слаткише*).

- (1) *Најерао га је на њризнање*: ‘causa’ → он је признао
- (2) *Омогућује му њриситиу архиви*: ‘causa’ → он приступа архиви
- (3) *Поможе јој у изради њројекта*: ‘causa’ → она израђује пројекат
- (4) *Дозволио им је искрцавање*: ‘causa’ → они [могу да] се искрцавају

Наведена конкуренција облика резултат је синтаксичке и семантичке валентности управног глагола која регулише еквиваленцију између морфосинтаксичких и одговарајућих хипотаксичких јединица. Стога је за утврђивање синтаксичко-семантичких својстава допунске реченице важно установити следеће:

- (а) значење управног глагола,
- (б) тип корелативне морфосинтаксичке јединице,
- (в) кореференцијални домен субјекта допунске реченице,
- (г) везничка средства и
- (д) темпоралну парадигму.

3. Семантичке одлике допунске реченице

Премда допунска реченица уз каузативно-манипулативне глаголе има функцију објекта, евентуално субјекта у случају пасивизације управног глагола, то не значи да је њено значење у сфери пацијативности или агентивности, што су категорије у основи неспојиве са реченичношћу. Шта стога значи овај тип допунске реченице?

У уводном делу смо рекли да каузативни глаголи реферишу о каквој узрочно-последичној вези, при чему је узрочни чинилац на позицији субјекта, док је, следствено томе, последица смештена на позицији објекта, рекли смо, субпредикатског или пропозиционог типа. Стога и одговарајућа допунска реченица изражава последицу, стварну или могућу, насталу као резултат каузације, што, међутим, не треба да наведе на закључак да је реч о последичној реченици, што и следеће трансформације потврђују:

- (5) *Све је научио ТАКО ДА ЂЕ СИГУРНО ПОЛОЖИТИ.* → *Сигурно ће њоложити ЈЕР ЈЕ СВЕ НАУЧИО.*
 (6) *Наиџерао га је ДА СВЕ ПОЈЕДЕ.* → *Све је њојео ЈЕР ГА ЈЕ НАТЕРАО НА ТО.*

Пример (5) илуструје регуларну структурно-семантичку алтернацију комплекса са узрочном и последичном реченицом, док други указује само на значењску подударност два реченична комплекса, али не и на граматичко-трансформациону везу независне и узрочне реченице са каузативним глаголом. Претходни став подржава и чињеница да се у примеру (6) у узрочној реченици уз каузативни глагол реализују све његове допуне, укључујући и субпредикатски објекат, истина у форми анафорске заменице која упућује на садржај управне реченице, тј. на сам садржај последице, што недвосмислено доказује да допунска реченица није средство граматикализације последичнога значења.

Иако садржај допунске реченице уз каузативни глагол саопштава о томе шта је последица каузације, управо значење каузативног глагола регулише оствареност последичне ситуације, односно шта је тачно циљ или резултат каузације – вршење или невршење какве радње. Штавише, сасвим оправдано се може рећи да последично значење допунска реченица стиче тек на основу значења управног глагола а не на основу граматичке форме и функције коју има.

Допунске реченице уз каузативно-манипулативне глаголе стоје у корелацији са различитим структурним и семантичким типовима морфосинтаксичких објеката, а указивање на морфосинтаксичке корелате ове зависне реченице омогућује да се истакне њена семантичка поливалентност, чије структурне одлике, међутим, овај вид значењског нијансирања, као по правилу, не одражавају.

Морфосинтаксички корелати допунске реченице могу бити у предлошкој и слободној падежној форми. Поједини глаголи, међутим, допуштају ограничене варијације објекатских форми (нпр. *ја-виши некоме нешио/за нешио*), што ипак не ограничава могућност

увођења зависне реченице на њиховом месту, те на томе у наставку рада нећемо инсистирати.

С обзиром на објекатски карактер допунске реченице, разумљиво је зашто најчешће алтернира са акузативом – предлошким или слободним.

3.1. Предлошки акузатив као корелат објекатске реченице појављује се у форми *на + А*, *у + А* и *за + А*, где синтагме са предлозима *на* и *у* имају доминантно циљно значење, док оне уз предлог *за* наменско (АНТОНИЋ 2005: 233).

Тако допунска реченица која алтернира са акузативом уз предлог *на* изражава ефекат каузације, остварени или још у сфери намере или циља агенса каузатора. У зависности од значења каузативног глагола, ефекат каузације, углавном радња коју врши или треба/може да врши објекат каузације, резултат је принуде, наметнуте обавезе или подстицаја, а може се испољавати и по неком новоуспостављеном обичају и реду, што је типично за следеће глаголе:

(а) принудне типа *нагнаџи*, *намораџи*, *наџераџи*, *џримораџи*, *џринудиџи* и *џрисилиџи* који означавају да се каузација испољава као приморавање објекта каузације да шта чини:

– Он им прича како ме нагнао да ЈЕДЕМ СВИЊСКО, и јео сам за љубав његову. Крст. А. 2, 272. Ћути, какав сам, ја бих те наморао да ми СТО ПУТА ПОНОВИШ СВОЈЕ ОБЕЋАЊЕ. Јов. Ј. 4, 190. РСАНУ 14: 143. Лекарџи га натерају да иде на ЈУГ. Скерл. РСМС 3: 637. *Manijak pretio motornom testerom: Primogao ženu DA ROJEDE PALAČINKU!* www.telegraf.rs. То ју је принудило да СТЕКНЕ И НЕКО ПОЗНАВАЊЕ ТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА. Шкрџб. РСМС 5: 84. Он је нејасно мислио на то како да присили стару да МУ ДОПУСТИ ЖЕНИДБУ. Јевт. РСМС 5: 100. Наџерао га је да ПОПИЈЕ НЕКОЛИКО ЧАША СОДЕ. Козарч., Р. МС-МХ.

(б) инструктивно-хабитуалне глаголе типа *навадиџи*, *навикнуџи*⁷ итд. који означавају да је каузација усмерена на усвајање новог облика обичајно испољеног понашања објекта каузације:

– Били смо на мрве хлеба навадили два врапца, да НАМ СВАКО ЈУТРО ДОЂУ НА ПРОЗОР. Ћук. 2, 71. РСАНУ 13: 431. Мораш навикнути дете да РЕДОВНО ПЕРЕ РУКЕ. Ред. РСАНУ 13: 459.

(в) ауторизационе глаголе типа *обавезаџи* те прескриптивне типа *казниџи*, *осудиџи* итд. који означавају да се каузација испољава у виду формулисања или утврђивања обавезног облика деловања или понашања објекта каузације:

⁷ У овом се значењу могу појавити и неки едукативни глаголи типа *научиџи* (нпр. *научиџи на касне изласке*).

– ...trebalo bi obavezati странке DA VODE POJEDINE POSEBNE EVIDENCIJE... www.korupcija.org. Had ga je kaznio DA ŽEDAN STOJI U BISTROM JEZERU... www.kafic.net. Ne volim mir i ne znam šta bi bilo sa mnom kada bi me neko osudio DA DVA MESECA, koliko sam provela u rijalitiју, BUDEM SAMA U KUĆI... www.alo.rs

(Г) стимулативно-иницијативне типа *навесити*, *навратити*, *наговорити*, *надахнути*, *побудити*, *посети*, *приволе* итд. који означавају да се каузација испољава у виду спољашњег подстицаја на вољно деловање објекта каузације:

– Плаче и грди Алексе, и псује, куне онога који је наведе да пође за њега. СКГл 2, 331. РСАНУ 13: 447. Немој да вас ђаво наврати да нам запустате у леђа. Чол. 3, 283. РСАНУ 13: 483. Читаоцу се чини да је пре наговорен да верује да је тако, него што је у то убеђен. Живој. 4, 101. РСАНУ 13: 532. Сам он могао те је надахнути да тако стар и велик јунац идеш се возити на дјетињим колицима. Ковачић 4, 20. РСАНУ 13: 576. Воји Вилбји, који нас је посетio у Studenici i zaista нас nadahnua DA NASTAVIMO NAŠU BORBU. www.pravoslavje.nl. Намамиће Бугаре да се спуште са висова... Нуш. 31, 349. РСАНУ 14: 92. За политичке леле и шерете, који нагуткају друге да се буне... таквим положајима не треба дати никакве законске заштите. Милош. Р. 1, 257. РСАНУ 16: 549. Да ме деца нападају... То си их ти подбола. Поп. Ј. РМС 4: 541. Подбуне Бојиновића... пријатељи да тражи да му се даде десна страна Јадра. Вук. РМС 4: 542. Осећам се spremnim за брак, који ће ме podstaći DA VOLJE UČIM... www.bgdcafe.com. Он те је pobudio DA OBJAVIŠ CELOME SVETU SVOJ GREH PREMA NJEMU. www.svetosavlje.org. Једино... пријатељство могаше га приволећи да се кадшто из те своје пустиње удаљи. Јурк. РМС 5: 38.

Допунска реченица као корелат акузатива с предлогом *за* упућује на наменско-циљну компоненту каузације, а типична је за следеће глаголе:

(а) статусно-трансформативне типа *бирати*, *изабрати*, *именовати*, *наименовати*, *одабрати*, *одредити* и др. који означавају да је каузација усмерена на промену намене и сцојства објекта каузације:

– Srpska napredna stranka će se svim правним sredstvima boriti за истину и sprovođenje zakona i nikada neće pristajati на ucene појединца које су грађани birali DA ZASTUPAJU NJИHOVE INTERESE... www.vlasotince.info. Jamiroquai izabrali DA IM SVI NA PODIJUMU BUDU PREDGRUPA. www.popboks.com. Kako bih ја sudio у ime народа да су ме imenovali DA SUDIM? www.vreme.com. А koga су najinteligentniji ljudi из Србије odabrali DA NASTUPI NA NJИHOVOJ ZURCI pogledajte... www.uvdance.rs. Ljubodrag Đorđević преко zaposlenih porучio да се stripimo „jer će oni narednih dana одредити nekoga DA PROSLEDI IZJAVU MEDIЈIMA”... www.naslovi.net.

(б) аксесивне глаголе типа *ангажовати*, *користити*, *унајмити* и сл. којима се каузација испољава као одређивање сврхе ангажовања објекта каузације:

– Nas (konsultanta) treba angažovati DA UNESEMO NOVI ELAN U POSLOVANJE. www.consulting-solutions.info. Obama misli da zaposli nova četiri miliona radnika tako što će ih zaposliti DA FARBAJU DOMOVE ZDRAVLJA, MOSTOVE I PRAVE PUTEVE. www.mail.archive.com. Начелник... македонске револуционарне организације... унајмио га је... да врши злочине на нашој територији. Обз. 1932. РМС 6: 521.

(в) инструктивно-едукативне глаголе типа *васийиџаџи, вежбаџи, изучиџи, обуџи, осјособиџи, џриџремиџи, сџремаџи, џре-нираџи, учиџи, школоваџи* и сл. који означавају да је каузација усмерена на усвајање нових знања, вештина или облика понашања објекта каузације:

– Treba ih vaspitavati DA VOLE SVOJU ZEMLJU, VERU, KULTURU I NAROD I DA SE TIME PONOSE. www.pravoslavije.spc.rs. Znači, u okviru tog zadatka treba vežbati decu DA RAZMIŠLJAJU, DA POVEZUJU, DA ZAPAŽAJU, to samo mogu u radnom udžbeniku. www.politickiforum.org. Доктор Отац и доктор Мати издресирали су доктора Сина да СТАЛНО НОСИ ТРАНСПАРЕНТ У ЗУБИМА ‘НИСМО НИ БРАЂА НИ РОЂАЦИ’. Мар. Р. 1, 291. РСАНУ 7: 447. Морали смо водити... рачуна о томе да... своје снаге... обучимо да ОФАНЗИВНО ДЕЈСТВУЈУ. Дапч. П. 1, 88. РСАНУ 16: 501. Oformili smo paket kurseva koji će Vas pripremiti DA USKORO POSTANETE USPEŠNI... www.jugoistočnasrbija.com. Prvi put u svom životu, koristio se onim što su ga naučili hipnotizeri, dok su ga spremali DA POSTANE VELIKI VOĐA SVETSKOG GANGSTERSKOG SAVEZA. www.books.google.rs. De Michelis ih onda trenira DA KORISTE SVOJ UM I POSTIGNU MEDITATIVNO STANJE. www.biofidbek.com. Ona treba da polaznike osposobi DA RELIGIJU SHVATE I ANALIZIRAJU KAO POLITIČKI FENOMEN. www.infostud.com. Toliko smo uložili u тебе, zar smo те школовали DA SE SLIKAŠ GOLA ZA NASLOVNU STRANU? www.svet.rs.

(г) ауторизационе глаголе типа *ауџоризоваџи, овласџиџи* и сл. који означавају да је каузација усмерена на промену нормативног оквира у деловању објекта каузације:

– U izboru da li ćete trgovati ili ćete nekoga autorizovati DA TRGUJE UMESTO VAS... www.serbianportfolio.com. Акционар може овласти другог акционара да ГА ЗАСТУПА НА ЗБОРУ. Зак. 13, 14. РСАНУ 16: 534.

Допунска реченица као корелат акузатива уз предлог у⁸ типична је за стимулативно-иницијативне глаголе типа *увериџи* и *убедиџи* који означавају да је каузација усмерена на промену става или мишљења објекта каузације о каквом когнитивном садржају:

⁸ За акузативне конструкције уз предлог у Н. Арсенијевић наводи да су типичне за глаголе који исказују субјектов став према објекатском појму (Арсенијевић 2003б: 157).

– Ни од чега нису зазирали, само да убиједо управника КАКО СЕ У ОВОЈ КУЋИ ДРУКЧИЈЕ НЕ МОЖЕ. Чол. РСМ 6: 377. Predsednik Srbije Boris Tadić uveren je DA MEĐUNARODNA ZAJEDNICA IMA DOVOLJNO INSTRUMENTATA DA UBEDI Prištinu DA PRHVAТИ SPORAZUM O RASPOREĐIVANJU EULEKSA. www.vesti.rs. Иву смо уверили да МУ ЈЕ ПОТРЕБАН ОДМОР. Дед. В. РСМ 6: 392. Teško da će ga razrešenje sa mesta upravnika i eventualna kazna uveriti DA I BATINE NISU BILE U INTERESU USPEHA USTANOVE којом је rukovodio. www.vesti.rs.

3.2. Допунска реченица као корелат слободног акузатива означава какав комуникативни или когнитивни садржај којим је формулисан тип последице, односно околности које наступају као непосредна последица каузације, што је типично за следеће глаголе:

(а) општепермисивне глаголе⁹ типа *омогућити*, *онемогућити* итд. који означавају да каузација усмерена на стварање повољних или неповољних околности за деловање објекта каузације:

– Омогућио сам Милошу... да ЗАРАДИ ШЕСТ ХИЉАДА ФРАНАКА. Јов. Милош 1, 80. РСАНУ 17: 647. Španija će kao predsedavajuća EU, u prvoj polovini 2010, omogućiti Kosovu DA UČESTVUJE NA SASTANCIMA O BALKANU koje bude organizovala... www.emportal.rs. Štititi ženu значи onemogućiti bilo kome DA JE VRIJEĐA... www.freedomfight.net.

(б) екпланативне глаголе типа *објаснити*, *образложити*, *шумачити* и сл. који означавају каузацију усмерену на усвајање и разумевање каквог когнитивног садржаја, те евентуално инструктивне типа *учити* и сл., који допуштају алтернацију акузатива и датива (учити некога нешто/нечему), где је ефекат каузације усвајање знања и вештина:

– Свет тражи да му се објасни ЗАШТО МИ РЂАВО ЖИВИМО и ми му то морамо објаснити. Нуш. 1, 74. РСАНУ 16: 271. Psu ne možete obrazložiti DA SE VRAĆATE ZA DESET MINUTA. www.zivotinjsko-carstvo.com. Treba svestu razjasniti DA JE ZA OVU SITUACIJU I ONU која dolazi KRIV ONAJ који nasilno podiže vojne baze na tuđim teritorijama... www.dijaspora-wordpress.com. Poučite ga КАКО ЈЕ PRIMJERENO ODGOVORITI kada ga други vrijeđaju... www.pedagog.rs. Vozače će učiti DA PRUŽAJU PRVU POMOĆ... www.dan.cg.yu.

(в) директивне којима се каузација испољава као формулисање обавезног, дозвољеног или забрањеног облика деловања објекта каузације, а то су:

– ординативни глаголи типа *заповедити*, *командовати*, *наложити*, *наредити* итд.:

– Кад је јутро освануло, зовне... сина краљева и заповиједи му... да чува и ВУКОВЕ. НПр Босна, 13. РСАНУ 6: 278. ...posle svakog tona koman-

⁹ За глаголе типа *омогућити* И. Антонић наводи да везују слободни датив не само са значењем објекта намене већ и непосредног примаоца објекта исказаног слободним акузативом (Антонић 2005: 182–183).

dovao sam tu DA DOĐE. www.lovac.info. Министар просвете наложио је свима управитељима разних школа да ПОХИТАЈУ С ИСПИТИМА. Самоупр. 1883, 22 / 3. РСАНУ 14: 77. Господар би му наредио да СТОЈИ ПРЕД ВРАТИМА. Шим. 5, 91. РСАНУ 14: 343.

– ауторизационо-прохибитивни типа *благословијии*, *дозволијии*, *дојусијии*, *забранијии*, *одобријии*, *ускрајиијии* и сл.:

– Rasudljivi iguman tu je blagoslovio DA PIJE MLEKO IZ KONZERVE... www.manastir-lepavina.org. Свештеник га исповеди и дозволи му да СЕ МОЖЕ ЖЕНИТИ. Кића 1905, 52. Замоли се оцу своме да јој допусти да ИЗИЂЕ С БРАЋОМ МАЛО ПРЕД ДВОР У ШЕТЊУ. НПр Вук, 9. РСАНУ 4: 563. Схватих да нећу отићи будући да ме је молио, да ми је готово забранио да ДОЛАЗИМ. Кушан И. 1, 79. РСАНУ 16: 534. Одмах сам предузео све да ми мој министар одобри да ПРИВРЕМЕНО СВОЈУ... ДУЖНОСТ ПРЕДАМ ДРУГОМЕ. Дач. Ж. 3, 5. РСАНУ 17: 156. Njima treba uskratiti DA ИМАЈУ НОВИ I DA SE НЈИМЕ СЛОБОДНО ВАВЕ... www.ekoplan.gov.rs.

– прескриптивни типа *досудијии*, *одредијии*, *јиројисајии* и сл.:

– Treba mu dosuditi DA PERE SUĐE PO RESTORANIMA... www.banjaluka-online.com. ...poraženoj tuženoj stranci određuje DA PLATI U JAVNE SVRHE ILI KORISNIKU ODREĐENOM NACIONALNIM PROPISIMA UTVRĐENI IZNOS. www.apos.org.rs. Doktor mi je propisao DA UZIMAM VERAPAMIL 3X1... www.stetoskop.info.

(г) стимулативно-иницијативни глаголи типа *јиредложиијии*, *јирејоручиијии*, *савејшоватијии*, *сугерисајии*, *нудијии* итд. којима се каузација испољава као формулисање могућег и пожељног облик деловања објекта каузације:

– Сети се ћата... да се... покојни кум звао Вукадин па предложи да ТО ИМЕ ДАДУ ДЕТЕТУ. Срем. Сигурно би стара предложила да ОДЕМО НА ШЕТЊУ. Нех. РСМ 4: 907. Ukoliko imate kilu, lekar će Vam posavetovati DA URADITE I OSTALE NALAZE da bi video opšte stanje Vašeg zdravlja. www.kilacentar.org. Vlada će MMF-u predložiti DA ПРИНОДИ РЕПУБЛИЧКОГ БУДЖЕТА ИДУЋЕ ГОДИНЕ БУДУ ОКО 635, А RASHODI ОКО 735... www.seebiz.eu. Препоручи му да ПАЗИ НОЂУ да се ко не увуче у шталу. Ранк. РСМ 4: 976. Макијавели препоручује да се ПОДАНИЦИМА СУГЕРИРА: КАКО СУ ДРЖАВНИ ЗАКОНИ БОЖАНСКИ ЗАКОНИ. Вас. РСМ 6: 59. ...i zato će njegovim naslednicima sugerisati DA ОДМАХ ПОДНЕСУ ЗВАНИЧАН ДОПИС ЛОКАЛНОЈ САМОУПРАВИ, УЗ ПРЕДЛОГ како да се та збирка трајно заштити. www.politika.rs. Srpska manekenka: Nude mi DA БУДЕМ ЛИЦЕ АМЕРИЧКЕ ТЕЛЕВИЗИЈЕ. www.blic.rs

(д) пронунтивни глаголи типа *јоручиијии*, *јавиијии*, *лагатијии*, *одајии* итд. који означавају да је каузација усмерена на пренос и пријем каквог комуникативног садржаја:

– Ако бисте коме дојавили да СМО ОВДЈЕ... добро упамти... све ће вам куће да пламте. Самок. 4, 163. РСАНУ 4: 461. Онда цар пошаље једног свог везира да јави говедару да ће цар да му узме кћер за сина. НПр Вук, 219. РСАНУ 8: 487. Stjepan Božić morao sinu Dominiku lagati DA JE PAO. www.24sata.com. Nama će uskoro obelodaniti DA JE ODRŽAVANJE PARADE PONOSA USLOV ZA ULAZAK U EU... www.b92.net. Матица хрватска је објавила свету да НОВОСАДСКИ ПАРТНЕР ПРЕКИДА САРАДЊУ. Ивић П. 1, 211. Мислим, да се сада нећеш чудити, ако ти одам да САМ У ПРВОЈ МЛАДОСТИ КЊИГУ И ШКОЛУ МРЗИО. Коз. Ј. 1, 8. РСАНУ 16: РСАНУ 16: 703. Од оне вечери бојала се и срамила, па долазила само онда кад би јој поручио да ДОЂЕ. Шимун. РМС 4: 733. Glupost zbog koje ću napustiti Bor, u kome sam odrastao, jer ne mogu u oči da pogledam drugare kojima sam tajio DA MI JE OTAC MRTAV VEĆ GODINU I PO I DA LEŽI... www.vesti.rs.

3.3. Допунска реченица чији је корелат аблативни генитив уз предлог *од* означава промену или одгађање деловања објекта каузације, а типична је за следеће глаголе:

(а) стимулативно-иницијативне типа *одговорити*, *одвратити* и сл. који означавају да је каузација усмерена на добијање сагласности објекта каузације о промени циља свога деловања:

– Мислим да сам учинио услугу својој домовини, ако једнога дана поштенога човјека одговорим да се из ње не одсели. Радић С. 1, 138. РСАНУ 17: 18. Ni pljusak me nije odvratio DA BACIM POGLED U STUDENTSKI PARK i nisam se pokajao. www.beobuild.rs.

(б) опстантивне типа *задржати*, *зауставити* и сл. који означавају да је каузација усмерена на привремени или трајни прекид деловања објекта каузације:

– Можете ли га задржати DA NE PREKINE NAJLON? www.ribarska.com. Ništa nas u prošlosti nije moglo zaustaviti DA STIGNEMO DO BEOGRADA: ni roditeljske zabrane, ni nestašice benzina, ni nemanje para ili javnog prevoza. www.pancevo.com.

(в) инструктивно-дехабитуалне типа *одвићи*, *одвикнути*, *одучити* и сл. који означавају да је каузација усмерена на прекид каквог устаљеног облика понашања објекта каузације:

– Ne postoji čarobni recept kojim ćete odvići dete DA TO RADI... www.mon-do.rs. Kako ћу одвићи коња да не плази језик? Вуков. А. 2, 168. РСАНУ 16: 762. Znete kako sam sina odvikao DA GRICKA NOKTE? www.ljubavnispoj.com. Kako ga odučiti DA ME GRIZE?

Допунска реченица уз поменуте глаголе има имплицитно или експлицитно негиран предикат.

3.4. Допунска реченица као корелат локатива с предлогом *у*, означава какву радњу у трајању (АНТОНИЋ 2005: 280), при чему је

каузација усмерена на промену тока и исхода дате радње, а типична је за следеће глаголе:

(а) асистивно-опстантивне као *јомоћи, одмоћи, сиречиии* итд. који означавају да је каузација усмерена на омогућавање или онемогућавање објекта каузације да постигне предвиђени циљ радње:

– Ostala je priča o velikom kreditu koji joj je televizija dala da je ispomogne DA REŠI STAMBENO PITANJE... www.glas-javnosti.rs. On će vas često kočiti DA MNOGE STVARI REALIZUJETE DO KRAJA... www.krstarica.com. Već sam u jednoj temi pomenuo da je naš um kao ludi majmun koga je teško obuzdati DA SKAĆE S MISLI NA MISAO... www.madeinmontenegro.com. Они не желе Карађорђа збацити, него само хоће да га ограничи да НЕ МОЖЕ ПО СВОЈОЈ ВОЉИ ЧИНИТИ ШТА ХОЋЕ. Вук 9, 169. РСАНУ 16: 640. U svakom slučaju, neće vas omesti DA BAR ZAVRŠITE POSLOVE od kojih vas očekuje dobra zarada. www.glas-javnosti.rs. Bog će nam pomoći DA DOĐEMO DO PRAVDE. www.vesti.rs. ...i upravo će ih to sputati DA OSTVARE POZITIVAN REZULTAT... www.b92.net.

(б) дестимулативне типа *деморалисаии, десџимулисаии, обесхрабриии, јоколебаии* и сл. који означавају да је циљ каузације промена става објекта каузације о сврсисходности свога деловања:

– ...da činimo bilo šta da bismo ih demoralisali DA SE AKTIVIRAJU U POLITIČKIM STRANKAMA. www.otvoreniparlament.rs. Ljude sa iole malo mozga ćeš samo destimulisati DA POGLEDAJU SERIJU NA OVAJ NAČIN. www.b92.net. Ово понекад дестимулира друге да и они износе своја мишљења. Дружџанић И., Пол. 1963, 17714 / 5. РСАНУ 4: 244. Први неуспеси... не треба да обесхрабре појединце да ТАЈ ПОСАО САСВИМ НАПУСТЕ, да СТВАР ЈОШ ЈЕДАНПУТ НЕ ОПРОБАЈУ. Стојк. В. 3, 46. РСАНУ 16: 214. Ђиласа nisu pokolebali DA NASTAVI VOĐENJE STRANKE... www.kurir.rs.

3.5. Допунска реченица као корелат локатива с предлогом *о* допуњује пронунтивне глаголе типа *извесџиии, информисаии, обавесџиии, обмануии* и сл. који означавају да је каузација усмерена на пријем комуникативног садржаја са истакнутом темом говорења (PRANJKOVIĆ 2007: 134):

– “Blick” је, citirajući navode stanovnika Lugana, izvestio DA JE PUTIN (62) DOPUTOVAO U ŠVAJCARSKU kako bi bio sa Alinom (31)... www.blic.rs. Можда је пак др Коштунџа био ‘dezinformisan’ DA NEKO OBEĆAVA MED I MLEKO POSLE ISPORUKE MILOŠEVIĆA U HAG – па је отуда био принуђен да жућно реагује. www.vreme.com. Na kraju moram vas informisati DA STRANICA NA SRPSKOM JEZIKU NIJE KOMPLETNA... www.akk-ks.org. Он замоли да обавијесте његова оца да је погинуо у борби. Селим. 3, 238. РСАНУ 16: 117. У почетку су Немци обмањивали народ да се повлаче САМО ПРИВРЕМЕНО ИЗ ЈАГОДИНЕ... Вукић. М. 5, 15. РСАНУ 16: 346.

3.6. Осим у начину испољавања узрочне радње, класификација каузативно-манипулативних глагола темељи се и на модалном оквиру последичне пропозиције, те на реалности последице, која се смешта у распон од стварне и реализоване до потенцијалне и нереализоване ситуације, нпр.:

- (7) *Найџерао га је ДЕ СЕ ПРЕСВУЧЕ.*
- (8) *Тера га ДА СЕ ПРЕСВУЧЕ.*
- (9) *Омогућио му је ДА СЕ ПРЕСВУЧЕ.*
- (10) *Подстицао га је ДА СЕ ПРЕСВУЧЕ.*
- (11) *Спречио га је ДА СЕ ПРЕСВУЧЕ.*

Последњи примери показују да структурно-семантичка обележја допунске реченице, истина не уз све типове каузативних глагола, не регулишу фактивност, нефактивност или контрафактивност њенога садржаја већ да је то у домену значења каузативног глагола, неретко и контекста (нпр. *Терао нас је да СВАКИ ДАН ЧИТАМО* и *Терао нас је да ИДЕМО НАПОЉЕ, али ми нисмо желели*). Како специфичан начин испољавања узрочног чиниоца изражава лексичко значење каузативног глагола, управо од њега и зависи шта је непосредан ефекат каузације, а то је:

(а) радња или ситуација, извршена или (још) неизвршена, настала као резултат принудног, омогућивачког или подстицајног деловања каузатора;

(б) радња као нови облик, вољног или невољног, понашања објекта каузације;

(в) радња чије се вршење одлаже, одгађа, спречава или уклања из обичаја објекта каузације;

(г) радња чији се ток или исход мења као резултат каузације;

(д) нова намена или сврха објекта каузације, као резултат промене статуса, усвајања нових знања, вештина или облика понашања, те промене нормативног оквира у деловању;

(ђ) рецепција комуникативно-когнитивног садржаја у односу на који објекат каузације мења мишљење или став, односно рецепција садржаја који предвиђа радњу или понашање које треба да усвоји;

(е) рецепција комуникативног садржаја у којем је формулисан облик последице, тј. облик могућег, пожељног, дозвољеног, обавезног или забрањеног деловања објекта каузације;

(ж) рецепција комуникативног садржаја који постаје предмет свесног знања објекта каузације.

У најкраћем, значење допунске реченице уз каузативно-манипулативне глаголе своди се на именовање радње, намене, комуника-

тивног или когнитивног садржаја који настају као непосредан ефекат каузације, при чему се крајњи ефекат каузације огледа у промени деловања или понашања објекта каузације, а то подразумева да, на пример, и комуникативни и когнитивни садржаји предвиђају какву радњу или ситуацију која може/треба да наступи након рецепције датих садржаја. Нпр.:

- (12) *Предложио му је да СЕ ОШИША*: ‘causa’ → он се ошишао
- (13) *Наредио му је да ИЗАЂЕ*: ‘causa’ → он је изашао
- (14) *Убедио га је да ОСТАНЕ*: ‘causa’ → он је остао
- (15) *Учи га да ПЛИВА*: ‘causa’ → он плива

Ипак, рецепција комуникативних или когнитивних садржаја који предвиђају какву последицу не значи и њено обавезно наступање. Нпр.:

- (16) *Предложио му је да СЕ ОШИША, али је овај њо одбио.*
- (17) *Наредио му је да ИЗАЂЕ, али му се овај сујројсџавио.*
- (18) *Био сам га убедио да ОСТАНЕ, али се, изгледа, њредомислио.*
- (19) *Учио сам га да ПЛИВА, али њо још није савладао.*

Сасвим се супротно понашају принудни глаголи типа *џримораџи* који означавају последицу као фактивну ситуацију. Нпр:

- (20) *Наџерао ме је да СВЕ ПОЈЕДЕМ*: ‘causa’ → све сам појео

Без обзира на то што се допунске реченице различито понашају у погледу односа према фактивности/нефактивности свога садржаја, видели смо да се једна те иста реченица може појавити као допуна најразличитијим глаголима, при чему њена структурна обележја углавном остају неизмењена, што доказује да је реч о граматикализованом облику зависне реченице, између осталог и због тога што има функцију објекта, чије се значење не може одредити без увида у тип ситуације у коју се укључује. Ипак, у начелу се може рећи да допунска реченица уз комуникативне глаголе одступа од наведенога правила, нарочито оне уз пронунтивне глаголе типа *обавесџиџи* (нпр. *Обавесџио га је да ДОЛАЗИ/ЈЕ ДОЛАЗИЛА/ЋЕ ДОЛАЗИТИ*; *Обавесџио га је ГДЕ/КАДА ЈЕ САСТАНАК*; *Није га обавесџио да ЛИ ЋЕ ДОЋИ*), о чему ће бити више речи у наставку.

4. Структурне одлике допунске реченице

Допунска реченица уз каузативно-манипулативне глаголе показује извесне структурне специфичности које се тичу избора везничког

средства и парадигматичности њенога предиката. У том смислу се могу разликовати два главна случаја: први, у ком допунска реченица за субординатор (готово) доследно добија везник *да* и нема парадигматичан предикат, и други, где допунска реченица бива уведена тзв. помоћним или секундарним субординатором и има парадигматичан предикат.

4.1. Допунска реченица уз принудне глаголе типа *на̄ӣера̄ӣи*, стимулативно-иницијативне типа *йодс̄ӣа̄ӣи*, инструктивно-хабитуалне типа *навадӣӣи*, статуснотрансформативне типа *изабра̄ӣи*, општепермисивне типа *омогӯӣӣи*, директивне типа *наред̄ӣӣи*, *до̄йус̄ӣӣӣи*, дестимулативне типа *одвра̄ӣӣӣи*, *одговор̄ӣӣи*, асистивно-опстантивне типа *йомо̄ӣи*, *с̄иреч̄ӣӣи*, *омес̄ӣи* итд. уведене су везником *да*, чији је предикат у форми немобилног презента (Ивић 1970: 43), тј. непарадигматично употребљеног презента глагола оба вида,¹⁰ који је, будући невременски употребљен, у синтаксичком релативу (Белић 1926–1927: 104–105; Стевановић 1938–1939: 168; Ивић 1970: 45; Кликовац 2009: 61). За немобилни презент важи да је најнеутралнија форма личног глаголског облика која упућује на изостанак феномена овремењености (Ивић 1970: 45). Захваљујући томе се наместо ове реченице и може појавити инфинитив као њена варијантна форма, такође у улози комплементизатора (Ivić 1972: 119), што се среће и код многих каузативних глагола.¹¹

Презент у синтаксичком релативу, сматра А. Белић, не значи време, већ само глаголски вид, а време добија од ситуације за коју је везан (Белић 1926–1927: 109), тако да је довољно да се само у управној предикацији оствари сигнал временског одмеравања (Ивић 1970: 45).

У анализирајућим комплексима каузативни глаголи носе знак овремењености, али треба истаћи да се време каузативног глагола, тј. време каузације, не поклапа нужно са временом наступања последице.

Наиме, непарадигматичност немобилног презента допунске реченице уз каузативно-манипулативне глаголе треба довести у везу

¹⁰ С. Кордић наводи да је једно од важнијих својстава субординираних реченица, независно од језика у ком се посматрају, ограничење у дистрибуцији глаголских времена, аспекта и модуса (Kordić 2008: 192).

¹¹ Како наводи М. Ивић (Ivić 1972: 120), вршилац радње исказане инфинитивом може бити идентичан са вршиоцем радње управног предиката или од њега различит. Ипак, како наглашава, уз каузативне глаголе он ће, по правилу, изостати и то онда „кад постоји опасност да ће затајити прецизна информација о идентитету вршиоца допунске радње“ (Ivić 1972: 123–124).

за значењем управног глагола, те типом денотиране ситуације. Наиме, будући да се поменути каузативним глаголима уводи ситуација која настаје као последица деловања агенса каузатора, стога је и временски план допунске реченице везан за управно време, тј. време управне реченице, што подразумева обавезан след узрок–последица. Дакле, сам тип ситуације искључује парадигматичност предиката зависне реченице јер радња коју денотира не може наступити пре времена извршења радње означене каузативним глаголом. Штавише, радња допунске реченице може се поставити као фактивна, контрафактивна или пак нефактивна чињеница: *Најћерао нас је да СВЕ ПРИЗНАМО; Тера нас да ИЗАЂЕМО а ми нећемо; Омогућио им је да ОСТАНУ*, те се ефекат каузације доживљава као остварена, неостварена или тек могућа последица, када је и временска дистанца између узрока и последица сасвим неодређена.

4.1.1. Специфична структурна одлика ових реченица јесте да у њима субјекат није лексикализован, али је зато обавезно кореферентан са објектом, понекад истовремено и субјектом каузативног глагола (Ружић 2006б: 160, 163, 192), , нпр. *Предложио сам_i му_{ii} ДА ЗАЈЕДНО ОДЕМО_{i, ii} ДО ЊЕ*, те су у односу логичко-граматичке конгруенције номинални објекат управног глагола, директни или индиректни, и лични наставак глагола у функцији предиката зависне реченице (нпр. *Најћерао сам га_i да учи_i и Омогућио сам му_i да СТУДИРА_i*). Разуме се, правило брисања субјекта допунске конструкције не важи када је зависна реченица једини објекат управног глагола: *Одредио их је да ИДУ СУЛТАНУ и Одредио је да ОНИ ИДУ СУЛТАНУ*.

4.1.2. Иако се допунска реченица углавном појављује као други објекат каузативног глагола, она је у изузетним случајевима корелат пропозиционог објекта – у дативу или акузативу (нпр. *Њомоћи чијој борби/Њомоћи чију борбу*), који подразумева интегралну граматикализацију субпропозиције, што значи да укључује и пропозициони субјекат и пропозициони објекат. Тада је допунска реченица једини објекат глагола (нпр. *Подсѝакао је шѝрајк рудара и Подсѝакао је да РУДАРИ СТУПЕ У ШТРАЈК*). Овај модел је типичан за стимулативно-иницијативне глаголе типа *Њодсѝицаѝи, храбриѝи, инсѝирисаѝи, надахнуѝи, Њодсѝаћи*, дестимулативне типа *десѝимулисѝи*, општеперимисивне типа *омогућѝи, доѝринеѝи, онемогућѝи* и *сѝречѝи*, директивне типа *наредѝи*, те статуснотрансформативне типа *одредѝи* итд.

– Nažalost, postoje i zakonske prepreke koje, što je apsurd, destimulišu DA SE PUNO RADI. www.doboјcafe. Države treba da podstiču DA PORODIČNA SAVETOVALIŠTA UKLJUČUJU I STICANJE ODGOVARAJUĆIH ZNANJA O INVALIDNOSTI I

NJENIM EFEKTIMA NA PORODIČNI ŽIVOT. www.zdravlje.com. Prestigio USB memorija koja će omogućiti DA VI OSPANETE ZAPAMĆENI! www.prestigio.rs. Sajam će omogućiti DA SE IZBEGNE GUŽVA. www.naslovi.net. Herceg Novi će pomoći DA VEKTRA INVESTIRA U BOKU. www.seebiz.eu. Hoće li Haški tribunal pomoći ili odmoći DA SRPSKI NAROD SA SEBE SKINE ETIKETU O KOLEKTIVNOJ KRIVICI koju mu otvoreno ili prikriveno prišivaju pojedini. www.6yka.com. Jedini čovjek koji je tada mogao zaustaviti DA AMERIKA NAORUŽA ARMIJU REPUBLIKE BiH bio je bosanski predsjednik... www.republi-kabih.net. Zima je omela DA OVE GODINE MAŠKARADA BUDE MASOVNIJA... www.vojvodina.com. Na taj način možete predupređiti DA SE VAŠE MAIL SANDUČE NE PREPUNI IZNAD DOZVOLJENE VELIČINE. www.telenor.co.yu. Moj djed je najviše dopriao DA SE SAGRADILA TA CRKVA. Цес., ХК 8, 301. РСАНУ 4: 558. Premijer Republike Srpske Milorad Dodik izjavio je da će RS doprijeti DA UNIVERZIJADA U BEOGRADU BUDE DOGAĐAJ koji će obeležiti ceo region. www.danas.rs. Sud je odredio DA ZA SINA DAJEM 11.500 DINARA! www.alo.rs. ...je naredio DA SE ZASTAVE NA DRŽAVNIM USTANOVAMA SPUSTE NA POLA KOPLJA... www.korpus.matf.bg.ac.rs.

Овај тип допунских реченица редовно је уведен везником *да*, а само оне које стоје у корелацији са директним акузативним објектом могу се реализовати као реченични тип субјекта.

– IZMENAMA PRAVILNIKA O IMUNIZACIJI I NAČINU ZAŠTITE LEKOVIMA (Sl. glasnik RS, br. 32/2015), koje se primenjuju od 06. aprila 2015. godine, omogućeno je DA SVA DECA U SRBIJI IMAJU PRAVO NA BESPLATNU KOMBINOVANU PETOVALENTNU VAKCINU. www.paragraf.rs. Posle lekarske pomoći određeno mu je DA MIRUJE 21 DAN... www.pulsonline.rs.

Граматиализација везника *да* као општег и неутралног субординатора потврђује да се зависна реченица у управну не укључује посредством његовога значења, што је типично за прилошке реченице, већ по месту и функцији коју има у односу на управни глагол. Међутим, истицање динамичко-начинске компоненте радње, условљава у неким случајевима замену везника *да* везником *како*, што је типично за директивне и инструктивне глаголе.

...naredio KAKO DA BUDE POTROŠENO PREOSTALIH 1,5 MILIONA ŠVAJCARSKIH FRANAKA. www.korpus.matf.bg.ac.rs. Decu niko nije obučio KAKO SE KORISTI AGREGAT... www.b92.net.

Осим тога, неки типови директивних глагола, нпр. они прескриптивни типа *одредити*, *прописати* итд., уз релативну заменљивост субординатора допуштају и конверзију презента, углавном у форми модалне конструкције, у футур 1, с обзиром на то да се допунском реченицом изражава будући облик деловања субагенса. Нпр.:

– Država će nam propisati KOLIKO ZA KOJU BOLEST MOŽE DA NAM TRAJE BOLOVANJE. www.blic.rs. Smatram da bi i kod nas trebalo usvojiti protokol, koji

bi striktno propisao KAD SE ANTIBIOTICI MOGU PROPISIVATI... www.rtvbn.com.
 Sud je nakon ovih izlaganja zaključio da dete pripadne majci i odredio KAD I GDE OTAC MOŽE DA GA VIDA. www.svet.rs. Zakonom je propisano DA ĆE SE KAZNITI NOVČANOM KAZNOM... www.poslovi.infostud.com.

Изузетно, бележимо и неке данас неактуелне примере где се у функцији субординатора среће *нека*, који изражава императивност допунског садржаја.

– Примора тога Циганина НЕКА СЕ ЗАКОНИТО ВЈЕНЧА. Кос. РСМ 5: 81.

4.2. Други тип каузативно-манипулативних глагола чине они који добијају допунску реченицу чији је предикат парадигматичан, што се у начелу одражава и на заменљивост субординатора, када структурни лик допунске реченице зависи и од неких специфичних семантичких параметара које регулише њен субординатор, облик предиката и сл.

Каузативни глаголи који предвиђају каузацију у виду говорења, где је ефекат каузације у когнитивно-перцептивној сфери објекта каузације, у начелу допуштају парадигматичност предиката.

Ова одлика је типична за експланативне и пронутивне глаголе типа *објасниџи*, *образложиџи*, *јројшумачиџи*, те *јавиџи*, *информисаџи*, *лагатиџи*, *јоручиџи*, *обавеситиџи*, *обмануџи* итд., који означавају да је непосредни ефекат каузације промена у спознајној сфери објекта каузације, при чему се ситуација о којој се саопштава допунском реченицом може односити на сва три временска плана – прошлост, садашњост и будућност.

(21) *Објаснио му је да су сви отишли/да иду/да ће ићи.*

(22) *Он им је јројшумачио да су стигли/да управо стижу/да ће ускоро стићи.*

(23) *Јавио му је да је Ана дошла/да долази/да ће доћи.*

(24) *Лаже их да је купио кола/да купује кола/да ће купити кола.*

Осим тога, садржај допунске реченице може бити усмерен да неку истакнуту околност денотиране ситуације – место, време, узрок, начин итд., што омогућује да се уместо субординатора *да* у тој функцији појаве и упитне речи – прилози типа *где*, *када*, *зашто*, *како*, *колико* итд., затим заменице као *који*, *чији* и сл., које су морфосинтаксичке јединице у структури зависне реченице, тј. улазе у њен пропозицијски део.

(25) *Објаснио им је где/када/зашто/како су се срели.*

(26) *Јавио му је где/када ће бити састанак.*

(27) *Јавио му је зашто/како/колико ће путовати.*

(28) *Лаже их где/кад/зашто је купио нова кола.*

(29) *Лаже нас КАКО/КОЛИКО ЈЕ ПУТОВАО.*

У улози субординатора се може срести и упитна речца *да ли* која регулише нефактивност допунског садржаја, тј. да говорно лице не зна како се према стварности односи садржај зависне реченице. Такође, у овим примерима је предикат управне реченице углавном негиран, у императивној или пак упитној форми. Нпр.:

(30) *Није ми јавио ДА ЛИ ДОЛАЗИ.*

(31) *Јави му ДА ЛИ ЋЕШ ДОЋИ!*

(32) *Је ли ти јавио ДА ЛИ ЋЕ ДОЋИ?*

На сличан се начин понашају и стимулативно-иницијативни глаголи типа *савейтовати*, *убеди*ти, *уверити* и сл. који, захваљујући томе што предвиђају каузацију у виду говорења, омогућују потпуну темпоралну парадигматичност предиката објекатске реченице, те релативно слободан избор везника.

– Poreski savetnik savetovao KAKO DA SE PLAĆA MANJI POREZ. www.novimaganzin.rs. Savetovao GDE DA KRIJE NOVAC, pa ukrao 200.000 evra. www.novosti.rs. Konkurencija je u toj oblasti zaista velika, ali je teško izabrati, pre svega ukoliko nemate nekoga ko bi vam preporučio GDE DA NABAVLJATE KVALITETNO MESO. www.teretana-fitness.com. ... bacaju bombe, barem nekoliko dana, kako bi se narod „zaplašio „ i „ubedio“ ZA KOGA DA GLASA. www.korpus.matf.bg.ac.rs. ... čim su se uzeli, ubedio ju je (bio je preduzimljiv u krevetu) KAKO VALJA DA ZATRAŽI SVOJ DEO NASLEDSTVA... www.korpus.matf.bg.ac.rs. Predsednik Međunarodne fudbalske federacije (FIFA) Sep Blater rekao je da ga je predsednik Rusije Vladimir Putin ranije uverio KAKO EKONOMSKI PROBLEMI NEĆE UTICATI NA ŠAMPIONAT. www.b92.net. ... koji me je ponovo uverio ZAŠTO MI JE OMILJENI GLUMAC IZ HOROR FILMOVA. www.hororfilmovi.blog.rs. Prema njenim rečima, on ju je uverio DA ĆE NJENI NAVODI BITI DETALJNO ISPITANI. www.balkaninsight.com. Uverio ju je DA JE DOŠAO PO DONACIJU ZA KLUB... www.pressrs.ba.

4.2.1. Међутим, као врло илустративан пример за то у којој мери су структурна обележја допунске реченице зависна од контекстуално реализованог значења управног глагола могу нам послужити инструктивни глаголи.

Допунске реченице уз глагол типа *учи*ти најчешће се уводе везницима *да* (нпр. *учи*ти *де*ти *да су људи постали од мајмуна*) и *како* (нпр. *учи*ти *кога како да прескочи коња*), мада се у функцији субординатора могу појавити и упитни прилози типа *где*, *када*, *зашто* итд.

Наиме, уколико се инструктивност тиче самог преноса информација или знања о каквом стању ствари, у том случају предикат допунске реченице показује потпуну парадигматичност, при чему ни форма субординатора није граматикизована.

- (33) *Учи их КАКО НАСТАЈЕ ЗЕМЉОТРЕС.*
(34) *Учи их КОЛИКО МЕСЕЦИ ИМА У ГОДИНИ.*

У случају да се каузација тиче истовремено и преноса вештина у деловању објекта каузације, тада се у функцији субординатора редовно јавља везник *како*, који истиче начинско-динамичку компоненту последичне радње.

- (35) *Научио нас је КАКО СЕ САВИЈА/САВИЈАЛА САРМА.*

Када се, међутим, каузација тиче усвајања новог, будућег облика деловања објекта каузације, тада је предикат допунске реченице искључиво у немобилном презенту, што се не одражава на могућност избора субординатора између *да* и *како*, под већ описаним условима.

- (36) *Учи нас ДА КРЕЧИМО.*
(37) *Учи нас КАКО [МОЖЕМО] ДА КРЕЧИМО.*

Пример (37) указује на још једну специфичност – спој *како да* резултат је контаминације везника *како* и *да* који припадају различитим допунским конструкцијама – први уз каузативни а други уз имплицирани модални глагол.

4.2.2. Да денотативни тип радње каузирајуће ситуације није од пресудне важности за граматички облик допунске реченице већ управо њена прагматичка функција, потврђују директивни глаголи типа *дойусијити, забранијити, зайоведијити, наредити* итд. Наиме, иако се директивни глаголи сврставају у комуникативне глаголе, јер се заповест, дозвола и забрана увек изричу или саопштавају, сам ефекат каузације није усмерен на пренос информација о каквом стању ствари, већ на формулисање облика деловања објекта каузације. Зато је предикат допунске реченице уз директивне глаголе непарадигматичан, а субординатор доследно везник *да*.

- (38) *Дойусијио им је ДА КРЕНУ.*
(39) *Забранио им је ДА ИЗЛАЗЕ.*
(40) *Наредио им је ДА СЕ НЕПРЕСТАНО КРЕВУ.*

5. Закључак

С обзиром на то да је објекат зависни члан реченице, тј. глаголскога израза, не изненађује што се и природа граматичког статуса допунске реченице уз каузативно-манипулативне глаголе одражава на њена структурна и семантичка обележја. Иако је у највећем броју

случајева реч о високо граматикализованом облику депенденса – по типу везника и облику предиката, нарочито смо истакли примере где граматичка форма зависне реченице не зависи само од значења управног глагола већ и од логичко-семантичких и прагматичких фактора које сама регулише, а то су фактивност, нефактивност и контрафактивност садржаја (нпр. *Није нас обавестио да ли ће доћи; Јавио је да НЕЋЕ ДОЋИ*), ситуациони динамизам и начин вршења радње (нпр. *Научио га је КАКО да ВЕЖЕ ПЕРТЛЕ*), истицање релевантне околности ситуације (нпр. *Одредио је ГДЕ да СПАВАМО*), футурска оријентација последичне радње (нпр. *Пројисао вам је КАКО ЋЕТЕ ЛЕК УЗИМАТИ*) итд.

Међутим, подједнако важно нам је у раду било да укажемо на тип ситуације коју денотира зависна реченица, као и на зависност њенога значења у односу на управни глагол, што нам је послужило као илустрација да се место и улога зависних чланова реченице и синтагми не може одредити, или барем прецизирати, без указивања на категоријална и семантичка својства регенса, што важи и за зависну реченицу.

Циљирана лингвистика

АЛАНОВИЋ, Миливој. *Каузативност – манипулативност: од концепција ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

АЛАНОВИЋ, Миливој (2012). „Допуне и додаци: између обавезности и испуствености.“ *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXVII/2 (2012): 145–162.

АНТОНИЋ, Ивана (2005). „Синтакса и семантика падежа.“ *Предраг Пипер и др. Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–344.

АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. „Акузатив с предлогом у савременом српском језику.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVII/2 (2003б): 53–216.

АРУТЈУНОВА, Нина Д. *Предложение и его смысл*. Москва: УРСС, 2003³.

БЕЛИЋ, Александар. „О употреби времена у српскохрватском језику.“ *Јужнословенски филолог* VI (1926–1927): 102–132.

ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. „О регуларности семантичког варирања.“ *Јужнословенски филолог* XLIX (1993): 25–28.

ЗОЛОТОВА, Галина А. *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва: УРСС, 2003.

- ИВИЋ, Милка. „О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–54.
- КЛИКОВАЦ, Душка. „О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација.“ *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 38/1 (2009): 57–71.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Јасмина. „Параметри од значаја за лексичко-синтаксичку супкатегоризацију глагола у српском језику.“ *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 27/2 (1998): 125–135.
- МРАЗОВИЋ, Павица. „Зависне реченице у немачком и српскохрватском језику – са позиција теорије граматике зависности.“ *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 15/1 (1985): 203–216.
- ПИПЕР, Предраг. „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика.“ Предраг Пипер и др. *Синџакса савременога српског језика. Просџа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 575–982.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамаџика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ПРАЊКОВИЋ, Иво. Зависне реченице у хрватском или српском језику – класификацијске недоумице.“ *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 15/1 (1985): 57–64.
- ПРОСВИРИНА, О. А. „Глагол *чинити* и његови синоними у функцији вербализатора.“ *Јужнословенски филолог* XXXIX (1983): 85–97.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006а): 123–217.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику.“ *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2 (2006б): 103–266.
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунска клауза у систему зависних реченица.“ *Зборник Мајице српске за славистику* 2007/71–72 (2007): 329–343.
- СААВЕДРА, Димка. „Семантичка структура неких глагола у српскохрватском језику с тачке гледишта фактивности.“ *Научни сасџанак славистија у Вукове дане* 22/2 (1992): 209–217.
- СТАНОЉИЋ, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Миџић. *Савремени српскохрватски језик и кулџура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1989.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Питање значења глаголских времена у релативној употреби њиховој.“ *Јужнословенски филолог* XVII (1938–1939): 150–178.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979³.
- ШУСТОВА, С. В. „Принципи выделения каузативных глаголов.“ *Вестник тюменского государственного университета* 8 (2006): 112–118.
- ÁGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- AISSÉN, Judith. *The Syntax of Causative Constructions*. NY: Garland Publishing, 1979.
- BATISTIĆ, Tatjana. „О неким aspektima analize kauzativnih glagola.“ *Јужнословенски филолог XXXIV* (1978): 59–87.
- GIVÓN, Talmy. *Syntax. A Functional-typological Introduction. I, II*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- IVIĆ, Milka. „Problematika srpskohrvatskog infinitiva.“ *Зборник Мајмице српске за филологију и лингвистику XV/2* (1972): 115–138.
- KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- KORDIĆ, Snježana. „Koordinacija i subordinacija u složenim rečenicama slavenskih jezika.“ *Јужнословенски филолог LXIV* (2008): 189–197.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- POPOVIĆ, Ljubomir. „Slobodne izrične rečenice.“ *Јужнословенски филолог XXXIX* (1983): 59–83.
- PRANJKOVIĆ, Ivo. „Glagoli govorenja i njihove dopune.“ *Зборник Мајмице српске за славистику 71–72* (2007): 133–141.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Извори

- РМС. *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, књ. 4–6, Нови Сад: Матица српска. 1967.
- РСАНУ. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–17. Београд: Институт за српскохрватски језик. 1959–
- Електронски извори: www.telegraf.rs, www.korupcija.org, www.pravoslavlje.nl,

www.bgdcafe.com, www.svetosavlje.org, www.vlasotince.info,
www.popboks.com, www.vreme.com, www.uvdance.rs, www.naslovi.net,
www.consulting-solutions.info, www.mail.archive.com, www.pravoslavije.spc.rs,
www.politickiforum.org, www.jugoistočnasrbija.com,
www.books.google.rs, www.biofidbek.com, www.infostud.com,
www.svet.rs, www.serbianportfolio.com, www.vesti.rs, www.emportal.rs,
www.freedomfight.net, www.zivotinjnsko-carstvo.com, www.dijaspora-wordpress.com,
www.pedagog.rs, www.dan.cg.yu, www.lovac.info,
www.manastir-lepavina.org, www.ekoplan.gov.rs, www.banjalucaonline.com,
www.apos.org.rs, www.stetoskop.info, www.kilacentar.org,
www.seebiz.eu, www.politika.rs, www.24sata.com, www.b92.net,
www.beobuild.rs, www.ribarska.com, www.pancevo.com, www.mondo.rs,
www.ljubavnispoj.com, www.glas-javnosti.rs, www.krstarica.com,
www.madeinmontenegro.com, www.otvoreniparlament.rs, www.kurir.rs,
www.blic.rs, www.akk-ks.org, www.dobojcafe, www.zdravlje.com,
www.prestigio.rs, www.byka.com, www.republikabih.net, www.vojvodina.com,
www.telenor.co.yu, www.danas.rs, www.alo.rs, www.korpus.matf.bg.ac.rs,
www.paragraf.rs, www.pulsonline.rs, www.rtvbn.com,
www.poslovi.infostud.com, www.novimaganzin.rs, www.teretana-fitness.com,
www.novosti.rs, www.horrorfilmovi.blog.rs, www.balkaninsight.com, www.pressrs.ba.

Миливой Б. Аланович

ПРИДАТОЧНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ПРИ КАУЗАТИВНО-МАНИПУЛЯТИВНЫХ ГЛАГОЛАХ

Резюме

В данной работе идет речь о ключевых структурных и семантических характеристиках придаточных предложений, первоначально обладающих функцией прямого или косвенного объекта при одном из типов каузативных глаголов – каузативно-манипулятивных. Принимая во внимание, что в научной литературе достаточно указаний на структурные характеристики придаточных предложений данного типа, в этой работе внимание сосредоточено на поливалентности значений данного типа предложений, а также на зависимости реализованного значения предложения от типа управляющего члена конструкции, в данном случае каузативного глагола. Хотя типичным союзом в таких предложениях является союз *да*, целый ряд коммуникативных глаголов делает возможным введение вопросительных наречий в качестве субординатора.

Кључеве слова: сербски јазик, синтаксис, сложено предложење, каузативне глаголе, придаточно предложење, структурне разлике, значење.

Milivoj B. Alanović

COMPLEMENT SENTENCES – COMPLEMENTIZERS OF
CAUSATIVE-MANIPULATIVE VERBS

Summary

This paper presents the key structural and semantic features of the complement sentences that have the primary function of direct or indirect objects of one type of causative verbs – causative-manipulative verbs. Since the syntactic literature frequently discusses the structural characteristics of the complement sentences, the main objective of this article is focused on the semantic diversity of this type of sentences. The goal of the article is to determine the dependence of the realized meaning of a sentence on the semantic type of the main verb.

Although the conjunction *da* is a typical subordinator of these sentences, a series of communicative verbs allows the use of complement sentences with interrogative adverbs and pronouns in the function of conjunctions.

Keywords: Serbian language, syntax, complex sentences, causative verbs, complement sentences, structural and semantic features.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'367.335

COBISS.SR-ID 218551564

DOI: 10.2298/JFI1504233N

Примљено: 4. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

МАРИНА М. НИКОЛИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

ПОСЛЕДИЧНЕ КЛАУЗЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ МЕРЕ И СТЕПЕНА**

Циљ рада је представљање нове класификације последичних клауза засноване на критеријуму постојања категорије степена. На основу тог критеријума разврставамо последичне клаузе на оне са значењем степена и оне без тог значења. Посебна пажња посвећена је првој групи клауза које на тај начин повезујемо са бројним другим групама зависних и независних реченичних образовања, а на основу постојања поменутог категоријалног значења. У раду се примењује ономасиолошки приступ, вршена је анализа последичних клауза применом теорије семантичких локализација, а постојање одређених значења потврђивано је трансформационим тестом.

Кључне речи: последична клауза, категорија степена, сложена реченица, српски језик.

0. РАЗГРАНИЧЕЊА. Циљ рада је систематизација сложених реченица с последичном клаузом. Потреба за тим јавила се приликом анализе сложених реченица са клаузама квалитативно-квантитативне семантике, у оквиру потпројекта *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Наиме, проучавање реченица са поредбеном и реченица са начинском клаузом, довело је до питања шта се налази на граници између тих клауза, те на основу чега се заснива њихова повезаност. И поредбене и начинске и последичне клаузе поседују категорију квалитације, док се разликују на основу квантификације

* marina.nikolic@isj.sanu.ac.rs

** Овај чланак је резултат рада на потпројекту *Синтакса сложене реченице* у оквиру пројекта 178021 „Опис и стандардизација савременог српског језика“ који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и интензификације. Код поредбених и начинских клауза заједничко је значење начина, с тим да је у поредбеним клаузама начин основ за поређење, односно предмет поређења, нпр. *Окачи слику (онако) као што сам ти рекла, Окренула се као да не жели да јој видим лице*, док је начинским клаузама циљ идентификација начина вршења радње, нпр. *Окачи слику тако да буде на средини зида, Окренула се тако да јој не видим лице*. И последична клауза квалитативно-квантитативног типа *Окачи слику тако високо да је сви виде, Окренула се тако брзо да јој нисам видео лице* подразумева начин,¹ али је основна разлика у испољавању интензитета. Однос начина и количине битно утиче на семантику последичних клауза, јер се оне у принципу и темеље на интензификацији особине или својства нечега, из чега настаје нова особина или својство изражено као последица.² Оне ипак нису начинске, зато што је овде реч о степену (мери) начина особине који проузрокује неку последицу, а не начину као таквом. Овде се дакле не ради о граматикализацији начина, већ о граматикализацији последице. Граматикализација начина кроз прилошки модификатор *тако* није исто што и интензификатор *тако* који је део последичне синтаксе. Последична и начинска клауза разликују се баш према могућности интензификације (степеновања) – прва није могућа без ње, а у другој се она не може остварити.

С друге стране, поредбене и последичне клаузе осим семантике начина имају још заједничких карактеристика, па се тако поредбене

¹ Тумачење последичних као типа начинских клауза није ново у нашој литератури, нпр. „Последичне или консекутивне реченице су зависне реченице којима се карактерише начин реализовања неке ситуације или пак квалитет или степен неке особине или појаве тиме што се исказује шта је последица тога. Важно је схватити да се зависном последичном реченицом последица не износи као засебна појава, него као појава која карактерише компоненту више реченице. Зато су и последичне реченице једна врста начинских реченица.“ (СТАНОЛЧИЋ–ПОПОВИЋ, 2008, 333) или „Значење сразмерности интензитета карактеристично је и за сложене реченице типа *Радио је тако да се разболео*, које обавештавају да је интензитет односа о којем реферише главни члан сложене реченице једнак интензитету односа о којем реферише начинска клауза. Да у њима претеже начинско значење, показује чињеница да се такве реченице могу појавити у дијалогском јединству само с таквом упитном реченицом која почиње заменичким прилогом *Како...*“ (ПИПЕР 2009: 72).

² „Интензификацијом се одређена особина или стање (обилежени именицом, придјевом, прилогом или глаголом) појачавају до степена који условљава појаву нове особине или стања као последице изражене зависном клаузом уведеном везником *да*. Зато наведени тип реченице најчешће одражава *међузависност квантитетна и квалитетна*“ (КОВАЧЕВИЋ 1998: 112).

клаузе еквативног типа, нпр. *Аџмосфера на џерену је била џако најџџа као да су се играчи борили на живоџ или смрџ* и последичне клаузе квантификативно-квалитативног типа *Аџмосфера на џерену је била џако најџџа да нико од играча није осећао умор* могу тумачити као сродне, у том смислу што су обе носиоци семантике степена у смислу поређења по еквативности, међутим оне се разликују према категорији интензивности,³ у том смислу да се уз корелатив *џако* или уместо њега не може јавити интензификатор, као што се уз последични корелатив *џако*, који је у ствари интензификатор, може јавити или га заменити неки други интензификатор (*јако*, *веома*, *џуно*), уп. **Аџмосфера на џерену је била веома најџџа као да су се играчи борили на живоџ или смрџ* према *Аџмосфера на џерену је била веома најџџа да нико од играча није осећао умор* или *Она је џолико леџа као да је с друге џланеџ* и *Она је џолико леџа да јој се сви диве* према **Она је џолико много леџа као да је с друге џланеџ* и *Она је џолико много леџа да јој се сви диве*.

Као и код поредбених, и код последичних клауза може се успоставити разлика на основу рестриктивности, тј. рашчлањености, што значи да последичне клаузе могу као, на пример, поредбене или релативне бити рашчлањене или нерашчлањене структуре, нпр. *Били смо веома уморни, џако да смо одмах засџали*.

1. ПОСЛЕДИЧНЕ КЛАУЗЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ СТЕПЕНА. У раду ћемо се бавити искључиво подврстом последичних клауза, које се у литератури различито називају,⁴ док смо се ми, из разлога који ће бити наведени даље, одлучили за назив *џоследичне клаузе са значењем сџејена*. Осим реченица са заменичко-прилошким модификаторима и везником *да* (нпр. *Тако је вриснула да смо се сви уџлашили, Толико је леџа да јој се сви диве*), клаузе са значењем мере, узимамо у разматрање и другу врсту последичних зависних реченца, тзв. ексцесивне

³ Разлике између категорије степена и категорије интензивности налазе се осим на синтаксичком и на другим језичким нивоима, па тако на морфолошком нивоу степен изражавају компаратив и суперлатив, а интензивност елатив (Николић 2014: 31).

⁴ Према Ковачевићевој класификацији (1998) то би биле *квалџџаџивно-џоследичне реченице*, за први тип, а за други *реченице с неадекватним или недосџаџним условом уз џоследичну клаузу*. Према Вукојевићевој класификацији (2008) ту би спадале реченице квантитативно-квалитативне или, како их он назива, *количинско-какоџне семанџике* (на пример: *Викао је да се све џресло*), затим реченице *неџимереног узрока: реченице џрекомерног узрока* (на пример: *Имам џревише џосла да бих сада могао с вама разговараџи*) и реченице *недовољног (недосџаџног) узрока* (на пример: *Није било довољно хладно да џадне снег*) и др.

клаузе (*Исувише је лења да би завршила факултет, Плаћа ми је недовољна да одем на летовање, Коса ми је довољно дуга да је вежем у реи*), зато што је и код њих заступљено значење степена. За разлику од првог типа последичних клауза, зваћемо их последичне клаузе са значењем мере, у овом типу интензификација није остварена модификаторима заменичко-прилошког типа, већ елативним, односно адеквативним конструкцијама. Остали типови последичних клауза изузети су из овог истраживања.

Циљ рада је показати зашто последичне клаузе са значењем степена посматрамо као засебан структурно-семантички тип. Ове су реченице недвосмислено обједињене категоријалним значењем степена, које се читава на специфичан начин. Степен у њима постоји и исказан је интензитетом вршења радње (у главној реченици) која доводи до одређене последице (у зависној последичној клаузи). Дакле, степен у реченици испољава се као интензитет вршења радње. Када је реч о еквативном односу који се формира између главне и зависне реченице, ту није реч о једнакости степена особине у обе реченице (као што је то, на пример, код поредбених клауза) и не може се рећи да је узрок једнак последици или обрнуто, него сматрамо да су узрок и последица еквивалентни: степен (интензитет) исказан управном реченицом одговара последици до које доводи исказаној зависном клаузом. Интензитету у управној реченици одговара последица у зависној клаузи, а и тај однос успостављен је на основу поређења, и то поређења по једнакости. Може се рећи да су корелатив у главној реченици (*ишако, ишoliko* и др.) и последична клауза у еквативном односу, уп.: *Он залуји враћа, ишако, да се све ипресло* (→ *ишако* = 'јакo' = да се све тресло).

С обзиром на то да иначе реченице са значењем степена можемо посматрати и у оквиру теорије семантичких локализација (ТСЛ), и последичне клаузе са значењем степена ту налазе своје место. Пошто имамо самеравање две предикације, то јест начина њихове реализације, можемо говорити о постојању скале на којој се интензитет начина вршења радње и последица проузрокована тим интензитетом поклапају на истој тачки, па је реч о еквативности, нпр. *Он ишако добро иева да се директно иласирао у финале ишакмичења*. Прва ситуација представља објекат локализације (ОЛ) који се позиционира у односу на ситуацију у последичној клаузи, локализатору (Л), док модификатор *ишако* представља оријентир (О) са значењем једнакости. Док се диферентивност види као градуелна екстралокализација, еквативност је градуелна локализација унутар локализатора.

2. Краћи историјат проблема. С обзиром на то да је исказивање последичних односа у српско(хрватско)м језику прилично добро описано (Грицкат 1975; Ковачевић 1998; ВУКОЈЕВИЋ 2008), осврнућемо се само на типове које узимамо за предмет овог рада. Милош Ковачевић (1998: 112)⁵ зависносложену реченицу с последичном клаузом којом се исказује степен назива *реченицама с квалитетно-последичном клаузом*, истичући и у називу међузависност квантитета и квалитета – квантитативни раст особине условљава појаву новог квалитета као последицу. Лука Вукојевић (2008)⁶, који овај тип реченица назива *реченицама количинско-каквоћне семантике*, такође наглашава међузависност количине и квалитета на основу које настаје последица. То су корелативне реченице код којих у неким ситуацијама корелатив може бити неексплициран, док код реченица којима се изражава прекомерни, недовољни или довољни узрок (Ковачевић каже *неадекватни или недоследни услов*) корелатив је неизоставан део управне реченице. У оба подтипа последичних клауза корелативни члан јесте модификатор и то модификатор степена, што, поред недвосмислене повезаности квантитета и квалитета, указује на то да је очигледно реч о реченицама за исказивање степена. И Ковачевић и Вукојевић слажу се да су ове клаузе блиско повезане с поредбенима, с тим да се разлика може успоставити на основу интензификације. Наиме, иако и поредбене клаузе могу некада бити обележене интензификацијом, последичне је морају имати, јер је интензификација пресудна за последичну интерпретацију.⁷

3. Реченице са значењем мере. То би биле оне реченице нерашчлањене структуре са модификаторима, који чине корелативне везнике *иако... да, колико... да, иакав... да, колики... да, у којој мери... да* и сл. То су корелативне реченице, као усталом и све последичне

⁵ Рад је првобитно штампан 1988. године у *Гласнику ЦАНУ*, књ. 9, Титоград (177–193). Ковачевић даје летимичан преглед типова клауза са последичним значењем у Вуковом и савременом језику.

⁶ Студија Луке Вукојевића је монографија чији је предмет исказивање последичних односа у хрватском језику, како на нивоу хипотаксе (што је нама од значаја), тако и на нивоу паратаксе, али и на нивоима нижим, односно вишим од реченичног. Детаљно су обрађени типови последичних клауза којима се исказује степен, но оне нису груписане семантички на основу значења степена, већ на основу синтаксичког обележја рестриктивности – на рашчлањене и нерашчлањене клаузе.

⁷ У раду ћемо се враћати на поменуте референтне студије у конкретним ситуацијама, ради бољег представљања појава и додатних појашњења.

реченице, и увек имају надређени корелатив, иако он може бити неексплициран, уп. *Пева (ѿако) да све ѿуца*.

Често имају особине релативних реченица, али клауза у сложе-ној реченици, рецимо у примеру *Он је ѿакав човек да га можеш само ѿожелеѿи* јесте последична клауза са значењем мере, јер је у главној реченици имплицитан придев позитивног вредновања (*добар, ѿажљив* итд.). То је заправо обележје последичне, а не релативне синтаксе, пошто у релативној синтакси нема модификација у степену неке особине, а ни вредновања. Модификатор *ѿакав* није заменљив ниједним показним детерминатором (**Он је онакав/ѿај... човек да га можеш само ѿожелеѿи*), али јесте са *какав* па то може навести да се ове реченице тумаче као релативне или релативно-поредбене (*Он је ѿакав човек каквог можеш само ѿожелеѿи*).

Треба разликовати корелативе као модификаторе степена (*ѿако, ѿакав, ѿолико* итд.) од интензификатора *јако, веома, ѿуно, много* и сл., који не могу успоставити последичну синтаксу, па самим тим нису заменљиви с претходнима, нпр. *Викао је ѿако да се све ѿресло* **Викао је јако да се све ѿресло*, али *Викао је ѿако јако да се све ѿресло*.

Постоје реченице у којима су модификатори *ѿако, ѿакав* валоризацијског карактера, дакле они који служе вредновању, нпр. *Понашали су се ѿако⁸ ѿрема мени да сам морала оѿиѿи (→ ѿако лоше), Време је било ѿакво да смо се брзо враѿили унуѿра (→ ѿако лоше), Он је ѿакав човек да га сви воле (→ ѿако добар)*.

Несумњиво, такве реченице поседују значење начина, посебно оне с корелативним везником *ѿако... да*, међутим, оно што је за њих значајније јесте да оне пре свега изражавају интензитет, квантификацију, али у крајњем резултату – и последицу. Ове реченице налазе се на пресеку значења квалификације и квантификације, с тим да у њима преовладава квантитативно-квалитативни аспект, тј. значење степена, конкретно мере. Начинске и последичне реченице с везником *да* и корелативом *ѿако* управо се разликују по критеријуму интензификације. Наводимо пример који је већ навођен у литератури (Пипер 2009: 72): *Радио је ѿако да се разболео*. У тој реченици значење мере и интензитета преузима примат у односу на начински аспект. Та реченица не може примарно бити начинска управо због могућности интензификације: *ѿако* је у служби интензификатора, а не модификатора⁹.

⁸ Тако је у овом случају модификатор а не интензификатор.

⁹ Вукојевић (2008) у начинске убраја само оне реченице где је *ѿако* модификатор, а никако интензификатор, на пример: *Села је ѿако да може ѿазѿи на њих*

Модификатор *ӣако* у реченици може модификовати придеве, прилоге, глаголе и у овом типу реченица изражава висок степен квалификације придева, прилога или глагола који модификује и уводи зависну клаузу у којој се изражава последица тако високог степена. Таква последица увек има валоризацијско значење. У овим реченицама увек се може експлицирати (уколико није експлициран) имплицитни прилог, док у начинским реченицама с везником *ӣако да* није могуће уврстити никакав прилог валоризацијског значења (Вукојевић 2008: 404), на пример: *Свака држава ӣреба да се сиреми за раӣ ӣако, да нема оскудице ни у чему*, или *Обесили су га ӣако да су га у сваком ӣренуӣку могли видеӣи из ӣосӣеље*. Дакле, реченица *Радио је ӣако (вредно, ӣуно, много, у ӣој мери* и сл.) *да се разболео несумњиво је последична*. И Вукојевић разматра статус таквих реченица, прикључујући их последичнима: „Naravno da ima puno razloga, sintaktičkih i semantičkih, da se one rečenice koje se u literaturi najčešće nazivlju kakvoćnosljedičnima i količinsko-posljedičnima nazovu stupanjskim rečenicama, ali mislimo da postoji i jedan veoma snažan, odlučan razlog da one ipak ostanu u okviru posljedičnih rečenica, kao njihov stupanjsko-semantički podtip. To je onaj razlog i onaj kriterij prema kojemu se zavisnosložene rečenice upravo određuju, tj. imenuju prema naravi (semantičkoj) svoje zavisne surečenice. A zavisnom surečenicom eventualnih stupanjskih rečenica upravo se izriče posljedica do koje dovodi stupanj kakvoće ili mjera količine svojstva ili radnje izražene glavnom surečenicom“ (ВУКОЈЕВИЋ 2008: 8).

Последичне реченице квантификативно-квалитативног типа, односно оне које ми назвамо последичне клаузе са значењем мере, карактеристичне су по везнику *да* који је компонован са корелативима (корелативним модификаторима, односно заменичким и прилошким интензификаторима) *ӣако*, *ӣолико*, *ӣакав*, *ӣолики* и сл. У овом типу реченица могуће је да корелатив буде изостављен¹⁰ или да буде замењен конструкцијама *до ӣе мере*, *у ӣој мери*, *до ӣог с̄ӣеӣена* и сл.

3.1. ТАКО... ДА. Корелативни интензификатор *ӣако* модификује придеве, прилоге и глаголе најчешће у значењу *веома*, *јак* и сл. Реченице с овим интензификатором квантификују степен величине

или *Кад ми људи ӣрићу, ӣрићу ми ӣако да ми дају ӣодрику*. Сматрамо да и последичне клаузе (оне са значењем мере и интензитета) имају компоненту начина и да оне представљају граничне случајеве између последичних и начинских клауза.

¹⁰ Тако нешто није могуће у реченицама којима се изражава степен и које садрже везник *да*, а припадају ексцесивним конструкцијама (в. ниже).

или јачине узрока који изазива одређену последицу и тај узрок означавају (најчешће) као велик, на пример: *Тако ћу га њребићи да га ни рођена мајка неће њознаћи*. Када модификује придеве и прилоге, *њако* је у значењу ‘веома висок степен’, те је заменљиво прилозима *јако*, *веома* и сл. На пример: *Њен врисак је њако болан, да њродире у срце*.

3.2. ТАКАВ... ДА. За ове реченице карактеристична је употреба везника *да* у комбинацији са придевском заменицом *њакав* (*њаква*, *њакво*), која модификује именицу која узрокује последицу, на пример: *Његова новинарска каријера је њаква да би морали да му њозавиде многи који се баве новинарсњвом, Брак ми је био њакав да више никада не бих њожелела да се њоново удам*.

Чак иако именице нису подложне степеновању, тј. немају могућност интензификације, *њакав* се може заменити аналогним количинским, односно начинским прилозима *њолико* и *њако*, на пример: таква каријера [*← њолико/њако успешна*], такав брак [*← њолико/њако лош*]. Интензификатор *њакав* модификује именице (и именске синтагме) интензивирањем њихових особина које се могу закључити из контекста,¹¹ уп.: *Сињуација у земљи је њаква да смо изгубили сваку наду да ће бићи боље* [*← њолико/њако лоша*].

А ако је реч о именицама које су подложне степеновању, *њакав* интензификује одговарајућу особину именице, уп.: *Тада је у школи насњала њаква дрека да се моја мањи била уњлашила, Прињисак Брисела је њакав да власњи која се сагласи да је њај њрињисак оњравдан, сама њосле сноси њоследице њред својим бирачима, Његов сњањус је већ годинама њакав да себи може да њриуњи много њога, Цена сњрује у Србији је њаква да је економски неодржива*.¹²

3.3. ТОЛИКИ... ДА. Као интензификатор, заменички придев *њолики* стоји уз именице које подносе ступањску модификацију, уп.: *Он је њолики човек да удара у ону нашу ниску њаваницу, Исњуни га њолика радосњи да њоче скакуњањи*, а као квантификатор уз именице које такву модификацију не подносе, нпр.: *У соби је њолики дим да смо морали да нањравимо њромају*.

¹¹ У случају адјективних именица, значење је прозирније, на пример: *Она је њаква лењињица, да јој нема равне* и сл. Или када се ради о именици која означава човека са истакнутом особином, на пример: *Он је њакав лажов, да се њо не може њоднењи*, или *Није она њаква мачка да бисмо се крвили око ње*.

¹² Најчешће је *њакав* интензификатор високог степена, међутим, понекад (као што је то у овом примеру, често уз именице *цена*, *број* и сл., али и у зависности од контекста) може имати значење минимизатора.

3.4. ТОЛИКО... ДА. Квантификатор *ѿолико* означава велику количину или интензитет, односно степен. Последица у зависној клаузи управо је иницирана, узрокована великим степеном у управној реченици. Заменички прилог *ѿолико* квантификује, односно количински одређује глаголе, придеве и друге прилоге, уп.: *Ја сам се ѿолико смејао да ме је на крају заболоо сѿомак, Толико смо дошли рано да нисмо могли ући у хоѿел још неколико сати, На висинама ѿреко 20 км аѿмосфера је ѿолико разређена да се може смаѿраѿи да ваздуха више и нема.*

Кад означава малу количину нечега, уз модификатор *ѿолико*, стоје речце *ѿек* и *једва* (*ѿек ѿолико* = ‘једва довољно’) или *само* (*само ѿолико* = ‘довољно и нимало више од тога, једва довољно’), на пример: *Сељаци закоѿавају мрцине ѿек ѿолико да не вуре изнад земље. Јели су само хлеб и сухо воће; ѿа и сам хлеб уѿоѿребљавали су само ѿолико да одрже живоѿи.*

Довољну количину означава модификатор *ѿолико* кад уза њега стоје речце *ѿаман*, *уѿраво*, *баи* (*ѿаман*, *уѿраво*, *баи ѿолико* = ‘управо довољно, колико је потребно, ни више ни мање од тога’), уп.: *У њеној соби има месѿа ѿаман ѿолико да сѿану креветѿи, орман и радни сѿо, Донео је уѿраво ѿолико новца да имамо да ѿлаѿимо кирију за овај месец.*

Претерану или неочекивано велику количину означавају речце *већ* и *чак* уз модификатор *ѿолико*, нпр. *Разговор је већ ѿолико ѿодмакао да су се сви оѿустѿили, Такав однос међу нама ѿраје чак ѿолико дуго да нам више ниѿиѿа није необично.*

3.5. МОДИФИКАТОРИ ДО ТЕ МЕРЕ, У ТОЈ МЕРИ, ДОТЛЕ, НА ТОМ НИВОУ, НА ТАЈ НАЧИН, НА ТАКАВ НАЧИН И СЛ. ... ДА. За изражавање једнакости између интензитета у првој предикатској јединици и последице у другој користе се и сложене конструкције у функцији модификатора квантитативног значења: *до ѿе мере*, *у ѿој мери*, *доѿле*, *на ѿом нивоу*, *на ѿај начин*, *на ѿакав начин* и сл., на пример: *Доживљај је до ѿе мере занимљив да ћу га ѿрениѿи у целини, Неки ѿурцизми су се у ѿој мери ѿприлагодили у срѿском језику да их више нико не ѿомаѿра као ѿуђице, Срѿска ѿросечна ѿлаѿа је на ѿом нивоу да није довољна ни за ѿоѿрошачку корију.* Ове последичне клаузе имају функцију адвербијалне одредбе или експликативне допуне.

Модификатор прилог *доѿле* означава степен, меру до које се врши глаголска радња и синониман је са сложеним прилогом *до ѿе мере* и прилогом *ѿолико*, на пример: *Лоше сѿање у медијима се ѿолериѿе доѿле да већ ѿосѿаје нормално. Она у исказивању ѿажње иде чак доѿле да се сви осећамо ѿомало неѿријаѿно.*

Најчешће модификује глаголе *доћи*, *ићи*, *довести*, *догура* и сл. и на основу тих глагола види се да је реч о метафоризацији њихових примарних значења. Пореклом је месни прилог, што потврђује оправданост нашег локалистичког приступа. Мада, теорију семантичких локализација не би требало посматрати сужено само као теорију просторних метафора.

Значење високог степена може се изрећи и последичним клаузама са сложеним модификатором *на њај начин*, *на њакав начин* као надређеним корелаторима последичних корелативних структура. Иако су то конструкције у којима је управна реч именица с лексички начинским значењем, у одређеном контексту оне могу имати значење мере, односно степена који је испољен у великој мери, те се такве конструкције могу заменити, претходно навођеним конструкцијама са значењем степена, на пример: Угоститељско предузеће „Стари град“ неће осавремењивати објекте *на њакав начин да* буде нарушен дух и традиција Скадарлије и Београда [на такав начин да = толико (...) да].

У управној реченици сложене реченице могу се наћи окамењени изрази, фразеологизовани (у мањој или већој мери) или колокације, на пример: *ићи/оћићи њако далеко да*, *узети/ухватићи њолико маха*, *добити/попримити њакве размере да* и сл. Зависне клаузе у оквиру сложене реченице сматрамо последичнима, мада се оне могу тумачити формално и као допунске (уз именицу, придев, а најчешће, уз прилог), уп: *Коруиција је добила њакве размере да је довела друштво до мејасије, Организовани криминал ухватио је њолико маха да је њосио прави кошмар за владајућу коалицију која не уме изаћи из њог зачараног круга, У осуди не њреба ићи њако далеко да се они искључе из друштва*.

Често модификатори могу бити изузети, тј. неексплицирани, и међу њима се посебно издвајају фразеологизоване реченице без корелатива (модификатора) у управној, надређеној структури по моделу \emptyset + презент, нпр: *То је да њукнеш од смеха / да њолудиш / да њи њамеј сџане / да не њоверујеш својим очима / ушима* и сл.

4. ЕКСЦЕСИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ. Експесивне реченице у својој суштини јесу последичне клаузе с везником *да* испред којих је у управној реченици обавезна елативна конструкција која онемогућава реализовање последице из клаузе, нпр. *Исувише сам млад да њолажем возачки исији*, *Превише је незрео да бих се удала за њега*, *Она је сувише разочарана неусиехом да би њокушала њоново*. У овим зависно-сложеним реченицама у управној реченици наведен је експесивни

степен неке особине или појаве, а зависном клаузом износи се иреална последица, односно њоме се одређује чега се та ексцесивна особина или појава тиче (ПОПОВИЋ 1977: 21).

Ексцесивност је један од видова исказивања категорије степена. Карактеристика ексцесивних израза је да имају врло висок степен просторне иконичности, те се може на њих применити теорија семантичких локализација: „Главна семантичка специфичност ексцесивности у оквиру семантичке категорије градуелности јесте у градуелној локализацији спољашњом границом локализатора (»изнад« или »испод« локализатора)“ (ПИПЕР 2003: 161). Семантичка категорија степена у реченицама којима се изражава ексцесивност (али и уопште приликом изражавања ексцесивности) испољава се на два начина истовремено: као одступање од норме, што би показивало диферентивност, и као изражавање оцене, што припада сфери модалности.¹³ Осим што постоји посебно степеновање у оквиру изражавања модалности (ПИПЕР 2003: 167–171), ексцесивност је богато изградирана као скала вредновања мере одступања од основног степена, референтне тачке, тј. локализатора – адекватива. И ексцесиви и адеквативи представљају део система језичких средстава за изражавање степена довољности испољавања извесног обележја.

Значење ексцесивности, осим диферентивности, може исказивати и еквативност, то јест једнакост, у овом случају „довољност“ услова да се последица оствари. То остварује посебним средствима – адеквативима, на пример, лексемама *довољно*, *достја*, *шаман колико треба* и сл. Адекватив подразумева опште значење степена испољености степена која се сматра одговарајућом – тј. адекватном¹⁴ (ПИПЕР 2003: 167), нпр. *Моја је кућа довољно велика да направим журку*,¹⁵ *Не мораш ми давати више, то ми је достја пара да илајим рачуне*.

¹³ „Критеријум одступања, тако карактеристичан за ексцесивност, као нарушавање експлицитне или имплицитне норме, у ексцесивима се конципира као оцена, што повезује ексцесивност са модалношћу аксиолошког типа“ (ПИПЕР 2003: 166). У овом се истраживању нећемо бавити категоријом оцене у поменути реченицама, већ само категоријом степена, иако ове категорије у једном делу имају заједничке особине, о чему смо већ писали (НИКОЛИЋ 2014: 27–30).

¹⁴ Међутим, треба имати у виду присуство негације у главној реченици.

¹⁵ У неким ситуацијама, попут ове, могло би се говорити и о постојању финалног значења. Намерни однос подразумева у главној реченици свесно биће чија се акција реализује у клаузи, а то је у поменутој сложеној реченици случај. Отуда тумачење неких последичних клауза као намерних. Међутим, нежељена последица никад не може бити намера, јер, за разлику од жељене, негативна конотација

У односу ексцесивности у зависносложеној реченици постоје неке закономерности. У управној реченици постоји реч чија се особина може јавити у већем или мањем степену. То су најчешће придеви, прилози и глаголи, али се може десити да то буде и именица, која је у функцији именског дела предиката или апозиције, и има квалификативну функцију. Уз такву именицу се подразумева придев у значењу ‘велики’, на пример: *Исувише је господин да би себи дојусишо њако недолочно њонашање*.

Ексцесивни степен дате особине/појаве обележен је префиксом *ѡре-* или прилозима са значењем ексцесивности: *сувише, ѡревише, ѡремало* и сл. мада ти прилози често у реченицама нису експлицирани, него се значење ексцесивности само подразумева. У неким реченицама степен не мора бити ексцесиван већ може бити у значењу ‘знатан’, а изражен прилозима типа: *ѡрилично, знајно, врло* и сл. али је важно да и те реченице изражавају особину која је неповољна за реализацију радње означене клаузом. Формално, ове клаузе припадају изричним (допунским) клаузама, нпр. *Наша власћ је ѡрилично несѡремна да се ухвати у кошѡац с коруѡцијом. Наша ѡреговарачка ѡпозиција ѡреба биѡи знајно ѡвољнија да бисмо имали корисѡи од ѡреговора*.

Управна реченица је обавезно потврдна и у њој најчешће нема корелатива, мада би одговарао тој функцији израз *за ѡо*, нпр. *Био је сувише неѡуздан за ѡо да му осѡавимо љубимце на чување*. Зависна клауза стоји иза управне реченице и обавезно је нерашчлањене структуре. Уместо зависне клаузе, може се јавити кондензатор зависне клаузе, анафорски израз – *за ѡо*. Значење зависне клаузе познато је саговорнику (прагматички аспект) или се таква клауза налази непосредно пре управне реченице у тексту (текстуални аспект).

У зависној клаузи везник је *да*, предикат најчешће у потенцијалу (мада је могућ и презент), и она може бити одрична. Уколико је зависна клауза одрична, значење јој је да се радња мора(ла) извршити.¹⁶ *Био је ѡревише леѡ да се не заљубим у њега*. То доказује једно:

спречава разумевање ових конструкција као намерних, нпр.: *Довољно сам видео да се уѡлашим* или *Био сам довољно далеко да их не могу чуѡи*, па се намера може сматрати само као жељена последица. Уколико субјекат није живо биће, не може се говорити о значењу намере у овим конструкцијама, нпр: *То је довољно јако ѡиће да ѡе брзо оѡусѡи* или *Осећање које ме је обузелo било је довољно да изгубим разум*.

¹⁶ „Zavisna surećenica sa zanijekanim predikatom implicira nužnost izvršavanja lagolske radnje“ (ВУКОЈЕВИЋ 2008: 295).

уколико је зависна негирана, то је псеудонегација, а то се доказује трансформацијом: ← *Био је њревише леј и заљубила сам се у њега*. Степен особине, код ексцесивних реченица, чини сметњу за реализацију процеса означеног зависном клаузом. То се може доказати и трансформацијом која показује да се зависносложена ексцептивна реченица може без велике промене значења преобликовати у независносложену адверзативну или адверзативно-концесивну реченицу, *Он је сувише нејоуздан да бисмо му остјавили љубимце на чување* → *Остјавили бисмо му љубимце на чување, али је сувише нејоуздан или Остјавили бисмо му љубимце на чување, да није сувише нејоуздан*.

Међутим, овај однос може се исказати и кроз узрочно-последичну везу.¹⁷ У неким случајевима узрок за вршење радње је довољан, на пример: *Не могу да њодигнем крејшид за сјан јер ми њлаџа није довољно висока*, док је у другим тај узрок прекомеран,¹⁸ на пример: *Нисмо му остјавили љубимце на чување јер је сувише нејоуздан*, али узрок може бити и довољан што би представљало значење адекватности, као што је то у примеру: *Могу да најравим журку јер ми је кућа довољно велика*.

Поповић истиче да постоји проблем класификовања ексцесивних реченица. Многи лингвисти су се спорили око тога да ли такве реченице припадају намерним¹⁹ или последичним.²⁰ Поповић сматра да су према значењу ове реченице *наменске*. Реченице за исказивање ексцесивности сигурно припадају реченицама којима се исказује степен према томе што служе за изражавање степена неке особине и појаве, па су тиме сродне са свим оним реченицама којима се одређује мера, односно степен особине или вршења радње, тј. са свим оним реченицама којима се изражава било какво степеновање. Ексцесивне реченице су, према томе, сродне са оним реченицама које

¹⁷ Мада, не увек, рецимо у реченици *То ми је довољно њара да њлајџим рачуне*, зато што ове реченице са адеквативом имају значење намене.

¹⁸ Поповић (1977: 25–26) га назива *нејовољним*, мада се с његовим термином не бисмо могли сложити (и један и други услов су неповољни или непримерени). Ексцесивност је заснована на вредновању, прецизније на негативном вредновању као неадекватности због степена изражености неког обележја које је изнад норме, односно изнад очекиваног.

¹⁹ И Вукојевић (2008: 318) потврђује постојање значења намере додуше само у адеквативним реченицама, или, како их он назива, последичним реченицама dostatnog узрока: „Posljedične rečenice dostatnog uzroka mogu se uvesti i višeznačnim veznikom *kako*. Iako je posljedično značenje u takvim rečenicama predominantno, one su uvijek u nekoj mjeri kontaminirane namjernim značenjem“.

²⁰ Поповић (1977: 27) наводи и литературу о тој проблематици.

показују подударност (једнакост) (*ӣако... како, ӣолико... колико* и сл.), сличност (*као ӣӣо/да*), већи степен неподударности односно различитости (диферентивност) (*више* односно компаратив... *него ӣӣо/да* и сл. или *другачије... него ӣӣо/да*), пропорционалност (*уӣолико... уколико*), карактеристичну последицу (*ӣако, ӣолико... да*),²¹ довољни степен (адеквативност) (*довољно, досӣа... да*).

Ексцептивне реченице ипак сматрамо последичним (у ширем смислу), јер се оне тичу консеквенце, тј. онога што нужно следи (односно управна реченица утиче на резултат који је изнет у зависној клаузи), али то није *ӣоследица у ужем смислу* већ *иреална ӣоследица*, јер се дата радња не износи као нешто што заиста следи, него као хипотетичка супротност те радње, као критеријум на основу којег се може оцењивати (а то се тиче категорије модалности), односно окарактерисати степен неке особине, и то према адекватности за дати ефекат (Поповић 1977: 28–29). Исто тако, на основу категорије степена ексцесивне реченице можемо сврстати у групу последичних за исказивање степена, заједно са последичним клаузама за исказивање мере. Ексцесивне клаузе ипак сматрамо посебним типом последичних клауза, на основу њихових специфичних семантичких карактеристика, које су супротне у односу на оне које су обележје последичних клауза за меру. Последичне реченице за меру исказују еквативност (степен особине у главној реченици одговара последици у клаузи, односно доводи до резултата), а ексцесивне диферентивност (степен особине у главној реченици не одговара последици, тј. не доводи до очекиваног исхода, већ тај резултат остаје нереализован); зависносложене реченице с последичном клаузом за меру према ТСЛ припадају локализацији унутар локализатора, а зависносложене реченице с ексцесивном клаузом – градуелној екстра-локализацији.

5. ПОСЛЕДИЧНА КЛАУЗА СА ЗНАЧЕЊЕМ СТЕПЕНА КАО ФРАЗЕОЛОШКА ЈЕДИНИЦА. Из елиптичних последичних клауза настали су фразеологизми с другим (ређе трећим) лицем једнине у уопштеном значењу који изражавају јако осећање, типа *да умреш, да ӣолудиш, да ӣӣӣ ӣамет̄ӣ с̄ӣане, да не (ӣо)верујеш (својим очима), да ӣукнеш/цркнеш од смеха, да искочиш из коже, да ӣӣӣ се (живој̄) смучи* и сл.²² У ре-

²¹ Такав тип реченица Поповић (1977: 28) назива *начинско-мерне*, но ми их називамо *реченице за исказивање мере*.

²² Мада постоје и други примери са трећим лицем једнине као агенсом: *да се мува чује* 'врло тихо, мирно' или фразеологизми са лексемом човек – *да човек ӣолуди* 'веома тешко, неподношљиво, неиздрживо', *да човек искочи из коже* истог значења као и претходни пример итд. (више примера в. МАТЕЋИЋ 1982).

ченицама с таквим фразеологизмима обично постоји и значење степена оцене онога о чему обавештава главни део сложене реченице и такво степеновање назива се и експресивно степеновање, као емоционални однос говорног лица према сопственом исказу (ПИПЕР 2009: 85), нпр.: *да се човеку згади (смучи)* – ‘врло непријатно, неугодно, ружно, мучно’; *да човек искочи из коже* – ‘неподношљиво, неиздрживо’; *да човек њолуди* – ‘неиздрживо, неподношљиво’; *да њукнеш од смеха* – ‘јако смешно’, итд.

6. ЗАКЉУЧЦИ. Анализа зависносложених реченица с последичном клаузом у српском језику показала је да се оне према семантичком критеријуму шире могу поделити на оне са значењем степена које се ту очигледно јавља и на оне које само идентификују последицу без степеновања узрока који до те последице доводи (*Јуче сам била у шопингу, иако да сам данас без динара у џеју, Дружење је крајко итрајало, иако да сам се рано враћила кући, Шума је мрачна, да се не види ирсџи иред оком*). Даље, последичне клаузе са значењем степена делимо на клаузе са значењем мере (*Најољу је иолико хладно да смо се одмах враћили из шејње. Он је иакав иреварани, да ће ише сигурно ирећи*) и ексцесивне клаузе (*Превише је дебела да уђе у иу хаљину, Девојчица је иремалена да осџане сама код куће, Бука је била довољна да најера деџе у илач*). Категорија степена граматикализована је у овим реченицама одговарајућим модификаторима, уз последично везничко средство, везник *да*.

Циџирана лиџераџура

КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синџакса сложене реченице у срџском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Просвјета, 1998.

НИКОЛИЋ, Марина. „Нетипична средства за изражавање категорије степена у савременом српском језику.“ *Грамаџика и лексика у словенским језицима*. Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Нови Сад – Београд. 467–479, 2011а.

НИКОЛИЋ, Марина. „Начинске реченице у савременом српском језику: статус и семантички потенцијал“, *Срџски језик, књижевносџи, умейносџи*, књ. I *Књижевни (сџандардни) језик и језик књижевносџи*, ФИЛУМ, Крагујевац. 113–127, 2011б.

НИКОЛИЋ, Марина. *Катџегорија сџеџена у срџском језику: сложене реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.

ПИПЕР, Предраг. „О ексцесивности у словенским језицима.“ *Зборник Маџиџе срџске за слависџику*. 63. 159–176, 2003.

- ПИПЕР, Предраг. „О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици.“ *Јужнословенски филолог*. LXV. 65–88., 2009.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. „Зависносложене реченице за исказивање ексцесивности.“ *Наш језик*. XXIII/ 1–2. 21–29, 1977.
- СТАНОЛЧИЋ, Живојин и Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика*. Уџбеник за средње школе, Београд: Завод за издавање уџбеника, 2008.
- МАТЕШИЋ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- ВУКОЈЕВИЋ, Лука. *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008.

Марина М. Николич

СЛЕДСТВЕННЫЕ КЛАУЗЫ СО ЗНАЧЕНИЕМ МЕРЫ И СТЕПЕНИ

Резюме

Целью данной работы являлось представление новой классификации следственных клауз, основанной на критерии наличия категории степени. На основании данного критерия клаузы следствия были распределены на имеющие значение степени и не имеющие его. Далее следственные клаузы были разделены на клаузы со значением меры (*Најољу је њолико хладно да смо се одмах врајили из шејње. Он је њакав њреваранј, да ће ње сигурно њрећи*) и ексцесивные клаузы (*Превиише је дебела да уђе у њу халыну, Девојчица је њремалена да осѡане сама код куће, Бука је била довољна да најшера деѡе у ѡлач*). Доказано, что категория степени в этих предложениях грамматикализована соответствующими модификаторами, используется следственное союзное средство – союз *да*. В работе применяется ономаσιологический подход; анализ следственных клауз выполнен при помощи теории семантических локализаций, а наличие определенных значений подтверждалось трансформационным тестом.

Кључеве слова: следственная клауза, категория степени, сложное предложение, сербский язык.

Marina M. Nikolić

CONSEQUENCE CLAUSES WITH A MEANING
OF MEASURE AND DEGREE

Summary

The objective of this paper is to present a new classification of consequence clauses that is based on a category of degree. Based on that parameter, consequence clauses are classified into the ones that have a meaning of degree and the ones that don't have that meaning. Furthermore, consequence clauses with a meaning of degree can be divided into the clauses with a meaning of measure (*Најољу је њолико хладно да смо се одмах враћили из шећње./It is so cold outside that we had to return immediately back; Он је њакав ѡреварниј, да ће ње сигурно ѡрећу/ He is such a chouse - he will cheat for sure.*) and into excessive clauses (*Превиие је дебела да уће у њу хаљину/ She is too fat to fit in this dress; Девојчица је ѡремалена да осѡане сама код куће/ The girl is too small to stay at home alone; Бука је била довољна да најѡера деѡе у ѡлач/ The noise was loud enough to cause the baby cry*). The article provides the arguments that the category of degree in this sentences is grammaticalized with the help of certain modifiers and a conjunction of result *da*. The author applies the onomasiological method in the analysis and uses the theory of semantic locations. An existence of certain meanings is confirmed by the transformational test.

Keywords: consequence clause, category of degree, complex sentence, Serbian language.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.163.41'373.45

COBISS.SR-ID 218552076

DOI: 10.2298/JF11504251P

Примљено: 2. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

СНЕЖАНА М. ПЕТРОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ

Београд

МАРИЈА С. ЋИНЂИЋ**

Институт за српски језик САНУ

Београд

КУЛТУРНА ПОЗАЈМЉЕНИЦА – СРПСКИ *ЈОГУРТ* ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА***

Рад разматра историјат и порекло речи *јогурт* у српском језику, самостално и у пословици *Ко се једном на млеко ојече, њај и у јогурт дуга*, из перспективе раздвајања слојева османског, постосманског и нетурског културног наслеђа, као и његову семантичку посебност у односу на турски предлогач. У светлу процеса културног позајмљивања ова реч посматрана је и у ширем, балканском и европском контексту.

Кључне речи: *јогурт*, српски језик, турцизам, културно позајмљивање, фразеологија.

1.1. Етимологија: Српска именица *јогурт* потиче од тур. *yoğurt*¹ ‘кисело млеко’ (ŠKALJIĆ 1979: 371), али путеви њеног преу-

* snezzanaa@gmail.com

** mdjindjic@orion.rs

*** Овај чланак је резултат рада на пројектима „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ (бр. 178007) и „*Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*“ (бр. 178009) које у целини финансира Министарство просвете, науке и технологије Републике Србије.

¹ О традицији конзумирања јогурта међу турским народима сведочи чињеница да је реч *yoğurt* потврђена још у XI веку, у два значајна споменика турске писмености – *Kutadgu Biligu* Јусуфа Хаса Хаџипа (КОВУА 2013: 829) и у *Divan-ü Lügat-it Türk* Махмута Кашгарлија (ЏЕТИЊ 2005:195). У другом извору забележена је у облику *yogrut*, заједно са још деветнаест назива за млеко и млечне препађевине,

зимања и њен семантички садржај нису јасни и неспорни као што је то њено изворно порекло. Да бисмо указали на, са стриктно лингвистичке тачке гледишта, не тако очигледне проблеме у процесу позајмљивања и понудили решења за неке од њих, настојаћемо да објаснимо специфичан „случај“ домаћег *јогурџа*, и као лексичке јединице и као реалије, те да осветлимо реч *јогурџ* из филолошке и културноисторијске перспективе, сместивши је у шири ареалан и друштвени контекст.

1.2. На нивоу фонетске адаптације, турцизам *јогурџ* представља очекивани рефлекс турског предлошка, уз одражавање старијег и западнорумелијског тур. -g- (**yogurt*), поред -ğ- (*yoğurt*) > срп. -z-. Међутим, судећи према лексикографским изворима, у погледу семантике ствар је сложенија. Речник САНУ (РСА) дефинише *јогурџ* као „врсту киселог млека укисељеног изазивањем нарочитог врења и размућеног после кисељења; кисело млеко уопште“, чиме, очигледно, прави разлику између „размућеног“ киселог млека и оног које то није. Речник Матице српске (РМС) ову реч објашњава као „млеко укисељено помоћу нарочитог фермента“, а Речник српскога језика (РСЈ) ту дефиницију незнатно варира: „кисело млеко укисељено нарочитим врењем“.² Једини лексикографски приручник који *јогурџ* експлицитно дефинише у значењу које познаје огромна већина говорника српског (и бившег српскохрватског) језика јесте *Велики речник сѝраних речи и израза* (КЛАЈН / ШИПКА 2010: 559): „ферментисани млечни **напитак** (истакли аутори) који се добија помоћу бактерије *Lactobacillus bulgaricus*“.³

2. Историјат речи у српском језику: Како бисмо објаснили када и како се догодила семантичка промена ‘кисело млеко’ → ‘млечни напиток’, поћи ћемо траговима првих сведочанстава речи *јогурџ* у српском језику. У писаним изворима из XIX века на српско-хрватском говорном подручју, у доба још живог контакта са турским

што говори о развијеној и старој култури њиховог припремања међу народима Средње Азије (КАРААЃАЌ 1988: 176). Порекло саме речи *yoğurt* везује се за две турске лексичке породице: *yoğur-* ‘месити’ и *yoğur-* ‘згушњавати, чинити густим’ (СЕВОРТАН 1989: 207–208; ЕРЕН 1999: 455–456).

² Ни РМС ни РСЈ не наводе примере употребе ове речи у књижевном језику.

³ Други том РМС изашао је 1967, седми том РСА 1973, а РСЈ 2007. године. Једино је РМС можда био припремљен за штампу пре широке производње ПКБ-овог јогурта, али су аутори остала два приручника, посебно РСЈ, морали бити свесни разлике у значењу између *киселог млека* и *јогурџа*.

језиком, реч *јогурт* посведочена је пет пута, и то у значењу ‘кисело млеко’, као и у турском језику.⁴

2.1. Две најстарије потврде, из прве половине XIX века, потичу са територије Босне и Херцеговине.

2.1.1. Прва је из мемоарске књиге *Поглед у Босну* Матије Мажуранића: „На концу јела увек следи јогурт (кисело млеко), разми ако га нема.“ (MAŽURANIĆ 1842: 65). Ова реченица је део ширег описа обичаја Турака у Босни везаних за исхрану и кулинарство и може се претпоставити, на основу ауторовог објашњења датог у загради, да је *јогурт* био недовољно познат део турске традиције. Он се налази и у малом глосару турских речи датих на крају ове књиге (MAŽURANIĆ 1842: 76–80).

2.1.2. Друга потврда је из књиге *Народно благо* Мехмед-бега Капетановића Љубушака, из шаљивог одељка под насловом *Дувањски арзухал*: „Најприје смо ми зуђурт, / Не једемо ни јогурт; / Рад би чинит ја сукјут, / Ал не могу господо!“ (КАПЕТАНОВИЋ 1888: 324). У предговору том поглављу аутор пише: „То је молбеница коју је из Дувна (Жупањца) 1806. године опремио неки ага у Травник на босанску владу молећи да буде на које друго мјесто премјештен и постављен са својом четом, јер због многијех оскудица, било му се веома досадило у Жупањцу сједети. Ова молбеница у оно вријеме тобож је као турски писата и састављена (истакле С. П. и М. Ђ.), али ипак већина је нашег језика, те се о њој међу нашим народом много нешта прича и говори, па за то сам и њу – протумачивши турске ријечи – овђе уврстио...“ (КАПЕТАНОВИЋ 1888: 317). Из овог објашњења, као и из самог примера, јасно је да се ради о тексту писаном хибридном српско-турским језиком, у коме *јогурт* пре има статус стране речи употребљене у домаћем контексту, него ли позајмљенице. Истовремено, уколико се прихвати Мажуранићево датирање *Дувањског арзухала*, ова потврда би имала статус најранијег записа, из 1806. године. Ово је уједно и једина потврда речи *јогурт* коју наводи ŠKALIC 1979, што може сведочити и о њеној нераспрострањености на територији Босне и Херцеговине.

⁴ Овај број треба прихватити као минималан налаз. На примеру ове речи показало се да су и најрелевантнији лексикографски извори попут РСА и РЈА недовољно поуздани у преношењу потврда, чак и када се овде посебно наведене књиге: Капетановић 1888, Поповић 1884, Илић 1894, налазе на списку њихових извора. РСА од четири пронађене потврде бележи само једну, Матије Мажуранића, док, на пример, из једне исте строфе Јована Илића обрађује реч *бујуклија*, али не и *јогурт*. РЈА одредницу *јогурт* уопште не региструје.

2.2.1. Хронолошки прва потврда из Србије забележена је у речнику *Турских и других истоочанских речи*, где се *јогурѝ* дефинише као ‘кисело млеко’, а „нарочито се тако зове кисело млеко, које је удешено на особит начин, те су Турци на њега врло пишман и у Цариграду га се много продаје“ (Поповић 1884: 105–106).

2.2.2. Пет година касније реч *јогурѝ* бележи М. Ђ. Милићевић у истоименој причи у књизи *Кнез Милош у ѝричама*: „У старије време, они што носе у ведрицама кисело млеко, те продају по граду, обично су викали: – Јогурт! Јогурт! А то турски значи: кисело млеко! Кнез Милош чује једном ту вику, па дозове продавца и упита: – Шта ти је у судима? – Кисело млеко, господару! – Па што тако не вичеш, оца ти твога! Сто батина ћу ти ударити, ако те још једном чујем да се продереш: *Јогурѝ! Јогурѝ!* Од тога доба почели су викали: *Млеко кисело!* и *Кисело млеко!* место турскога: *Јогурѝ!*“ (Милићевић s.a.: 182).⁵ Иако је књига изашла из штампе у последњој деценији XIX века, на основу тога што Милићевић анегдоту смешта „у старије време“, може се помишљати да она потиче из прве половине XIX века, што би је чинило првом потврдом са територије Србије. У наведеном тексту реч *јогурѝ* је употребљена на исти начин као и у потврдама из Босне и Херцеговине – као реч чије је значење потребно објаснити, што подупире тврдњу да је у то време (XIX век) имала статус неодомаћене, нејасне туђице. Ова потврда може бити и сведочанство о лексичким остацима турске урбане културе у времену када у српским градовима готово да Турака уопште више није било.

2.2.3. Трећа деветнаестовековна потврда из Србије лексеме *јогурѝ* забележена је у песми Јована Илића, објављеној 1894. године. Ту се реч *јогурѝ* користи у придевском значењу ‘кисео’, уз *млеко*, а у опозицији према *ѝаѝѝли* ‘сладак’: Тамо има крушка једна, / Крушка једна ма вриједна, / Око ње су р’јеке двије, / Р’јеке двије бујуклије, / Једна р’јека јогурт мл’јека, / Друга р’јека татли мл’јека! (Илић 1894: 138). Ово је пример околиналне употребе лексеме *јогурѝ* у песничком језику, пошто Јован Илић као средство поетског израза користи ретке и неодомаћене турцизме, па чак уноси и турске речи у српски текст.⁶ И у овој књизи *јогурѝ* је сврстан у речник мање познатих речи, као што је то случај и код Мажуранића (§ 2.1.1.).

⁵ Овде цитирано издање није датирано, али се свакако ради о почетку XX века, док је прво издање штампано 1891. године.

⁶ С. Ђинђић наглашава да је Илић, будући добар познавалац турског језика, користио турцизме у изворном турском значењу и као пример наводи и реч *јогурѝ* (Ђинђић 1976: 556). У прилог овој тврдњи сведочи и реч *бујуклија* из исте строфе, такође хапаксна потврда ове именице турског порекла, в. Петровић 2000: 810–811.

2.3. Изведеница *јогурција* посведочена је у два публицистичка текста из средине XIX века: „У Београду добро би било на јогурцие пазити да овако млеко не продају и да не киселе млеко сь типсом“, 1847. година (РСА) и „Нити је икад међу избирачима било више јогурција, бозација... него што је било на овогодишњем избору, 1864. година (РСА). Иако у РСА њена семантичка дефиниција гласи ‘онај који прави или продаје јогурт’, треба напоменути да се у изворима сам *јогурт* не помиње.

2.4.1. Међутим, у монографији Симе Тројановића *Сѣларинска српска јела и њића* забележени су облици *јагурџа* и *огурџа*, као народне речи које Срби у источној Србији користе у значењу ‘врста млечног пића’: „У млечно пиће особито треба рачунати огурту или јагурту (Срби кажу огурта или јагурта. Власи само јагурта и копаонички Цинцари дјаурт (ово „д“ упола је „т“), код Турака јогурт значи обично кисело млеко). За зимњу се јагурту млеко вари и скине скоруп (влашки „змитина“). Срби Сумраковчани неки пут праве јагурту од варена млека, али је другог дана долију невареним млеком, трећег вареним итд. Јагурта се пије као пиће а једе и место чорбе пред ручак и вечеру. Ресавци држе јагурту у јагуртару. Они праве јагурту од варена млека, и то од Ђурђева дне па на даље. Чим саспу млеко у јагуртар, обесе га о острушке (криво дрво) и дигну у висину“ (ТРОЈАНОВИЋ 1896: 116–117).

2.4.2. Ове потврде из источне Србије, заједно са описом и додатним објашњењима, значајне су из барем два разлога. Најпре, њихови фонетски ликови указују на то да су ове речи, без сваке сумње изворно турског порекла, у српском језику претрпеле извесне измене у односу на турски предлогачак. Варијанта јагурта је највероватније преузета преко неког језика посредника, а по свему судећи у питању је био влашки или неки од арумунских дијалеката, како се то наговештава и у самом запису. У прилог овој тврдњи, а упркос томе што од савремених говорника из тога краја нисмо успели да добијемо адекватну потврду, стоје фонетски блиске румунске и арумунске еквиваленте: рум. *iaurt* (ТИКТИН 1986) и арум. *yeaurte* (РАРАНАГИ 1963: 522).⁷ Свакако не треба занемарити ни то што је реч забележена у крају у коме је било и још увек има влашког становништва, као и то што су Власи сточарски народ са веома богатом традицијом спра-

⁷ У турским језицима су посведочене потврде са почетним *ya-* које се најчешће објашњавају као резултат укрштања са тур. *yağ* ‘маст’ (СЕВОРТАН 1989: 207), али је мало вероватно да су оне имале утицај на фонетски лик речи из источне Србије.

вљања млечних прерађевина. Варијанта *огурџа* је највероватније секундарно измењени облик изворно тур. *yoğurt*, са променом рода и испадањем почетног *j-*, уп. потврду из Бољевачког среза из 1925. године: *јогурџа* ‘јогурт’: „Чобани код оваца праве јогурту коју пију лети место воде“ (РСА). Пошто овакве фонетске промене нису карактеристичне за српске турцизме, и у овом случају се може размишљати о постојању језика посредника. Значај ових потврда огледа се и у томе што се ту први пут у српским изворима *јогурџи*, у варијанти *јажурџа* и *огурџа*, дефинише као пиће, а не као јело.

2.5. Прва писана потврда речи *јогурџи* из прве половине XX века забележена је у приручнику из области млекарства и датирана у 1933. годину (РСА). Тада она поново улази у српски језик, овог пута посредно, преко неког од западноевропских језика, највероватније француског. Међутим, овај назив неће ући у ширу употребу пре почетка друге половине XX века. Тек када 1964. године започне масовна производња овог млечног производа у „Пољопривредном комбинату Београд“, највећем произвођачу млечних производа у бившој Југославији, и реч *јогурџи*, у јединственом значењу – ‘врста млечног напитка’, својственом само говорницима са територије бивше Југославије, учврстиће се као позајмљеница у српско-хрватском вокабулару.

3.1. Јогурт као производ код нас и на Западу: Индустијска производња „Пољопривредног комбината Београд“ развијена је по угледу на западноевропску технологију и стандарде.⁸ Пошто документација о технолошкој историји овог предузећа није доступна, један од дугогодишњих водећих технолога овог предузећа, Душан Марковић, саопштио нам је да су приликом припрема за почетак производње јогурта делегације технолога боравиле на стручној обуци у фабрикама „Даноне“. Међутим, по његовим речима, бактеријске културе које су послужиле као основа за ферментисане млечне производе откупљиване су од малих локалних произвођача са подручја Србије, углавном источне. Могуће је да управо у том податку и могућности преузимања локалног начина производње (в. § 2.4.2.) лежи објашњење порекла „течног“ јогурта у нашој средини где се он пије, док се на готово свим осталим меридијанима једе кашиком.

⁸ Течни јогурт се правио још од 1953. године у ПКБ-у, али је пакован у стаклене флаше од пола литра што није омогућавало масовнију производњу. Детаљније о технолошкој разлици између производње јогурта и киселог млека у ПКБ-у в. MARKOVIĆ 2009: 157–162.

Да би се овај „несклад“ објаснио, неопходно је видети како је и када јогурт пренет у Европу и да ли је тај пут ишао преко Балкана.

3.2. Под различитим, али довољно препознатљивим генеричким именима, јогурт је распрострањен на свим континентима.⁹ За разлику од релативно касног помињања *јогурт*а у српским изворима (XIX век) и неспорног статуса туђице у тим списима,¹⁰ западна Европа се, према писаним изворима, упознала са јогуртом још у време Сулејмана Величанственог, у XVI веку.¹¹ Прича каже да је француски краљ Франсоа I имао хроничне стомачне тегобе и да се његова мајка обратила Сулејману Величанственом са молбом да пошаље доктора. Султан је изашао у сусрет молби и послао једног јеврејског лекара на француски двор, који је краља лечио на првом месту јогуртом, чији је начин припреме била тајна (ÖZDEN 2008). Због благотворног дејства јогурта на његово здравље, краљ Франсоа I назвао га је *млеком вечног живото*а. Без обзира на то што се ова прича помиње у многим научним и научно-популарним радовима, остаје могућност да је посредни легенда. Међутим, производња и конзумирање јогурта нису масовније ушли у културу исхране Европљана све до позног XIX, а процват су доживели тек у XX веку. За обогаћивање западноевропског јеловника новим млечним производом најзаслужнија су три емигранта са европског Истока с почетка XX века.

3.2.1. Један од њих је Стамен Григоров из Бугарске, који је 1905. године на Универзитету у Женеви открио бактеријску културу заслужну за процес ферментације киселог млека. Она је касније названа *Lactobacillus bulgaricus* према њеном проналазачу. (<http://www.stamengrigorov.org/?current=whois>).¹² Свој проналазак

⁹ О интересовању научника за њега, како технолога, тако и лингвиста и филолога, сведоче бројни радови о *јогурт*у у турском језику, а једна од библиографија које садрже разноврсне радове, од лингвистичких преко етнографских до технолошких, може се наћи на овој интернет адреси: <https://docs.google.com/document/d/1hBSeSqPoWeANC-SIVAN6NfhiiTajJOLD-VHxRctgNhxQ/edit>.

¹⁰ В. § 2.1. и § 2.2.

¹¹ У неким, углавном бугарским изворима, може се наћи на податак да је јогурт на француски двор Луја XI донео јерменски изасланик османског султана половином XVII века (http://www.democrit.com/the_news.php?n=48). Исти извори наводе и да се производ заправо звао *бугарско кисело млеко*, што је мало вероватно, с обзиром на то да је у Париз стигао из Цариграда.

¹² Григоров је био пореклом из околине Трна, града на данашњој српско-бугарској граници. Према доступним подацима, кисело млеко из којег је издвојен *Lactobacillus bulgaricus* донето је управо из Трна. Легенда каже да му је кисело

објавио је у раду: Grigoroff, Stamen. Étude sur une lait fermentée comestible. Le “Kissélo mléko” de Bulgarie. *Revue Médicale de la Suisse Romande*. Genève. Georg&G., Libraires-Éditeurs. Librairie de L’Université, 1905. Из самог наслова се види да Григоров није користио реч *јогурт*, већ *кисело мляко*, као што се и данас у бугарском чини.¹³

3.2.2. Други је руски научник Иља Иљич Мечњиков, нобеловац, сарадник и ментор Григорова и човек најзаслужнији за популаризацију *јогурта* на Западу, где је ширио уверење о његовом лековитом дејству и благотворном утицају на дуговечност.¹⁴ Он се такође бавио гајењем ових бактеријских култура у Пастеровом институту у Француској, које ће послужити као основа за индустријску производњу јогурта.

3.2.3. Трећи је Исак Карасо, Сефард из Солуна, града који је у то време био у саставу Османског царства. Он је започео прву индустријску производњу јогурта у Европи, основавши 1919. године у Барселони фабрику под именом „Даноне“, која је и до данас остала светски лидер у производњи јогурта.¹⁵ Као основу за свој производ искористио је управо културу која је изолована у Паризу у Пастеровом институту, на основу узорка који је проучавао Стамен Григоров (YURDAKÖK 2013).

3.3. Овај кратак историјат појављивања јогурта у Европи показује да његов пут на Запад, иако је кренуо из Османског царства, није ишао преко Балканског полуострва. Балкански народи сусретали су се са овим производом у више наврата и у различитим раздобљима – преко османске традиције закључно са XIX веком и под западноевропским утицајем у XX веку.

млеко спаковала за пут у Женеву супруга Даринка у *рукайку*. То је посуда са дршком чији се назив својим фонетским ликом може везати само за српски језички простор, јер је *-у-* у *рука(й)ка* од псл. *-о-* у **rоka* (СКОК 3: 168). У бугарском су посведочене две варијанте: са *-а-* (*ракатка*) и са *-ъ-* (*рѣкатка*) (БЕР 6: 367). Разумљиво, пошто се ради о граничној српско-бугарској мешовитој средини, сам назив посуде не може бити посредан доказ о српском пореклу *јогурта*, односно *киселог млека* које је послужило као основ за издвајање чувене бактеријске културе.

¹³ На пример, у његовој родној кући у Трнову данас се налази *Музеј киселог млека* (буг. *Музей на киселото мляко*).

¹⁴ Посебно је томе допринела његова научно-популарна књига: Élie Metchnikoff, *The Prolongation of Life: Optimistic Studies*, New York, 1908.

¹⁵ Године 1929. преселио је седиште фабрике у Француску, 1942. отворио је прву фабрику у Сједињеним Америчким Државама, а 1947. почео са производњом првог воћног јогурта за америчко тржиште.

4.1. Културна позајмљеница: На основу историјско-лексикографских података из речника могуће је стећи увид у то када се реч *јогурт* јавља у европским и балканским језицима и закључити ком слоју културних позајмљеница припада.

4.2.1. Супротно већини османских турцизама, реч *јогурт* најпре је посведочена у западноевропским, па тек онда у балканским језицима. Облик *yogourt* у француском језику датира се у XV век, али се у истом извору наводи да се веома ретко среће пре XIX века, када га је у употребу увео Иља Иљич Мечњиков (DAUZAT / DUBOIS / MITTERAND 1964: 803)¹⁶. Неки сматрају да је ова реч позајмљена из бугарског, али пошто је поменута петнаестовековна потврда (око 1432. године) из само једног француског путописа (БЕР 2: 104), не може се установити да ли је позајмљена из турског или бугарског језика. У прилог истинитости ове или неке друге приче могу ићи поздане потврде енглеског *yoghurd*, *yoghourt* из XVII века (CRYSTAL 2012: 132).

4.2.2. Но без обзира на ово релативно рано датирање речи у француском и енглеском језику, у већини других западноевропских и источноевропских језика реч *јогурт* посведочена је први пут тек у XX веку: рус. *йогурт*, пољ. *jogurt* (BAŃKOWSKI 2000: 594), чеш. *jogurt* (REJZEK 2001: 253), нем. *Joghurt*, хол. *yoghurt*, шв. *yoghurt* (KLUGE 1967: 543), да поменемо само неке. Ове речи се углавном сматрају новијим, двадесетовековним позајмљеницама, преузетим не непосредно из турског, већ посредством неког другог језика.¹⁷

4.3.1. У неким од балканских језика реч *јогурт* је саставни део османског наслеђа, као што је то случај са бугарским *йогурт* (БЕР 2: 104) и *југурт* (Илчев 1974)¹⁸, грчким *γαούρτι*, *γαурти* (ЛКНЕ 2001:

¹⁶ Ова констатација мора се узети са резервом, пошто сам Мечњиков, према нама доступним изворима, реч *јогурт* није користио, в. на пример Г. А. Макаров, О дієтическомъ значеніи «кислаго молока» проф. Мечникова. Клиническія наблюденія изъ СПб. С.-Петербургъ. Изданіе К. Л. Риккера. Невскій пр., 14. 1907.

¹⁷ Тако стоји у свим наведеним приручницима, осим у: KLUGE 1967: 543. Непосредни етимон у сваком од поменутих језика различито се одређује, а његово прецизније дефинисање захтевало би студију значајно већег обима. На ову тему објављен је само један рад који се бави историјатом *јогурта* у руском језику, у коме се анализирају различити руски облици ове речи, дискутују њихови први писани помени и као језик из кога је реч непосредно позајмљена одређује се бугарски, и то за све словенске језике (Добродомов 1972: 67), што је мало вероватно.

¹⁸ Ова бугарска реч сматра се застарелом и није у свакодневной употреби, а уместо ње се користи домаћи израз *кисело мляко*.

308; МПАΜΠΙΝΙΩΤΙΣ 2011: 300), арумунским *yeaurte* (ΡΑΡΑΝΑΓΙ 1963: 522) и румунским *iaurt* (ΤΙΚΤΙΝ 1986: 323)¹⁹.

4.3.2. Са друге стране, албанско *jogurti* и македонско *jogurti* посведочени су касније, у XX веку, и могу се тумачити или као посредне позајмљенице преко српског, односно неког од западноевропских језика, или као новији, постосмански слој.

4.4. Јогурт као реалија у највећем делу Европе није део традиционалног наслеђа, а тако је у извесној мери и на Балкану. Следствено томе, ни реч *јогурт* није позајмљеница настала као последица контакта двеју народних култура, *еџноисторијска њозајмљеница*, већ спада у групу *културноисторијских њозајмљеница*.²⁰

5.1. Народна пословица: Као илустрација слојевитости турског наслеђа у савременом српском језику послужиће нам пословица која као важан елемент садржи лексему *јогурт*: *Ко се једном на млеко ојече, њај и у јогурт дува*. Она није забележена у речницима,²¹ али је наше за ову сврху спроведено истраживање на узорку од сто педесет испитаника показало да, независно од узраста, незнатна већина анкетираних зна за ову пословицу, а да је само трећина од њих активно користи.²² С обзиром на то да у турском језику постоји готово истоветна пословица: *Sütten ağzi yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)*, може се основано претпоставити да је домаћа потврда њена преведеница.²³ У прилог томе да се ради о калку са турског иде и постојање готово идентичне конструкције у грчком језику: *Ὅποιος καεὶ στο χυλό, φυσάει καὶ το γιαούρτι* „Ко се на кашу опекао, тај и у јогурт дува“.²⁴ Одсуство српске пословице из

¹⁹ Треба напоменути да грчка, арумунска и румунска потврда одражавају новији рефлекс тур. -ğ-, док бугарске и српска рефлектују старије и западнорумелијско -g-, в. § 1.2.

²⁰ За терминолошку дистинкцију в. Десницкаја 1988: 134.

²¹ Ова пословица помиње се у чланку Олге Зиројевић „Из османске баштине“ као неодомаћени калк који се замењује фреквентнијом *Кога су змије ујedale и гуштера се њлаши* (Зиројевић 2014).

²² Као еквивалент који активно користе, велика већина анкетираних навела је пословицу *Кога су змије ујedale, њај се и гуштера њлаши*. Знатно ређе се јављају примери: *Жежен кашу лади и Ојарени кашу хлади*.

²³ Реч *јогурт*, у ретким случајевима замењена је у турском речима које означавају неку течност (*сурутка, њиво*), али је њихова употреба искључиво индивидуална.

²⁴ Разлика је једино у томе што је уместо српског *млеко* и турског *süt*, употребљено грчко *χυλόс* ‘каша’. У другим балканским језицима није посведочена

писаних извора указује на то да се ради о резултату калкирања новијег датума и да ни она, као што би се очекивало, није део османског наслеђа. Иако употреба ове пословице међу испитаницима није географски нити генерацијски диференцирана, могуће је да је њеном ширењу значајно допринело то што се помиње у једној епизоди култне сарајевске телевизијске серије „Топ листа надреалиста“, почетком деведесетих година XX века.²⁵

5.2. У анкети су посведочене и пословице истог значења у којима се речи *млеко* : *јогурѝ* замењују елементима који означавају опозицију ‘топло’ : ‘хладно’, на пример: *Ко се на сунцу ојече, ѿај и у Месецу дува.*²⁶

6.1. Закључак: На основу анализе првих потврда речи *јогурѝ* у писаним изворима, прегледа историјата самог производа, као и савремене употребе пословице са лексемом *јогурѝ* као једним њеним елементом, може се рећи да се код овог „Wörter und Sachen“ феномена у српском језику и у нашој средини ради о мешању османског, постосманског и нетурског наслеђа. Реч *јогурѝ* јесте посведочена још у доба живог контакта са османским турским језиком и културом, у XIX веку, али је у то време имала статус неодомаћене туђице. Као одомаћена позајмленица забележена је тек од средине XX века, када је вероватно непосредно преузета из неког од европских језика, па би тај лексички слој могао спадати у нетурско наслеђе или у спој интернационализма и ревитализованог турцизма из османског периода. Народна пословица *Ко се једном на млеко ојече, ѿај и у јогурѝ дува* представљала би најновији слој постосманских позајмленица.

6.2. У XIX веку у српском језику *јогурѝ* је значио исто што и *кисело млеко*, али се од средине XX века осамосталила и постала доминантна употреба ове именице у значењу ‘млечни напиток’, а данас се чак може рећи и да је *јогурѝ* производ потпуно различит од *киселог млека*. О томе сведочи и потреба да се називима увозних

одговарајућа пословица. Еквивалент једној од српских скраћених варијанти (в. напомену бр. 22) забележен је у бугарском: *Парен каша духа* (РБЕ).

²⁵ Ради се о епизоди „Студентски протести испред дома Митар Мирич“ у којој новинар (Неле Карајлић) користи ову пословицу као познату народну мудрост.

²⁶ Сличан творбени модел пословице забележен је и у руском језику: *Обожжешься на молоко, станешь дуть и на воду* (Даль 1981: 333), а питање његовог порекла и распрострањености остало је ван оквира овог истраживања.

врста *јогурџа* за наше тржиште додају квалификатори који ће их разликовати од домаћег *јогурџа*, на пример, *грчки јогурџи* или *грчки џији јогурџа*. Тиме се наглашава да тај инострани јогурт никако није исто што и „наш“ јогурт. Лексема *јогурџи* би у српском језику и на нивоу савремене употребе могла бити формални, али не и семантички балкански турцизам. Оно што је њоме именовано није реалија карактеристична за турски језички и културни простор, већ је специфичност југословенског ареала, можда преузета из влашке традиције.

Циџирана лиџераџура

БЕР: *Български етимологичен речник*. Софија: БАН, 1971.

Даль, Владимир Иванович. *Толковый словарь живого великорусского языка I–IV* (Фототипско изд.). Москва: Русский язык, 1981.

ДЕСНИЦКАЈА, Агния Василевна. „Типы лексических взаимосвязей и вопросы образования балканского языкового союза“. *Славянское языкознание, X Международнџи съезд славистов*. Москва: Наука, 1988, 131–150.

ДОБРОДОМОВ И. Г. Новая Одежда старых слов, *Руская речь* 2 (1972): 67–70.

ЗИРОЛЕВИЋ, Олга. „Из османске баштине“, *Полиџика* 07.02.2014.

ИЛИЋ, Јован. *Песме*. Београд, 1894.

ИЛЧЕВ, С. (Ед.). *Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век*. Софија: Българска академия на науките, 1974.

КАПЕТАНОВИЋ, Мехмед-бег Љубушак. *Народно благо*. Сарајево, 1888.

КЛАЈН Иван и Милан Шипка. *Велики речник сџираних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2010.

МИЛИЋЕВИЋ, Милан Ђ. *Кнез Милош у џричама*. Београд: Ново дело, с.а.

ПЕТРОВИЋ, Снежана. „Дијалекти у контакту – порекло и фонетски лик шест турцизама из јужне Србије“. *Јужнословенски филолог*, LVI / 3–4 (2000): 803–812.

ПОПОВИЋ, Ђорђе. „Турске и друге источанске речи у нашем језику : грађа за велики српски речник“. *Гласник Српског Ученог Друшџива*, 59 (1884): 1–275.

РБЕ: *Речник на български език*. Софија: Институт за български език, 1977–.

РМС: *Речник срџскохрваџскога књижевног језика*. Нови Сад; Загреб: Матица српска; Матица хрватска, 1967–1976.

РСА: *Речник срџскохрваџског књижевног и народног језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, (2007).
- СЕВОРТАН, Э. В. *Этимологический словарь тюркских языков I*-. Москва: Наука, 1974–.
- ТРОЈАНОВИЋ, Сима. „Старинска српска јела и пића“. *Српски етнографски зборник* 2 (1896): 1–124.
- BAŃKOWSKI, Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2000.
- CRYSTAL, David. *The Story of English in 100 Words*. New York: St. Martin Press, 2012.
- ÇETİN, ENGİN. „Divanü Lügati`t-Türk`teki yiyecek içecek adları ve bu adların Türkiye Türkçesindeki görünümleri“. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2 (2005): 185–200.
- DAUZAT, Albert, DUBOIS, J., MITTERAND, H. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. Paris: Librairie Larousse, 1964.
- ĐINĐIĆ, Slavoljub. „Orientalizam u poeziji Jovana Ilića“. *Uporedna istraživanja*. I, Beograd: Institut za književnost i umetnost (1976): 547–560.
- EREN, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi, 1999.
- KARAAĞAÇ, Günay. „Türkçenin Süt Ürünleriyle İlgili Sözlere Üzerine“. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, IV cilt (1988): 173–178.
- KLUGE, Fridrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. (W. Mitzka, Ed.) (20. Aufl.). Berlin: Walter de Gruyter & Co, 1967.
- KOBYA, Elif Şebnem. „Kutadgu Bilig de Yiyecek ve İçecek Adları“. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8 (2013): 823–833.
- MARKOVIĆ, Dušan. *Kiselo mlečni proizvodi*. Zemun: Kuća štampe, 2009.
- MAŽURANIĆ, Matija. *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839–40 po Jednom Domorocu*. Zagreb: Narodna tiskarna Dra. Ljudevita Gaja, 1842.
- ÖZDEN, Ali. Yoğurdun Tarihi. *Güncel Gastroenteroloji* 12/2 (2008): 128–133.
- PAPAHAĞI, Tache. *Dicționarul dialectului aromân : general și etimologic*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*, Brno: Leda, 2001.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1973.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (4. izd.). Sarajevo: Svjetlost, 1979.

- TIKTIN, Hariton. *Rumänisch-deutsches Wörterbuch I–III*. (P. Miron, Ed.) (2. überarbeitete und ergänzte Auflage). Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986.
- YURDAKÖK, MURAT. „Yoğurdun Öyküsü Probiyotiklerin Tarihi“. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 56 (2013): 43–60.

ΛΚΝΕ: *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2001.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΙΣ, Γεωργιος. *Ετυμολογικό λεχικό της νεας ελληνικης γλωσσας*, Αθηνα. Κεντρο λεχικολογιας Ε.Π.Ε., 2011.

Снежана М. Петрович, Мария С. Джинджич

КУЛЬТУРНОЕ ЗАИМСТВОВАНИЕ – СЕРБ. ЈОГУРТ
МЕЖДУ ВОСТОКОМ И ЗАПАДОМ

Резюме

В статье анализируется процесс культурного заимствования турецкого слова *yoğurt* ‘йогурт’ в сербский язык. Сначала рассматривается сербский лексический материал XIX в., в котором употребление слова *jo-gur̄i* раскрывает его маркированность как исключительно иностранного слова. В ходе сравнения со статусом значения и употребления слова *jo-gur̄i* в современном сербском языке, где оно является частью литературного языка, выделяются два разных слоя заимствования: османский турецкий и нетурецкий. Новейший, постосманский слой заимствования, проиллюстрирован употреблением слова *jo-gur̄i* в качестве компонента пословицы, являющейся калькой турецкого *Sünnen ağzi yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)* ‘на молоке обжѣгшись, на йогурт дует’. Сербский материал сравнивается с релевантными данными других балканских и европейских языков с целью показа комплексной картины путей этого культурного заимствования.

Ключевые слова: *jo-gur̄i*, сербский язык, турцизм, культурное заимствование, фразеология.

Snežana M. Petrović, Marija S. Đinđić

CULTURAL BORROWING – SERBIAN *JOGURT*
BETWEEN THE EAST AND THE WEST

Summary

The paper offers an analysis of the cultural borrowing process of the Turkish word *yoğurt* ‘yogurt’ in Serbian. The study begins with the analysis of the Serbian lexical material from the 19th century, when the word *jogurt* was marked as an exclusively foreign word. The comparison with the present status of the meaning and usage of the word *jogurt* in contemporary Serbian, in which the word is part of the standard language, shows two different layers of the borrowing process: the Ottoman Turkish period and the Non-Turkish one. The most recent, Post-Ottoman borrowing layer is illustrated by the usage of *jogurt* as an element of a proverb that is a calque from the Turk. *Sütten ağzı yanan yoğurdu (veya ayranı) üfleyerek yer (veya içer)* ‘who gets burned by milk, blows into yogurt as well’. Aiming to present a complex process of this cultural borrowing, the data from Serbian is compared to the relevant data from other Balkan and European languages.

Keywords: jogurt, Serbian language, turcism, cultural borrowing, phraseology.

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 811.162.1'373.611

811.162.1-112

ID: 219868940

DOI: 10.2298/JFI1504267K

Примљено: 27. маја 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Прегледни научни рад

ЕЛЕНА И. КОРЯКОВЦЕВА*

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej

СОВРЕМЕННАЯ СЛАВЯНСКАЯ ДЕРИВАТОЛОГИЯ: ОБЗОР РАБОТ ПОЛЬСКИХ ЛИНГВИСТОВ

В статье охарактеризованы основные направления исследований польских дериватологов, сложившиеся к началу XXI в. Описаны методы синхронного и диахронического анализа, применяемые при изучении словообразовательных гнезд, категорий и типов польского языка. Дан краткий обзор работ польских дериватологов-историков языка, принадлежащих к Силезской лингвистической школе, которые занимаются изучением т.н. «перспективной эволюции» словообразовательных категорий основных частей речи. Рассмотрен в общих чертах подход силезских дериватологов к проблемам исторического словообразования, представленного как сложная система, которая формируется под влиянием многообразных экстра- и интралингвистических эволюционных факторов.

Ключевые слова: польская дериватология, методы, принципы, анализ, словообразовательная система, словообразовательные гнезда, историческое словообразование, интернациональные морфемы.

Введение

Современная польская дериватология имеет существенные достижения как в описании и анализе единиц словообразовательной системы, так и в разработке теоретических основ ее изучения (см. PUZYNINA 2007). Накоплен значительный лингвистический материал,

* elena.koriakowcewa@gmail.com

касающийся инвентаря и организации словообразовательной системы, создана необходимая теоретическая база для различных аспектов и параметров описания основных элементов и единиц словообразования. Важным этапом в развитии теории и практики польской дериватологии является выход в свет академической грамматики со специальным разделом, посвященным словообразованию, а также ряда монографических исследований, освещающих отдельные участки словообразовательной системы. В работах современных польских дериватологов наблюдается методологический плюрализм, «эластичность» принципов описания и разнообразие способов исследования единиц словообразования.

Ввиду ограниченного объема данной статьи мы остановимся лишь на некоторых аспектах польской дериватологии: 1) гнездовое словообразование и методика описания его комплексных единиц; 2) историческое словообразование польского языка; 3) принципы и методы описания и анализа словообразовательной системы современного польского языка и ее единиц.¹

1. Гнездовое словообразование и методика описания его комплексных единиц

Итак, проследим, хотя и в общих чертах, эволюцию польского гнездового словообразования, характеризуя методы описания и анализа словообразовательных гнезд, используемые лингвистами из академических центров Варшавы, Кракова, Катовице и Торуня.

В Институте польского языка Варшавского университета еще в 1977 г. под руководством Я. Пузыниной была начата работа над гнездовым словообразовательным словарем. Словарная группа, в состав которой вошли М. Беренд, М. Бондковска, И. Буркацка, Э. Грабска-Мойле, Т. Карпович, М. Олейничак, М. Скаржиньски, Т. Фогельгесанг, Х. Ядацка, запланировала издание пятитомного «Словообразовательного гнездового словаря современного польского языка»: т. 1 – отадъективные гнезда, т. 2 – отсубстантивные гнезда, т. 3 – deverбальные гнезда, т. 4 – гнезда местоимений, числительных, наречий, т. 5 – индекс производящих основ и дериватов. Работа над этим словарем ещё не закончена. В 2002 г. изданы

¹ Заинтересованный Читатель может найти развернутую характеристику эволюции методов польской дериватологии в работах М.Хоновской, М.Скаржиньского и М. Олейник (HONOWSKA 1979; SKARŻYŃSKI 1999; OLEJNIK 2003).

два первых тома под общей редакцией Х. Ядацкой и Т. Фогельгесанг. Третий том, содержащий девербальные гнезда, был подготовлен к печати М. Скаржинским в 2004 году. В этом же году был опубликован четвертый том, автором которого является М. Скаржински.

По признанию польских дериватологов, в работе над первым гнездовым словообразовательным словарем польского языка ими была творчески использована методика описания комплексных единиц словообразования, предложенная А. Н. Тихоновым (SKARŻYŃSKI 2003a). При создании гнездового словаря польского языка за образец был принят «Словообразовательный словарь русского языка» А. Н. Тихонова, однако был избран иной способ подачи материала: списки дериватов были пополнены символической записью деривационных операций.

По предложению Х. Ядацкой (JADACKA 1988; 1995), занимавшейся разработкой теоретических основ построения гнездового словообразовательного словаря, при анализе дериватов в качестве основного критерия направления мотивации («примарной» и единственной) был использован критерий системной доминанции. Вследствие применения этого критерия сопровождающие мотивации при составлении гнезд игнорировались, элиминировалось явление полимотивированности. Отказ от парафразирования с помощью альтернативных дефиниций и, как следствие, упрощенный способ подачи полимотивированных дериватов объясняется тем, что авторы гнездового словаря, представляя образ словообразовательной системы польского языка, сознательно ориентировались на восприятие языковых явлений, типичное для читателей-нелингвистов.

В описание словообразовательных гнезд был введен т.н. «коэффициент деривационного прироста» с тем, чтобы показать пропорции, существующие между числом аффиксов и числом деривационных операций. Так, например, преобладание коэффициента, равного единице, означает, что бóльшая часть деривационных операций оставила материальный след в виде конкретного аффикса. Более низкие коэффициенты деривационного прироста указывают на то, что словообразовательная норма регулирует в пользу мотивирующей основы пропорции между ее длиной и формантной частью деривата, сформировавшейся в ходе последовательных словообразовательных операций.

Х. Ядацка разделяет мнение А. Н. Тихонова о том, что только гнездовое описание позволяет создать эмпирическую базу для ана-

лиза внутренней валентности дериватов, который даст возможность сформулировать правила левосторонней и правосторонней сочетаемости аффиксов. Исследование сочетаемости аффиксов, измерение их частотности способствует выявлению механизмов функционирования словообразовательной системы в условиях ограничений, налагаемых нормой. Данные об аффиксальной синтагматике, полученные в результате такого исследования, имеют большую ценность как для нормативного словообразования общенародного языка, так и для терминоведения.

Понятийный аппарат гнездового словообразования обсуждается в работах Мирослава Скаржиньского (SKARŻYŃSKI 2003a; 2003b; 2003c). Так, в статьях, посвященных проблемам отглагольной деривации и способам их решения при составлении третьего тома «Словообразовательного гнездового словаря современного польского языка», М. Скаржиньский уделяет большое внимание вопросу о целесообразности введения конструкта «идеальная словообразовательная основа» в качестве потенциальной вершины в гнезда членимых, но синхронно немотивированных глаголов типа *zadrzeć* ‘направить что-либо вверх, *задрать*’. В таких гнездах «идеальная словообразовательная основа» может быть вычленена из группы подобных по форме глаголов, однако, по мнению М. Скаржиньского, введение в гнездо «идеальной основы» недопустимо прежде всего потому, что вершиной гнезда должна быть лексема, функционирующая в современном языке. При описании членимых, но синхронно немотивированных префиксальных глаголов типа *zadrzeć*, *dognić* М. Скаржиньски предлагает использовать понятие «заменительная деривация» («*derywacja wymienna*»), поскольку один префиксальный глагол может быть достаточно легко и естественно парафразирован через другой однокоренной префиксальный глагол, например: *zgnić* ‘сгнуть’ → *dognić* ‘сгнуть полностью’.

И. Буркацка, исследуя словообразовательные гнезда в стилистическом аспекте, ставит перед собой цель верифицировать с помощью гнездового описания тезисы о наследовании экспрессивной окрашенности при словопроизводстве, об особой природе деривации разговорной лексики (BURKASKA 2003). Проанализировав гнезда стилистических синонимов, она установила, что от стилистической окраски исходного слова гнезда зависит длина образующих его словообразовательных цепей, состав и число моделей, по которым производятся дериваты, а также распределение этих дериватов по словообразовательным категориям. Гнездовой метод анализа позволил

И. Буркацкой вскрыть причины семантической субституции и нейтрализации ряда оппозиций, определить характер ограничений, налагаемых на сочетаемость эмоционально окрашенных дериватов со словами различных частей речи, выступающими в атрибутивной функции.

Типы словообразовательных парадигм (конкретных и абстрактных), связанных с определенными лексико-семантическими группами, были исследованы и описаны К. Каллас и Т. Фогельгесанг, причем при анализе дериватов учитывались не только их грамматические характеристики, но и принадлежность к тем или иным словообразовательным категориям (KALLAS 2003:64–85; VOGELGESANG 2003: 86–113).

С сожалением приходится констатировать тот факт, что несмотря на бесспорные достижения в области исследования и описания словообразовательных гнезд, их анализом сейчас занимается лишь незначительная часть польских дериватологов. Показателен в этой связи заголовок одной из статей М. Скаржиньского – „Metoda analizy gniazdowej w badaniach słowotwórczych – przelotny epizod czy szansa badawcza?” («Метод гнездового анализа в исследованиях словообразовательной системы – мимолетный эпизод или шанс для исследователя?»). В этой статье М.Скаржиньскому приходится доказывать полонистам, что применение метода гнездового анализа словообразовательной системы позволяет коренным образом изменить представления об ее организации, поскольку при таком анализе значительно увеличивается поле наблюдения над дериватами (SKARŻYŃSKI 2004).

Плодотворность метода гнездового анализа не вызывает сомнений у польских русистов: они достаточно активно занимаются сопоставительным исследованием отношений между дериватами в составе аналогичных гнезд, подчеркивая, что такое исследование позволяет судить об индивидуальном или универсальном характере процессов словопроизводства, происходящих в русском и польском языках (KLESZCZOWA, STAWNICKA 2004). Так, Й. Чернецкой удалось выявить словообразовательный потенциал ряда изофонных русских и польских глаголов, определить причины сходства и различия структуры и семантики отглагольных дериватов (CZERNECKA 1983; 1985). Л. Йохим-Кушликова исследовала специфику гнезд русских и польских прилагательных со значением вкуса, описала репертуар формантов, с помощью которых образуются отадъективные дериваты, принадлежащие к аналогичным словообразовательным

категориям (JOSNYM-KUSZLIKOWA 1982; 1983). В монографии Я. Ставницкой, посвященной словообразовательным гнездам русских и польских глаголов, обозначающих положение в пространстве, выявлены факторы, обуславливающие различное строение этих гнезд, определен их словообразовательный потенциал, показана зависимость порождающей способности глаголов от степени их полисемичности и удаленности от вершины гнезда (STAWNICKA 1991).

В книге А. Зых, посвященной польским и русским словообразовательным гнёздам прилагательных со значением цвета (ZYCH 1999), сформулирован и применен на практике новый принцип гнездового описания: структурно-семантическому анализу гнезда должен предшествовать компонентный семантический анализ образующих его слов, так как он позволяет точнее определить тип мотивационных словообразовательных связей. Исследование отношений между дериватами отдельных ветвей польских и русских гнезд позволило А. Зых выявить особенности организации в сопоставляемых языках гнезд, вершинами которых являются аналогичные слова одной тематической группы. Ей удалось проследить, каким образом в дериватах реализуются компоненты семантической структуры их производящих, а также исходных слов, находящихся в вершинах гнезд. Сравнительно-сопоставительный анализ лексических значений русских и польских дериватов, входящих в состав аналогичных словообразовательных гнезд прилагательных со значением цвета, способствовал определению интра- и экстралингвистических причин сходства и различия семантики русских и польских дериватов, выявлению типичных для сопоставляемых языков словообразовательных формантов, с помощью которых образуются производные одной и той же словообразовательной категории.

Следует отметить, что результаты сравнительного исследования гнезд, полученные польскими дериватологами, важны не только для теории славянского словообразования, но и для дидактики, поскольку наблюдения над аналогичными комплексными единицами словообразования помогают учащимся лучше осмыслить сопоставляемые языковые факты. Примечателен тот факт, что несмотря на снижение интереса к исследованию гнезд, никто из польских лингвистов не отрицает практической, прикладной значимости гнездового описания, которое уже достаточно давно и успешно используется в дидактических целях. Пример тому – «Малый словообразовательный словарь польского языка для иностранцев», составленный М. Скаржиньским, где представлены 1006 гнезд наиболее употребительных корневых слов (SKARŻYŃSKI 1989).

Практика преподавания русского языка польским студентам показывает, что введение иноязычной лексики гнездовым методом значительно повышает эффект запоминаемости. Фактор гнезда дает обучающимся возможность систематизировать усвоенную лексику на основе ассоциаций, объединив однокоренные слова в группы, при этом лексические значения слов, их словообразовательная и морфемная структура осознаются полнее (Коряковцева, Сюдек 2001). Вообще говоря, при отсутствии необходимого языкового окружения систематическое изучение словообразовательных гнезд приобретает особую актуальность. Оно способствует решению важных учебных задач: во-первых, интенсивно обогащается как активный, так и пассивный словарь обучающихся; во-вторых, формируется их потенциальный словарь; в-третьих, развивается языковое чутье; в-четвертых, повышается орфографическая грамотность и культура речи.

Отметим, что в последнее время дериватологи-историки польского языка высказывают сомнения в ограниченности сферы применения методов гнездового словообразования, в его неактуальности. Так, выступая на международном семинаре в Прешове с докладом «Гнездовое словообразование: состояние и перспективы исследований», проф. Кристина Клещова указала на возможность плодотворного применения методов гнездового анализа при диахроническом изучении лексики, подчеркнув целесообразность использования в лингвокультурологии результатов исследования словообразовательных гнезд (Kleszczowa 2006). По-видимому, в соответствии с законом синусоидального развития науки, в польской лингвистике намечается возвращение к гнездовому словообразованию, которое вновь открывает перед языковедами широкие горизонты многоаспектных исследований.

2. Историческое словообразование польского языка

В 90-е годы XX века ведущим центром исследования польского исторического словообразования стал Институт польского языка Силезского университета. Событием большой научной важности было издание коллективной монографии под редакцией проф. К. Клещовой «Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych» («Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных»). В ней впервые указаны и систематически описаны все древнейшие производные существи-

тельные, обнаруженные в “Słowniku staropolskim” (редактор – С. Урбанчик) и в его картотеке. Книга „Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных” является своеобразным очерком, который, по мнению ее научного редактора, может и должен быть дополнен специальными исследованиями эволюции словообразовательной системы польского языка в период с XVI по XX век.

Во “Введении” к коллективной монографии “Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных” К. Клещова отмечает, что актуальной задачей польской дериватологии является диахроническое изучение словообразовательной системы польского языка и объяснительное описание истории ее развития. Решению этой задачи препятствуют объективные трудности: лексикографическая база у польского языка (как и у других славянских языков – *Е.К.*) недостаточна для убедительной стратификации по синхронным срезам большого числа производных слов и, следовательно, для реконструкции словообразовательных систем большинства синхронных срезов. Кроме того, не выработаны методы анализа деривационных отношений при наличии многочисленных лексико-семантических лагун в источниках, при отсутствии четких словарных дефиниций и широких контекстов употребления слов. В данной ситуации оптимальным решением проблем, возникающих в ходе диахронического исследования, может быть сопоставление словообразовательной системы языка эпохи древнейших памятников письменности со словообразовательной системой языка XX века. Такое сопоставление не является объяснительным, но оно может быть предварительным этапом создания полного диахронического описания. Основой подобного сопоставительного исследования является словообразовательная система языка эпохи первых памятников письменности, реконструированная дериватологами. Научным коллективом под руководством К.Клещовой осуществлена реконструкция одной из словообразовательных подсистем древнепольского языка, а именно подсистемы производных существительных, засвидетельствованных в памятниках польского языка до 1500 года. В коллективной монографии “Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных” представлен обзор этих существительных, которые были описаны по следующей схеме:

А. Существительные, мотивированные одной основой:

1) аффиксальное словообразование:

- а) суффиксальные существительные;
- б) префиксальные существительные;

- 2) конверсия (субстантивация);
- 3) морфонологическое словообразование (изменение фонемного состава основы мотивирующего слова в составе мотивированного);

Б. Сложные существительные;

В. Существительные, мотивированные: а) предложно-падежными сочетаниями существительных; б) глаголами с отрицательной частью.

В ходе анализа и описания языкового материала производные слова группируются на основании общности форманта. Эти группы описываются в составе словообразовательных категорий. Для каждой лексемы указывается производящее слово. Значения производных слов даются в соответствии со “Słownikiem staropolskim”.

В книге “Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных” детально описаны не только наиболее продуктивные словообразовательные типы древнепольского языка, которые функционируют и в современном польском языке, – в ней проанализированы также модели с малопродуктивными и непродуктивными аффиксами, например, с префиксами *o-*, *pa-*, *sq-*, *wq-*, с суффиксами *-ic*, *-icz*, *-eść* и др. Выявлены стилистические особенности производных слов с семантически “пустыми” формантами – тавтологических дериватов типа *strona* – *stronica*.

Обзор производных существительных, представленный в монографии “Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных”, дает представление о высокой продуктивности отношений словообразовательной синонимии в древнепольском языке, о частотности дериватов, принадлежащих к различным словообразовательным типам. Очевидно, что, имея в распоряжении материал современного польского языка, детально исследованный в аспекте словообразования, и данные, опубликованные в коллективной монографии под редакцией К. Клещовой, можно выявить механизмы, порождающие те или иные словообразовательные явления.

Таким образом, благодаря этой книге дериватологи-полонисты получили не только доступ к древнепольским словарным материалам, но и возможность комплексного исследования древнейших словообразовательных процессов и отношений. Специалистов по историческому словообразованию других славянских языков коллективная монография “Словообразование древнепольского языка. Обзор производных существительных”, несомненно, заинтересует как опыт описания подсистемы производных существительных

эпохи первых памятников письменности; не исключено также, что процессы, описанные в книге, могут иметь панхронический и общеславянский характер (см.: КРЕЈА 1997).

Продолжая диахроническое исследование словообразовательных подсистем самостоятельных частей, К. Клещова реконструировала подсистему древнепольских существительных, которую затем сопоставила со словообразовательной системой современных польских существительных. Результаты этого сопоставления изложены в ее книге «Staropolskie kategorie slowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja: Rzeczowniki»/ «Древнепольские словообразовательные категории и их перспективная эволюция: Существительные» (KATOWICE, 1998), где рассматриваются транспозиционные, мутационные и модификационные категории польских существительных. Базой для анализа древнепольских производных существительных послужили данные коллективной монографии «Словообразование древнепольского языка. Обзор производных имен существительных», изданной в 1996 году.

Сравнение материала древнепольского языка с современным позволило К. Клещовой сделать общие выводы относительно процессов формирования всей системы производных существительных, а также выявить механизмы, порождающие те или иные словообразовательные явления. Прослеживая эволюцию словообразовательной подсистемы имен существительных, К. Клещова отмечает тенденцию к увеличению числа мутационных отсубстантивных дериватов, имеющих нечеткое структурное значение, выявляет особенности тавтологических дериватов, объясняет причины появления семантически пустых формантов в древнепольском языке и последующего образования с их помощью деминутивов. В книге «Древнепольские словообразовательные категории и их перспективная эволюция» убедительно доказывается, что наиболее активным и продуктивным в польском языке является отглагольное словообразование имен существительных.

К. Клещовой рассмотрены также проблемы общего характера: методика диахронического анализа, словообразовательные изменения исторического и панхронического характера. Выработаны методы анализа деривационных отношений при наличии многочисленных лексико-семантических лакун в источниках и отсутствии четких словарных дефиниций и широких контекстов употребления слов. Предложена интерпретация исторического словообразования польского языка, сосредоточенная прежде всего на наблюдении за

изменениями в составе словообразовательных основ и в способе понимания этих основ. По мнению автора, выбор формальных показателей является случайным следствием такого рода изменений: именно свойства основ и связи между производными и производящими словами являются главным двигателем эволюции словообразовательной системы. Внутрязыковые силы создают модели, активность которых гасят или оживляют внеязыковые факторы: деривация – это механизм, подчиненный общим лексическим принципам.

Среди словообразовательных изменений исторического характера К. Клещова выделяет два типа: 1) словообразовательные изменения, вызванные переоценкой какой-либо грамматической категории (например, переоценкой системы праславянских причастий); 2) словообразовательные изменения, вызванные общественно-политическим и общественно-культурным положением народа (так, например, контакты с носителями других языков обогатили префиксальное и суффиксальное словопроизводство польских существительных).

В тип исторических изменений включены также словообразовательные изменения, обусловленные ономастологическими потребностями в связи с развитием цивилизации. Этот тип изменений иногда способствует исчезновению целых тематических групп, которые включали в себя производные слова определенных словообразовательных типов (пример тому в русском языке – названия лиц, выполняющих феодальные повинности, типа *подчаший, конюший, егерь*).

К словообразовательным изменениям панхронического характера К. Клещова относит постоянную реинтерпретацию адъективных основ и семантическую деривацию, способствующую конкретизации названий действий и названий качеств.

По мнению исследовательницы, диахронический анализ лексической и словообразовательной подсистем с необходимостью предполагает синхронизацию языковых изменений и изменений в общественно-политической жизни, в религиозных верованиях, а также изменений, связанных с развитием науки, просвещения, искусства, техники и т.д.

Продолжая исследование словообразовательных микросистем старопольского языка, в следующей своей книге „Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja” («Старопольские прилагательные-дериваты и их перспективная эволюция» – Е.К.) К. Клещова проанализировала в диахроническом аспекте

словообразовательные особенности производных прилагательных, обнаруженных в памятниках письменности XII–XV вв. (KLESZCZOWA 2003). Описание велось по следующей схеме: 1) количественные данные; 2) характеристика словообразовательных основ; 3) категориальное значение дериватов; 4) взаимодействие формантов прилагательных, принадлежащим к разным типам; 5) синтаксические функции производных прилагательных в старопольском языке; 6) их сопоставление с современными производными прилагательными. Установлено, что благодаря заимствованиям существенно расширилась область префиксальной деривации, причем морфемы иноязычного происхождения (*arcy-*, *ekstra-*, *super-*), входя в репертуар деривационных средств старопольского языка, сочетались исключительно с основами прилагательных, обозначающие положительные свойства. Рассмотрена история формирования группы экспрессивных формантов, указывающих на интенсивность проявления признака (*-utki*, *-uški*, *-uteńki*, *-uczki*, *-uchny*). Анализ, проведенный К.Клещовой, показал, что особенно активно в истории польского языка развивались модификационные словообразовательные категории имен прилагательных.

Исследование перспективной эволюции словообразовательных подсистем польского языка было продолжено М. Пастуховой и А. Яновской, ученицами К.Клещовой, которые исследовали и описали тенденции развития производных глаголов в книге „Słowotwórstwo czasowników staropolskich: stan i tendencje rozwojowe”/ «Словообразование старопольских глаголов: состояние и тенденции развития» (JANOWSKA, PASTUCHOWA 2005).

3. Принципы и методы описания и анализа словообразовательной системы современного польского языка и ее единиц

Современная польская дериватология характеризуется семантикоцентрической направленностью, использованием интегральных методов анализа (см.: JADASKA 2001: 23–35). Большинство исследователей считают, что „невозможно в сосюрловском смысле разграничить синхронию и диахронию в словообразовании. Это противоречило бы самой сущности словообразования. В словообразовании больше, чем в какой-либо другой дисциплине, описание того, что есть, должно быть описанием того, как это стало, и нельзя абсолютно разграничить синхронию и диахронию“ (GRZEGORCZYKOWA, PUZYNNINA 1959: 250).

В работах по словообразованию современного польского языка нередко используются положения словообразовательно-синтаксической теории Яна Розвадовского, творчески развитой Витольдом Дорошевским. Эта теория постулирует тождество функций словообразования и синтаксиса: функция синтаксиса – связывание слов и словоформ, функция словообразования – связывание единиц языка на уровне слова (DOROSZEWSKI 1962). Из этого следует, что: 1) любое производное слово (как сложное, так и аффиксальное) есть синтагма, потому что оно создано за счет комбинации определенных лингвистических элементов, соотносимых с элементами синтагмы «определяемое/определяющее»; 2) поскольку производные слова представляют собой новые формальные и лексические единицы, построенные как синтагмы, они могут изучаться со стороны формы, содержания или грамматической структуры, а словообразовательные модели – описываться в терминах морфологии, семантики или синтаксиса (ср.: MARCHAND 1965: 117; MARCHAND 1967: 13).

Словообразовательно-синтаксическая теория дает возможность многоаспектной интерпретации единиц словообразования. Так, например, К. Клецова (KLESZCZOWA 2006a), рассматривая дериваты как единицы текста, вступающие в отношения с другими его компонентами, проанализировала и описала явление анафорической номинализации в польском языке, показав, каким образом различия в способе определения синтаксических аргументов порождают различные словообразовательные категории.

Анализируя связи префиксальных глаголов движения с предложными словосочетаниями, А. Нагурко пришла к выводу о необходимости введения в описание 1) базовых категорий (со значениями физических действий, пространства, времени, степени), 2) т.н. «расширений» категории (информация о характере действия, модальные элементы значения), 3) «секундарных значений» (NAGÓRKO 2007).

Методические приемы синхронического словообразовательного анализа, используемые в работах польских дериватологов, свидетельствуют о его направленности от содержания к форме языковой единицы; в ходе такого анализа изучаются отношения между инвариантом и его конкретными реализациями. Выделяя в качестве основной, координирующей семантической оппозиции отношения между непроемной (немотивированной) основой и соответствующей производной (мотивированной), польские дериватологи, тем не менее, уже достаточно давно пришли к выводу, что однорядовое, перечислительное описание словообразовательных типов и моделей

неспособно исчерпывающе отразить внутреннюю организацию словообразовательной системы языка: оно должно быть подготовительным этапом описания и сопоставительного изучения более сложных единиц – словообразовательных и семантико-словообразовательных категорий (см., например, работы К. Вашаковой, Р. Гжегорчиковой, К. Клещовой, А. Нагурко, Я. Пузыниной, Х. Ядацкой и др.).

Авторы раздела «Словообразования» в академической грамматике современного польского языка (Рената Гжегорчикова и Ядвига Пузынина), вслед за Витольдом Дорошевским (DOROSZEWSKI 1962a), характеризуют словообразовательную категорию как «класс слов с общим категориальным словообразовательным значением», по отношению к которому словообразовательный тип является понятием более низкого уровня абстракции (Gramatyka 1999: 384). Словообразовательная категория отличается от словообразовательного типа тем, что она отвлекается от единства форманта и является, таким образом, двухмерной по сравнению с типом. Словообразовательная система современного польского языка описана в академической грамматике как совокупность словообразовательных категорий, которые объединяют дериваты с общим категориальным словообразовательным значением, образованные от слов одной части речи и входящие в синонимичные словообразовательные типы.

Исходя из того, что описание словообразовательной системы должно подчиняться более общей классификации, в рамках которой словообразовательные категории включаются в состав словообразовательной единицы более высокой степени абстракции (макрокатегории), Алиция Нагурко использует в своих работах такую единицу, как «семантико-словообразовательная категория» (NAGÓRKO 2002: 230–236). Этот термин позволяет эксплицировать связи семантических и словообразовательных категорий, указать на сложную структуру данных комплексных единиц. Семантико-словообразовательная категория объединяет производные (мотивированные) слова с общим категориальным словообразовательным значением, имеющие производящие (мотивирующие) разных частей речи. Семантико-словообразовательные категории, объединяющие дериваты одной части речи, входят в состав семантических категорий и словообразовательных полей, образуемых словами различных частей речи с общим категориальным значением.

Таким образом, семантико-словообразовательная категория предстает как подсистема, которая формируется группой слово-

образовательных категорий, объединяемых общностью словообразовательного значения. Словообразовательная категория – это единица, также имеющая внутреннюю иерархическую структуру, поскольку она включает в себя словообразовательные подкатегории, типы и модели. Формально-семантические различия словообразовательных категорий, подкатегорий и типов образуют систему оппозиций в рамках семантико-словообразовательной категории – единицы высшего разряда, в составе которой они выступают как относительно конкретные варианты определенного инварианта (ср.: Кадькалова 1994; Коряковцева 1996; 1998; 1999; 2000).

Описание комплексных единиц словообразования в большинстве работ польских дериватологов осуществляется с помощью методов структурализма, но структурализма обогащенного, что применительно к словообразованию предполагает объединение ономаσιологического и семасиологического подходов (**что** называется производным словом и **как** называется в данном языке). Заметим, кстати, что в работах польских лингвистов уже достаточно давно высказываются сомнения в исчерпанности структуралистических методов, поскольку структурализм с его основным требованием системности описания, со стремлением к максимальной точности определения процедуры исследования, никогда не отрицал важности многоаспектной, психосоциокультурной мотивации продуктов коммуникативно-языковой деятельности (см., например: Jędrzejko 1995; Dutka-Mańkowska 2001). Широко распространено убеждение в том, что методы обновленного, обогащенного структурализма позволят создать словообразовательную типологию, предусматривающую характеристики, адекватные свойствам языковых единиц, регулярно создаваемых носителями языка для вполне определенных коммуникативных целей.

Так, например, исследуя процессы заимствования, их влияние на динамику развития словообразовательных категорий существительных в польском языке, Кристина Вашакowa (Waszakowa 2005) применила комплексный подход, используя методы структурно-семантического, дискурсивного, когнитивного и ономаσιологического анализа неологизмов-интернационализмов (более 5000), которые в качестве синхронических дериватов пополнили категории *nomina actionis*, *nomina qualitatis*, *nomina essendi*, *nomina agentis* на рубеже XX–XXI вв. В ее книге «Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny»/«Проявления интернационализации в словообразовании современного польского языка» проанализированы

тщательно проверенные с точки зрения новизны дериваты – существительные с заимствованными формантами–, а также субстантивные композиты с заимствованными основами (3600 лексических единиц), составляющие более 70% от числа всех неологизмов, появившихся в польском языке в 1985–2004 гг. и зафиксированных в лексикографических источниках. К. Вашаковой рассмотрены следующие проблемы: 1) характер и способы включения новых заимствований (в основном, интернационализмов) в словообразовательную систему польского языка; 2) приобретение словообразовательной мотивации некоторыми «неозаимствованиями» и, как следствие, изменение статуса внутрисловных элементов, их превращение в словообразовательные форманты в польском языке; 3) влияние заимствованных элементов на активность уже имеющихся в польском языке словообразовательных моделей (как с исконными, так и с иноязычными словообразовательными формантами); 4) развитие (под влиянием заимствований) новых значений у иноязычных по происхождению формантов, ранее адаптированных польским языком; 5) причины доминирования сложений; 6) экспансия гибридного словообразования. Доказано, что характер модификаций внутрисловных элементов в структуре заимствований и гибридное словообразование предопределены не только возможностями дающей и принимающей языковой системы, но и объективными потребностями языкового сообщества.

На основании анализа неологических словарей чешского, словацкого, русского и болгарского языков, а также работ, посвященных новым словам в этих четырёх славянских языках, К. Вашакова пришла к выводу о существовании тенденции к интернационализации в словообразовании славянских языков, указывая на сходство процессов заимствования и словообразования, на их интеграционный характер в эпоху глобализации. В книге «Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny»/«Проявления интернационализации в словообразовании современного польского языка» указывается на некоторые словообразовательные категории, которые в славянских языках целиком обслуживаются интернациональными морфемами. Это наводит на мысль, что вследствие глобализации, продолжающейся по меньшей мере уже 300 лет, в современных славянских языках сложились национальная и интернациональная словообразовательные подсистемы. Такой вывод в работе К. Вашаковой эксплицитно не сформулирован, как не был он сформулирован и в академической грамматике современного польского языка, где не

выделены интернациональная и национальная словообразовательные подсистемы. Заметим, однако, что авторы раздела «Словообразование» в академической грамматике, все же сочли необходимым описать производные существительные в двух монографиях в зависимости от происхождения суффиксов: 1) „Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime”/”Словообразование современного польского языка. Исконные суффиксальные существительные” (авторы – Я. Пузынина и Р. Гжегорчикова, Warszawa 1979); 2) „Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce”/”Словообразование современного польского языка. Существительные с иноязычными суффиксами” (автор – К. ВАШАКОВА, Warszawa 1994).

Очевидно, что в практике описания словообразовательной системы польского языка хотя и непоследовательно, но все же разграничиваются словообразовательные единицы, принадлежащие к интернациональной и национальной подсистемам. Полагаем, что разграничение интернациональной и национальной подсистемам в словообразовательных системах славянских языков не только оправдано, но и необходимо (см. КОРЯКОВЦЕВА 2009). Известно, что даже слова, возникшие на исконной словопроизводственной базе, получают порой неожиданные, трудно объяснимые значения (т.н. семантически нерегулярные дериваты). Тем более «чужеродные» формы, образованные по неславянским словообразовательным моделям с помощью интернациональных аффиксов, могут нести в себе зародыши непредвиденных изменений. Причины таких изменений могут быть выявлены в ходе динамического, диахронического анализа с учетом структурно-семантических и прагматико-стилистических особенностей интернационализмов в языке-доноре.

Завершая краткую характеристику работ по словообразованию польского языка, заметим, что отдельного аналитического обзора заслуживают весьма многочисленные исследования польских лингвистов, где проблемы словообразования рассматриваются в современной парадигме языкознания, а именно: 1) в функционально-коммуникативном аспекте; 2) в сопоставительно-типологическом аспекте; 3) в функционально--когнитивном аспекте взаимодействия словообразования, лексики, морфологии и синтаксиса.

Литература

- КАДЬКАЛОВА Э.П. *Развитие отношений между словообразовательными моделями одной семантико-словообразовательной категории: принципы и перспективы изучения*// *Исследования по историческому словообразованию*. Москва, 1994.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И. *Статус имени действия*// *Вопросы языкознания*. Москва, 1996, №3.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И. *Имена действия в русском языке: история, словообразовательная семантика*. Москва, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 1998.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И. *Единицы диахронического описания словообразовательной системы: словообразовательная категория*// *Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung*. 2. Tagung der Internationalen Kommission für slavistische Wortbildung, Magdeburg, 9–11. 10. 1997. (red. Renate Belentschikow). Frankfurt am Main etc. 1999.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И. *Словообразование в его отношении к лексической семантике* // *Slavica Aenipontana. Band 10: Wortbildung: interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand. Materialien der 3. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee* (red. Ingeborg Ohnhaiser). Innsbruck, 2000.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И., Сюдек М. *Сравнительно-сопоставительный анализ словообразовательных гнезд в обучении польских студентов-русистов*// *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава, 2001.
- КОРЯКОВЦЕВА Е.И. *Интернациональное vs. национальное в словообразовательной системе: к постановке вопроса (Internacjonalny vs. nacionalny podsystem słowotwórczy)* // *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (red. – E. Koriakowcewa), Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce, 2009.
- BURKACKA I. *Aspekt stylistyczny opisu gniazdowego*// *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie* (pod red. M. Skarżyńskiego). Kraków, 2003.
- CZERNECKA J. *Некоторые структурные и семантические особенности словообразовательных гнезд с исходным словом ВІСЬ-БИТЬ в русском и польском языках*// *Prace językoznawcze, t. 9: Problemy językoznawstwa rosyjskiego i polskiego* (pod red. M. Blicharskiego). Katowice, 1983.
- CZERNECKA J. *Gniazda słowotwórcze czasowników oznaczających przemieszczenie w przestrzeni (ЛЕТЕТЬ – ЛЕТАТЬ; LECIEĆ – LATAĆ) w języku rosyjskim i polskim*// *Prace językoznawcze, t. 11: Problemy badań kon-*

- frontatywnych języka rosyjskiego i polskiego* (pod red. M. Blicharskiego). Katowice, 1985.
- DOROSZEWSKI W. *Studia i szkice językoznawcze*. Warszawa, 1962.
- DOROSZEWSKI W. *Kategorie słowotwórstwa* // Doroszewski W. *Studia i szkice językoznawcze*. Warszawa, 1962.
- DOROSZEWSKI W., *Syntaktyczne podstawy słowotwórstwa // Z polskich studiów slawistycznych*. Seria 2, *Językoznawstwo*, Warszawa 1963.
- DUTKA-MAŃKOWSKA A. *Współczesne interpretacje Kursu językoznawstwa ogólnego F. de Saussure'a* // *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, zeszyt LVII. Warszawa, 2001
- Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia. Rozdz. Słowotwórstwo* (red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel), PWN, Warszawa, 1999.
- GRZEGORCZYKOWA R., Puzynina J., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, PWN, Warszawa, 1979.
- GRZEGORCZYKOWA R., Puzynina J. *Z zagadnień słowotwórstwa synchronicznego* // *Poradnik językowy*, 1959, № 6–7.
- HONOWSKA M., *Ewolucja metod polskiego słowotwórstwa synchronicznego (w dziesięcioleciu 1967–1977)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1979.
- JADACKA H. *Zeszyt próbny Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego*. Warszawa, 1988;
- JADACKA H. *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna*. Warszawa, 1995.
- JADACKA H., *Aktywność słowotwórcza rzeczowników współczesnego języka polskiego*, Warszawa, 1991.
- JADACKA H., *System słowotwórczy polszczyzny (1945–2000)*. Warszawa, PWN, 2001.
- JANOWSKA A., Pastuchowa M. *Słowotwórstwo czasowników staropolskich: stan i tendencje rozwojowe*, Kraków, 2005.
- JĘDRZEJKO E. *Czy zmierzch strukturalizmu w językoznawstwie?* // *Prace językoznawcze: Zagadnienia ogólnojęzykoznawcze i slawistyczne* (pod red. H. Fontańskiego). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1995.
- JOCHIM-KUSZLIKOWA L. *Metoda analizy gniazdowej w konfrontatywnych badaniach słowotwórstwa współczesnego języka rosyjskiego i polskiego (Formacje odprzymiotnikowe)*. Kraków, 1982.
- JOCHIM-KUSZLIKOWA L. *Rosyjskie i polskie odprzymiotnikowe gniazda słowotwórcze w ujęciu konfrontatywnym* // *Prace Językoznawcze* (pod red. W. Witkowskiego), t.74, Kraków, 1983.
- KALLAS K. *Struktura gniazd słowotwórczych konstytuowanych przez rzeczowniki nazywające państwa (kraje)* // *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie* (pod red. M. Skarżyńskiego). Kraków, 2003.

- KLESZCZOWA K., Stawnicka J., *Словообразовательное гнездо и проблемы лексической стабилизации // "Исследования по славянским языкам"* (Корейская Ассоциация Славистов). Seul, 2004, № 9.
- KLESZCZOWA K., *Słowotwórstwo gniazdowe – stan i perspektywy badawcze // Morfematically výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektro-nického a didaktického spracovania). Venované pamiatke Jána Horeckého* (Editori Miloslava Sokolová, Martina Ivanová, Martin Ološtiak). Prešov, 2006.
- KLESZCZOWA K., *Derywaty w rywalizacji z grupami imiennymi// Функциональ-ные аспекты словаўтварэння. Доклады IX Міжнародной навуковай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжна-родным комітэце славістаў. Мінск/Беларусь 9–14 кастрычніка 2006 г. (рэд. А. А. Лукашанец). Мінск, 2006.*
- KREJA B. *Glosy do "Słowotwórstwa języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych"* (pod red. K. Kleszczowej) // *Jezyk polski*, LXXXVIII, № 3–4, 1997.
- MARCHAND H. *On the analysis of substantive compounds and suffixal derivatives containing a verbal element // Indogermanische Forschungen*, 1965, № 70, Bd 2.
- MARCHAND H. *Expansion, transposition and derivation // La linguistique*, 1967, № 1.
- NAGÓRKO A. *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, PWN, Warsza-wa, 2002.
- NAGÓRKO A. *Verbalne kategorie słowotwórcze – preliminaria//Westost–passa-gen. Slawistische Forschungen und Texte 6: Slawistische Kategorien und die Slawische Wortildung*. Herausgegeben von Hanna Burchardt und Ali-cja Nagórko, Hildesheim – Zürich – New York, 2007.
- OLEJNIK M. *30 lat słowotwórstwa gniazdowego (rys historyczny)// Słowot-wórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie* (pod red. M. Skar-żyńskiego). Kraków, 2003.
- SKARŻYŃSKI M. *Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzozi-emców*. Kraków, 1989.
- PUZYNINA J. *Słowotwórstwo po dwudziestu pięciu latach, [In:] Sprachliche Ka-tegorien und die Slawische Wortbildung*, Herausgegeben von Hanna Bur-chardt und Alicja Nagórko, Hildesheim – Zürich – New York, 2007.
- SKARŻYŃSKI M., *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków, 1999.
- SKARŻYŃSKI M. *Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych. Z prac nad III tomem „Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego”// Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zasto-sowanie* (pod red. M. Skarżyńskiego). Kraków, 2003.

- SKARŻYŃSKI M. *Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna) // Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie* (pod red. M. Skarżyńskiego). Kraków, 2003.
- SKARŻYŃSKI M. *Metoda analizy gniazdowej w badaniach słowotwórczych – przelotny epizod czy szansa badawcza? // Poradnik Językowy* 2004, № 2, s. 81–90.
- STAWNICKA J. *Gniazda słowotwórcze czasowników oznaczających położenie w przestrzeni w języku rosyjskim i polskim*. Katowice, 1991.
- WASZAKOWA Krystyna. *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2005
- WASZAKOWA K., *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Wyd. UW, Warszawa, 1994.
- ZYCH A. *Struktura i semantyka polskich i rosyjskich gniazd słowotwórczych z przymiotnikami wyjściowymi nazywającymi barwę*. Katowice, 1999.
- VOGELGESANG T. *Gniazda słowotwórcze przymiotników nazywających kolory i wymiary // Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie* (pod red. M. Skarżyńskiego). Kraków, 2003.

Елена И. Коряковцева

САВРЕМЕНА СЛОВЕНСКА ДЕРИВАТОЛОГИЈА:
ПРЕГЛЕД РАДОВА ПОЉСКИХ ЛИНГВИСТА

Резиме

У раду су описани основни правци истраживања пољских дериватолога, на почетку XXI века. Описане су методе синхронизских и дијахронизских анализа, које су примењиване приликом истраживања деривационих гнезда, категорија и типова пољског језика. Дат је кратак преглед радова пољских дериватолога-историчара језика, који припадају Силешкој лингвистичкој школи, који изучавају „перспективну еволуцију“ творбених категорија основних врста речи. Размотрен је у општим цртама приступ силешких дериватолога проблемима историјске деривације, која је представљена као сложени систем који се формира под утицајем многих екстралингвистичких и интралингвистичких еволуционих фактора.

Кључне речи: пољска дериватологија, методе, принципи, анализа, творбени систем, деривационо гнездо, историјска творба речи, интернационалне морфеме.

Elena I. Koriakowcewa

CONTEMPORARY SLAVIC WORD-DERIVATION THEORIES:
AN OVERVIEW OF THE WORK FROM POLISH LINGUISTICS

Summary

This paper describes the main research tendencies of the word-derivation theory in the Polish linguistics at the turn of 21st century. The synchronic and diachronic methods which are used in the analyses of derivative nests, categories and types of the Polish language are described. The article presents a short overview of the research produced by the Polish word-derivation linguists and historians of language who belong to Silesian linguistic school of thought, which deals with the “perspective evolution” of the derivational categories as applied to the parts of the speech. There is also a general overview of the Silesian approach to problems of historical derivation that is described as a system formed under the influence of various extralinguistics and intralinguistics evolution factors.

Keywords: Polish word-derivation, methods, principles, analysis, word-formation system, derivational nest, historic word-derivation, international morphemes.

МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА *САВРЕМЕНИ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ*. – РУСКА АКАДЕМИЈА НАУКА – ИНСТИТУТ ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА РАН – КОМИСИЈА ЗА ЛЕКСИКОГРАФИЈУ МЕЂУНАРОДНОГ СЛАВИСТИЧКОГ КОМИТЕТА

Санкт Петербург, 27–30. април 2015.

Међународна научна конференција „Савремени проблеми лексикографије“, одржана у Санкт Петербургу крајем априла 2015. године, окупила је више од 90 учесника из више европских земаља: Русије, Белорусије, Мађарске, Бугарске, Немачке, Србије. На конференцијским заседањима разматрана су актуелна питања словенске једнојезичне (дескриптивне) и двојезичне (преводне) лексикографије, како у синхронном, тако и у дијахроном контексту. Док су на синхронном плану разматрани проблеми речничке анализе и представљања језика, као и могућности примене речника у науци и настави, дијахроно усмерена излагања су донела разматрање историјских речника као важних извора за тумачење и дефинисање словенске културе у периоду од 13. до 19. века.

Конференција је одржана у облику пленарног заседања и шест секција: 1. *Лингвистички аспекти лексикографије. Рачунарска и коријусна лексикографија*; 2. *Нови речнички пројекти*; 3. *Лексикографија у настави. Методолошки аспекти лексикографије*; 4. *Историјска лексикографија*; 5. *Дијалекајска лексикографија*; и 6. *Ауторска лексикографија*. У делу који следи представимо одабране реферате који су изложени у оквиру сваке наведене целине.

У својим рефератима, учесници пленарног заседања Конференције представили су нове приступе лексикографији словенских језика, који чине основ актуелних речничких пројеката, као и оних

који су у фази припреме. Тему заседања добро илуструје реферат Маргарите Чернишове под насловом „Потпуни историјски речник руског језика: проблеми израде“. Под појмом *йойийуног речника* ауторка подразумева дело које комбинује све аспекте обраде и представљања речи садржане у постојећим историјским речницима руског језика: *Речнику сїароруског језика (XI–XIV в.)*; *Речнику руског језика (XI–XVII в.)*; *Речнику разговорног руског језика Московске Русије (XVI–XVII в.)*; и *Речнику руског језика XVIII века*. Тако осмишљен речник имао би за задатак да представи „потпуну историју“ речи уз уважавање њених регионалних, дијалекатских, тематских, термилолошких и других специфичности у различитим историјским фазама њене употребе, што у први план истиче *инвенїаризацију* речи и значења (а не њихову селекцију) као доминантан поступак у обради. На позадини нових методолошких приступа изради речника настали су и други реферати изложени у овом делу скупа, попут нпр. рада Игора Копилова „Нови фундаментални ‘Описни речник белоруског језика’: традиција, наслеђе, иновације“; или реферата Ларисе Шестакове „Ново у руској ауторској лексикографији“.

Секција 1: *Лингвистички аспекти лексикографије. Рачунарска и корпусна лексикографија* подељена је у два дела. У делу посвећеном лингвистичким аспектима (описне) лексикографије истакнута је потреба да се анализирају постојећи и истраже нови правци теоријско-методолошких приступа у састављању речника. У том контексту, секцију је отворио реферат Александра Герда под насловом: „Шта је предмет лексикографске теорије?“. Износећи проблем типолошког одређења руских речника у 20. веку, аутор уводи појам *метасїрукїуре* као скупа чинилаца који обухватају унутарњи састав речника: однос енциклопедијске и лексикографске информације у речничком чланку, степен идеологизације садржаја, удео етимологије, граматике и прагматике у лексикографском опису итд. Будући да поменути чиниоци дефинишу начин на који речници обрађују језик, њихову типологију је, према речима А. Герда, могуће прецизно извести кроз дефинисање односа речничке метаструктуре према аналитичком апарату опште семантике.

Обрађујући сродну тему, реферат Стане Ристић, под насловом „Типови информација о лексичко-семантичкој спојивости у дескриптивним речницима“ осмишљен је као допринос анализи речничке метаструктуре из угла српске лексикографије. У реферату је истражено описивање лексема у речницима кроз представљање њихове лексичко-семантичке и граматичке спојивости, које обухватају три

врсте информација о односу лексичких и граматичких јединица у лексикону: информације о семантичком слагању (датим у виду описа колокационих потенцијала лексема); информације о семантичкој модификацији (датим у виду описа модификатора глаголских аргумената); и информације о сфери узајамног деловања лексема (датим у виду индиректног утицаја једне лексеме на промену значења друге лексеме или на промену пропозиције исказа у коме су лексеме употребљене). Истраживањем међуодноса ова три типа информација у српским описним речницима осветљава се методологија Београдске лексикографске школе као специфичан приступ језику и његовој структури.

У оквиру другог дела прве секције, о рачунарској и корпусној лексикографији, наглашено је да се у састављању нових речника мора рачунати са предностима електронских корпуса и лексичких база, будући да њихово проучавање утиче на лексикографску обраду у бројним доменима: индексирања и претраживања текста, повезивања различитих фаза израде речника, обраде нових речи и значења итд. У датом контексту треба споменути реферат Виктора Захарова под насловом „Електронска лексикографија XXI века“, који је посвећен употреби корпуса у семантичкој анализи лексике. Према речима аутора, корпусним претраживањима је могуће идентификовати и истражити три врсте веза које постоје у лексикону: лексичко-семантичке, лексичко-парадигматске и паронимске (односе сродства). Поменуте везе потребно је интегрисати у израду савремених речника руског језика.

Питање семантичких веза у лексикону предмет је и реферата Олге Николенко „Проблеми лексикографског описа засебних лексичких група“. У реферату се границе лексичких група одређују са становишта формалне логике и семантике. Према мишљењу ауторке, постоји потреба за бољим тематским груписањем лексике у описним речницима, што је могуће постићи допунском семантичком диференцијацијом лексема, као и искључивањем њихове вишефункционалности у речничком опису.

Примењени аспект електронске лексикографије изложен је у реферату Димитрија Димитријева „Фасетно зонирање лексике у електронским речницима“, у коме су демонстриране могућности представљања лексема у електронском тематском речнику савременог руског језика. Излагање почива на идеји да је лексеме у корпусу могуће машински аотирати тако да садрже надређене и подређене категорије којима припадају. На тај начин, у електронском

речнику их је могуће представити као део тематских целина у оквиру којих се реализују. У складу са овом идејом, други део излагања Д. Димитријева био је посвећен интерфејсу електронског тематског речника, који омогућује искористивост свих потенцијала тако аотиране грађе.

На позадини примене рачунарских технологија у лексикографској пракси изложен је и реферат Људмиле Ришкове и Алесје Станкјевич под насловом „Откривање регионално специфичне лексике на основу фреквенцијских речника“. Регионално специфичне лексеме ексцерпирани су из фреквенцијских речника текстова централних, северозападних и јужних области Русије, затим Поволожја, Урала, Сибира и даљег истока Русије. Лексеме су затим сврставане према семантичким класама којима припадају, што је представљало основ за њихову даљу обраду. Издвајање, класификација и обрада лексема одвијале су се у оквиру специјално пројектоване лингвистичке базе, која је омогућила њихово аотирање према семантичком и граматичком принципу.

Секција 2: *Нови речнички пројекти* доноси приказе нових лексикографских приступа лексиси, заступљених у речничким пројектима заснованим крајем XX и почетком XXI века. Од бројних реферата који су изложени у оквиру ове секције издвајамо рад Јелене Титаренко под насловом „Речник фазних парадигми руских глагола“. Према речима ауторке, речнику фазних парадигми глагола претходио је развој теорије фазне парадигматике, која глаголску лексику посматра кроз неколико типова фазних опозиција, нпр.: почетак процеса : процес (*проговорити* : *говорити*); процес : крај / резултат / ограничење процеса (*говори* : *рећи* / *одговори* / *договори*), и др.

Принципима иновације лексикографског рада посвећен је и реферат Александра Шапошникова „Етимолошки речник језичких старина Северног прицрноморја“. У излагању је истакнуто да етимологизацију супстратне топонимије (као базичног речничког материјала) треба истраживати на системски начин, кроз четири равни анализе: 1. корелативну (истраживање корелативних чланова кроз фонетику, семантику, творбу); 2. ономасиолошку (изучавање принципа номинације географских објеката); 3. семасиолошку (етимолошка интерпретација појма од звуковне форме речи путем утврђивања регуларних фонетских слагања, језичких атрибуција, провере етимологије семантичке мотивације); и 4. раван реконструкције лексеме у смеру од језика ка топониму. Према речима аутора, принцип

ономасиолошког системског истраживања даје оптимални резултат у истраживању и етимологизацији језичких реликата, посебно супстратне топонимије.

Секција 3: *Лексикографија у настјави. Методолошки аспекти лексикографије* такође је тематски подељена у два дела. У одељку који је посвећен методолошким аспектима лексикографије наглашена је потреба за научним фундирањем лексикографских поступака, често и путем преиспитивања традиционално схваћених елемената речника. Такав приступ видљив је у излагању Татјане Жеребило под насловом „Интерлексема у структури ‘Речника лингвистичких термина’“. Уводећи појам *интерлексема* као јединице која истовремено егзистира у терминосистемима више језика (нпр. *артикулација*, *предикациј*, *стил* и др.), ауторка примећује да ове јединице по правилу поседују вишеаспектно значење и широку, често и нејасну област примене. Стога анализа њихове микроструктуре у речницима захтева познавање више чинилаца: зоне значења интерлексема у језику-изворнику и језику-примаоцу, зоне етимологије, зоне синонимске, антонимске, паронимске и др. парадигме, зоне спојивости и др.

У контексту проблематизације традиционалног схватања лексикографског рада спомињемо и реферат Алексеја Бурикина „Електронски ресурси и речничке картотеке: опсег могућности у примени“, у којем се пореде искуства рада са речничком картотеком у електронском и папирном облику. На основу овог поређења, аутор износи тезу да су дигитализовани речнички извори у предности над аналогним чак и у пословима који се традиционално сматрају доменом „папирне“ лексикографије, као нпр. избор илустративних примера, утврђивање најранијих фиксација речи и хронологије њихове употребе, издвајање ретких, индивидуалних или покрајинских речи и др.

Део секције посвећен примени речника у настави доноси бројне реферате који за тему имају искористивост лексикографских пројеката у наставном процесу. Издавајемо реферат Нине Колгушкине „Средства музејске педагогије у изучавању курса националне лексикографије на факултетима“, који на занимљив начин представља могућности повезивања рада на речнику, рада у музеју и наставе матерњег језика. Примећујући да реалије из музеја академика И. И. Срезњевског представљају добру илустрацију многих појмова из *Речника староруског језика*, ауторка предлаже активнију сарадњу између кустоса и лексикографа у преношењу знања о лексици матерњег језика студентима универзитета.

О интеграцији лексикографије у наставни процес на универзитету говори и реферат Галине Кедрове и Сергеја Потемкина „Лексикографски рад са кинеским магистрандима – филолозима“, у којем је представљена израда руско-кинеског речника на материјалу паралелног корпуса тих језика. Речник су израдили студенти-магистранди по етапама, које су обухватиле лематизацију руских и кинеских речи у корпусу, избор преводних еквивалената, састављање напоредног списка одредница и др. На тај начин су учесници у његовој изради упознати са принципима фазне израде лексикографског текста, као и са појединостима рада унутар сваке фазе.

Потреби за изналагањем нових научних приступа у изучавању језика и питањима његове обраде нарочито су посвећени реферати изложени у оквиру секције 4: *Историјска лексикографија*. Реферати обрађују више тема: проблеме израде историјских речника; испитивање лексике у историјским речницима као категорије која открива перцептивно и културно стање носилаца језика различитих епоха; као и дефинисање главних праваца развоја научно-лексикографске мисли кроз историју.

Питањима конципирања и састављања историјских речника посвећен је реферат Гурија Судакова под насловом „*Речник свакодневног руског језика Московских Руса XVI–XVII века*: концепција и пракса“. У реферату се излаже о историјату настанка овог речника од идеје (која се јавља у руској филологији почев од Б. Ларина и И. Срезњевског) до реализације (четири тома речника издата су у периоду од 2004. до 2011. године). Велики временски јаз између планирања и издавања *Речника свакодневног руског језика Московских Руса XVI–XVII века*, као и његова широко заснована концепција, наметнули су бројна питања историјским лексикографима: о начелном одређењу периода заснивања руског националног језика, о функционално-жанровском одређењу овог речника као репрезентанта „свакодневног“ језика, о начелима избора лексике и примера у (писаним) изворима, о дефинисању значења и реконструкцији контекста употребе речи, и др.

О испитивању језичког материјала са становишта историјске лексикологије реферисала је Марина Пименова, у раду „Историјски речник устаљених јединица: проблеми и перспективе“. Материјал за истраживање представљали су устаљени изрази фиксирани у историјским речницима руског језика у периоду од позног средњег века до новијег доба. Према речима ауторке, њихова анализа указује на развојне етапе у формирању семантичке структуре језика, односно

на појаву *менијализације* као језичке перцепције која се развија од примарних процеса према секундарним. Тако нпр. „парне“ фраземе типа *јујиро и вече, небо и земља, хлеб и со* и сл. у историјским речницима упућују на денотате који, квалитативним и квантитативним „удвајањем“, мотивишу њихов настанак; слично је и са изразима са сталним атрибутом типа *велики кнез, свети дух* и сл. Анализа укључивања устаљених израза у историјске речнике наводи на закључак да се у језику хронолошки прво јавља метонимијска перцепција, затим метафоричка, а на крају хиперонимско-хипонимска, која обухвата и комбинује претходне две перцепције.

Анализи историјских речника са становишта њихове *макросџрукџуре* (као избора лексичке грађе, распореда одредница и др.) и *микросџрукџуре* (као формално-научних принципа у обради језичког материјала) посвећен је реферат Ненада Ивановића под насловом „Траговима српске лексикографске културе (анализа једног рукописног речника из средине 19. века)“. У свом излагању, аутор је анализирао рукописни речник српског разговорног језика из 19. века, који се под називом *Скуј ређих срџских речи и изреченија* чува у Архиву Српске академије наука и уметности. Анализа језичке грађе у том речнику, као и стратегија њене обраде, показала је да средином 19. века српска лексикографија оперише на више нивоа језичке структуре: *дискурзивно-џрагмаџичком* (препознавање и истицање одлика разговорног језика у односу на „учене“ форме изражавања); *когниџивном* (обрада појмовно сложених лексема у енциклопедијском контексту); и *номенклаџурном* (обрада лексема као делова таксономских целина). Све изложено упућује на закључак да српска лексикографија 19. века представља вишезначну и слојевиту целину, коју одликује напоредно егзистирање више методолошких струја и приступа језику и његовој употреби.

Проблемима обраде дијалекатских лексема као јединица које одступају од стандардног језика у семантичком и референцијалном смислу посвећени су реферати у оквиру секције 5: *Дијалекатџска лексикографија*. Издвајамо реферат Сергеја Мизникова „Дијалекатска реалија и лексикографски конструкт“ у коме се приступа теоријској разради проблема дефинисања дијалекатске лексике. У реферату се износи тврдња да дијалекатске лексеме представљају реалије које, поред семантичке, поседују и употребну и културолошку вредност. Стога се њихова обрада у речнику не може посматрати одвојено од природе материјала у којима су забележене. Истраживању дијалекатских лексема у контексту тумачења културе у којој настају посвећен

је и реферат Марине Харламове „Творбени потенцијал дијалекатске речи у електронском речнику народних говора“. Разматрајући семантику дијалекатских изведеница насталих од општекњижевних речи руског језика (нпр. *двор* – *дворишка*, *дворчик*, *дворок*), ауторка долази до закључка да мотивна реч представља семантичку основу на коју се наслојавају елементи језичке слике света говорника дијалекатских ареала, чиме се формирају концепти који постоје у њеним дериватима. Сродну тематику имају и реферати Јелене Кузmine („Ознака ‘експр.’ (експресивно) у дијалекатској лексикографији руског језика“); Ларисе Костјучук („Лингвогеографски аспект историјске лексикографије (из перспективе XX века)“), и др.

Проблемима израде речника једног писца, књижевног раздобља односно епохе посвећена су излагања одржана у оквиру секције 6: *Ауторска лексикографија*. Поменути секција донела је широк опсег разматраних тема. Учесници овог дела конференције су се бавили проблемима који искрсавају у примени стандардних лексикографских поступака на појединачне ауторске стилове (Арсен Хуснутдинов, Александра Хуснутдинова, „Параметри описивања фразеолошких јединица у ауторском речнику“); затим, теоријским питањима формирања метајезика ауторских речника (Сергеј Волков, „Белешке о метајезику ауторске лексикографије“); а посебно детаљно су обрађени проблеми који прате речничку обраду језика једног писца (Јевгениј Матвејев, „Лексика песничких дела М. В. Ломоносова: неки образци речничког описа“; Наталија Козловска, „Механизми образовања термина у филозофији Н. А. Берђајева“). Изложени реферати слажу се у општем закључку да ауторска лексикографија представља научну област која, поред традиционалних, треба да развија и методе речничког описа интегрисане са лексичким, стилским и метатекстуалним особинама ауторских текстова.

У засебном делу конференције одржано је заседање Комисије за лексикологију и лексикографију Међународног славистичког комитета. Председница Комисије Маргарита Чернишова упознала је учеснике са дотадашњом делатношћу Комисије и програмима њеног даљег рада. У радном делу састанка прочитано је више излагања на тему *Упоредна лексикографија словенских језика*, у којима су чланови Комисије реферисали о могућностима поређења концепцијских и методолошких одлика тезаурусних, преводних, ауторских и етимолошких речника. Закључено је да поље упоредне словенске лексикографије доноси мноштво теоријских питања које би требало даље разматрати и истраживати.

Свеобухватним приступом конципирању и изради речника у словенском свету, као и добром организацијом која је омогућила слободну размену научних идеја учесника, конференција „Савремени проблеми лексикографије“ показала је да словенска лексикографија, у теоријском и примењеном смислу, представља врло динамичну научну дисциплину, стално у потрази за новим решењима и концептима. У датом контексту, зборник радова са овог скупа представљаће важну научну публикацију, актуелну на европском лексикографском простору.

*Ненад Б. Ивановић**

Институт за српски језик САНУ у Београду

* Nenad.Ivanovic@isj.sanu.ac.rs

СКУП СЛАВИСТА ПОСВЕЋЕН СЛОВЕНСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ*

(Кијев, 21–24. април 2015. године)

Комисија за терминологију при Међународном комитету слави-ста одржала је у Кијеву 21. априла састанак својих чланова, на којем је размотрено оно што се од последњег састанка до данас постигло (2013–2015) и усвојен план за даљи рад (2015–2018). У средишту пажње састанка био је преглед рада Комисије на најважнијим по-словима и задацима, а будући да се израда колективне монографи-је под насловом *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века*¹ по обимности и значају издваја од осталих послова и за-датака, овој теми било је посвећено највише пажње.

Колективну монографију сачињаваће поглавља о терминологији појединачних словенских језика са циљем да се обухвате најзначај-нија и најактуелнија питања из словенске терминолошке проблема-тике. Чланови Комисије су на овом састанку изнели кратак приказ свог дела рукописа, тј. предочили главна питања, задатке и циљеве које ће у тим поглављима изнети. На основу ових приказа могу се издвојити следеће области и теме које ће се у књизи обрађивати: 1) теоријска терминологија – при чему појам терминологија овде тре-ба читати у значењу руског 'терминоведение' (наука о терминима,

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 148009), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Наслов књиге биће дат на словенским језицима на којима буду написана по-главља књиге, а договорено је да наслов на српском језику буде на првом месту, јер ће се монографија први пут представити јавности на Конгресу слави-ста у Београду 2018. године.

односно аутономна лингвистичка дисциплина посвећена проблематици термилошких јединица) – која подразумева приступ терминима једне или више области знања на материјалу једног језика (национална терминологија) или више језика (упоредна терминологија), односно општелингвистичку перспективу анализе термина (општа терминологија), 2) терминографија (теоријска и практична), која се, уз ослањање на знања сродних дисциплина, пре свих лексикографије и лексикологије, бави теоријом и праксом израде специјалних термилошких речника, 3) термилошка делатност у специјализованим установама, центрима и сл., 4) улога лингводидактике у оспособљавању специјалиста терминолога за послове практичне терминографије.

Поред колективне монографије, у раду Комисије издвајају се и други важни задаци о којима је било речи на састанку, као што су израда библиографије радова посвећених терминологији за сваки језик понаособ за раздобље од последње деценије 20. века до данас, састављање краћих прилога о националним термилошким центрима, конференцијама посвећеним терминологији и сл., као и надградња недавно покренутог сајта Термилошке комисије². Када је реч о дигиталној презентацији рада, планирано је да се до краја овог периода (2018) изради 1) електронска верзија термилошке библиографске базе за поменуто раздобље и 2) електронска верзија двотомног издања четрнаестојезичног *Речника словенске лингвистичке терминологије* (1977–1979), који је раније изашао у издању Термилошке комисије при Међународном комитету слависта. На састанку је прихваћен предлог српског представника у Комисији В. Јовановића да се следећи састанак Комисије и научни скуп посвећен словенској терминологији одржи на пролеће 2016. године у Београду.

Састанку су присуствовали следећи чланови: Викторија Иващенко, председник Комисије (Украјина), Вјачеслав Шчербин, заменик председника (Белорусија), Володимир Дубичински, секретар Комисије (Украјина), Људмила Симоненко (Украјина), Ирина Кочан (Украјина), Ева Вољнич Павловска (Пољска), Сергеј Шелов (Русија), Кацјарина Љубецка (Белорусија), Милица Михаљевић (Хрватска), Лана Худечек (Хрватска) и Владан Јовановић (Србија). У својству председника Термилошке комисије МКС састанку је

² Крајем 2014. године покренут је сајт Термилошке комисије (www.terminet.net) са циљем да рад ове комисије буде видљив и доступан широј научној јавности.

председавала Викторија Ивашченко, а поздравну реч у име домаћина гостима је упутио директор Института за украјински језик Националне академије наука Украјине Павло Гриценко.

У оквиру Терминолошке комисије и Комисије за лингвистичку библиографију при Међународном комитету слависта, и у сарадњи са научним установама домаћина – Националном академијом наука Украјине и Одсека за научну терминологију Института за украјински језик НАНУ – одржана је конференција *Украјинска терминологија и савременост* (*Українська термінологія и сучасність*) 22–24. априла, на којој су, поред бројних учесника из Украјине и иностранства, учествовали са својим рефератима и чланови Терминолошке комисије.³ Ово је, иначе, десета по реду научна конференција посвећена терминологији у организацији Института за украјински језик НАНУ, што говори о брзи коју тамошња филологија поклања изучавању терминолошких система, теоријским и практичним питањима израде терминолошких речника и науци о терминима уопште. Осврт на претходне конференције изнела је у свом реферату на пленарној седници Људмила Симоненко.

Реферати изложени на скупу тицали су се актуелних проблема терминологије као лингвистичке дисциплине, тј. предмета, задатака и циљева који се данас пред њу постављају, али и терминологије као предмета лингвистичких и других дисциплина. Према теми истраживања, избору терминолошке грађе и приступу, реферате са скупа груписали смо у оквиру неколико целина, које ћемо овде изнети следећим редоследом.

1. *Реферати у којима се терминолошка проблематика разматра са фундаменталних позиција савремене терминолошке науке као комплексне научне дисциплине.* – Овај приступ најзапаженији је у рефератима руских и украјинских аутора, који настављају путем теоријске терминологије чији су темељи постављени у некадашњем Совјетском Савезу. Уопште о теоријским поставкама терминологије (рус. терминоведение), њеном положају међу сродним дисциплинама и односу према њима бавио се реферат руског филолога Константина Авербуха. У знатном броју реферата ове групе термин и терминологија посматрани су из угла одређених лингвистичких теорија, при чему је у већини реферата средишње место заузимао когнитивистички приступ (В. Л. Ивашченко, Љ. В. Туровска, Т. В. Стасјук,

³ Детаљни подаци о самом скупу и његовим учесницима могу се видети на интернет-адреси www.term-in.org.

Н. Г. Лозова, Т. Д. Полицја, Д. О. Добропољска). Руски филолог С. Д. Шелов у свом реферату изнео је неколико компонената својствених термину као специјалном језичком знаку на основу прегледаних дефиниција у руским речницима и литератури: 1) ознака специјалног појма, 2) састоји се од једне или више речи, 3) значење термина одређено је тачном дефиницијом (тако се термини представљају у описним речницима), 4) строгост, тачност у означавању појма. Међутим, С. Д. Шелов примећује да у већини прегледаних дефиниција термина недостаје једна важна компонента, а то је однос термина према књижевнојезичкој норми.

2. *Реферати који у средишњој испрживања имају терминолошке системе или подсистеме одређених наука или дисциплина описаних на материјалу једног или више језика*: терминологија ареалне лингвистике и дијалектологије (Г. О. Цихун, Г. В. Сикора), терминологија морфологије и творбе речи (О. Л. Арискина и О. Г. Ушакова, Л. П. Кисљук), терминологија синтаксе (О. И. Васецка), терминологија стилистике (Н. О. Јаценко), социолингвистичка терминологија (О. С. Васиљцев), развој украјинске лингвистичке терминологије (И. А. Казимилова), терминологија науке о књижевности (Г. И. Крохмаљна), терминологија римологије (Л. В. Мовчун) и др. Овде спадају и реферати који се баве конкретним терминима из граматике, лексикографије и лексикологије, стилистике, тј. њиховом структуром, значењем и употребом у одговарајућем дискурсу (М. Д. Гинзбург, Ј. А. Чернобров, Н. А. Казак, И. А. Самојлова, Н. О. Мех, Г. М. Сјута, С. А. Шуљак), затим реферати у којима се анализирају термини других, нелингвистичких струка, као што су фармакологија, екологија, хемија, биологија, техника и технологија, пољопривреда, шумарство и др.

3. *Реферати који се баве стандардизацијом терминолошких система (у синхроној или дијахроној равни), посебно адаптацијом и нормирањем терминолошких јединица, односом струке према књижевнојезичкој норми и сл.* – Прегледом главних етапа развоја украјинске терминологије паралелно са формирањем и развојем савременог украјинског језика бавио се реферат Викторије Љ. Ивашченко, а сличном темом националних терминологија и односа према књижевном језику и његовој норми, али на синхроној, савременој основи, бавили су се у својим рефератима Е. Вољнич Павловска и М. Гурнична на материјалу пољског језика, а К. П. Љубецка на материјалу белоруског језика. Историјом терминолошких питања на основу лингвистичких чланака у часопису *Рідна мова* бавио се

реферат колегинице Ирине Кочан. Овај часопис излазио је у емиграцији, у Варшави, од 1933. до 1939. године под уредништвом Ивана Огијенка и био је изразите нормативистичко-пуристичке оријентације, тј. заговарао је изразу украјинске терминологије уместо преузимања интернационализама који су доспевали у украјински језик претежно преко руског језика-трансфера. Односом правописа и термина, тј. потребом за нормирањем и уједначавањем стручних термина према важећим правописним правилима бавиле су се у коауторском реферату Л. Худачек и М. Михаљевић. У реферату В. Јовановића анализирани су термини са полисемантичком структуром настали у процесу семантичког позајмљивања из структуре страних лексичких (терминолошких) јединица. На пример, термин *скрининг*, који у српском језику примарно има обележје медицинског термина, у правно-политичком дискурсу егзистира у значењу прелиминарног прегледа неког стања ствари, стицања увида у нешто (нпр. законе једне државе, установе, институције и сл.). Овај случај представља пример како ненормирана правно-политичка терминологија „паразитира“ на терминологији других области, са којом често нема додирних тачака. У реферату се закључује да је за сличне случајеве боље пронаћи макар описно терминолошко решење него пуко преузимати стране језичке обрасце тамо где за тим нема потребе, као и то да повећање полисемије, односно добијање нових значења речи позајмљивањем из семантичке структуре страних језика никако не сме да буде науштрб осиромашења речника домаћег језика.

4. *Реферати који се баве лингвистичком терминологијом савремене славистике уједињеном на сајту iSYBISLAW*⁴. – Реч је о сајту на којем се налази библиографска база података светске славистике (пољ. *Bibliograficzna baza danych światowego językoznawstwa slawistycznego*), где је до сада обрађено око 20000 библиографских јединица. Са аспекта терминологије занимљив је претраживач термина и појмова у апликацији кључних речи, где се, по извршеном претраживачком захтеву, уз тражени термин појављује и његов еквивалент на другом словенском језику (уколико такав, по облику сличан, термин постоји). На тај начин овај програм функционише и као својеврстан мултијезични речник или, боље рећи, регистар

⁴ Овај сајт, на којем се налазе подаци о радовима из словенске лингвистике, уређује се у Институту за славистику Пољске академије наука, а доступан је на следећој адреси www.isybislaw.ispan.waw.pl на трима језицима: пољском, руском и енглеском.

лингвистичких термина, о чему се, поред осталог, говорило у рефератима колега из Пољске (З. Е. Рудник Карватова, И. Лучкув, М. Фастин, Ј. Банасјак), Украјине (Е. А. Карпиловска, Ј. В. Ромањук) и Белорусије (Ј. В. Волкава). Упоредна словенска лингвистичка терминологија на основу термина из апстраката и резимеа научних радова који се налазе на сајту била је предмет истраживања у реферату П. Коваљског.

5. *Реферати посвећени теоријској и практичној терминографији.* – Овде је реч о рефератима у којима се трага за најбољим решењима презентације терминолошког материјала у речницима – како у оквирима традиционалне лексикографије у општим (језичким) и специјалним речницима (И. В. Бурлакова, Л. Ф. Верхулевска, Т. М. Дјачук, Ј. П. Продан, Т. О. Петрова) тако и у пољу виртуелних лингвистичких „лабораторија“ електронске лексикографије, која подразумева коришћење одговарајућих компјутерских програма и апликација намењених за рад са великим језичким (терминолошким) базама (В. А. Широков и др.). Теоријском типологијом савремених специјалних речника бавиле су се у коауторском реферату З. И. Комарова и Е. В. Жучкова, које су проблем типологије посматрале неодвојено од проблема типологије наука и знања уопште. У реферату В. К. Шчербина представљена је источнословенска лингвистичка терминографија на основу најзначајнијих терминолошких речника лингвистике у трима словенским срединама: руској, белоруској и украјинској. У реферату је истакнута блискост лингвистичких термина трију језика, са високим процентом њиховог обличког и семантичког поклапања.

6. *Реферати у којима се термини анализирају из угла стилистике и језичке културе, будући да термини, као професионално маркиране речи, припадају различитим струковним језицима, различитим жанровима, функционалним стиловима итд.* – У рефератима се посматра однос колоквијалних „термина“ према научним терминима, анализирају се професионални жаргонизми у функцији речи са специјалним значењем и њихов утицај на лексички систем, затим функција професионалних термина у конкретном литерарном дискурсу и др. (З. Ј. Куњч, О. С. Черемска, В. Г. Сухенко). О методичком аспекту употребе стручних термина и односа стручне терминологије према књижевнојезичкој норми у школама и на факултетима ван филолошког усмерења било је речи у рефератима З. О. Мацјук, Н. И. Станкевич, Г. М. Строганове, И. А. Сухарјеве и В. П. Кирнице.

Скупа узети реферати са ове конференције указују на главна стремљења терминологије као самосталне дисциплине и терминологије као предмета лингвистичких истраживања. Терминологија као лингвистичка дисциплина данас се у славистици одређује као област са неколиким поддисциплинама или теоријским приступима: 1) учење о образовању, саставу и функционисању термина уопште (без обзира на област знања из које термини потичу), 2) учење о образовању, саставу и функционисању термина одређене области знања на материјалу једног језика или више њих, и 3) општа терминологија, која изучавању термина приступа из општелингвистичке перспективе, како би се утврдиле опште, универзалне црте термина својствене различитим језицима. Поред ових теоријских питања усковезаних за саму терминолошку дисциплину, терминима као језичким знацима и самим речима занимају се лингвисти разних области знања: нормативисти, лексиколози, лексикографи, дериватолози. А будући да термини представљају професионални језички израз сваке струке, терминологијом се баве и стручњаци тих струка.

Тродневна научна конференција била је веома значајна за чланове Терминолошке комисије јер је у неку руку представљала пројекат претходно одржаног састанка. Учесће чланова Комисије на конференцији са рефератима била је, с једне стране, прилика да чланови Комисије свој рад у пољу националних терминологија провере пред бројном упућеном публиком из других земаља, а, с друге стране, била је то прилика да њени чланови размене мишљења и идеје са другим, посебно инословенским филолозима и стекну увид у главне путеве којима се креће словенска терминологија. Скуп слависта терминолога из разних словенских земаља сабраних на једном месту заискрио је осећањем свесловенске саборности и људскости, која је у неколико наврата у току конференције истицана – нарочито у поздравним речима, беседама и здравицама. Четвородневни сусрет слависта у Кијеву заиста је показао колико је користан и богоугодан сваки напор усмерен ка унапређењу науке о словенским народима и њиховим језицима.

*Владан З. Јовановић**

Институт за српски језик САНУ

* vladjovanovic@hotmail.com

ТЕОЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА
СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

Ред. Јасмина Грковић-Мејџор, Ксенија Кончаревић,
Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу
савремених лингвистичких теорија, 2013. –535 стр.

Теолингвистические исследования славянских языков (*Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, Одбор за српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 2013) – пятая книга в серии *Сербский язык в свете современных лингвистических теорий*, начатой в 2006 году под покровительством Комитета по изучению сербского языка в свете современных лингвистических теорий на Отделении языка и литературы Сербской академии наук и искусств. Сборник посвящен относительно молодой и находящейся в центре повышенного внимания и интереса у филологов-лингвистов в славянской науке области и представляет сербской и славянской научной общественности эту молодую область лингвистики, которая в последние десятилетия переживает расцвет в славянских странах, а в Сербии остается фрагментарно изученной. До этого в Сербии Институтом богословских исследований при Православном богословском факультете Белградского Университета был издан тематический сборник *Теолингвистика. Международный тематический сборник статей (Теолингвистика. Међународни тематички зборник радова / Международный тематический сборник статей*, Београд, Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, 2012), которому предшествовала Хрестоматия теолингвистики (2008), являющаяся результатом сотрудничества украинских и польских лингвистов, при участии авторов из России и Сербии.

Редакторами сборника являются Ясмينا Гркович-Мейджор (доктор филологических наук, ординарный профессор философского факультета Нови-Садского университета) и Ксения Кончаревич (доктор филологических наук, ординарный профессор филологического факультета Белградского Университета).

Сборник включает в себя тридцать три работы специалистов из семи стран (Белоруссия, Польша, Босния и Герцеговина (Республика Сербская), Россия, Сербия, Украина, Черногория). Работы разделены на две тематических группы: теолингвистические исследования современных славянских языков и теолингвистические исследования истории славянских языков. Внутри них работы, в связи с разнообразием тематики, даются в алфавитном порядке по фамилиям авторов.

При написании данного обзора мы руководствовались мыслью представить сборник в его тематическом разнообразии (поэтому естественно, что мы рассмотрим не все статьи).

Один из активно исследуемых вопросов теолингвистики – религиозный концепт. В первой части данного сборника представлены несколько работ, посвященных данному предмету: *Концепт Бога в сербских народных пословицах* Райны Драгичевич (*Концејџи Бога у српским народним њословицама*, стр. 71–85), *Языковой концепт чудо в русском языке (в сопоставлении с сербским)* Драганы Керкез (*Језички концепт чудо у руском језику (у њоређењу са српским)*, стр. 95–111), *Об одном культурологически маркированном концепте из сакральной сферы в русском языке в сопоставлении с сербским (О једном културолошки маркираном концептџу из сакралне сфере у руском језику у њоређењу са српским*, стр. 179–193) и *Концепт дома в религиозном дискурсе* Станы Ристич (*Концејџи дома у религијском дискурсу*, стр. 255–275). При этом в двух из них концепты рассматриваются компаративно. Драгана Керкез в своей работе рассматривает концепт *чудо* как часть языковой картины мира, опираясь на обширный исследовательский материал, посвященный данной области. В работе указывается на комплексную структуру рассматриваемого концепта и особо выделяется необходимость различения в обоих языках микроконцепта *чуда как Божьего деяния* и *чуда как действия сверхъестественных сил* и подчеркивается положительная маркированность лексемы *чуда* как представителя микроконцепта *чуда как деяния Божьего*. В статье Биляны Марич рассматривается концепт *говеть* в русском и сербском языках в контексте этимологических и исторических данных. Автор указывает на значения

русского глагола *говеть* и однокоренных ему слов в русском языке (опираясь на словари, употребление в художественной и духовной литературе), на значение и употребление глагола *говеть* в сербском языке и делается попытка доказать общее религиозное содержание концепта в обоих языках вопреки всем отличиям. Райна Драгичевич анализирует концепт *Бог* на материале сербских народных пословиц Вука Стефановича Караджича из аспекта национальной картины мира в связи с отношениями между человеком и Богом. В работе Станы Ристич в когнитивном и этнолингвистическом теоретическом аспекте представлен концепт *дома* в религиозном христианском дискурсе на материале перевода Ветхого и Нового Завета на сербский язык, Православного справочника и авторских текстов.

С появлением теолингвистики как отдельного направления теория жанров стала активно применяться для изучения религиозного языка, следует заметить, что многие работы имеют, прежде всего, жанровый подход. В рассматриваемом сборнике мы можем выделить несколько таких исследований: *О функциях вотивной молитвы Марии Войтак* (О funkcjach modlitwy wotywnej, стр. 27–43), *Стихотворная молитва с позиции синтеза религии – науки – культуры* Валентины Аврамовны Масловой (стр. 195–209), *Принцип симметрии в речевой организации современной православной проповеди* Ольги Александровны Прохвятиловой (стр. 227–233) в первой части и *Предисловие переводчика: жанр в жанре (на примере славянской традиции «Богословия» преп. Иоанна Дамаскина)* Наталии Геннадьевны Николаевой (стр. 439–452) во второй части сборника. Мария Войтак выделяет функции индивидуального варианта молитвы, называемый вотивной молитвой, В. А. Маслова в своей статье рассматривает взаимоотношения культуры и религии и науки и религии на примере стихотворной молитвы. О. А. Прохвятилова обращается к одному из наиболее важных религиозных жанров – жанру проповеди. В своем исследовании она раскрывает ведущий принцип речевой организации современной православной проповеди – принцип симметрии, описывает лексические, синтаксические и интонационные средства, используемые для ее создания. Н. Г. Николаева на примере разновременных переводов «Изложения православной веры» преп. Иоанна Дамаскина проводит типологический, содержательный и языковой анализ переводческих, рассматривая их как своего рода жанр внутри данного типа памятников, и прослеживает его развитие.

Несколько работ в сборнике посвящены такому разделу, как лексикология. Четыре из них обращены к современному языку, а три – к истории языка. Ивана Кнежевич в своей статье *Узкопрофесиональные термины в богословских научных исследованиях (Уско-сїручни ѿтермини у ѿеолошким академским радовима*, стр. 113–127) предлагает обзор терминологии на материале работ выдающихся богословов, дополненный статистическими данными на основании анализа упомянутых текстов. В работе также затрагивается проблематика переводческих решений узкопрофессиональных терминов на материале существующих переводов богословских текстов с английского языка. Ружица Левушкина в работе Теонимы в современном сербском языке (Теоними у савременом српском језику, стр. 167–177) предлагает направления исследования лексических единиц, используемых в качестве теонимов, анализирует отдельные теонимы в сербском языке, а также обращается к рассмотрению их структуры, словообразования, этимологии и семантики. Ясмина Гркович-Мейджор анализирует историю лексико-семантической группы *-gr»h-*, указывает на их праславянское и церковнославянское значения, прослеживает семантические изменения в корпусе сербской средневековой литературы (Прилог историји лексичко-семантичке групе *-gr»h-*, стр. 369–388). Зорица Никитович также обращается к рассмотрению сакральной лексики средневековой литературы в статье *Богословские и поэтологические основания семантического поля радования о Дусе Святем (Теолошке и ѿеѿолошке основе семантичког ѿоља радовања у духу светом*, стр. 419–437) на примере избранных частотных лексем полисемичной структуры, образующих семантическое поле *радования о Дусе Святем*, указывая на нераздельное единство определенных поэтологических и богословских начал, скрещивающихся в языке сербских средневековых агиографий. Еще три статьи занимаются проблемой именования в контексте теолингвистики (*Особенности номинации адресата в религиозной сфере Ирины Владимировны Бугаевой*, стр. 15–26, *Номинације Бога у Молићвама на језеру Свећог Николаја Велимировића* Горданы Штасни, стр. 295–320, *Проблема нарочитого именования в контексте теолингвистики* Ольги Всеволодовны Чевелы, стр. 523–535).

Две работы сборника посвящены истории и теории вопроса. Это статья Александра Казимировича Гадомского и Галины Петровны Гадомской (*Изучение религиозной лексики в украинской теолингвистике XX–XXI столетий*, стр. 45–70), где дается обзор

исследований украинской религиозной лексики, предпринимается попытка описать и анализировать терминологию, описаны этапы ее становления и направления исследований, а также представлены классификация и анализ отдельных лексических групп; а также статья Ксении Кончаревич *Сопоставительная теолингвистика славянских языков: направления исследований (Конфронтациона теолингвистика словенских језика: њравци ис њраживања*, стр. 123–152), в которой дается обзор основных результатов сопоставительных теолингвистических исследований в русистике и славистике, рассматривается ее категориально-понятийный аппарат и обосновываются новые направления и методологические парадигмы исследований в сопоставительной теолингвистике славянских языков.

Предраг Пипер в статье *О речевом событии в теолингвистическом освещении* (О говорном догађају у светлу теолингвистике, стр. 211–226) подробно анализирует общие признаки сакрального речевого события и приходит к выводу, что для верующего лингвиста сакральная речевая ситуация является прототипом любого речевого события.

Зоран Ранкович исследует графику и орфографическо-фонетические особенности церковно-административных документов, собранных в книге Предписания и правила Белградской митрополии: 1857–1876 (Графијска и ортографско-фонетска обележја уредаба и прописа Митрополије београдске, стр. 465–472). Орфографии также посвящена статья Елицы Стоянович *Орфографические особенности Горичского сборника (Правойисне одлике Горичког зборника*, стр. 503–522).

Кроме того в сборнике рассматриваются такие темы, как особенности авторского стиля (*О њасѡирској речи њаѡријарха Павла Радое Симича*, стр. 277–284, *Роль библеизмов в поздней публицистике И. А. Бунина* Натальи Всеволодовны Яблонской, стр. 321–330 и др. статьи), проблемы перевода религиозной лексики (*Русская религиозная лексика в переводческой конфронтации* Романа Левицкого, стр. 153–165), религиозный язык (*Мисао сѡарих срѡских њисаца о свешѡенном језику и божанској речи* Драгиши Бойовича, стр. 357–367), а также многие другие вопросы.

Таким образом, сборник охватывает большое количество тем, актуальных в теолингвистике и включает в себя практически все разнообразие подходов к изучению данной дисциплины (подход к изучению религиозного языка как к «фрагменту языковой картины

мира», кодовый подход к изучению языка, жанровый, стилистический подходы и др.). Публикация данного тематического сборника, несомненно, делает большой вклад в развитие теолингвистики в Сербии и представляет общественности обстоятельный обзор проблематики данного направления.

*Елена Валерьевна Недич**
преподаватель Кафедры филологии
Православного богословского факультета
Белградского университета

* jnedic@bfspc.bg.ac.rs

*РЕЧНИК СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ
И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА, XIX том*

Београд 2014: САНУ, стр. I–CXVII и 1–800.

1. Овај је том, као и претходни томови, израђен у Институту за српски језик САНУ у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*; пројекат финансира Министарство науке Републике Србије.

2. У овоме су тому граматички и семантички идентификоване и лексикографски обрађене речи од *оцаӣ* до *џејогласник*. Укупан број речи одредница је 11511, од тога је на слово *О* 1530 (од *оцаӣ* до *ошчуро*) и на слово *П* 9981 (од *џ* до *џејогласник*)¹. Обим тома износи око 146,51 ауторских табака².

3. Речник је коауторско дело. Овај је том, као и сви пре њега, израђен у више лексикографских фаза и процедура. Навешћемо их: основна обрада грађе, помоћна редакција (која може у неким случајевима и изостати), основна редакција и више суредакција. Коначни текст утврђује се у основној редакцији после суредакторских и рецензентских напомена.

Учесници у изради овога тома следећи су: *уредници књиге (суредактори и основни редактори)* – др Даринка Гортан Премк, мр Милица Вујанић, академик Милосав Тешић, др Милица Радовић Тешић, мр Милорад Симић, др Стана Ристић (*председањик Уређивачког одбора*), др Никола Рамић, мр Васа Павковић, др Рада Стијовић,

¹ Н. Вуловић, Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XIX, *оцаӣ – џејогласник*, Институт за српски језик САНУ, Београд 2014, стр. 800, *Prevodilac*, часопис Udruženja naučnih i stručnih prevodilaca Srbije, 3/4/14, 85.

² Податак добијен од Ј. Милошевић, техничког уредника Речника САНУ.

мр Љиљана Ного, мр Радојка Вуксановић, др Неђо Јошић; *обрађивачи и њомоћни редакџори*: др Звездана Павловић, мр Васа Павковић, др Никола Рамић, др Рада Стијовић, мр Радојка Вуксановић, др Радмила Жугић, др Неђо Јошић, др Радивоје Младеновић, др Марија Ђинђић, Ружица Маринковић, др Наташа Вуловић, мр Александра Марковић, Слађана Илић, Жељка Малобабић, др Ивана Лазич Коњик, др Владан Јовановић, др Бојана Милосављевић; *техничка редакција* – мр Љиљана Ного и Јованка Милошевић. *Рецензенти* – др Егон Фекете, др Даринка Гортан Премк, мр Милица Вујанић, др Милорад Дешић и академик Милосав Тешић.

4. Садржај је овога тома следећи: Подаци о учешћу у изради XIX књиге Речника: VI, Извори и њихове скраћенице: VIII, Техничке скраћенице: CXIV, Географске скраћенице: CXVII, Речник: CXVIII, О: 1–112, П: 113–800.

5. У Подацима о учешћу наводе се аутори свих секција у свим фазама израде. Нпр., *џакосијан – џаљеника Обр.* О. Сабо (*џом .р.* Р. Жугић), *Осн. р.* М. Радовић Тешић (*сур.* Н. Рамић, С. Ристић). Ови су подаци веома важни; они сведоче о томе да је овај речник монографско дело сачињено од збира ауторских чланака, да су аутори одговорни за своје делове, с једне стране, и, с друге стране, они показују да омашке и грешке нису колективне, већ индивидуалне, баш као што су и успешна решења лична, индивидуална. У прва три тома навођени су само аутори појединих фаза израде, али не и секције тих израда; од четвртог до седмог тома навођени су само редактори као аутори појединих секција; од осмога тома па надаље навођени су подаци о ауторству свих секција у свим фазама.

6. У одељку Извори и њихове скраћенице наведени су извори целога корпуса на којем се израђује Речник. Њих је близу 4100³, с тим што веома често податак о једном извору представља податак о часопису који је деценијама излазио; нпр. скраћеница БВ означава часопис *Босанска Вила* у трајању од 1886. до 1914. године или скраћеница РЈА означава 23 тома Рјечника *hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*.

7. Техничких скраћеница је 256. Њима се дају информације о граматичкој категорији којој одредница припада (нпр., м = именица мушкога рода, прил. = прилог), о језику из кога реч потиче, уколико реч није домаћа (нпр., грч. = грчки, хол. = холандски), о томе да ли је реч некрњижевна, покрајинска или дијалекатска, да ли је необична, неуобичајена или каква друга, о стилској маркираности

³ Податак сам добила од Н. Ивановића.

речи (нпр., експр. = експресивно, разг. = разговорно), о термилошкој систему коме реч припада (нпр., грађ. = грађевински, хем. = хемијски) и још о различитим стварима које маркирају употребну или стилску вредност лексеме.

8. Географских је скраћеница 79; њима се ближе територијално одређује употреба речи; оне се наводе испред извора у загради; нпр., Терај старе свиње од корито, прасци нека попијев помије, ош, ош! (Лебане, Жугић Р. 1).

9. Речи одреднице с иницијалним *о* највећим делом су творенице с префиксом *о* (*оцрвљаџи*, *очавуњаџи*, *очавчиџи*, *очадиџи*, *очејураџи*, *очистиџи* и др.), али има, знатно мањи број, и сложеница у којима део на првоме месту почиње са *о* (*оцоубилац*, *оцоубојица*, *очевидан*, *очигледан*), још мање је простих, неизведених речи, углавном позајмљеница (као *оцаџ*, *ошџар*). Дакле, ове су лексеме углавном секундарне: префиксне творенице и њихови деривати и сложенице и њихови деривати.

10. Много је разноликија, додуше, и много је већа, секција са лексемама с иницијалним *џ*. Међу њима је не мали број основних, простих, неизведених речи, оних које чине основу лексичког система, као и њихових великих деривационих система (као *џасџи*); међу њима је и мали број оних простих, али деривационо стерилних, а полисемантички развијених, богатих (као везник *џа*). Нпр., глагол *џасџи* (чије је основно значење *услед губиџка ослонца, ујориџиџа* (*џод уџиџајем Земљине џеже*) *досџеџи на џло или другу џодлогу* забележен је у преко 80 значења (и подзначења); овај глагол има и много деривата, само оних са иницијалним *џ* забележено је педесетак (а много је и оних префиксних *доџасџи*, *исџасџи*, *оџџасџи*, као и њихових деривата *доџадаџи*, *оџџадник* и др.). Или – синсемантична релациона лексема *џа* у функцији везника забележена је у четрдесетак значења (и подзначења), а као речца у тридесетак значења.

11. Овај је том, као и сви пре њега, добар, по квалитету спада у врх словенске лексикографије. Наиме, српски се лексикографи савременог књижевног језика већ више од једнога века упорно и истрајно баве дескриптивним речницима, пре свега и изнад свега овим речником. А резултат је те истрајности деветнаест објављених томова великог Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, а рукопис двадесетог у поодмаклој је фази израде. Речник ће, када буде готов, имати, верујемо, око или преко четрдесет томова са више од пола милиона граматички и семантички идентификованих лексема.

Граматичка информација је тачна, поуздана, а семантичка, такође, тачна, прецизна и веома детаљна.

У речнику је презентирана лексика савременог језика у периоду од Вука Ст. Караџића до данашњих дана, и увек до данашњих дана јер се нова грађа стално придружује старој.

Квалитет је овога речника, и у научном и у стручном погледу, висок, могуће и веома висок; лексикографско умеће у неким је секцијама (као, нпр., у оној са везником *ѿа*) доведено готово до савршенства. Доказ за ово је и том који приказујемо. У њему је, као и у ранијим томовима, одредница граматички и акценатски идентификована у складу са савременим лингвистичким знањима, а често и превазилазећи та сазнања, допуњујући их и осавремењавајући их; такође су идентификовани и дијалекатски облици одреднице. Одредница је идентификована и у погледу свога порекла, као и у погледу стилске и употребне вредности. Посебну вредност овога речника представљају семантичке информације дате у облику лексикографске дефиниције односно система лексикографских дефиниција. Овим системом дефиниција детаљно је дата, можда и детаљније од онога што је неопходно, полисемантичка структура сваке лексеме. А све ово је потврђено примерима из језика писаца лепе књижевности, публицистике, уџбеничке и научне литературе, из збирки речи, из различитих речника, енциклопедија и приручника, из дневних новина, уопште из свега где се реч може наћи. (Узгред, некада, срећом не често, примера је више него што је потребно и него што је уобичајено; нпр., за прво значење лексема *ѿалисад* и *ѿалисада* = *уѿврђење, ограда, ѿрејрека од зашљених сѿубова ѿобијених у земљу, ѿодигнуѿиих у сврху (обично војне) одбране, зашљиѿије* дато је 10 потврда, а било би довољно да је дата и која мање).

12. Разуме се, све би могло бити и боље, и свакако – све би могло и морало бити и брже. А брже није из неколико разлога, више објективних, мање субјективних, које ми овако разумемо. Историја лексикографије једнога језика одраз је политичке, социјалне и културне историје оних који тим језиком говоре. Као по правилу, великим лексикографским подухватима приступа се или у узносним или у преломним временима; Речнику САНУ приступило се с романтичарским заносом у узносно време, у време наглог и брзога развика Србије с краја прошлога и с почетка овога века; у оваквим полетним временима постављају се велики, некад и превелики циљеви. Превелики је циљ од самога почетка постављен за овај речник – лексикографски обрадити све речи српскога језика, и оне

књижевне, и оне народне, покрајинске, дијалекатске у периоду од Вука Караџића до данас. Лексикографи од заната, или боље – генерације лексикографа од заната, остваривали су овај циљ, а лексикографа је мало, и увек их је било мало. И материјалних средстава је мало, и увек их је било мало.

Рад на Речнику и данас је у незавидној ситуацији, до које је дошло, рекли смо, из објективних и субјективних разлога. Објективни су у сиромаштву, посебно у сиромаштву у науци. Субјективни су у томе што нико од надлежних, да тако кажемо, није на време опазио да је у оваквим условима могуће урушавање светле српске лексикографије. А она се не сме урушити.

*Даринка С. Горџан-Премк**

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик и јужнословенске језике

* daragp@yahoo.com

THE SERBIAN LANGUAGE

As Viewed by the East and the West: Synchrony, Diachrony and Typology. – Edited by Ljudmila Popović and Motoki Nomachi, Slavic Eurasian Studies 28, Slavic-Eurasian Research Center, Sapporo, March 2015: Hokkaido University, pp. 252

Објављивању овог по много чему јединственог зборника радова претходила је научна конференција са истим називом, у организацији Универзитета Хокаидо, од 1. до 7. фебруара 2014. године. Први део конференције одржан је у Токију и био је посвећен мањинским народима и језицима у Војводини, а други, главни део, у Сапору. Скуп је одржан у оквиру сарадње Универзитета у Београду и Универзитета Хокаидо. Ентузијазам и гостопримство домаћина, уваженог слависте проф. др Мотокија Номаћија, који је беспрекорно организовао скуп у два јапанска града, оставили су дубок утисак на групу српских лингвиста који су присуствовали скупу, а то су проф. др Првослав Радић, проф. др Људмила Поповић, др Биљана Сикимић, проф. др Дивна Тричковић и проф. др Рајна Драгићевић.

Учесници оба скупа били су, осим српских, и јапански лингвисти, чија су излагања била на изузетном научном нивоу. Јапанске колеге су у својим рефератима показале обавештеност о важним темама из области србистике и о релевантној литератури, до које им није било лако да дођу, па њихова посвећеност и због тога изазива дужну пажњу. На оба скупа радни језици били су руски и енглески.

Највреднији резултат тог сусрета јапанских и српских лингвиста јесте зборник *The Serbian Language. As Viewed by the East and the West: Synchrony, Diachrony and Typology*. Уредници зборника Људмила Поповић и Мотоки Номаћи су са много љубави, упорности, добре воље, стручности и професионалности припремили зборник за штампу. Након предговора на енглеском и руском језику, следи 10

радова. Неки од њих јесу, а неки нису били изложени на јапанском скупу. Пет радова је написано на руском, а пет на енглеском језику. Сви прилози опремљени су резимеима и на руском и на енглеском језику. Скоро сви радови су издељени у мање целине, а оне су именоване одговарајућим поднасловима. Таква структура омогућава прегледност и знатно лакше сналажење у проналажењу потребних података у објављеним радовима. Већина радова, а самим тим и зборника, па и монографија о српском језику публикована је, разумљиво, на српском језику, па је значајно да су радови у овом зборнику објављени на два велика светска језика због тога што се на тај начин пружа могућност да се и страни лингвисти информишу о различитим питањима која се тичу српског језика, чак и ако се не служе српским језиком.

У Предговору зборника проф. Номаћи истиче значајну улогу професора Шоићија Кимуре, који је половином XX века засновао словенску филологију на Универзитету Хокаидо. У почетку се развијала само словенска књижевност, а касније је почела да напредује и словенска лингвистика. Развој је нарочито упадљив после 1983. године, када је Јапан постао члан Међународног славистичког комитета. Како наглашава проф. Номаћи, идеја о научном скупу у Јапану и теми скупа потекла је још 2006. године из разговора и договора између академика Предрага Пипера и проф. Номаћија.

Како истиче проф. Људмила Поповић у Предговору, супротстављање Истока и Запада, као и гранична позиција Србије, према схватањима самих Срба, рефлектује се и у структури српског језика. Тај проблем анализира се у зборнику на лексичко-семантичкој, фонетско-фонолошкој и граматичкој равни, а користе се различите истраживачке методе – од структуралистичких до когнитивистичких.

Радови су распоређени у 4 поглавља. Уредницима треба одати признање за одлично обједињавање прилога у посебна поглавља, а из њихових наслова може се закључити да су истраживања разноврсна и да се у њима српски језик посматра из најразличитијих углова. Прво поглавље носи наслов *Serbian and its Identity between East and West* (*Српски језик и његов идентитет између Истока и Запада*). Састоји се из 3 рада. Први, којим се отвара и цео зборник, написао је проф. др Ранко Бугарски: *On the Identity of Serbian* (*О идентитету српског језика*), стр. 9–29. Аутор другог рада је проф. др Мотоки Номаћи: „*East*“ and „*West*“ as Seen in the Structure of Serbian: *Language Contact and its Consequences* (*Исток и Запад њиховим језичким контактом и њихове консеквенце*),

стр. 29–65. Ауторка трећег рада је, нажалост, прерано преминула јапанска лингвисткиња Шјуко Нишихара. Рад је насловљен *Digraphs in Sava Mrkaljs Writing System (Диграфи у азбуци Саве Мркаља)*, стр. 65–89. Овој ауторки, која је уложила много труда у припрему научног скупа о српском језику, уредници су посветили тај зборник.

Друго поглавље *East and West as Seen from the Viewpoint of the Linguistic Picture of the World (Исток и Запад из визуре језичке слике свећа)* садржи два рада. Први је написала проф. др Рајна Драгићевић: *Концепты Восток и Запад в сербском языке (лингвокултурологический и семантический анализ) (Концепции Истока и Запада у српском језику (лингвокултуролошка и семантичка анализа)*, стр. 89–107, а други је написала др Биљана Сикимић: *Вербальный дискурс детского фольклора у сербов и других южнославянских народов: возможности анализа (Вербални дискурс дечјег фолклора Срба и других јужнословенских народа: могућности анализе)*, стр. 107–133.

Треће поглавље је посвећено лексици српског језика и носи наслов *Lexicon as Evidence of the East-West Interaction (Лексикон као доказ источно-западне интеракције)*. Своје прилоге за ово поглавље дали су проф. др Првослав Радић: *On the Oriental Lexicon in the Serbian Language (О оријенталној лексици у српском језику)*, стр. 133–151 и др Јасна Влајић Поповић: *Serbian and Greek: A Long History of Lexical Borrowing (Српски и грчки: дуга историја лексичког њогајмивања)*, стр. 151–173.

Завршно, четврто поглавље *Contrastive Analysis of Serbian: Slavic and Beyond (Контрасивна анализа српског језика са словенским и осталим језицима)* састоји се из радова проф. др Дивне Тричковић: *A View on the Verb and the Adjective from the Serbian and Japanese Language Perspective: A Contribution to a Contrastive Analysis of the Two Languages (Глаголи и њридеви у српској и јапанској језичкој слици свећа: њприлог контрасивној анализи)*, стр. 173–203, Канаме Окано: *Лексико-семантические особенности глаголов перемещения в сербском и русском языках (Лексичко-семантичке особености глагола крећња у српском и руском језику)*, стр. 203–219, а ово поглавље и зборник у целини завршава се радом проф. др Људмиле Поповић: *Лексические и грамматические показатели эвиденциальности в сербском и других славянских языках (Лексички и грамаиички њоказијељи евиденцијалности у српском и другим словенским језицима)*, стр. 219–251.

Ранко Бугарски се бавио појмом језичког идентитета, а затим дијалектичким односом између тенденције ка чувању идентитета

српског језика и тенденције ка модернизацији српског језика, пре свега под утицајем енглеског језика. Након уводних запажања о појму језичког идентитета, аутор разматра идентитет српског језика у различитим фазама његовог развоја, посебно се задржавајући на српскохрватској фази. Развој српског језика аутор оцењује као праволинијски, а као манифестацију модернизације српског језика, аутор види жаргонизацију. Р. Бугарски је у својим досадашњим радовима издвојио 65 различитих суфикса за творбу именица које спадају у омладински жаргон и скренуо пажњу на 3500 именица из овог регистра. У овом раду скренуо је пажњу на суфиксе: *-инг* (*могинг, карџинг, чекинг*), *-ер* (*рејер, даркер, брејкер*), *-ос* (*кокос, хејџос, ојџос*), *-ка* (*сморка, мурка, журка*). У последње време, Р. Бугарски бавио се и блендирањем као продуктивним процесом у жаргону, па је навео и неке од примера из новијих истраживања: *млекоџека* (*млеко + дискоџека*), *шкозориџије* (*школа + џозориџије*), *џрихваџиџација* (*џрихваџиџи + џриваџиџација*). Од новијих процеса у лексици српског језика издваја се још и творба именица женског рода које означавају занимања, звања и сл. У теоријском смислу, пажњу привлачи оцена жаргонизације као модернизације српског језика. Поставља се питање шта се подразумева под модернизацијом језика и да ли сви нови језички процеси потпадају под модернизацију.

Мотоки Номаћи анализира структурне особености српског језика у светлу балканског језичког савеза, а затим анализира језичке контакте српског језика са руским, турским и западним језицима (посебно немачким). На крају рада, аутор закључује да је српски језик у великој мери очувао свој архаични дух, а то тумачи периферном позицијом српског језика с тачке гледишта како Истока, тако и Запада. У раду се износи теза о два српска Истока – један је Русија, а други Турска и анализирају се утицаји турског и руског језика на српски језик. Под западним језичким утицајем подразумева се, пре свега, утицај немачког језика у светлу централноевропског, дунавског, језичког савеза. У раду се описују резултати језичких контаката на свим нивоима – фонолошком, морфолошко-синтаксичком и лексичком. На мало више од 30 страница, колико запрема овај текст, кроз опис утицаја језичких контаката на српски језик, представљена је целокупна кратка историја српског језика. Списак литературе који броји 81 библиографску јединицу изузетно је користан за стручњаке који се баве српским и балканским језицима. За српске лингвисте посебно су значајни подаци о радовима страних аутора о балканским језицима који се, колико нам је познато, ретко

цитирају у србистичкој литератури. Као пример навешћемо књиге Џозефа Брајана о балканским језицима, које су објавиле угледне издавачке куће Cambridge University Press (1983) и Oxford University Press (1993).

Шјуко Нишихара анализира реформу азбуке Саве Мркаља из 1810. године. Та реформа се посматра у контексту развоја српске азбуке од њених зачетака до реформе Вука Караџића, који је усавршио азбуку Саве Мркаља. Након увода и кратке биографије Саве Мркаља, ауторка описује особености српског ћириличног писма у XVIII веку. Креће од настанка ћирилице, затим кроз разлике у писму износи специфичности српског и руског црквенословенског језика, посебно се задржава на јату, а затим описује Мркаљеву азбуку. Рад завршава анализом утицаја Мркаљеве реформе на Вукову реформу.

У скоро свим радовима у зборнику, аутори, као објективни посматрачи српског језика, оцењују утицаје Истока и Запада на његову граматичку структуру и лексику. У раду Рајне Драгићевић истражује се како говорници српског језика у својој језичкој слици стварности виде Исток и Запад, као и место Србије и српског језика у односу на Исток и Запад. Ови појмови имају нејасне границе у свести говорника (чак и у географском смислу). До закључака се дошло на основу материјала из описних и асоцијативног речника, новинских текстова, изјава политичара, књижевноуметничких текстова и анкета које су попуњавали српски студенти. Рад се методолошки заснива на концепцији пољског лингвисте Жежија Бартмињског о тзв. когнитивној дефиницији културолошких концепата. Долази се до закључка да се Исток и Запад у српској култури схватају као супротстављене тачке у простору, у времену, као две супротстављене идеолошке позиције и два супротстављена погледа на свет. Исток је Русија, али и Кина, Јапан, Индија, Турска. Запад је Европска унија, али и Америка. Исток је почетак који буди наду, а Запад је завршетак (обично лош). Исток је традиционалан, конзервативан, патријархалан, окренут ка прошлости, а Запад је модеран, прогресиван, окренут ка будућности. Ово су само неки од бројних закључака, али су и они довољни да се покаже колико су јаки стереотипи о Истоку и Западу. Позиција Србије се такође схвата на различите начине: Србија, у свести неких говорника српског језика, није ни на Истоку ни на Западу, по неким је она мост између Истока и Запада, неки сматрају да Србија треба да се окрене ка Истоку, а неки да треба да се окрене ка Западу.

Биљана Сикимић даје преглед материјала о дечјем фолклору у Србији, посебно дечјих магијских текстова. Она предлаже етнолингвистичку класификацију јужнословенских дечјих магијских текстова. У духу лингвистичке географије, ауторка одређује ареал распрострања датих текстова. Деца се, примећује ауторка, за проучаваоце њиховог фолклора третирају као посебна субетничност, а у руској етнолингвистичкој фолклористици појављује се термин *этнографичка дейињсѣва*. Проучаваоци дечјег фолклора морају добро познавати дечју психологију и особености дечјег развоја. У Србији се дечји фолклор испитује у оквиру народне књижевности, психологије, педагогије, физичке културе (нпр. у оквиру универзитетског предмета *Елементарне игре*), етномузикологије, класичне етнографије, дечје књижевности, антропологије итд. Ауторка сматра да би најбољи приступ био онај који обједињује методологију и резултате свих ових дисциплина. У раду се закључује да богат етнографски и фолклорни материјал даје могућност за добијање представе о просторним ареалима дечјег фолклора. Једна од подела тог богатог материјала јесте и она која се односи на дечји фолклор као пасивно знање одраслих и дечји фолклор као део активног аутономног дечјег знања. Анализа првог показује знатна неслагања (што је и очекивано јер се заснива на сећањима одраслих), а анализа активног аутономног дечјег фолклора указује на велике промене дечјег фолклора које су почеле да се одвијају у другој половини XX века. На крају рада даје се богата литература из области дечјег фолклора, пре свега на српском и на руском језику.

Првослав Радић анализира оријентализме у српском језику. Иако их је било и пре доласка Турака на Балкан, најјачи утицај се осећао од XIV века. Како су се Срби селили, тако су се, заједно са њима, ширили и оријентализми далеко од централног Балкана. Највише је турцизама било у области терминологије у вези са државном администрацијом, војном службом, судском влашћу, трговином, кулинарством итд. Рад започиње констатацијом да је протословенски индоевропски дијалекат био веза између источно и западно индоевропских језичких заједница. Запажа се да је словенска религиозна терминологија блиска индоиранској (староруски: *богъ, свѣтъ, слово*; староирански: *baga, spenta, sravah*). Истовремено, скреће се пажња и на везу између прасловенског и западних индоевропских језика. Словени су успостављали јаке везе и са не-индоевропским народима на Истоку. Најснажније везе успостављене су са туранским народима. Контакти са Хунима и Аварима постојали су између

III и VII века нове ере. Остаци тих контаката видљиви су у српским лексемама *чаша*, *књига*, *ковчег*, *крчаг*, *сабља*, *шаран*, *шевар* итд. Ипак, најснажнији утицај оријенталних језика на српски извршен је након турских освајања у XIV веку, што се у раду детаљно описује. Запажа се да се Вук у оба своја речника трудио да изнесе турску и српску реч где год је то било могуће, што сведочи о својеврсној брзи због претерано снажних турско-српских лексичких веза: *кожуар/ћурчија*, *кројач/ћерзија*, *ћушкар/ћуфекчија*, *злаћар/кујунџија* итд. На крају рада, наводе се бројни примери, углавном из медија, којима се илуструје употреба оријентализама у XX и XXI веку. Осим турцизама, наводе се чак и речи јапанског порекла, углавном из омладинског жаргона, чиме се показује да постоје културне везе између Србије и земаља са Далеког истока.

Јасна Влајић Поповић приказује утицај грчког језика на српски, пре свега у области лексике. Затим износи систематизацију српских грецизама, засновану на хронолошкој стратификацији и формалним критеријумима, а онда и по географском и генетичком принципу. Утицај грчког језика на српски траје цео миленијум, па можда и два, са мањим или већим прекидима. Први такви утицаји постоје од прасловенске ере и трају до данас. Покривају све сфере живота: религију, културу, државну организацију, војску, пољопривреду, свакодневни живот итд. Осим директних контаката, било је и оних индиректних, преко других језика, са Истока, Запада, па чак и са Севера. Највећи број грчких речи у српском спада у интернационализме. Детаљан инвентар ових позајмљеница у српском још увек није сачињен. Један од разлога лежи и у недостатку јасних критеријума за њихово препознавање, као и методологије за класификацију. Управо због тога, класификација коју даје Ј. Влајић Поповић у свом раду могла би да помогне да се грчке речи у српском што пре детаљно опишу и опишу.

Дивна Тричковић на основу когнитивне упоредне анализе употребе српских и јапанских глагола и придева предлаже нов поглед на однос између ових врста речи, као и на категорије времена и лица. Рад је посебан по томе што је једини у којем се српски језик посматра из угла јапанског језика и пореди се с њим. Испоставља се да је питање морфолошко-синтаксичких средстава за исказивање времена различито у ова два језика. Д. Тричковић се суочила с тим проблемом држећи предавања својим студентима јапанског језика јер се показало да студенти несвесно пресликавају законитости српског исказивања времена у јапански језик. Ауторка полази од чињенице

да се временска оса у српском језику дели на прошлост, садашњост и будућност и да за сваки сегмент постоје језичке експликације. Временска оса у јапанском језику дели се на прошлост и не-прошлост, а не-прошлост се схвата као садашњост или будућност. Перцепција будућности као посебног временског сегмента у јапанском језику није јасно изражена, па форме за његову експликацију имају пре модалну него временску димензију.

Канаме Окано анализира глаголе кретања у српском и руском језику. У фокусу њене пажње били су српски глагол *ићи* и руски *идти*. Ауторка те глаголе назива *глаголима њременшњања* констатујући да се у прошлости за њих користио термин *глаголи крешњања*. У источнословенским и западнословенским језицима, запажа ауторка, ови глаголи системски се удружују у парове који немају везе само са глаголским видом. Један члан је тзв. *дејтерминативни* – *идти*, *бежати*, *летети*, а други *недејтерминативни* – *ходити*, *бегати*, *летати*. Овакви парови не постоје у јужнословенским језицима, па у њима није било истраживања у вези са употребом глагола кретања у овом смислу. Због тога је рад посвећен овом питању, као и сличностима и разликама између српског и руског језика на том пољу. На крају рада се наводи чак и прегледна табела у којој се сличности и разлике таксативно набрајају.

Људмила Поповић испитује маркере евиденцијалности у савременом српском језику у поређењу са другим словенским језицима. Анализирају се обавезни и факултативни параметри. Посебна пажња посвећује се анализи синтаксичких показатеља евиденцијалне стратегије. Запажа се да српски језик у погледу степена граматикализације евиденцијалних значења заузима средњу позицију између балканских словенских и других словенских језика. На почетку рада описује се евиденцијалност као појмовна и језичка категорија. Појмовне категорије су универзалне, а језичке нису и постоје као опозиције које зависе од норме одређеног језика. Евиденцијалност као способност језика да на граматичком, лексичком и прагматичком нивоу указује на извор информације, привлачи пажњу лингвиста у вези са описом морфолошких и модалних показатеља. Овим проблемом лингвисти су почели да се баве почетком XX века, када је евиденцијалност описана као категорија бугарског језика. У раду се затим износе типови евиденцијалних значења, а затим семантичка структура категорије евиденцијалности. Ауторка описује и нулту евиденцијалност у српском и другим словенским језицима, а затим и синтаксичке показатеље евиденцијалности у српском и другим

словенским језицима. Средства за изражавање евиденцијалности описана су детаљно, прецизним и истанчаним анализама, а свака тврдња поткрепљена је великим бројем примера из различитих словенских језика.

Највећу заслугу за објављивање зборника имају уредници проф. др Људмила Поповић и проф. др Мотоки Номаћи, па они заслужују велику захвалност за ову вредну, корисну и инспиративну књигу која представља редак пример збирке истраживања о српском језику на страним језицима.

*Рајна М. Драгићевић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик и јужнословенске језике

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

МАРИНА НИКОЛИЋ, КАТЕГОРИЈА СТЕПЕНА У СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ: СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА

Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014. –307 стр.

Монографија *Категорија степена у српском језику: сложена реченица* настала је у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* Института за српски језик САНУ. У њеној основи је докторска дисертација Марине Николић *Категорија степена у систему сложених реченица савременог српског књижевног језика*, одбрањена јуна 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. У књигу су укључени и резултати истраживања др Марине Николић обављених на шестомесечном пост-докторском усавршавању у Петрограду 2013. године. Монографија је подељена у осам делова, међу којима је најобимнији и проблемски најсложенији други, који представља основни део монографије, а у целини монографија има следећу структуру: I. Увод (11–63), II. *Сложене реченице са значењем степена* (63–226), III. *Степен као изражавање категоријално значење у сложеним реченицама* (227–245), IV. *Значење степена и парцелација* (245–251), V. *Фразеологизми као средство изражавања семантичке категорије степена* (251–265), VI. *Закључци* (265–285), VII. *Литература* (285–299), VIII. *Извори* (299–302).

У уводном делу монографије прецизно су одређени предмет и циљеви истраживања, дат је преглед метода који се у истраживању примењују и преглед структуре језичког корпуса друге половине XX и почетка XXI века, који је у основи овог дисертационог истра-

* Рад је настао у оквиру пројекта 178021 „Опис и стандардизација савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

живања. Дефинисани су главни појмови на којима се истраживање заснива и образложени теоријско-методолошки оквири у којима је оно изведено. То је урађено јасно, прегледно и убедљиво. Определивши се за функционално-семантички приступ проучавању сложених реченица са значењем степена у српском језику, који се у том домену српске синтаксе ретко примењује, са циљем да се да подробен опис, типологија и објашњење начина функционисања тих реченица, Марина Николић се определила да у оквиру таквог приступа испита експланаторне могућности теорије семантичких локализација и теорије когнитивних метафора у примени на сложене реченице са значењем степена у савременом српском књижевном језику. С тих позиција она је приступила главном делу свог истраживања, што је изложила у другој и најобимнијој глави своје монографије.

Глава „Сложене реченице са значењем степена“ обухвата два проблемски врло разуђена и комплексна дела: сложене реченице са еквативним значењем и сложене реченице са диферентивним значењем. Чврсто се ослањајући, с једне стране, на функционално-стилски разноврстан језички корпус, у који је ушла грађа и из примарних и из секундарних извора, како штампаних тако и електронских, и, с друге стране, на методологију савремених семантичких истраживања најпогоднију за предмет њеног истраживања, Марина Николић и у делу о реченицама са еквативним значењем и у делу о реченицама са диферентивним значењем систематски и аргументовано решава један по један задатак који се у тако одабраном приступу пред њу поставља, полазећи увек од општијих проблема (као што је, на пример, проблем класификације сложених реченица, однос између квалификативности и компаративности, између семантике степена и семантике градиције, између независнослужених реченица и зависнослужених реченица којима се изражава степен и др.) и прелазећи затим на опис, анализу и објашњење специфичности појединих типова сложених реченица с категоријалним значењем степена. Све је то у исходу убедљиво дало сложену мрежу односа у структури онога дела синтаксичког система српског језика у којем се значење степена, као примарно или као секундарно значење, исказује у синтаксичким облицима зависнослужене реченице.

У трећој глави „Степеновање као пратеће категоријално значење у сложеним реченицама“ размотрена је синтаксичка периферија семантичке категорије степена, односно они типови сложених реченица у којима изражавање степена има секундаран статус, а који, због усмерености већине истраживача на примарна средства изражавања појединих семантичких категорија, до сада нису била испитивана.

Тиме је указано на једну проблемску област која би у будућности морала бити проучавана и знатно шире од изражавања степена у систему сложених реченица.

У четвртој глави „Значење степена и парцелација“ у фокусу је феномен парцелације као фрагментизовање реченичне структуре у функцији, пре свега, експресивне стилистике. На разноврсној језичкој грађи убедљиво је доказано да је и парцелација један од синтаксичких облика који учествује, заједно са другима, у изражавању семантичке категорије степена средствима сложене реченице.

У петој глави „Фразеологизми као средство изражавања семантичке категорије степена“ Марина Николић још једном потврђује своју опредељеност да се не зауставља на главном него да подвргне испитивању и она језичке средства која су у неком погледу периферна. Проблем мање или више фразеологизованих структура у синтаксичком систему није непознат, али га већина граматичара због слабије граматикализованости, а јаче лексикализованости те појаве обично оставља по страни, док се у фразеолошким истраживањима он по правилу види као сувише граматички да би му се изван граматике посветила већа пажња. У овој монографији је документовано показано да и синтаксичке структуре различитог степена фразеологизованости имају своје место у систему сложених реченица са значењем степена у савременом српском језику.

У завршном делу рада дати су подробни и прегледни закључци истраживања, обимна библиографија цитиране литературе и исцрпан списак коришћених извора.

Монографија *Категорија степена у српском језику: сложена реченица* посвећена је комплексном предмету (облици и значења сложених реченица којима се исказује категоријално значење степена) у оквиру још сложенијег објекта лингвистичких истраживања (укупна језичка средства изражавања степена) којем тај предмет припада.

У критичком прегледу литературе показано је да је одабрани предмет и научно актуелан у савременим славистичким истраживањима, а у исто време недовољно испитан на материјалу савременог српског књижевног језика, али и других словенских језика. Доказана је умесност полазног опредељења да се у испитивању датог предмета примени ономасиолошки, односно функционално-семантички приступ, а да се у оквиру таквог приступа примени теоријско-методолошки апарат теорије семантичких локализација и когнитивних метафора, чија је експанаторна снага раније била више пута пока-

зана у проучавању других семантичких категорија, а у овом случају потврђена у испитивању семантичке категорије степена у систему сложених реченица српског језика, будући да се језичко степеновање схвата и интерпретира као метафора просторног односа, односно као локализација извесног објекта на скали интензитета или квантитета у односу на неки други објекат у том односу. У том погледу најопштији закључак до којег је Марина Николић дошла, и који је убедљиво образложила, односи се на чињеницу да у испитивању категорије степена у сложеним реченицама ономасиолошки приступ, од значења ка форми, даје највеће могућности да се систематски и исцрпно осветли целина дате категорије у систему сложених реченица те да теорија семантичких локализација и теорија когнитивне метафоре дају оптималан теоријски оквир за тако конципирано истраживање.

Друго поглавље представља главни део монографије. Неке од сложених реченица са значењем степена у досадашњој литератури су биле констатоване, неке су биле описане под другим називом или у оквиру другачијих класификација, а неке нису ни добиле засебан синтаксичко-семантички статус. У систему сложених реченица српског језика значење степена утврђено је у више група реченица које у зависности од типа имају ужа значења степена с посебним синтаксичким, односно лексичко-граматичким облицима изражавања. На основу анализе облика и значења таквих реченица закључено је да се оне деле, пре свега, на реченице са еквативним значењем и реченице са диферентивним значењем.

Анализа је даље показала да међу реченицама са еквативним значењем основни реченични тип обухватају, пре свега, компаративне реченице и да постоји неколико типова компаративних реченица који се међу собом разликују и ужим значењима поређења и формалним средствима, пре свега везничким, којима је тај однос експлициран. Констатовано је да су то компаративне реченице у ужем смислу, које се уводе везницима *као (ишћо/да)* и представљају типично средство изражавања поређења по једнакости (нпр. Травничани су говорили са усиљеним ниподаштавањем, *као ишћо* су увек налазили неку подругљиву реч и за војску коју је везир слао против Србије. – И. Андрић) и подробно су описне њихове формалне, семантичке и стилске специфичности; затим квантификативно-компаративне реченице, које обавештавају о томе да је квантитет о којем реферише главна клауза једнак интензитету или количини о којој реферише зависна клауза (нпр. Бранио се *колико* је год мо-

гао. – Д. Михаиловић); квалификативно-компаративне реченице с везником *какав* (нпр. Да је влада, међутим, имала приступ инфлацији *какав* је имала НБС, цене би код нас почетком маја биле свега – 2,8 одсто. – *Полиџика*, 2009); пропорционално-еквативне реченице, које означавају једнакост, истоветност, као сталност корелације у степену изражености обележја у две различите пропозиције и чије је формално обележје везник *што*, најчешће у корелацији са *и* у управној реченици, као и компаративи придева или прилога у оба дела сложене реченице који означавају однос између двеју појава као директно пропорционално јачање интензитета (нпр. ... чинило му се да *што* боље познаје понашање речи, *и* више зна и о понашању људи – С. Велмар Јанковић), такође са многобројним варијантним појавним облицима, који су у монографији детаљно описани; консекутивне реченице са значењем степена и интензитета, које изражавају висок степен интензитета и квантификацију која на крају резултира одређеном последицом, а за које је карактеристичан везник *да* обично у комбинацији са корелативним модификаторима, односно заменичким и прилошким интензификаторима *и*ако, *и*олико, *и*акав, *и*олики и сл. (нпр. Испуни га *и*олика радост *да* поче скакутати – Д. Ћосић); експланативне реченице, чије синтаксичко обележје представљају везнички изрази *и*о јесѝ, *односно*, (*а*) *наиме*, (*а*) *заправо*, (*а*) *и*о ће рећи и др., а у којима се пореде два идентична денотата с различитим сигнификативним значењем и први објашњава другим (нпр. Он ће да каже само неке важне, принципијелне ствари, то *јесѝ* он ће да каже ни мање ни више него Истину. – Д. Киш).

У монографији *Категорија степена у српском језику: сложена реченица* такође се тачно констатује и материјално потврђује да се и еквативност и диферентивност могу изразити јукстапонираним конструкцијама, односно да везник није обавезно средство за изражавање степена у сложеним реченицама него да мању или већу улогу имају и интонација као и смисаони однос који се формира међу предикатским јединицама у оквиру сложене реченице, њихов лексички састав и контекст (нпр. Суморна прича случајне познанице из библиотеке, показало се, била је истинита. – Д. Албахари).

Закључцима је најбогатији онај део ове монографије који се односи на сложене реченице са диферентивним значењем. На основу спроведне анализе закључено је да је за разлику од система реченица за изражавање еквативних односа, систем сложених реченица којима се изражава диферентивност веома разноврстан и разгранат и да се диферентивним могу сматрати различите врсте и типови како

независнослужених тако и зависнослужених реченица. Закључено је да међу слоуженим реченицама са диферентивним значењем треба издвојити реченице са значењем опште диферентивности (реферишу о различитом степену испољености неког обележја у ситуацијама означеним деловима слоужене реченице без одређенијег степеновања тог својства) и реченице са значењем посебне диферентивности (код којих поред значења различитог степена испољавања истог својства израженог деловима постоје и нека ужа значења степена) те да разлика која се степеновањем констатује може бити испољена као слаба, јака или најјача разлика међу ситуацијама и односима који се у њима пореде.

Показано је да се реченице које изражавају општу диферентивност деле на основу тога да ли изражавају однос адверзативности (адверзативне реченице за исказивање изразите разлике, концесивне реченице, концесивне реченице са квантификаторима, кондиционалне реченице, адверзативно-рестриktivне реченице, ексцесивне реченице и асиндетске адверзативне реченице) или компаративности (компаративне диферентивне реченице), док су реченице за исказивање посебне диферентивности класификоване на основу тога како реферишу о диферентивности (која се даље разврстава на основу разлике у степену на слабу диферентивност, одн. сличност (компаративне реченице сличности), јаку диферентивност (градационе реченице јаке неједнакости, фразеологизоване реченице јаке неједнакости, градационе реченице додатног степеновања) и најјачу диферентивност (суперлативне градационе реченице, компаративне реченице супротности, контрастне реченице, диферентивне пропорционалне реченице). Издвојене су такође, према синтаксичким и семантичким одликама, реченице са значењем супститутивности (супститутивне градационе реченице, адверзативно-супститутивне градационе реченице, супститутивне градационе реченице са завршном супституцијом) и антирестриktivности (антирестриktivне градационе реченице почетне антирестриktivције – с афирмативним првим чланом поређења, антирестриktivне градационе реченице почетне антирестриktivције – с негираним првим чланом поређења, адверзативно-антирестриktivне реченице, антирестриktivне реченице са завршном антирестриktivцијом).

Марина Николић овом монографијом такође показује да се општа диферентивност слоужених реченица примарно реализује помоћу адверзативних реченица (нпр. Насилје осудили сви, али нико не указује на кривце. – Политика 2001; Колико пута мислиш да ви-

диш све, *а оно* испадне да ниси видео ништа. – Љ. Симовић, *Хасанагиница*). Утврђене су семантичке специфичности и формална обележја таквих реченица. Утврђено је присуство адверзативности и у концесивним реченицама (нпр. *Иако* имам властити стан, плаћам подстанарство јер сам и сама избеглица – *Полиџика*, 2000), као и то да за кондиционалност диферентивност није иманентна, већ је контекстуално условљена (нпр. *Чак и ако* данас буде усвојен, преднацрт споразума на стотинак страница неће бити потписан у Ници, због времена потребног за његову коначну редакцију и превод, са знаје се из извора блиских француском Председништву – *Полиџика*, 2001).

Синтаксичко-семантичка анализа је показала да је и ексцесивност један од начина испољавања диферентивности, па су у том светлу анализирани ексцесивне реченице, формиране од управне реченице у којој се реферише о ексцесивном степену испољавања особине или појаве и клаузе којом се одређује чега се та ексцесивна особина или појава тиче (нпр. *Исувише је гошћодин* да би себи допустио тако недолично понашање).

Анализа је показала и то да општу диферентивност, као подврсту степеновања, исказују компаративне диферентивне реченице с везницима *него што*/да и *неголи*, као и компаративне реченице са интензификатором и *што* више и *везником* *него*, у којима компаративна клауза одређује придев или прилог у компаративу који се налази у структури управне реченице (нпр. Лауш је био суров, чак и више *него што* сам очекивала – Д. Ненадић).

У делу монографије посвећеном зависносложеним реченицама са значењем посебне диферентивности испитано је изражавање слабе неједнакости компаративним реченицама сличности које су структурно једнаке компаративним реченицама у ужем смислу, с тим што се код првих слаба разлика експлицира увођењем корелатива са значењем сличности, односно слабе неједнакости, *слично* или *сличан*, или *скоро исто*, *гошћово исто*, *приближно исто* и слично (нпр. Он је рекао да је то било *слично као да* је обложен бетоном – *Полиџика*, 2002). Констатовано је да компаративне реченице за исказивање диферентивности нису посебно функционално и стилски маркиране, и да се, како је корпус овог истраживања показао, могу јавити у различитим функционалним стиливима и њиховим жанровима.

Анализа експланативних реченица са значењем степена резултирала је закључком да оне, као и компаративне, могу поред еквативних

имати и симилативна значења, при чему се другим предикатским делом сложене реченице први део реинтерпретира избором другачијих облика изражавања, било развијенијим интерпретирањем, било сажимањем и везивањем клаузе за управни део речима и изразима с везничком функцијом *односно*, (*а*) *йрецизније* (*речено*), (*а*) *йаачније* (*речено*), *йако рећи*, (*а*) *једном речју*, *речју*, (*а*) *украйко*, (*а*) *наиме* и друго (нпр. Свет је памтио ту кућу, по јаблановима који су, однекуда, били заостали, крај ње, *йако рећи* били зарасли у њеном крову – М. Црњански).

У монографији *Категоорија сйейена у срйском језику: сложенa реченица* такође је утврђено да је значење јаке неједнакости карактеристично за градационе реченице јаке неједнакости, које одликује некорелативни везник *а камоли/некмоли*, које су двочлане, структурно су затворене, без могућности инверзије предикатских делова (нпр. А да не говоримо о радиологији, за коју је заиста... па сваки лекар је човек, зна да је погубан и сваки месец, *а камоли* година – *Уйисак недеље* 20. 3. 2011). И у овим реченицама честа је употреба појачивача значења (интензитета или важности) интензификатора *и/ни*. Уочена је и експресивна обележеност реченица с везницима *а камоли* и *а некмоли* који се срећу у књижевноуметничком, разговорном и публицистичком стилу, док се готово никад не срећу у научном и административном стилу. Констатовано је да се јака неједнакост изражава и градационим реченицама са значењем додатног степена (нпр. Учесници догађаја, и поред поднетих страдања, нису желели да се мире са тим, *а још мање* да признају своју грешку. – *Православље*), за чију је формалну структуру карактеристичан некорелативан везнички израз у чијем је саставу обавезан интензификатор *још* (упућује на додатно степеновање) и квантификатор, морфолошки у облику компаратива (упућује на степен више, односно мање испољености неке ситуације изнете другим делом сложене реченице), као и одсуство обавезне стилске маркираности.

У оквиру сложених реченица са значењем најјаче неједнакости издвојене су суперлативне градационе реченице, чије је формално обележје супротни везник *а*, уз који долази морфолошки облик суперлатива или елемент (лексема или конструкција) са значењем суперлативности, или интензификаторске лексеме *йосебно*, *йогойово/у*, *нарочийо* и сл., који могу бити лексичко-семантички показатељи градације (нпр. Два председника ће, како се очекује, разговорати о свим питањима од интереса за две земље, *а највише* пажње биће посвећено билатералним и трговинским односима. – *Танјуг*, аген-

цијске вести, 1996) и компаративне реченице супротности, у којима постоје два члана поређења која се пореде по супротности, што се експлицира прилогом или прилошким изразом *управо сујројно, сасвим друкчије, сасвим/јојјуно различийо* у управном делу сложене реченице (нпр. Одговорио сам да треба да раде *све сујројно* од онога што је радио Милошевић са Косовом). Будући да супротност, као и суперлативност, садржи општу квантификацију, прилог или придев у главној реченици постаје корелатив са значењем супротности који иницира увођење другог члана поређења. Значење суперлативности се може појачати интензификаторима *управо, баи, све, сасвим, јојјуно, дијаметрално* и др.

Као једно од средстава истицања супротности у степену разлике издвојене су и контрастне реченице за које је специфична употреба лексема у антонимном односу, које се налазе и у првом и другом делу адверзативне реченице (нпр. Углед се тешко стиче, *а* лако губи. – *Полијика*, 2001), као и диферентивне пропорционалне реченице (нпр. *Шјо* сам више гледао, мање сам видео. – Д. Ненадић).

Посебна пажња у монографији *Категорија степенена у српском језику: сложена реченица* посвећена је супститутивном степеновању, пре свега супститутивном диферентивном степеновању, као виду посебног диферентивног степеновања са сталним пратећим значењем супститутивности, које је својствено супститутивним градационим реченицама с корелативним везником *не јолико... колико* (нпр. *Није* било *јолико* важно да тријумфујемо, *колико* је било неопходно да се уиграмо. – *Полијика*, 2000) и адверзативно-супститутивним градационим реченицама с везником *а не јолико*, код којих је у фокусу разлика у перспективизацији односа (нпр. Али, он је такође, и изнад свега, ствар осећања, *а н(и)је јолико* ствар акције, практичног морала. – *Москови*), које изражавају градацијски однос обрнут од оног који се изражава везником *не јолико... колико, док су у оквиру* антирестриктивних градационих реченица, као реченица које служе за изражавање посебног диференцијалног степеновања, а које уз то поседују још и пратеће значење антирестриктивности (нпр. Било је слабије у наставку али у финишу смо могли *не само да изједначимо него и да победимо*. – *Полијика*, 2000) и где се градација постиже управо негацијом рестрикције првог поредбеног елемента, што омогућава да у другом делу реченице дође до проширивања и појачавања квалификације појма изнете у првом делу реченице.

Издвојене су и градационе реченице почетне антирестрикциије с негираним првим чланом поређења, чије је формално обележје

везник *не само да / шћо не... него/већ* (нпр. Тамо где државник није уредио друштво и успоставио равнотежу, политика *не само да* није корисна *већ* увек игра деструктивну улогу – *Viva*, 2001); антирестриktivне градационе реченице с негираним члановима поређења и с везником *не само... него/већ ни*, код којих се почетна негација односи се на оба члана поређења (нпр. Међутим, с обзиром да су сви суочени са озбиљношћу ситуације, која *не само да није* добра за нас, *већ ни* за све арапске земље, надам се да ће овога пута бити нешто озбиљније и конкретније. – *Нин*, 2002); затим адверзативно-антирестриktivне реченице с везником *али не само... него/већ (и)* (нпр. Негуј себе, своје тело, *али не* [негуј] *само* споља, *већ* [негуј] *и* изнутра. – *Svet* 225); као и антирестриktivне реченице са завршном антирестриktivацијом, са значењем градације која се завршава поништавањем рестриktivације (нпр. Има он, каже, и друга посла, *а не само* да буде дадиља. – М. Црњански) и које се, као и све антирестриktivне реченице, могу јавити у свим стиловима српског језичког стандарда.

Важан закључак трећег поглавља јесте да се у сложеним реченицама српског језика степеновање јавља и као секундарна семантичка категорија у структури реченице, која је уз то слабије грамактикализована. Утврђено је да се многи типови реченица налазе у тој, широко разуђеној периферији као подтипови саставних, временских, последичних, намерних и других реченица, што упућује на закључак да је степен широка и обимна семантичка категорија, са веома разуђеном периферијом свог функционално-семантичког поља. Такве реченице су карактеристичне, пре свега, за књижевно-уметнички функционални стил, мада их има и у публицистичком стилу, али пре свега у његовим књижевно-публицистичким жанровима, зато што је сврха таквих реченица остваривање експресивности и појачавања афективне компоненте текста, те тако оне постају ефектна стилска средства.

Четврто поглавље доноси резултате испитивања парцелисања реченица са значењем степена. Показано је да се реченице са значењем степена, како еквативне, тако и диферентивне, могу парцелисати, а да парцелати имају изразито експресивну функцију.

У петом поглављу показано је да је степеновање као семантичка категорија врло заступљено у фразеолошком систему српског језика. Фразеологизми са значењем мере и степена у српском језику су многобројни, а међу њима је констатовано највише поредбених фразеологизма, на пример *радићии као коњ*, *бићии веран као њас*, *смејатићии*

се као луд на брашно и сл., због чега су они и релативно често били предмет проучавања. Сразмерно су ређи непоредбени фразеологизми са значењем позитивног и негативног тоталитета, нпр *мрзејти* (кога) *из дубине душе/срца* или *не вредејти ни јишљива боба*, а још је мање оних са уопштеноличним значењем, на пример: *да јукнеш/цркнеш од смеха*, *да искочиш из коже* и сл. Сви ти подтипови имају различите синтаксичке облике будући да могу бити синтагме, предлошко-падежне конструкције или реченице.

Посматрана у целини, монографија *Категорија степена у српском језику: сложена реченица* представља истраживање које је чврсто утемељено и у теоријско-методолошком погледу и у погледу обима, структуре и релевантности грађе на којој се заснива. У њему је на нов и релевантан начин и теоријски и практично осветљена синтаксичко-семантичка проблематика категорије степена у зависносложеним реченицама српског језика. Марина Николић се доследно клони спекулативних решења која не би била емпиријски добро потврђена и доследно настоји да типологија зависносложених реченица буде теоријски-методолошки кохерентна у складу са принципима које је образложила на почетку рада. У више случајева, издвајајући неке нове типове зависносложених реченица у којима се значење степена изражава као примарно или секундарно, залаже се и за нека нова термилошка решења, која можда неће бити сва општеприхваћена, али њихову умесност показаће време.

Монографија *Категорија степена у српском језику: сложена реченица*, гледано у целини и у многим појединостима, несумњиво представља научно релевантан допринос синтаксичко-семантичким проучавањима категорије степена у српском језику. Стога је, високо оцењујући њене вредности, најтоплије препоручујем пажњи читалаца *Јужнословенског филолога*.

Предраг Ј. Пипер*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* predrag.piper@fil.bg.ac.rs

СТАНА РИСТИЋ, *ГРАМАТИЧКИ И КОГНИТИВНИ
АСПЕКТИ ЛЕКСИЧКОГ ЗНАЧЕЊА*

Београд: Институт за српски језик
САНУ, 2015, – 452 стр. [Монографије 22]

Најновија монографија др Стане Ристић под насловом *Грама-
тички и когнитивни аспекти лексичког значења*, која је објављена
као двадесет друга по реду књига у угледној едицији *Монографије*
Института за српски језик САНУ, представља резултат ауторкиних
дугогодишњих истраживања у области описа лексике српског
језика са аспекта прожимања граматичког и семантичког значења
речи, као и рада у оквиру лексикографског пројекта – израде теза-
урусног Речника САНУ. О научној актуелности тема заступљених у
монографији сведочи чињеница да су у њој примењени методоло-
шки поступци који су разрађивани последњих деценија у оквиру
водећих лингвистичких школа у Москви и Лублину. Синтеза метода
интерпретативне лексикографије, која је разрађена од стране Јури-
ја Апресјана, и етнолингвистичких постулата Жежија Бартмињског,
обогаћена ауторкином концептуалном анализом у оквиру когнитив-
нолингвистичког проучавања српске лексике, као и речи у мрежи
вербалних асоцијација, показала се као веома ефикасна у опису је-
зичке слике света Срба чији се поједини фрагменти разматрају у
рецензираној монографији. На богатој грађи ексцерпираној из речни-
ка српског језика, као и из бројних дела ауторске и народне књижев-
ности на српском језику, анализирају се механизми утицаја синтак-
сичке дистрибуције речи на њену семантику, издвајају се кваркови
граматичког значења који доприносе бољем разумевању елемената
језичког система са аспекта њихове употребе. Тезаурус и граматика
се третирају заједно, што представља основу когнитивнолингви-

стичке анализе засноване на лингвистичком проматрању језичког континуума кроз призму антрополошки усмереног интердисциплинарног приступа. Истовремено ауторка настоји да покаже утемељеност модерне тезаурусне лексикографије на традиционалном граматичком и лексикографском опису позивајући се на лингвистички опус Љубомира Стојановића и Михаила Стевановића, који разматра са аспекта иновативног и модерног у времену када су настали. Тиме рецензирана монографија залази и у теоријска промишљања традиције српске интерпретативне лексикографије, а уједно скицира и будуће правце којима би се ова дисциплина могла кретати у српској лингвистици.

Монографија, обима 452 стране, састоји се од предговора, трију поглавља и регистара. Прво поглавље (I *Од традиционалног до интегралног описа језика*: 31–150) обухвата три одељка од којих је сваки посвећен сагледавању развојног пута савремене српске лексикографије. У првом одељку (I.1. *Лексички и граматички опис језика*: 31–66) ауторка анализира граматичке радове Љубомира Стојановића и Михаила Стевановића као иновативну за то време синтезу описа облика речи као носилаца граматичких, али и функционалних и значењских, карактеристика, на основу којих су утврђивана правила за учење матерњег језика, граматичког (синтаксичко-семантичког), обличког и лексикографског описа, што по ауторки наговештава „савременије теоријске и примењене приступе засноване на идеји о интегралном опису језика“.

У другом одељку првог поглавља (I.2 *Грамматички аспекти лексичког значења*: 67–134) ауторка примењује синтезу граматичке и лексикосемантичке анализе на примеру лексикографског описа глагола са значењем постепености, итеративних глагола, као и придева са суфиксима *-(a)n*, *-ни* од именичких основа. Током последње деценије у српској лингвистици појавило се неколико монографских истраживања глаголских акционалних класа са контрастивног аспекта¹. Ауторкин приступ анализи постепених и учесталих глагола, међутим, разликује се од наведених истраживања претежним

¹ Види: Тошовић, Бранко *Способы глагольного действия в сербском, хорватском и бошнячком языках*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009; Ивановић, Милена *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*. Докторска дисертација одбрањена 20. фебруара 2013. на Филолошком факултету у Београду; Поповић, Људмила „Од концептуализатора ка менталним конструкцијама“ [У:] *Језичка слика стварности. Когнитивни аспекти књижевне анализе*, Београд: Филолошки факултет, 2008.

лексикографским усмерењем које има за крајњи циљ свестрани опис лексичког значења наведених глагола полазећи од њихових граматичких карактеристика. Притом се нијансираност контекстуалне употребе постепених и учесталих глагола илуструје синтагматски – прегледом њихове непосредне граматичке и лексичке дистрибуције. Тако су утврђене опште семантичко-граматичке карактеристике глагола са значењем постепености, као и најосновније разлике између њих и учесталих глагола. Показано је да типично значење постепености реализују глаголи са значењем процеса уз граматичке услове несвршености глаголског вида и множине учесника ситуације. Рашчлањивост процеса, радње на низ континуираних, сукцесивних фаза или плуралност субјектата одређују значење постепености код тих глагола, које ауторка тестира употребом уз њих прилога *йосѿе-йено*. У одељку о итеративним глаголима ауторка показује да је неопходно разликовати вишекратност од рашчлањености са значењем постепености, јер се наведене аспектуалне карактеристике реализују у различитим семантичким типовима глагола са заједничким видским карактеристикама и/или заједничким компонентама теличности и дистрибутивности.

У одељку посвећеном анализи описног и односног значења деноминалних придева са суфиксима *-(а)н* и *-ни* у савременом српском језику и њиховој диференцијацији полазећи од придевског вида ауторка показује да наведено питање представља актуелни проблем српске лексикографије због чињенице да „придевски вид у савременом српском језику не игра улогу у диференцирању значења разматране групе придева“, те предлаже да „досадашњу употребу напомена о виду уз придеве овог типа у речницима треба критички преиспитати и ограничити само на случајеве у којима се придевски вид јавља као сигнал промене синтаксичке функције и /или значења“.

Трећи одељак првог поглавља (1.3 *Инѿегрални оѿис језика*: 135–150) посвећен је детаљном приказу домета Апресјанове теорије интегралног описа језика и његовој системској лексикографији. Ауторка истиче да је новина наведеног приступа у томе што се у опису језичких јединица примењује двоструко представљање речи кроз лексикографски тип (класа лексема са заједничким својствима на која су примењена одређена граматичка правила) и лексикографски портрет (лексичко значење приказано кроз специфичне граматичке карактеристике) као две одреднице њихове активне употребе, чиме се постиже могућност тачне синонимске замене сродних јединица, као и потпун опис њихових комбинаторних потенцијала.

Друго поглавље рецензиране монографије (II. *Когнитивни аспекти лексичког значења*: 151–396) садржи когнитивнолингвистичку анализу одређених концепата српске језичке слике стварности. На примеру концептуализације етичких појмова 'част' и 'срамота', као и емотивног стања стида, у српском језику ауторка разматра специфичност наведених концепата у српској лингвокултури. Питањима стереотипизације у српском језику ауторка се бави у другом и трећем одељку другог поглавља (II.2 *Стереотипи и стереотипизација у језику*: 189–244; II.3. *Концепти и стереотипи у дискурсу* 245–342). На примерима стереотипа мајке и домовине ауторка прослеђује заједничко у њиховој концептосфери. Анализа стереотипа 'Грк' у српском језику илуструје амбивалентност наведеног етнонима у српској лингвокултури и на специфичан начин богати проучавање етничких стереотипа. Речи-концепти се анализирају истовремено у оквиру лингвистичке и поетске анализе на примеру описа односа стварности и мита у поезији Даринке Јеврић, док се концепт лепоте посматра на примерима из Андрићевих приповедака *Анкина времена*, *Јелена*, *жена које нема*, *Моси на Жети*. Тако се интерпретативна лексикографска метода, коју ауторка претежно примењује у монографији, допуњује интерпретативном методом у оквиру лингвистике текста и анализом начина актуализације у тексту.

Четврти одељак другог поглавља (II.4. *Речи у асоцијативном пољу*: 343–396) посвећен је лексичкој анализи у мрежи вербалних асоцијација. Асоцијативно поље личне заменице *ја* у српском језику и контрастивна анализа прилога степена и скупности у српском, руском и бугарском језику са аспекта вербалних асоцијација разматрени су с ослоном на обилно искуство сличних истраживања у руској и српској лингвистици и обогаћени новим запажењима о сличностима и разликама грааматичких и лексичких асоцијација на исте стимулусе у словенским језицима.

У трећем поглављу монографије (III. *Закључци*: 397–428) изложене су закључне напомене на српском и енглеском језику, као и списак литературе, односно списак извора.

Монографија је опремљена предметним и ауторским регистром (IV. *Регистри*: 429–450) који у великој мери олакшавају кретање кроз текст с обзиром на његову концептуалну и садржајну разуђеност.

Рецензирана монографија се састоји од више аутономних чланака од којих су неки презентовани јавности на научним конференцијама и публиковани у часописима, али су у књизи дати у измењеним

и допуњеним верзијама. Без обзира на велики тематски распон који покрива, књига представља хармоничну целину која је сачињена од истраживања теоријских и практичних питања лексичке семантике и граматике српског језика. Сваки рад је посвећен актуелној и изузетно занимљивој језичкој проблематици чија се анализа излаже с ослонцем на модерне методе интерпретативне лексикографије и системског описа језика, те ће сасвим сигурно наићи на велико интересовање међу славистима.

*Људмила В. Појовић**
Универзитет у Београду**
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* ljudmilapovic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

РАДМИЛА ЖУГИЋ, МИКРОТОПОНИМИЈА ДОЊЕГ СЛИВА
ЈАБЛАНИЦЕ (СЕМАНТИЧКО-ТВОРБЕНИ АСПЕКТ)

Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 272. стр.*

Књига која је пред нама, објављена је као двадесета по реду у едицији „Монографије“ Института за српски језик САНУ у Београду и као четврта по реду монографија Радмиле Жугић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ.¹ Она представља измењену верзију ауторкине докторске дисертације *Микројойонимија доњег јџока слива Јабланице (семанџичко-џворбени асџекџи)*, одбрањене на Филолошком факултету у Београду 1993. године.

Монографија се састоји из следећих целина: *Предговор* (11–12), *I. Увод* (13–16), *II. Доономасџичка исџраживања* (17–43), *III. Семанџичка класификаџија микројойонима* (45–146), *IV. Сџрукуџурална класификаџија микројойонима* (147–192), *V. Закључак* (193–199), *VI. Речник микројойонима са регисџром* (201–237), *VII. Литџераџура* (239–255), *VIII. Скраћенице* (257–260), *Резюме* (261–269) и одељак *О ауџору* (271–272).

У *Уводу* ауторка наводи опште напомене, говори о самом приступу обради микротопонимије и о начину прикупљања грађе, а прилаже и карту доњег слива Јабланице, где се виде сви пунктови

* Овај приказ је настао у оквиру пројекта *Дијалекџолошка исџраживања срџског језичког џросџора* (178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Ауторкине претходне монографије су: *Речник говора јабланичког краја*, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 2005, *Насџава срџског језика на дијалекџиском џодручју* (у коауторству са Станом Смиљковић и Славком Стојановић), Врање: Учитељски факултет, 2009. и *Исказивање гениџивних значења у говору јабланичког краја (у свеџлу џризренско-џимочких говора као целине)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

које је посетила боравећи на терену у периоду од 1984. до 1991. године, у оквиру ономастичких истраживања, обављених под руководством Одбора за ономастику САНУ.

Преглед ванлингвистичких исцртаживања и Осврћ на неке дијалекатске особености јабланичког говора и њихов одраз у микротопонимији наслови су поглавља у оквиру друге целине *Доономастичка исцртаживања*. Р. Жугић у првом поменутом поглављу најпре говори о географском положају и природним одликама испитиваног подручја, истичући да „доњи слив Јабланице представља плитко, левкасто и благо заталасано поље које са северозапада омеђују брежуљци Радана, са југа ниска брда планине Кукавице а са истока границе сливова Ветернице и Јужне Мораве, које се поклапају са трасом аутопута Београд–Скопље“ (17). У наставку наводи неке привредне карактеристике подручја, осврће се на историјски преглед и становништво овог краја, а истиче и значај ванлингвистичких фактора у формирању микротопонимског система. Друго поглавље ауторка започиње дијалекатским одређењем јабланичког говора, наводећи да „доњи слив Јабланице обухвата тридесет два (32) села која у погледу говорних карактеристика припадају призренско-јужноморавском дијалекту. Микротопоними поникли у одређеној говорној зони одражавају говорне особине подручја. Одступања од стандардног српског језика запажају се на фонетском, морфолошком и синтаксичком нивоу“ (23). Након тога ауторка се осврће на неке дијалекатске особености овог говора, и то: на фонетском плану (*Вокали*: полугласник, вокално *л* и његови рефлекси, вокално *р*, редукција вокала, супституција вокала; *Консонантски систем*: сугласник *х*, сугласник *ј*, сонант *в*, сугласник *ф*, африката *с*, сугласник *л* на крају речи и слога, јотовање, палатализација, једначење сугласника по звучности унутар речи као целине и у сантхију; *Консонантске групе*: сугласничке групе у иницијалном положају, сугласничке групе у медијалниом положају, промене сугласничких група у финалном положају (упрошћавање), чување старих сугласничких група, упрошћавање сугласничких група, остале промене сугласничких група и метатеза), на морфолошком плану (опште напомене, неке диференцијалне одлике именица и придева и неке творбене карактеристике) и на плану синтаксе (синтакса падежа), сагледавајући какав је њихов одраз у микротопонимији.

У оквиру треће целине, Р. Жугић се бави *Семантичком класификацијом микротопонима*. На самом почетку она истиче да се целокупна прикупљена микротопонимска грађа може класификовати у две веће групе – прву (знатно већу), коју чине микротопоними јасне

примера – *Караула* и *Күлишије*); *Микропониими мотивисани облицима земљишне својине* (нпр. *Заједница*, *Дёл*, *Делчики* итд.) и *Микропониими мотивисани по потреби човека за утврђивањем граница имања* (нпр. *Међа*, *Међак*, *Међаш*, *Међинè* и *Ограђа*); В.2. *Микротопониими мотивисани пољопривредним културама и начином коришћења тла*: *Микропониими настали од пољопривредних термина* (нпр. *Башча*, *Ливаде* и *Ливађе*); *Микропониими мотивисани објектима пољопривредне намене* (нпр. *Амбаршије*, *Гумно* и *Гумнишије*); *Микропониими мотивисани стварањем нових обрадивих површина и унапређењем квалитетa тла* (нпр. *Гндишије*, *Оранице*, *Угар* итд.); В.3. *Микротопониими мотивисани ратарством и сточарством*: *Микропониими мотивисани ратарским културама* (нпр. *Боранишије*, *Босианишије*, *Јечмишије*, *Овсишије* итд.); *Микропониими мотивисани виноградарством* (нпр. *Виногради*, *Лозански рид*, *Ложизишије* и др.); *Микропониими мотивисани воћарством* (нпр. *Ошав*, *Сливак*, *Сливњак* и *Сливчики*) и *Микропониими мотивисани сточарством* (нпр. *Бачевац*, *Кочине*, *Појаше*, *Бивољак*, *Говедаришије*, *Козарска долина* итд.); В.4. *Микротопониими који означавају путеве* (нпр. *Воденички јуш*, *Друмарка*, *Друмче*, *Пуш*, *Пушина* итд.) и В.5. *Микротопониими мотивисани духовним животом* (нпр. *Зайис*, *Крс*, *Крсиди брес*, *Крсидиши брес*, *Грòб*, *Сидро грòбшије*, *Манасидришије*, *Црквишије*, *Божјо корушо* итд.). У групи (Г) сврстани су *Микротопониими антропонимског порекла*, разврстани у следеће подгрупе: Г.1. *Микротопониими мотивисани мушким личним именом* (скраћеним личним именом, хипокористиком) (нпр. *Аврамово*, *Арсин бунар*, *Башино*, *Влајково сокаче*, *Галино ливаче*, *Данково*, *Борђин бунар*, *Живкова ограђа*, *Займова башча*, *Јгино*, *Јањин дёл*, *Јорданово*, *Каскавица*, *Лазино*, *Љуичина њива*, *Маринково*, *Мийкино лòже*, *Нашино* и многи други); Г.2. *Микротопониими мотивисани личним или породичним надимком* (нпр. *Брсно кладанче*, *Дангубино*, *Серово*, *Кадински бузалици*, *Парчино ирње*, *Терзике*, *Чейураковске њиве* итд.); Г.3. *Микротопониими мотивисани презименом* (секундарним) (нпр. *Банковска ма̀ла*, *Врањански извори*, *Бодкинска ма̀ла*, *Јовчинска ма̀ла*, *Лилински бузальк*, *Мийровске њиве*, *Сидановско сокаче*, *Тасиним лòже* итд.); Г.4. *Микротопониими мотивисани звањем, положајем, занимањем* (нпр. *Балубашино*, *Бегов забел*, *Бегово*, *Кметовска ма̀ла*, *Пашина чешма* и др.); Г.5. *Микротопониими мотивисани етником* (нпр. *Ашанско идришије*, *Циганска ма̀ла*, *Цинцарске врбе*, *Шойòво*, *Шойске дубице* итд.); Г.6. *Микротопониими мотивисани женским именима* (скраћеним именима, хипокористцима). Ауторка запажа да женска лична имена учествују

знатно ређе у формирању микротопонима антропонимског порекла него мушка лична имена, сматрајући да је то „свакако одраз положаја и улоге женског пола у патријархалном уређењу породичних односа. Стога не чуди чињеница што међу микротопонимима мотивисаним женским личним именима нема оних чији је мотив положај, звање, титула и сл. [...]. Запажа се, такође, одсуство женских личних, а тим пре и женских породичних имена, као и одсуство секундарних презимена који за основ имају женско име“ (135–136) (нпр. *Босиљкино*, *Бџкина њадина*, *Ђурђина ливада*, *Зџкина њадина*, *Илинкино*, *Миличкина мала* итд.) и Г.7. Микротопоними мотивисани сродственим терминима (нпр. *Баба Нисино*, *Бајшина*, *Брајошевачки дол*, *Деда Јанкова ђрађа*, итд.). Следећу групу (Д) чине Географски називи настали од других топонима, сврстани у две подгрупе: Д.1. Називи од старијих топонима (ојконима) (нпр. *Богошевачки њуји*, *Бошњачко*, *Винарачки њуји*, *Грацко*, *Дрводџско било*, *Коњинска воденица*, *Лугарска међа*, *Навалинска кџка*, *Печењевачки њуји*, *Тогочевка* итд.) и Д.2. Називи од других микротопонима (нпр. *Зеленовијски њуји*, *Прјжински њуји*, *Селска долина* и др.). На крају, у групи (Ђ) нашли су се Микротопоними недовољно јасне мотивисаности (нпр. *Свијрке*, *Емајличе*, *Еменлика*, *Надаве*, *Појрдљивка*, *Појрдљивица*, *Поша*, *Руџук*, *Салаво* и *Црвљивка*).

Синруктурална класификација микротопонима је тема којом се ауторка бави у оквиру четврте целине, и то анализирајући посебно, у оквиру одвојених група: 1. Безафиксални творбени модел – онимизација (топонимизација) апелатива, 2. Афиксални творбени модел и у оквиру њега: 2.1. Суфиксални творбени тип, 2.2. Префиксални творбени тип, 2.3. Префиксално-суфиксални творбени тип и 3. Сложени микротопоними. За први Безафиксални творбени модел ауторка истиче да он „представља најелементарнији вид именовања локалитета у коме је потиснут лексички садржај стављен у топономастичку функцију“ (195), што илуструје примерима типа *Падина*, *Рид*, *Џука*, *Џкембе*, *Џиши* и др. Код другог Афиксалног творбеног модела најпре анализира 2.1. Суфиксални творбени тип, и то посебно 2.1.а. *Именичке суфиксе у микротопонимији*:

-иште (нпр. *Амбарџишти*, *Баџишти*; *Босијаништи*, *Лџзишти*; *Говедаришти*, *Јарџишти*; *Гњџишти*, *Песишти*; *Ридџишти*; *Перљџишти*, *Пџишти*; *Зеленишти*, *Сланишти*; *Бачевџишти*...);
 -ка (нпр. *Бунарка*, *Језерка*; *Гложанка*, *Шуманка*; *Друмарка*, *Црџуљарка*; *Дрварка*, *Букарка*; *Арџичка*; *Гџлка*, *Киселке*; *Базџка*; *Црвљивка*; *Зайсанке* и *Бучињавке*; *Цеверке*, *Душановка*...);

- ица (нпр. *Жуџица; Орловица; Цёрница; Дёлница; Ораница/Оранице; Бёговица; Бара/Барè...*);
 - ина (нпр. *Долна, Уйрина; Вирина, Пуџина; Трлине, Чардачине; Љушина, Трњивчина; Шийковина; Омёшине...*);
 - че (нпр. *Долнче/Долна, Паднче/Падна, Тойдлче/Тойдла, Тойолица/Тойолак, Камен/Каменца/Камењак...*);
 - ак (-јак) (нпр. *Ћуньк, Поседак; Врбак, Лијак; Дрењак; Габрак; Вучјак, Бивољак; Којак...*);
 - ар (нпр. *Самар, Угар; Вишњар, Лијар; Плочар, Чукар; Гушчар, Пржар...*);
 - је (-ије) (нпр. *Благуње, Дубје, Ливађе, Смрчије; Обрије, Забарје, Раскрсе...*);
 - (н)ик (нпр. *Говедарник, Змијарник, Коњарник, Шилегарник; Сиреланик*);
 - ача (-јача) (нпр. *Врбџача, Шийковача, Тврџача; Сийјковача; Косача, Врџача, Корењача*);
 - ац (нпр. *Бачевац, Лијовац; Пискавац; Кладанац*);
 - чик(и) (нпр. *Бузалчки, Делчки, Дуњчки, Пољачки, Рички, Сливчки*);
 - ура (нпр. *Банура и Бачура, Клисура и Чубура*);
 - ава (нпр. *Језава и Јејава; Дубрава*);
 - ан (нпр. *Друган, Пљешган, Соколан; Тајан*);
 - еж (нпр. *Падеж; Гладеж*);
 - ло (нпр. *Бучало; Било*) и
- 2.1.б. Придевске суфиксе у микроџононимији:
- ов, -ин (нпр. *Аврамово, Азирово, Бёгово, Босиљкино, Вёкино, Вџичино, Гаврино, Горчино, Дангубино, Дџкино, Ђорђино, Ђурино, Зајмово, Свёрово, Илинкино...*);
 - ски (нпр. *Бинђушко, Грданничко, Цёрничко; Школско, Грацко; Перџацко, Сџојанско, Трњанско; Коњинско, Сёлско; Пејрџовачко, Пенџовачко, Бошњачко; Брејановачко; Горњосџојанско; Банаклијско...*);
 - аст (нпр. *Кџласџо*);
 - ен (нпр. *Црквено*);
 - ив (нпр. *Трњиво*).

За 2.2. Префиксални творбени тип, на испитиваном подручју Р. Жугић није забележила ниједан пример. Она наводи да се префикси као творбени елементи везују за суфиксирани апелативе. Код 2.3. Префиксално-суфиксалног творбеног типа ауторка истиче да „микротопоними настали овим творбеним поступком представљају линеарни след префикса и суфиксално изведеног именског дела“ (177), што

илуструје следећим забележеним примерима: *Заб̀арије* и *Заб̀арје*; *Ќграђе* и *Обр̀ије*; *Одр̀овље*; *Разд̀о̀лци*, *Раскр̀сје*, *Раскр̀сница* и *Рас̀иу̀шине*. На самом крају ове четврте целине, анализира 3. Сложене микротопониме, сврставајући их у две подгрупе: 3.1. Топономастичке сложенице и 3.2. Двочлане и вишечлане топономастичке синтагме, а у посебном одељку бави се и *Организацијом сложених микро̀ио̀ионима*, што све поткрепљује бројним примерима.

Велики корпус прикупљене грађе, који чини преко 1500 микротопонимских јединица, омогућио је да се изврше и семантичка и творбена анализа и да се сагледају бројни мотиви настанка како микротопонима, тако и њихових творбених образаца. „Анализа микротопонима на семантичком и структуралном плану показала је да они своју основну функцију остварују лексичким и структуралним фондом који изражава: 1) припадност; 2) карактеристично својство именованог локалитета реализовано дескриптивним придевом и 3) положај именованог локалитета у односу на околне локалитете“ (199), истиче, између осталог, Р. Жугић у *Закључку*.

Следе *Речник микро̀ио̀ионима са регистром*, дат врло прегледно, азбучним редом и са навођењем назива пункта у загради, поред назива микротопонима и *Литерату̀ра*, која обухвата 233 библиографске јединице.

Монографија Р. Жугић *Микро̀ио̀ионимија доњег слива Јабланице (семантичко-творбени аспекти)* представља значајан допринос свеобухватнијем истраживању јабланичког говора у јужној Србији (што је област ауторкиног научног интересовања), али и вредан прилог српској ономастици, јер је „ауторка овим делом направила још један искорак у проучавању језичког система јабланичког говора, усмеривши сопствене истраживачке циљеве на семантичко-творбене законитости једног неистраженог лингвистичког поља – ономастике, конкретно микротопонимије. Тако је овај стари лексички слој, иначе, у измењеним друштвено-привредним околностима врло подложен зубу времена, не само сачуван као залог за будућност већ и као језички материјал у коме су конзервирани архаичне језичке црте јабланичког говора на основу којих се може проучавати историјски развитак српског језика“ (272).

Бранкица Б. Марковић*
Институт за српски језик САНУ
Београд

* brankicama@gmail.com

ANDRZEJ BOGUSŁAWSKI, *PODSTAWY
KONFRONTATYWNEJ LINGWISTYKI PRZEKŁADOWEJ*

Oficyna Wydawnicza Leksem, Łask 2013. –287 s.

У издању издавачке куће „Лексем“ из Ласка, која се специјализовала за издавање књига из области лингвистике, објављена је 2013. године студија академика Анђеја Богуславског *Основи конфронтативне преводне лингвистике*. Студију чине: Предговор (стр. 9–11), Увод (стр. 11–14), четири тематска поглавља, и то: I. Преводна конфронтација као грана лингвистике (стр. 14–50), II. Преводна конфронтација: појмови; задаци; начела истраживања (стр. 50–129), III. Унутарјезичке условљености преводног процеса: његово успоравање и убрзавање (стр. 129–149), IV. Егземплификација преводних правила (стр. 149–165), Анекс, Изабране индивидуумске преводне јединице (стр. 165–179), Репринти (стр. 179–273), Библиографија (стр. 273–282), Радови аутора (стр. 282–285) и Индекс имена (стр. 285–287).

У Предговору аутор истиче да се овај његов рад састоји од теоријске студије посвећене преводним релацијама између *природних језика* (у смислу „кодова“), као и од неколико штампаних ранијих радова са сличном тематиком. Таквих радова је четири (три на енглеском и један на пољском), од којих први садржи илустрацију рада на програму који је аутор изнео у централном делу студије. Следећа два дела представљају посебне прилоге из области теорије преводњења, и могу се сматрати и допуном главног дела те књиге. Последњи део је рад из области теорије двојезичне лексикографије, који је повезан са транслатологијом, посебно са питањима *преводне конфронтације* језика, како је аутор ту представио и тако назвао, према сопственом схватању, део *унутрашње* лингвистике (курзиви су

ауторови). Важно је напоменути да, како подвлачи аутор, у односу између „преводне конфронтације“ и двојезичне лексикографије не треба тражити идентичност.

У Уводу Анджеј Богуславски истиче да та књига по својој тематици може припадати *науци о превођењу* (односно *транслатологији* или *транслаторици*). Међутим, он као предмет својих разматрања из овог широког појма издваја само нека питања. Овом књигом желео је да одреди оно место у *лингвистичким научним исцртавањима* – прецизније, у оквиру онога што се назива унутрашњом лингвистиком – које би постало исходиште оних преводачких чињеница које одговарају природи „*унутарлингвистичких оквира*“.

Разматрања А. Богуславског су, пре свега, теоријске природе (тачније речено: лингвистичко-теоријске), мада извесни делови материјала у књизи (у облику конкретних илустрација) могу бити значајни и за преводну и лексикографску праксу. Практичног су карактера и *објективно-језичке* тешкоће које успоравају процес превођења, а које аутор настоји да посматра са теоријског аспекта, стављајући их у корелацију са унутарјезичким олакшицама.

Како аутор истиче, основни његов циљ је да представи своју *позитивну* визију преводаштва као дела *унутрашње лингвистике*. У књизи су заступљени и радови других аутора из области теорије превођења, уз напомену А. Богуславског да изабрана Библиографија садржи теоријске публикације које су битне са његовог гледишта, а које се односе на проблеме превођења. У оквиру Библиографије посебно су наведени ауторови радови које помиње у тексту ове књиге.

Централни део студије подељен је на четири велика поглавља. Прво поглавље „Преводна конфронтација као грана лингвистике“ подељено је на осам одељака: А. Основне методолошке претпоставке. Научна саопштења у лингвистици. Б. Компаративна лингвистика. В. Интралингвална и интерлингвална компаративна лингвистика. Г. Унутрашња и спољашња лингвистика. Преводилаштво. Д. Унутрашња интерлингвална компаративна лингвистика: типологија, конфронтација. Ђ. Конфронтативна лингвистика: таксономијска, преводна. Е. Конфронтативна преводна лингвистика. Ж. Резиме.

У том поглављу А. Богуславски истиче да му је основна намера била да из широко схваћене области превођења издвоји оне чињенице које ће показати да је реч о посебној области која заслужује да се назове делом лингвистике, прецизније речено – унутрашња лингвистика. У циљу конституисања тако зацртане субдисциплине,

аутор наводи своју дефиницију науке и објашњава појам конфронтативне лингвистике. Конфронтативну лингвистику дели на интралингвалну и интерлингвалну, уз опаску да је те термине преузео од америчког лингвисте Џорџа Леонарда Трејгера (Trager G.L. 1949. *The scope of linguistics*. In: *Studies in Linguistics: Occasional Papers*. 1. Oklahoma) и да се ти параметри укрштају са доменом унутрашњег и спољашњег. Истиче да преводна конфронтација није само „интерлингвално“ питање, већ и „унутарјезичко“.

У другом поглављу аутор ближе одређује појам од којег је пошао у својим истраживањима. То поглавље, чији основни наслов гласи: „Преводна конфронтација: појмови; задаци; принципи истраживања“ представља основни део монографије. А. Богуславски га је поделио на осам одељака. Одељак А. садржи следеће уже целине: Увод. Интерлингвална нормативна супституција. Нормативна преводна подударност – у којој се под Б. издваја: Структурални услов нормативне преводне еквивалентности (аутор за овај појам уводи скраћеницу НПЕ), а под В – Супстанцијални услови НПЕ (који могу бити основни и допунски). У оквиру основних супстанцијалних услова НПЕ аутор истиче четири начела: основно начело максималне ситуационе адекватности, начело кодне конвенционалности функционалних разлика текста у коду Т у односу на текст у коду С, начело приоритета когнитивних вредности, начело сразмерне стандардности текста у коду Т са оригиналом (у погледу прихватљивости, неизвештачености, техничке пропорционалности оба текста). Под супстанцијалним условима који допуњавају НПЕ подразумева се начело максималне сличности текста у коду Т са текстом у коду С у погледу разноврсности изражавања (односно у погледу издиференцираности транслата у односу на издиференцираност трансланта), као и начело обрнутог превода. Одељак Г носи наслов: „*Tertium comparationis* у преводној конфронтацији. Интерлингвална нормативна супституција“. У следећем одељку аутор наводи помоћне појмове засноване на схватању интерлингвалне нормативне супституције. Поднаслови су: Појам превода, Ка појму превода, Превод и парафраза, Превод и искази. Следи одељак у коме су пописана преводна правила као стварни резултат истраживања интерлингвалне нормативне супституције. Дат је постулат преводних правила са коментарима. И најзад, два последња одељка другог поглавља посвећена су преводним јединицама: Елементарни транслант и транслат. Алгоритам утврђивања елементарног трансланта. Друго поглавље је насловљено: Трансланти, транслати, преводне јединице. Њихови

типови. У оквиру тог наслова дата је унутрашња карактеристика трансланта и транслата и њихова подела на индивидуумске и категоријалне; поглавље завршава део посвећен карактеристикама преводних јединица као целине – говори се и о њиховој унутрашњој карактеристици и о њиховој карактеристици у склопу процеса превођења.

Треће поглавље „Унутарјезичке условљености преводног процеса: његово успоравање и убрзавање“ има А. Уводни део, Б. следеће одељке: Успоравање преводног процеса. Преводни антиредукциони антиизоморфизам (преводна варијантивизација). Појмовне основе. Обим преводне варијантивизације. Део В. носи наслов: Антиуспоривачи и убрзавачи у преводном процесу. Егземплификациони додатак: правила реда речи у пољској именичкој групи са атрибутном.

У оквиру четвртог поглавља „Егземплификација преводних правила“ аутор наводи руске транслате компаратива придева, руске транслате енглеског заменичког и именичког ‘имаоца’ и енглеске неколоквијалне транслате пољских обележја операција које изражавају лично мишљење без идентификације.

Анекс „Изабране индивидуумске преводне јединице“ садржи Уводну напомену, као и примере пољско-енглеских, пољско-немачких и пољско-руских јединица.

Репринти садрже четири ранија ауторова рада. Радове на енглеском: „A note on the aspectual retarder in English-Russian and English-Polish translation“ (2005), „Traitors or victims? Remarks on effability and translatability“ (1981, објављен 1984) и „Bilingual general purpose dictionary. A draft instruction with commentaries“ (1995), као и рад на пољском „Напомене о преводу и његовом вредновању“ (1978).

Радови аутора издвојени су као посебан део Библиографије, у којој су такође наведена три ауторова коауторска рада. На крају књиге налази се Индекс имена.

У представљању ове монографије научној јавности сам А. Богуславски у Уводу (стр. 11) даје одговор на питање којој врсти литературе књига припада, и каже: „Најсигурније би било, када о томе већ говоримо, да кажемо да она без сумње припада области *науке о превођењу*, или, да употребимо познати интернационализам, *џранслајологији* (*џранслајорици*). Јер у њој се говори *нешџио* о раду преводиоца, о творевинама таквих делатника, о мишљењима на тему њихових продуката, о језицима и језичким текстовима који представљају објекте, материјал, алатке и производе преводилачких делатности. А на све то, а сигурно и на многе друге ствари, односи се баш веома лабав термин (а можда само назив?) *џреводиладельво*“.

Обратићемо пажњу на терминолошки апарат. А. Богуславски, дакле, још у уводном делу своје књиге покреће питање терминолошког апарата неопходног за конституисање нове научне дисциплине (или субдисциплине). Ову нову научну дисциплину он назива конфронтативна преводна лингвистика (као што постоји преводна књижевност, тако може постојати – и постоји – и преводна лингвистика). За означавање преводних јединица аутор се служи терминима транслант (лат. *translandum*) – за означавање изворног текста и транслат (лат. *translatum*) – за означавање преведеног текста (имамо адресата и адресанта у широкој употреби).

Аутор ове монографије, којом се заснива нова научна дисциплина, полази од сопствене дефиниције науке као *сисџематичног друшћивено неравнодушног когнитивног вредновања израза* (израз се према овој дефиницији односи на декларативне реченице или формуле које садрже сазнајну, тј. логичку вредност, другим речима истинитост или неистинитост, које имају већи или мањи информативни садржај). Због тога што постоје одређене ситуације када се когнитивно вредновање односи на именице и номиналне фразе, а не на вербалне фразе као носиоце истине или лажи – аутору је потребан општији термин од *реченице*, што је нашао у термину *израз*.

Заснивајући преводну лингвистику као посебну грану лингвистике, аутор у општа методолошка начела презентирања научних саопшења сврстава њихову логичку класификацију узимајући у обзир два параметра: „семантички“ или „синтетички“ параметар логичких вредности („постојање“/„непостојање“, тј. „егзистенцијалност“) и „синтаксички“ или „аналитички“ (параметар „контрадикторности“/„неконтрадикторности“).

Говорећи о могућностима истраживања језичких појава, аутор подвлачи чињеницу да она искључују номотетичке изјаве. Исто се односи и на преводилаштво. И у тој области не може се говорити о било каквим истраживањима контрадикције/нужности. Стога је минималан неопходан услов да се из појма *нормалног* ‘превода’ искључе текстови који су у контрадикцији са оригиналом. На овом месту аутор се приближава ономе о чему ће говорити у каснијем поглављу под насловом „Напомене о преводу и његовом вредновању“, позивајући се на рад *Translation und Translationslinguistik* (аутор Gert Jäger, Haale 1975) у којем Јегер разликује „идеалан превод“ од „реалног превода“, користећи појам „преводна лингвистика“.

Пошто је објаснио шта подразумева под појмом науке, аутор потврђује да по својој природи преводна грана унутрашње лингвистике спада у област „конфронтације“ или „конфронтативних са-

општења“, тј. „конфронтативних научних саопштења“. Полазећи од формалне логике, он истиче да су тема конфронтативног саопштења увек елементи неког изабраног скупа који се састоје од најмање два. Осу таквог саопштења представља појам уз ове објекте о којем се говори као о појму који представља *tertium comparationis*.

Следећи пресек који аутор спомиње односи се, с једне стране, на конфронтативна научна саопштења, а са друге, на онај део њихових *предмета* који припадају „језику“, прецизније речено, језицима. Различити објекти који могу да буду предмет поређења, у случају језичких појава, како наводи аутор, увек су или елементи овог или оног конкретног језика, или групе таквих елемената, укључујући у то читаве језике.

И најзад, објашњавајући своју дефиницију науке, аутор долази и до објашњења појма *изрази* као саставних делова језика. То су, по његовом мишљењу, величине у потпуности *sui generis*, које не треба мешати са стањима или појавама, физиолошким, акустичким или психолошким *догађајима*. Прецизно дефинисање ове области конфронтативне лингвистике аутор завршава констатацијом да је реч о конфронтативном научном метајезичком саопштењу. Аутор даље наводи да су у оквиру конфронтативне лингвистике изрази организовани у групе које зовемо језици или кодови. Они могу бити индивидуални (прецизније: „моментално-индивидуални“) и подређени су групама заједничких израза својствених члановима одређених групација.

Позивајући се на рад америчког лингвисте Џорџа Л. Трејгера „The scope of linguistics“ (1949), аутор дели конфронтативну лингвистику на интралингвалну и интерлингвалну истичући да таква подела подразумева да област лингвистике која је посвећена преводу припада интерлингвалној конфронтативној лингвистици.

У циљу избегавања неспоразума, Богуславски као терминолошку полазну тачку узима термин из теорије информације: код. Даље, уводи појам сублингвалних разлика међу идиолектима које могу бити перформацијске и медијалне (као материјалне категорије), локалне, симетричне и лако избрисиве разлике (као структуралне категорије) или, пак, сублиминално контра-комуникацијске разлике (као комуникацијска категорија, као разлике које су друкчије од материјалних или структуралних, али које, такође, и не доводе до *системајског прекида* споразумевања између одраслих говорних јединки). За сваку врсту разлика наводи пример (рецимо, за перформацијске – разлику у „ширини“ пољског вокала *e* у поређењу са италијанским или бугарским *e*, за медијалне даје пример употребе ћирилице и латинице у српскохрватском језику, за симетричне – пример

тзв. тајног језика омладине – шатровачког језика – који се од стандардног пољског разликује по присуству слога *ka* испред сваког слога у пољском тексту, нпр. *Janek – kajakanek*).

Контраст сублингвалној разлици која се јавља између идиолеката представља разлика коју аутор назива општекодном. Та врста разлике доводи до тешкоћа у споразумевању између две одрасле јединке.

На основу ових дистинкција А. Богуславски уводи кључни појам за интерлингвално поређење: природно-језички кôд. Према његовом тумачењу, то су сви индивидуални кодови/идиолекти који испољавају само сублингвалне разлике.

Занимљиво је тумачење које аутор даје, наводећи неке особности развоја природно-језичких кодова. Он обраћа пажњу на два случаја.

У првом случају корисници природно-језичког кода А прилагођавају се једначењу с кодом Б без настојања да се он смести у оквиру нове аквизиције – на тај начин ствара се нови кôд В. Тако је под утицајем француског језика на кôд из генеалогички германске породице настао кôд који називамо енглеским језиком.

У другом случају реч је о појави када настојимо да се од самог почетка кроз удаљавање од кода А асимилијемо у кôд Б, ствара се такође посебан кôд В, али до те промене долази другим путем. Такав је случај са јидишем, који је раније био прихватио словенски кôд када су јеврејске придошлице стигле на горњолужичкосрпску територију – у корист немачког језика или дијалекта. Као резултат ова два различита процеса данас се јидиш сврстава у германске језике, а енглески језик се не сматра романским језиком.

Управо је општекодна разлика одредила издвајање кашупског (преко статуса дијалекта до статуса посебног западнословенског језика) од пољског, а такође одредила и однос између пољског и сваког понаособ од идиома лужичкосрпског. У светлу своје теорије А. Богуславски разматра и однос између чешког и словачког, пољског и чешког, бугарског и македонског, горњолужичког и доњолужичког, шпанског и каталонског, молдавског и румунског, норвешког и данског.

А. Богуславски истиче немогућност налажења општекодне разлике на подручју које се, како он каже, традиционално назива подручјем српскохрватског језика. Наводи да је данашња његова званична подела на подручје „српског језика“, подручје „хрватског језика“ и подручје „бошњачког језика“ заснована искључиво на политичком принципу. Кључна је у вези са овим питањем следећа констатаци-

ја Богуславског коју наводимо: „Са лингвистичке тачке гледишта то је потпуно вештачка подела“ (стр. 27).

Следећи појам који аутор детаљније објашњава јесте однос између унутрашњих и спољашњих проучавања језика, познат из радова Ј. Бодуена де Куртенеа, који су могли утицати на Ф. де Сосира као утемељивача модерне лингвистике. С те тачке гледишта Богуславски постојеће термине *преводилаштво* и *транслатологија* смешта у домен спољашњих лингвистичких проучавања. Међутим, када је реч о проучавањима која за свој предмет имају унутарјезичке транслаторичке чињенице, аутору је био потребан прецизнији појам. То је *конфронтативна преводна лингвистика* (или, краће, преводна конфронтација), коју аутор одређује као аутономну у односу према „преводилаштву“ („przekładoznawstwo”).

Темељно образлажући у првом поглављу своја становишта, А. Богуславски уводи читаоца и у друга поглавља монографије посвећене издвајању поменуте лингвистичке субдисциплине. Та детаљна студија академика Богуславског не би се могла окарактерисати само као „теоријски трактат о превођењу“ (ово одређење на једном месту помиње сам аутор). Увођењем поглавља са илустративним примерима он поткрепљује исправност својих теоријских погледа и још једном открива непобитну чињеницу о неодвојивости теорије од праксе.

Сложена предметна и проблемска структура књиге *Podstawy konfrontatywnej lingwistyki przekładowej* одражава и ширину знања њеног аутора. А. Богуславски је своје проучавање језика започео радовима из области русистике, али се бавио и питањима из области лексикографије, као и граматичким питањима, лингвистичком семантиком, логичком семиотиком и формалном логиком, филозофијом језика. Тај круг истраживачких интересовања огледа се и у склопу ове монографије, која је настала као резултат ауторовог дугогодишњег рада на лингвистичким проблемима. А. Богуславски је настојао да врло компликовану материју прикаже на што једноставнији начин, а многобројним и језички разноврсним илустрацијама. Књига представља драгоцену штиво за стручњаке у области како теоријске, тако и примењене лингвистике.

Мирјана Косић Голубичић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* zoran.golubicic@gmail.com

М. В. ВСЕВОЛОДОВА, О. В. КУКУШКИНА,
А. А. ПОЛИКАРПОВ, *РУССКИЕ ПРЕДЛОГИ
И СРЕДСТВА ПРЕДЛОЖНОГО ТИПА*

Материалы по функционально-грамматическому описанию реального употребления. Книга 1. Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц (Ред. М. В. Всеволодова). Москва: Книжный дом „Либроком“, 2014. – 304 стр.

Последних година граматичке речи синтаксичког и комуникативног нивоа све чешће постају објекат проучавања лингвиста. Истраживању категорије предлога у словенским језицима посвећен је међународни научноистраживачки пројекат *Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис* (Словенски предлози у синхронии и дијахронии: морфологија и синтакса) којим руководи истакнути руски лингвиста Маја Всеволодова. На пројекту сарађују истраживачи из Русије, Белорусије, Украјине, Пољске, Бугарске и Србије,¹ који су објавили у разним словенским земљама неколико монографија, више студија и чланака према резултатима свог истраживања. Стога се рецензирано дело *Русские предлоги и средства предложного типа*, које је главни уредник зборника Маја Всеволодова дефинисала као грађу за функционално-граматичку дескрипцију реалне употребе предлога, може видети и као још једна књига у серији сличних публикација².

¹ У предговору рецензиране монографије Маја Всеволодова наводи имена српских лингвиста Богољуба Станковића, Иване Антонић и Слободана Павловића, који су, према речима ауторке, учествујући у консултацијама заједно са истраживачима из других земаља, допринели настанку књиге.

² Види: LACHUR, Czesław. *Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle rosyjskim*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1999; ЦЫГАНЕНКО, Галина. *Толково-сопоставительный словарь русских и украинских предлогов*. Алчевск, 2006;

Циљ наведеног пројекта јесте стварање регистра предлога који би обухватио не само примарне предлоге, од којих се многи корешишу са одговарајућим префиксима, већ и секундарне функционалне предлоге. Потоњи настају десемантизацијом других врста речи – првенствено прилога, именица, заменица или глаголских облика, који врше функцију оријентира приликом локализације предмета (објекта локализације) односно другог предмета (локализатора)³, као и предмета у односу на радњу или стање. Процес десемантизације речи која служи као основа за формирање секундарних предлога је сложен јер реч делимично задржава своје значење, које се трансформише у правцу његовог сужавања и својеврсне специјализације. Потоња се огледа у предлошким комплексима, у којима је семантика пунозначне речи функционално употпуњена предлозима, нпр. : *У складу са*. Такви предлошки комплекси су често функционално еквивалентни примарном предлогу (*у складу са – њрема*), што истиче значајан удео тенденције ка аналитизму у процесу настајања секундарних предлога.

Због сталног ширења категорије предлога, које се темељи на великом имиграционом потенцијалу предлошког система, истраживачи из различитих земаља су поставили пред собом задатак да попишу предлоге у словенским језицима, тј. да створе одговарајуће регистре, и полазећи од минималног синтаксичког контекста, тзв. синтаксичког идиома, да опишу њихова значења у оквиру функционално-синтаксичког приступа. Таква анализа, која донекле асоцира на граматичку конструкција Чарлса Филмора и његових следбеника, као и на системску лексикографију Московске семантичке школе са Јуријем Апресјаном на челу⁴, није нимало лак задатак јер сваки

Гочев, Гочо (ред.). *Славјанските предлози*, Велико Търново, 2007; КАНЮШКЕВИЧ, Марья. *Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка. У 3 частках. Ч. 1–3*. Гродна, 2008–2010; ЗАГНІТКО, Анатолий, ДАНИЛУК, Ілля, СИТАР, Ганна, ШУКІНА, Інна. *Словник українських прийменників. Сучасна українська мова*. Донецьк, 2007; УСАЧЕНКО, Ирина. *Выражение ситуации внешней предметной причины в русском и белорусском языках*. Автореф. . . . кандид. филол. наук. Минск, 2009; ВИХОВАНЕЦЬ, Іван (ред.). *Функціонально-комунікативна і текстова парадигма українських прийменників та їхніх еквівалентів*. Донецьк, 2009.

³ О наведеној трочланој опозицији у оквиру семантичке категорије локализације види у монографији: ПИПЕР, Предраг. *Језик и њросџор* (Београд:Чигоја штампа, Библиотека XX век 91, 1997).

⁴ О сличностима принципа граматичке конструкција, која је конципирана у радовима Чарлса Филмора и његових следбеника, и системске лексикографије

конкретни идиом отвара нову позицију у речничком чланку истог предлога. На пример, уз руске глаголе кретања, попут *броситься, кинуться, идти* и сл., предлог *НА* испред именице са значењем лица или места уноси сему агресивности, што није типично за исти предлог у другом лексичком окружењу или за други предлог (рецимо *К*) у истом окружењу, уп. *двинуться на Москву* према *смотреть на Москву* или *двинуться к Москве*⁵. Примећујемо да у српском језику предлог *НА* има слично функционално оптерећење уз глагол *кренути* и аниматни објекат, у односу на предлог *ПРЕМА* у истој дистрибуцији, уп. *кренуо је на мене* (*Џајић је био узрујан и кренуо је на мене, йокушао да ме удари, али никакве йуче није било... – Полиџика*, 28. 01. 2013) и *кренуо је йрема мени*, што сведочи о томе да је адлативно значење глагола кретања са предлогом *НА* оптерећено семом повређивања интерног простора објекта, по свему судећи, због контактне локализације, за разлику од предлога *ПРЕМА* који упућује на дисталну локализацију.

Настојећи да дефинише теоретске принципе описа руских предлошких јединица, Маја Всеволодова у првом поглављу колективне монографије, коју је дефинисала као „Увод у објективну граматiku и лексикографију руских предлошких јединица“, издваја четири водећа принципа истраживања.

Као прво, језику се приступа у оквиру функционално-комуникативног лингводидактичког модела који је формиран у настави руског језика као страног, али је употребљив, по мишљењу ауторке, и за чисто граматичку анализу језика. Основна одлика таквог приступа је оријентација на активну репродукцију, тј. решење говорникових комуникативних задатака, као и потреба да се прибегава грађи других језика како би се ваљано описао објекат анализе у руском језику.

Други принцип проистиче из надовезивања на тзв. објективну граматiku А. М. Пешковског, који је инсистирао на разматрању целокупне језичке грађе без обзира на степен њене нормираности, стога се објективна граматика супротставља нормативној јер обухвата подједнако стандардне и супстандардне појаве. По мишљењу М. В. Всеволодове границе између нормативног и ненормативног

Јурија Апресјана види више у: РАХИЛИНА, Екатерина, КУЗНЕЦОВА, Юлия. „Грамматика Конструкций: теории, сторонники, близкие идеи“. РАХИЛИНА, Екатерина (ред.). *Лингвистика конструкций*. Москва: Издательский центр „Азбуковник“, 2010, стр. 18–75.

⁵ Селивѐрстова, Ольга. „Имеет ли предлог только грамматическое значение?“ *Вопросы филологии*. Москва: Наука, 1999, стр. 26–43.

су релативне, језичке појаве се морају посматрати дијахронијски – оно што не одговара стандарду на одређеној етапи развоја језика постаје норма на следећој, односно иновација може бити одраз старе потиснуте норме, што ауторка потврђује примером све израженије употребе предлога *ПО* с дативом у савременом руском језику уместо тзв. темпоралног локатива, нпр. *по приезде* уместо нормативног *по приезде* (по доласку), и наводи чињеницу да је у првој половини 19. века била распрострањена управо прва варијанта, која се данас сматра супстандардном.

Одатле проистиче потреба за дијахронијским погледом на анализирану грађу. Иако би се ауторки могло опонирати да се синхронијски и дијахронијски приступи не смеју примењивати у односу на исти објекат језичке анализе истовремено, на чему је својевремено инсистирао П. Ф. Фортунатов, морамо признати да се уз модернизацију језика, која је одраз како интерног развоја тако и утицаја других система, мења његова норма, те се често појаве супстандарда могу протумачити оживљавањем застареле норме или интерференцијом. Стога, увид у норме других сродних језика, који су задржали архаичне облике, може послужити за објашњење супстандардних појава, као и за даље прогнозирање развоја одређене категорије. Поглед у дијахронију и искорак у граматику других словенских језика ауторка *Увода у објективну грамаику и лексикографију предлога* види као трећи принцип наведеног истраживања.

М. В. Всеволодова истиче да се методологија рада на пројекту заснива на истовременом посматрању предлошког система као функционално-граматичког поља полазећи од теорије функционалне граматике А. В. Бондарка, али и функционално-граматичке категорије у оквиру структуралистичких метода Н. С. Трубецког и Т. П. Ломтева, као и теорије дихотомних опозиција, што ауторка дефинише као четврти принцип истраживања чији су резултати изложени у монографији.

Ауторка концепције објективне граматике предлога разматра граматичке речи у оквиру синтаксеме⁶, под којом подразумева ниво

⁶ М. В. Всеволодова истиче да је термин синтаксема увео у руску лингвистику А. М. Мухин (Мухин, Анатолий. *Функциональный анализ синтаксических элементов*. Москва–Ленинград, 1964), а касније разрадила Г. В. Золотова, али истовремено примењује да примењује тај термин онако како га је протумачила Золотова у својој ранијој концепцији функционалне синтаксе (Золотова, Галина. *Очерки функционального синтаксиса*, Москва, 1973), док се не слаже са његовом каснијом интерпретацијом у „Синтаксичком речнику“ Золотове (Золотова, Галина.

конкретизације синтаксичког облика речи. Синтаксема, која се састоји од морфолошког облика пунозначне речи у конјункцији са граматичким – предлозима и речцама, представља спој општекатегоријалног и конкретног лексичког значења и синтаксичке функције, тј. обухвата семантички и синтаксички потенцијал, стога синтаксеми одређују бројни фактори. Нпр. синтаксеме са предлогом *В* уз именице са просторним значењем у руском језику, у зависности од падежа с којим се тај предлог спаја, могу имати значење циља кретања (директива) – *В+Асс*: *в Европу, в дом, в стакан*, или локализатора (локатива) – *В+Лос*: *в Европе, в доме, в стакане*.

С друге стране, у синтаксемама са истим предлогом уз именице са темпоралним значењем реализује се значење временског фрагмента који је делимично попуњен радњом (темпоратива у дефиницији Всеволодове) у комбинацији са оба падежа – *В+Асс*: *в среду, в субботу*; *В+Лос*: *в марте, в январе*. Стога се предлог посматра као својеврсна субморфема у саставу синтаксеме, која се функционално изједначаје са пунозначним речима без предлога како у оквиру флективних језика, тако и шире, тј. представља својеврсну лингвистичку универзалију без обзира на тип језика.

М. В. Всеволодова разврстава синтаксеме на слободне, које се јављају ван реченице (*о книге, в лесу, к сыну*), условљене, које функционишу у оквиру реченице (нпр. *Для января очень тепло*) и везане – које се претежно јављају у позицији уз реч (*заведовать кафедру*) уз напомену да се приликом описа синтаксема мора узимати у обзир њихово лексичко „пуњење“, као и конкретно значење које је категоријално условљено. Стога се исти предлог са истим значењем може појавити у различитим речничким чланцима.

Друго поглавље монографије *Категория предлога. Операциональные методы разграничения предлогов и их эквивалентов* (стр. 52–63) посвећено је опису граматичке категорије предлога. У њему се разматрају оперативне методе издвајања предлога и њихових еквивалената, тј. критеријуми семантичке и синтаксичке транспозиције у предлоге других врста речи, међу којима се наводе следећи – лексичко-семантички (губитак лексичког значења), морфолошки (испадање речи из своје морфолошке парадигме), синтаксички (рушење синтагматских веза), творбени. Ради лакше систематизације обимне грађе уводи се појам морфосинтаксичке парадигме пред-

лога и предлошких јединица, под којом се подразумева низ синонимијских синтаксема које се разликују према падешком облику речи која стоји уз предлог, одсуству односно заступљености експликатора или редупликатора; падешком облику базне речи (стр. 69). Морфосинтаксичке парадигме групишу предлоге у складу са семантичком зоном у чијим оквирима оне функционишу. Као пример наводи се парадигма зоне релацијских односа између двају актаната једне ситуације (*в добавление чего, в дополнение к чему, согласно с чем, попутно к чему*) или зона лимитатива из сфере људске делатности (*в вопросах чего; в вопросах о чем; в вопросах относительно чего; в вопросах по чему; в вопросах по поводу чего* итд.).

Питања систематизације предлога у складу са доследним разграничењем структурно и семантички елементарних и неелементарних јединица међу примарним (немотивисаним) и секундарним (транспонованим из других врста речи) предлозима разматрају се у следећим поглављима: *Предложные единицы как функционально-грамматическая система* (стр. 75–82); *Немотивированные предлоги* (стр. 83–124); *Мотивированные предлоги* (стр. 125–185); *Эквиваленты предлогов* (стр. 186–205). Притом се истиче да поједини примарни предлози могу бити структурно неелементарни, али семантички елементарни (нпр. *напротив*), док су други и структурно и семантички неелементарни јер у њима додатни формант чува своје значење (нпр. *из-под*). У функционално-граматичком систему немотивираних предлошких јединица доследно се издвајају прости и сложени предлози, а међу њима контактни (који ступају у рекцијске односе са једном лексемом) и дистактни (у рекцијском односу са двама лексемама и више); са експликаторима (нпр. *вопреки к чему – вопреки к расхожему утверждению*) и синонимијски редупликати (потоњи, као и претходни тип предлога са експликаторима, по нашем мишљењу, чешће припадају супстандарду, уп. примере наведене на стр. 106: *для ради детей; за через год*). Полазећи од наведеног, издваја се центар функционално-граматичког поља немотивисаних предлога које чине: прости моносупстантивни предлози (*в дом*); прости бисупстантивни (*дом за домом*); семантички елементарни (*напротив дома*); семантички неелементарни (*из-за угла*); хетерогени (*не до книг*); сложени са експликаторима (*наперекор к чему; с чем*); синонимијски редупликати (*для ради детей*); дистактни (*с понедельника по пятницу*).

По истом принципу описују се и мотивисани предлози, као и еквиваленти предлога. Притом се под предлошким еквивалентима подразумевају друге врсте речи, најчешће именице, које формира-

ју синтаксички сложену структуру и врше службену функцију која се корелише са функцијом предлога у именској групи, истовремено конкретизујући значење речи коју уведе, нпр. параметријска јединица уз квантитатив: *доска длиной в два метра*. Лакшем сналажењу у обиљу подела предлога и њихових еквивалената доприносе бројне шеме и табеле у којима се систематизује обимна илустративна грађа.

Седмо поглавље *Атрибуция предложной единицы и характеристика составляющих ее позиций* (стр. 206–254) доноси својеврсну рекапитулацију свега изложеног у монографији кроз попис атрибута предлошке јединице који обухвата листу морфолошких, стилистичких, прозодијских карактеристика и одређује статус јединице према наведеним параметрима. Јединица се посматра као предлог (*в, на, в некоторой близи к чему*) или еквивалент предлога – потенцијални (*в пандан чего*), аналог (*в предвкушении похвал*), ауторски окационализам (*на канве исторических событий*) или корелат (*длиной в два метра*). Затим се одређује морфосинтаксички тип предлога: мотивисани/немотивисани; моноксемни/полилексемни; прости/сложени (за мотивисане предлоге); сложени контактни (два предлога у рекцијском односу са једном лексемом); синонимијски редуликат (за немотивисане: *за через границу*); редуликат (за мотивисане: *вплоть до начала*); сложени дистактни (два предлога у рекцијском односу са двама лексемама и више лексема: *от дома до дома*); хетерогени (предлог + речца: *не без ошибок*); сложена предлошка јединица са конкретизатором (*в полном соответствии с законом*) или без ње (*в соответствии с законом*) и сл.; наводи се степен смисаоне самосталности синтаксеме у чијем је саставу предлошка јединица (самостална или несамостална: условљена, везана); описује парадигматика предлошке јединице на граматичком нивоу (морфосинтаксичка и семантичка парадигма), као и текстуалном и творбеном; набрајају њени синоними и антоними; констатује могућност трансформисања у везник (*между двумя досками, нижняя из которых имела...*); наводе одговарајући чланци у постојећим речницима; илустрације, као и примери паремија са том предлошком јединицом.

У осмом поглављу рецензиране монографије *Частотные и распределительные характеристики русских предлогов и синтаксем, с ними связанных* (по „Ядерному компьютерному корпусу текстов русских газет конца XX века“) (стр. 255–286) понуђене су статистичке и дистрибутивне карактеристике руских предлога и синтаксема које их садрже на грађи електронског корпуса текстова руских но-

вина са краја 20. века. Наведена анализа потврђује продуктивност употребе статистичких метода у процењивању значаја и места у језику појединих предлога, њихових класа и синтаксема у чијем саставу функционишу. По мишљењу аутора, таква анализа може послужити као репер стања у целокупном језику, с обзиром на изложеност савремених новина утицају различитих комуникативних сфера. Тиме је остварен одређени напредак у смислу комуникативно-функционалног описа руског језика, као и провере коректности презентације предлога у постојећим речницима и граматикама руског језика.

У закључном поглављу *Закључение* (стр. 287–295) понуђено је неколико образаца речничких чланака конкретних предлошких јединица руског језика у којима се илуструје сврсисходност детаљног и темељног описа атрибута предлошких јединица у рецензираној монографији, што још једном сведочи о чињеници да иза правог лексикографског рада стоје године истраживања како општекатегоријалних значења описиваних лексема, тако и конкретних лексичких јединица с обзиром на граматички и лексички контекст у којем се могу јавити.

Поднаслов рецензиране монографије „Грађа за функционално-граматички опис реалне употребе“ указује на чињеницу да истраживачком тиму на челу са М. В. Всеволодовом предстоји огроман рад на одабиру, систематизацији и дескрипцији предлошких јединица, међутим, њихово настојање да се измени представа о обухвату појма предлошке јединице, као и о односу између објективне и нормативне граматике већ даје опипљиве резултате јер рецензирана колективна монографија на најбољи могући начин доприноси том циљу. Без обзира на сложеност проблематике која се обрађује, као и замршеност бројних подела, монографија је написана приступачно, на материјалу „живе“ језичке грађе, што је чини привлачном и инспиративном. Срдачно је препоручујемо лингвистима и свим заљубљеницима у реч.

Људмила В. Појовић*
Универзитет у Београду**
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* ljudmilapopovic@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

НАТАЛЬЯ КОРИНА, БОРИС НОРМАН, НИКОЛАЙ
АЛЕФИРЕНКО, ВЛОДЗИМЕЖ ВЫСОЧАНСКИЙ, ЯНА
СОКОЛОВА. *ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА
И КОГНИТИВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ЯЗЫКА*

Нитра: Университет им. Константина Философа в Нитре,
2014. – 203 стр.

Монографија *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* настала је као резултат истраживања лингвиста из различитих научних центара словенског света (Русије, Белорусије, Пољске и Словачке), а у оквиру пројекта под називом „Когнитивне доминанте у језику и култури“ („Kognitívne dominanty v jazyku a kultúre“). Сваки од пет аутора са својих теоријских позиција дао је допринос у разрађивању проблема језичке категоризације стварности, формирања језичке слике света и одређивања когнитивних језичких приоритета. Садржај монографије у целини открива на који начин се могу примењивати и интерпретирати базични појмови когнитивне лингвистике, као што су категоризација стварности, концепт и концептуализација, стереотип и стереотипизација, језичка слика света и др. Истраживања су заснована на интердисциплинарном приступу, а анализа језичког материјала спроведена је на компаративној основи словенских језика, што је ауторима омогућило да покажу националне специфичности и универзалне карактеристике испитиваних појава и да истакну вредносно-смисаоне приоритете појединачних лингвокултура.

Главни садржај монографије организован је у пет поглавља према ауторству сваког учесника, а уз „Увод“ (7–13) и „Закључак“ (на руском, словачком и енглеском, 163–180) као аутор назначена је Наталија Корина. Навешћемо ауторе и наслове поглавља у преводу и

у оригиналу: Н. Ф. Алефиренко „Наративно-дискурзивни механизми говорне метафоризације“ („Нарративно-дискурсивные механизмы речевой образности“) (14–44), В. Височански „Категоризација стварности у реконструкцији фразеопаремичке слике света“ („Категоризация действительности в реконструкции фразеопаремической картины мира“) (45–68), Б. Ј. Норман „Лексичке асоцијације као саставни део језичке слике света (на руском и белоруском материјалу)“ („Лексические ассоциации как составная часть языковой картины мира (на русском и белорусском материале)“) (69–103), Ј. Соколова „Концепт „сумња“ у словачком и руском језику („Концепт „сомнение“ в словацком и русском языках“) (104–128) и Н. Б. Корина „Просторне доминанте језичке слике света (на материјалу руског, словачког и других словенских језика)“ („Пространственные доминанты языковой картины мира на материале русского, словацкого и других славянских языков“) (129–162). На крају монографије је дат списак литературе са великим бројем јединица (181–202).

У првом теоријском поглављу аутор Н. Ф. Алефиренко уводи и разрађује појам „епистема“ преузет из филозофије. Он се у лингвистици употребљава у модификованој варијанти као појам „логоепистема“, што, по аутору, представља нарочиту јединицу семиотичког система односно знак који служи за описивање и усвајање информација које се чувају у номинацијским и комуникацијским јединицама језика различитих нивоа: речима, синтагмама, паремиолошким изразима и крилатицама. Својом идиоматизованом структуром, фразеолошком, паремијском, прецедентно-текстуалном и сл., логоепистема изражава знање, мишљење, традицију, обичаје и представе етноса, као и особености његовог менталитета. Аутор у разматрању уводи и појам „дискурзивно-модусна епистема“, коју одређује као лингвокултуролошку категорију и која припада језику и култури, истичући да се овај појам не може поистовећивати са појмом „лингвокултурама“. Она је слична симболима и на индиректан начин изражава неко фонско знање. Логоепистеме дискурзивно-модалног типа аутор третира као синкретичке јединице, јер образују амалгам духовног садржаја и језичке форме, одражавајући народни менталитет преко метафоре, метонимије, фразеологије и паремије. Експликација и описивање својстава и карактеристика дискурзивно-модусних епистема, према овом аутору, остварује се методом наративни-дискурзивне анализе. Њихова значења су културно условљена и одражавају структуру одређеног етнокултурног сазнања. Посебан теоријско-методолошки допринос овог поглавља представља

утврђивање методе и дефинисање терминолошког инвентара за когнитивистичко истраживање дискурзивне, говорне делатности, чији се приоритет у лингвистичким истраживањима истиче смисаоним обогаћивањем језичких јединица у стварању дискурса, које се заснива на механизмима когнитивне метафоре и когнитивне метонимије.

У другом поглављу аутор В. Височански, представник вроцлавске школе, бави се категоризацијом стварности и њеним одразом у језичкој слици света, и то оној која се чува у фразеологији и паремиологији. У том смислу аутор проблематизује питање да ли се може издвојити појам „фразеопаремијска слика света“ као посебна целина језичке слике света, питање које је иначе актуелан предмет научне дискусије. У расветљавању овог питања истиче се значај следећих појмова: језичке категоризације, језичке слике света, концептуализације и покреће се читав низ других питања која би требало истраживати. Аутор истиче да се у основи фразеопаремијске слике света лингвокултуролошке представе о свету заснивају на базичним и аксиолошким категоријама, што иначе потврђују истраживања фразеопаремиолошког материјала у различитим језицима. Разматрање фразеопаремијских фрагмената језичке слике света с тачке гледишта њихове функције у језичкој категоризацији стварности показало је неједнозначност у интерпретацији тога фрагмента. С једне стране, показано је да фразеолошке јединице не испољавају особени модел света, на основу чега се може сумњати на заснованост издвајања самосталне фразеолошке слике света. С друге стране, тај фрагмент слике света показује неке особености, као што је асиметрија фразеопаремијског сегментирања света, оријентисаног првенствено на аксиолошке јединице. Резултати упоредног истраживања овог материјала у различитим словенским језицима регуларно показују општа својства, што наводи на закључак о високом степену једнородности словенског света. Оно што је несумњиво, а што следи из овог истраживања, како и сам аутор истиче, јесте чињеница да је за сада рано давати коначне закључке о овој области, зато што она заслужује дубља и разноврснија истраживања, пре свега истраживања на упоредној основи.

Питањима повезаности између речи и језичког сазнања на основу вербалних асоцијација у асоцијативном експерименту и асоцијативним речницима бави се Б. Ј. Норман. Он најпре износи неке већ утврђене ставове из ове области да би на основу њих и својих ставова отворио нека питања и покренуо научну дискусију. У том смислу аутор полази од става да реакцијом на реч-стимулус у асоцијативном

тесту испитаник гради неки текст-примитив, што је утврђено на већем броју стандардних реакција на један исти стимулус. Речници састављени на таквим стандардним реакцијама називају се „асоцијативним нормама“, јер се на основу њих могу доносити закључци о културним вредностима одређеног народа и о његовим менталним стереотипима. Културно искуство народа одражава се како у стандардним (типичним), високофреквентним реакцијама тако и у мање фреквентним специфичним реакцијама. До наведених ставова дошло се, како истиче аутор, поред осталих начина, и упоређивањем асоцијативних норми разних истородних и разнородних језика како би се утврдили стереотипи мишљења и понашања разних етноса, а самим тим и национална специфичност асоцијативних веза у језичком сазнању.

У сопственом истраживању асоцијативног материјала руског и белоруског језика Б. Норман је проблематизовао неке од утврђених ставова на основу нових сопствених закључака или је пак отворио нека питања, руководећи се другачијим когнитивно-лингвистичким аспектима. Наиме, анализирајући новији асоцијативни материјал руског и белоруског језика, представљен на узорку 200 речи стимулуса, установио је различит „прецедентни“ фон асоцијација у два наведена језика: „природност“ белоруских асоцијација у поређењу с „техничким“ или „културогеним“ асоцијацијама у руском. Разлике овог типа у асоцијацијама појединих језика, како истиче аутор, могу се објаснити и различитом структуром лексичког значења у испоређиваним језицима, или постојањем међујезичке хомонимије речи-стимулуса; затим разликама у значењу граматичког рода речи-стимулуса, разликама у стилистичком дијапазону асоцијативног материјала и сл. Закључује да су примери одраза националног менталитета у асоцијативним материјалима појединачни и ретки, тако да је слика света у асоцијацијама неједнозначна, на основу чега поставља питање: шта одражавају асоцијативне норме језика, да ли одражавају особености менталитета одређеног народа или својства језичке слике света. Норман сматра да су ове две важне категорије унутрашњег света етноса међусобно тесно повезане, али се не подударају. Менталитет се са својим особеностима не одражава у језику и језичком понашању, јер по већ датој дефиницији, менталитет представља специфичан начин доживљавања и поимања стварности и манифестује се у укупности когнитивних стереотипа сазнања, карактеристичних за конкретне личности, социјалне групе или етничке групе, док се језичка слика света дефинише као представа о стварности, одражена у језичким знацима и њиховим значењима, и то

у виду језичког сегментирања света, језичког упоређивања предмета и појава и у виду информација о свету. Анализа новијег асоцијативног материјала показала је, како истиче аутор, да су и менталитет и језичка слика света подложне еволуцији. У вези с тим могуће је претпоставити да ће процеси глобализације постепено изједначавати особености националног менталитета, док је процес промене језичке слике света много спорији.

На основу осврта на досадашња истраживања у овој области, као и на основу спроведене упоредне анализе асоцијативног материјала, Норман изводи следеће општије лингвистичке, етнолингвистичке и семиотичке закључке: Системност лексикона тешко се може доказати, прво, због великог броја јединица које образују тај језички ниво, друго, зато што се речи истовремено повезују једна с другом и супротстављају једна другој по разним основама: стилистичким, прагматичким, спојивосним и др. То проистиче из саме природе језичког знака. Експериментално успостављене везе међу речима садрже одраз различитих појава унутрашњег човековог света. У том смислу, како истиче аутор, лексичке асоцијације представљају конгломерат менталних, културних и текстовних знања. Неке карактеристике погледа на свет Белоруса, као што су „оријентисање на природу“, „мекоћа“, „пасивност“ и др., налазе одраза у вербалним асоцијацијама, и оне су несумњиво и црте менталитета. Истовремено истакнуте разлике између руског и белоруског погледа на свет карактеришу језичку слику света датог народа, а не његов менталитет. Различити прецедентни фон и текстовне асоцијације, ширина стилистичког дијапазона и учешће граматичких значења, све је то, по овом аутору, одраз језичке слике света у сазнању Руса и Белоруса. При томе је основна маса речи реакција представника словенских народа, како то показују асоцијативни речници словенских језика, иста, док су истакнуте разлике, као нпр. код Руса и Белоруса „природност“, „техничност“, „фолклорност“, „цитатност“ и др., маргиналне карактеристике асоцијација и не утичу на основне принципе устројства језичке слике света. Истакнуте специфичности представљају црте менталитета ова два народа, док бројне разлике карактеришу језичку слику датог народа а не његов менталитет. У закључку је истакнуто да је структура језичке слике света условљена културним односно прецедентним фоном и социјално-економским развитком носилаца једног језика.

Феноменом сумње, који је до новијег времена био предмет истраживања у филозофији и теологији, бави се ауторка Јана Соколова. Она реконструира концепт „сумња“ у словачком и руском језику

са становишта опште семантике, разматрајући га кроз психолошке, филозофске, лексичко-семантичке, функционално-семантичке и прагматичке аспекте. У когнитивистичком приступу оперише појмом језичке слике света, концепта и концептуализације, представљајући сложену структуру концептуалног поља „сумње“. Интерпретација појма „концепт“ и његове функције дати су у традицији словачке лингвистике и са тачке гледишта дискурзивне семантике. Према овој ауторки разликовање концепта и појма, концепта и категорије, концепта и смисла, представља још отворен теоријски проблем који савремена когнитивна наука није разрешила. Ауторка у свом истраживању примењује системски приступ: лексичко-семантички, функционално-семантички и прагматички, а у интерпретацији језичког материјала и интегрални приступ, према Ј. Д. Апресјану. У семантичкој и прагматичкој анализи користи се интерпретационим конструктима, синтаксичким конструкцијама, представљајући семантичким језиком компоненте сценарија „сумње“. Богатство нескривених и скривених смислова и смисаоних нијанси концепта „сумња“ показано је упоређивањем два језика, руског и словачког, који и поред родне блискости у концепту испољавају националну специфичност, али и универзалне карактеристике. Ауторка истиче да и универзалне карактеристике могу имати различите приоритете у различитим језицима и културама, па се, такође, могу сматрати националним специфичностима.

Прва четири поглавља повезана су са филозофским и психолошким аспектима наведених феномена, док је последње поглавље повезано са природним окружењем, пространством / простором, у коме се формира језик етноса с његовом културно-језичком специфичношћу. Циљ ауторке овог поглавља Н. Корине био је да покаже на који начин се човек чувствено, физички доживљај пространства / простора одражава у структури његовог језика и у којој мери тај доживљај условљава национално специфична својстава одређеног језика. При томе ауторка има у виду пространство / простор са физичким координатама по којима се оријентише човек, пространство / простор као материјалну средину у којој се формирају човекове представе о свету и који му служи као основа за моделирање света. Истраживање је спроведено на упоређивању материјала више словенских језика, пре свега руског и словачког. На примеру деловања различитих просторних доминанти у руском и словачком језику, у руском хоризонталне а у словачком вертикалне доминанте, ауторка закључује да конфигурација пространства / простора у коме се формира одређени етнос, оставља печат на слику света тог етноса у целини

и у деловима. Просторне доминанте језичке слике света стабилно одражавају когнитивне приоритете језика и демонстрирају његову етнокултурну специфичност. Оне прожимају све језичке нивое, нарочито предлошко-падежне синтагме, лексички ниво, типичне творбене моделе, синтагматске и парадигматске везе. Ауторка је својим истраживањем показала да пространство / простор као систем координата условљава „наивну“ категоризацију стварности и зато заслужује посебну пажњу истраживача.

Монографија *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* групе аутора из различитих словенских центара представља значајну публикацију не само за славистику него за когнитивну лингвистику уопште, јер поред обрађених тема и изведених закључака, доноси и низ отворених питања која ће и даље бити предмет научне дискусије.

Когнитивистички приступи аутора са различитих аспеката показују да формирање језичке слике света зависи од многих екстралингвистичких и унутарлингвистичких фактора. Истакнуто је да је појам језичке слике света тесно повезан са категоризацијом стварности одређеног етноса, што се испољава у језику на свим нивоима његове структуре. Истраживања наведених аутора у тој области показала су да динамика промене језичке слике света није иста на свим језичким нивоима. Она је спорија на нивоу фразеологије и паремиологије, које се одликују архаичношћу, на граматичком нивоу, који се одликује конзервативношћу, а најдинамичнија је на лексичком нивоу, што отвара перспективу когнитивистичких истраживања лексике и динамике њеног развоја. Заправо истраживања у области лексике, која је и најподеснија за компаративна истраживања, поред осталог, пружа могућност одређивања когнитивних приоритета у појединим језицима. Посебну вредност монографије *Языковая картина мира и когнитивные приоритеты языка* чине различити научни приступи, што потенцијалним читаоцима омогућава увид у истакнуте проблеме са различитих аспеката, као и могућност сагледавања бројних начина узајамног деловања језика, мишљења, сазнања и културе.

Стана С. Ристић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

MIROSLAVA KYSEĽOVÁ, MARTINA IVANOVÁ, *SLOVESO
VO SVETLE KOGNITÍVNEJ GRAMATIKY*

Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove, 2013. – 248 s.

Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky jedno je od prvih монографских дела словачких лингвиста у којем се на словачком језичком материјалу примењују базичне поставке когнитивне лингвистике. Ауторке ове монографије, Мирослава Кисељова (Miroslava Kyseľová) – асистент Катедре за словачки језик Филозофског факултета Прешовског универзитета и Мартина Иванова (Martina Ivanová) – доцент на истој катедри, настојале су да уз богат преглед литературе представе резултате својих истраживања изабраних морфосинтаксичких језичких појава у кључу когнитивне лингвистике, а у жељи да приближе дomete ове лингвистичке парадигме словачкој научној јавности.

Ауторке су у истраживању комбиновале превасходно когнитивнограматичке и статистичке методе а у смислу језичког материјала ослањале су се на анотирани корпус словачког језика, *Словачки национални корпус (Slovenský národný korpus*, доступан на <http://korpus.juls.savba.sk/>, и то верзије prim-5.0-public-all и prim-6.0-public-all).

Когнитивна лингвистика у словачким научним круговима још увек тражи свој пут кроз парцијалне студије,¹ при чему се, како то

¹ Наводимо неке радове словачких аутора које су ауторке у уводном делу монографије представиле као оне у којима виде допринос когнитивнолингвистичким истраживањима у Словачкој: Alena Bohunická, *Variety metafor*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2013 (ова монографија недостаје у списку литаратуре на крају књиге); Juraj Dolník, „O prototypovej teórii“, *Slovenská reč*, 59/5, 1994, 257–265; Juraj Dolník, „Teória jazykovej prirodzenosti“, *Slovenská reč*, 60, 1995, 18–25; Juraj Dolník, *Lexiológia*, Bratislava: Univerzita Komenského, 2003; Martina Ivanová,

Кисельова и Иванова тумаче, често ради о „имплицитном надовезивању или некој врсти мисаоне ‘резонанце’, него о свесном и циљаном примењивању когнитивнолингвистичког приступа у истраживању језика“ (стр. 11), те су се ауторке сусреле и са проблемом превода или адаптације термина. У том смислу консултовале су се са чешком терминологијом из ове области (*Slovníček termínů a význačných překladů*, доступан на <http://cogling.info/node/47>) или су понудиле сопствена решења. Ради лакшег сналажења у изворној литератури иза словачког, најчешће калкираног, термина у загради наводи се оригинални термин (нпр. *fiktívny pohyb* (fictive motion), *abstráktny pohyb* (abstract motion), *virtuálna zmena* (virtual change), *optimálne percepčné usporiadanie* (optimal viewing arrangement), *ideálny status poznania* (ideal status of knowledge), *objekt percepcie* (object of perception), *získaná vedomosť* (knowledge acquired) и сл.).

Једну од термилошких иновација представља појам *конгенеричке дојуне* (слов. *kongenerické doplnenie*) који су ауторке изабрале као преводни еквивалент енглеског термина *cognate object* под којим се подразумева „објекат који је у семантичкој а обично и морфолошкој вези са глаголом“², нпр.: енгл. *die a death, live a life*; слов. *zomrieť smrťou, žiť život*; срп. *умреџи смрћу, живеџи живоџи* и сл. Кисельова и Иванова додају да *конгенеричке дојуне* у словачком језику обухватају осим конструкција са акузативом без предлога и конструкције са прилошким инструменталом. Дакле, под *конгенеричким дојунама* ауторке у словачком језику подразумевају такав тип допуне (или одредбе) који се јавља у конструкцијама са глаголом, при чему дати глагол и именица обухватају исти концептуални садржај. У ономасиолошком погледу се у функцији *конгенеричких дојуна* јављају девербативне именице транспозиционе ономасиолошке категорије (слов. *tancovať tanec*; срп. *џлесайџи џлес*), али и именице које у свом значењу садрже девербативну именицу а пред-

„Status modálnych relátorov v slovenčine ako výsledok gramatikalizačných a degramatikalizačných procesov“, *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Ed. M. Ivanová. Prešov: PU, 2009, 152–170 (доступно на <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ivanova1/>).; Viktor Krupa, *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*, Bratislava: Tatran, 1990; Viktor Krupa, „Podobnosť ako základ metafory“, *Jazykovedný časopis*, 48/2, 1997, 81–88; Oľga Orgoňová a Alena Bohunická, *Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia*. Bratislava: Stimul, 2011; Michaela Mošat'ová, „Opozičný homomorfizmus v morfoloģickom systéme“, *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda, 2010, 11–65; Katarína Pekaríková, „Prototypový význam slovenských gramatikalizovaných modálnych sloviess“, *Slavica Slovaca*, 45/1, 2010, 43–51.

² R. Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London: Longman, 1985, стр. 750.

стављају њен хипоним (слов. *tancovat' valčik*, срп. *џлесати валцер*) (стр. 22). Из угла српске терминологије, конструкцијама са „конгенеричком допуном“ одговарале би, уз извесна проширења³, конструкције са акузативом унутрашњег објекта⁴ и тзв. „*der ausmalende instrumentalis*“, тј. појачајним⁵ или таутолошким⁶ инструменталом. У наставку овог приказа користимо термин *конгенеричке дојуне* у смислу у којем су га дефинисале ауторке ове монографије, а да ли ће овај термин заживети у словачкој лингвистици, показаће време.

Предмет истраживања ове монографије је, као што и наслов каже, глагол, али се границе овако дефинисаног предмета у неким деловима истраживања прекорачују. Ауторке су изабране појаве анализирали у оквиру седам тематских поглавља и у њима примениле основне теорије и приступе савремене когнитивне лингвистике.

Прво поглавље („*Konceptualizácia a konštruovanie*“, стр. 14–38) посвећено је конструкцијама (схваћеним у смислу конструкционе граматике) са *конгенеричким дојунама*, и то превасходно конструкцијама са *конгенеричким објектом* (*bojovat' boj, hrat' hru, snivat' sen, žit' život, bežat' beh, skočit' skok, tancovat' tanec, kopat' kop*), али и конструкцијама са *конгенеричким адвербијалом* (*spat' spánkom, smiat' sa smiechom, žit' životom, zomriet' smrťou, nenávidieť nenávisťou, kráčať krokom, chodiť chôdzou*). Ауторке су овде изложиле резултате корпусне анализе датих конструкција у смислу њихове фреквенције у корпусу, као и резултате анализе колокација *конгенеричких именица*, тј. именица које се у овим конструкцијама појављују. Анализа је показала да се *конгенерички објекти* најчешће реализује са глаголима *žit'* (срп. *живети*) и *hrat'* (срп. *играти*, али без значења *џлесати*)⁷. Колокацијска анализа *конгенеричких именица* је указала на извесна

³ Проблем видимо у дефиницији акузатива унутрашњег објекта према којој се подразумева понављање корена управног глагола (Пипер, Клајн 2013: 369) па тако конструкције типа *џлесати валцер*, које су у овде представљеној монографији обухваћене термином „конгенеричких допуна“, остају изван скупа.

⁴ П. ПИПЕР и И. КЛАЈН, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матице српска, 2013, стр. 369.

⁵ М. ИВИЋ, *Значења српскохрватског инструменала и њихов развој*, Београд: САНУ, 2005, стр. 244.

⁶ Б. СТИПЧЕВИЋ и Т. САМАРЦИЋ, „Терминологија синтаксе падежа Михаила Стевановића“, *Научни саставник слависта у Вукове дане*, 32/3, 2003, 139–156.

⁷ О концептуалном садржају српског глагола *играти* и словачких глагола *hrat'* и *tancovat'* в. С. ПАУНОВИЋ РОДИЋ, „Стереотип песме и стереотип игре у словачкој и српској фазеологији и паремиологији“, *Frazeologické štúdie VI: Hudobné motívy vo frazeológii*, 26.–27. september 2014. Ed. M. Dobríková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, 257–265.

ограничења само код именица *beh* (срп. *ћирка*), *skok* (срп. *скок*) и *kor* (срп. *шућ*) уз које се у овим конструкцијама јављају већином релациони придеви. Бавећи се питањем односа конструкција с *конгенеричким дојунама* и таутологије, ауторке констатују да би се ове конструкције могле тумачити и као случајеви таутологије – ако глагол и његову „конгенеричку допуну“ схватимо као синтаксичке синониме, и као случајеви плеоназма – ако пођемо од тога да „конгенеричка допуна“ имплицира значење глагола.

У другом поглављу („Metafora“, стр. 39–56), ауторке су се бавиле метафоричком концептуализацијом бола и болести у словачком језику, анализирајући глаголске колокате именица *červeň*, *triaška*, *choroba* и *bolest'* (срп. *црвенило*, *грозница*, *болест* и *бол*). На основу примарних значења појединих лексичко-семантичких група глагола ауторке су дошле до закључка да се у словачком језику истраживани процеси концептуализују као: а) контакт с течношћу, б) искуство с посетиоцем (незваним или недобродошлим), в) искуство с нападачем, г) искуство с повређивањем или модификацијом.

Појмовна метонимија и теорија активних зона тема су трећег поглавља („Metonymia a aktívne zóny v gramatike“, стр. 57–84). Овде су се ауторке посветиле *лицу* и *удовима* у контексту концептуализације физичких промена на примерима конструкција с глаголима са значењем квалитативне или квантитативне (физиолошке) телесне промене (нпр. *opuchnúť*, *oslepnúť*, *zostarnúť* и сл.; срп. *надућти се*, *ослејети*, *остарети*).

Полазећи од теорије прототипа и идеје о прототипској структури значења лексичких јединица, у четвртном поглављу („Prototypu“, стр. 85–108) представљена је полисемантичка структура предлога *za* у словачком језику. Ради се о конструкцијама с инструменталом и акузативом у којима се, под утицајем локалистичке идеје по којој су просторна значења лексичких јединица примарна, као прототипично значење предлога *za*, у обе групе конструкција, издаваја значење места, смера и правца из којих се даље развијају друга значења.

У петом поглављу („Ikonickost“, стр. 109–139) разматра се питање иконичности у језику, особито у синтакси, и анализирају се конструкције с глаголима са значењем бола. Ове конструкције могу бити различите, али се у словачком језику глаголи са значењем бола облигаторно спајају с два компонента: делом тела (*participant X*) и носиоцем или „доживљавачем“ процеса (*experiencer EXP – Y*).

Кисељова и Иванова су се у шестом поглављу („Priestorová sémantika“, стр. 140–188) бавиле просторном семантиком и концептуализацијом емоција. Анализа конструкција с глаголима са значе-

њем емоција показала је да конструкције с акузативом у словачком језику граде глаголи којима се изражавају љубав, мржња, бес и љубомора; конструкције с дативом граде глаголи којима се изражавају радост или завист; конструкције с генитивом они који означавају страх и срамоту, љубав, али и радост и стрес; и на крају, конструкције с инструменталом граде глаголи са значењем саосећања, бриге или одушевљења, туге и радости, али и чежње и жаљења.

Последње, седмо поглавље („Subjektivita a subjektifikácia“, стр. 189–223), посвећено је субјективности у језику, с тим у вези и теорији деиксе, категорији евиденцијалности, појму субјектификације и теорији граматикализације. Као један од примера субјектификације у словачком језику ауторке наводе формирање евиденцијалног значења код глагола когниције и перцепције и поглавље се завршава анализом процеса граматикализације ових глагола.

Наведеним поглављима претходи краћи увод („Úvod“, стр. 7–13) у којем се излажу основне поставке когнитивне лингвистике са посебним освртом на досадашње домете когнитивне лингвистике у словачком и ширем словенском контексту, а на почетку сваког од наведених поглавља се у вези са обрађиваном проблематиком даје детаљнији преглед најрелевантније литературе и образлаже изабрани приступ. Књига се завршава кратким закључком („Záver“, стр. 224–225), резимеом на енглеском језику („Summary“, стр. 226–228) и списком коришћене литературе („Bibliografia“, стр. 229–247).

Образлажући своје интересовање за когнитивнолингвистички приступ, Кисељова и Иванова осврћу се на словачку лингвистичку традицију, у којој и даље доминира структуралистички (дескриптивни) приступ у анализи језичких појава, и истичу потребу за проширивањем теоријско-методолошког апарата експланаторним, функционално-семантичким приступима (стр. 224). С обзиром на то да су ауторке показале изврсно познавање најактуелнијих домета когнитивне лингвистике и доследно их примениле у својим истраживањима, управо овде представљена монографија *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky* може иницирати такве промене, и то како у словачкој научној средини, тако и шире, у смислу контрастивних истраживања словачког и других (словенских) језика.

Стефана Д. Пауновић Родић*
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику

* stefanapaunrodic@fil.bg.ac.rs

АНА ГОЛУБОВИЋ, *БИБЛИОГРАФИЈА У ЧАСОПИСУ*
ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

Институт за српски језик САНУ, *Библиотека*
Јужнословенског филолога, 24, Београд 2013. – 230 стр.*

Један од најстаријих српских лингвистичких часописа, *Јужнословенски филолог* (ЈФ), који су Александар Белић и Љубомир Стојановић покренули 1913. године,¹ од самог почетка је пратила лингвистичка библиографија – у првом броју тек у оквиру рубрика „Белешке“ и „Критике“, а од другог броја, из 1921. године, у засебној целини.² Временом је текућа лингвистичка библиографија постала заштитни знак овог часописа и оно што га разликује од свих других сличних гласила у нас. Стоту годишњицу од оснивања овај наш реномирани међународни часопис дочекао је издавањем броја LXIX, у коме се, пригодно, нашла и библиографија свих у њему дотад објављених радова и приказа, укупно 1799 наслова. Занимљиво је да та бројка приближно одговара уобичајеном обиму редовне рубрике „Библиографија“, која је у слављеничком броју изостала.³ Са друге стране, овај јубилеј је, игром случаја (в. нап. 4),

* Овај приказ је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“ (бр. 178007), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

¹ Осам година раније Белић је основао наш први стручно лингвистички часопис, *Српски дијалектолошки зборник*, који ове године слави 110 година континуираног издажења.

² Коначно се рубрика „Библиографија“, какву ЈФ објављује и данас, усталила тек 1930, од IX броја, пошто је претходних година издавана кумулативна библиографија којом је надокнађен заостатак из ратног периода (в. стр. 17).

³ Ово се није десило први пут – и раније су неки бројеви објављивани без библиографије (углавном зато што су били посвећени појединим лингвистима), али би овакав изостанак увек био само привремен јер је материјал за дотичну годину би-

додатно обележен и драгоцено употпуњен публиковањем једне монографије која за тему има управо библиографију у часопису *Јужнословенски филолог*.

Срећна је околност да је Ана Голубовић, аутор те монографије, у време њеног настанка⁴ већ увелико (од 2003. године) била уредник библиографије часописа *Јужнословенски филолог*. Стога је у ову књигу могла да угради не само своју спрему професионалног библиотекара⁵ већ и искуство вишегодишњег практичног рада на ономе што је предмет њеног теоријског разматрања. Тако смо добили један опсежан и исцрпно документован опис настанка и развоја ове јединствене текуће лингвистичке библиографије, пропраћен подробном анализом њеног садржаја и аргументованом оценом значаја такве једне библиографије пре свега за српску лингвистику у целини, а ван граница науке о језику и за шири научни и културни контекст времена у коме је настајала. Многи би се читалац могао наћи затечен „открићем“ да се толико занимљиве историје крије у овом штиву коме је, можда, приступио очекујући пуко инвентарисање. Узрок томе првенствено лежи у чињеници да је библиографија ЈФ састављана током бурног XX века – а заслуга што су поменута очекивања „изневерена“ припада ауторки, која је успела да низом интересантних података⁶ освежи ово у основи фактографско штиво.

Књига је организована у тринаест поглавља неједнаке дужине, уз два регистра, укупног обима 230 страна. Након првог поглавља

вао уврштен у наредни број – тако да интегрална библиографија из *Јужнословенског филолога*, иако је објављена у само 61 од 69 бројева (у време објављивања монографије, а принцип ни од онда није мењан), заправо садржи попис целокупне лингвистичке продукције на територији држава у којима је овај часопис био публикован током првог века излажења.

⁴ То се време протеже на период од више година јер је рукопис ове монографије, коме у основи лежи – знатно измењен и допуњен – магистарски рад (успешно одбрањен још 6. марта 2008. године на Филолошком факултету у Београду), из административних разлога неколико година чекао на објављивање. У међувремену је он уредно ажуриран подацима о догађањима након 2008. године.

⁵ Примена савременог библиографског научног метода огледа се у чињеници да су библиографске јединице приказане у форми коју прописује Међународни стандард за опис саставних делова публикација ISBD (CP), који ауторка користи и у самом часопису од 2003. године.

⁶ Некад су то само чињенице: нпр. у другом поглављу открива да је репринт првог броја ЈФ, из 1913. године, објављен пола века касније, 1964. године у Минхену, код угледног издавача (Verlag Rudolf Trofenik), и то љубазношћу загребачког професора Анте Ђанића (стр. 15–16), или даје свој лични суд кад скреће пажњу на разлику у стилу излагања којим се уредништво ЈФ обраћало научној јавности у првим послератним бројевима, броју II након Првог и броју XVIII након Другог светског рата (стр. 20).

посвећеног Уводу (стр. 5–9) и другог које се под (иначе недовољно информативним) насловом „*Јужнословенски филолог*“ бави освртом на историјат настанка, на унутрашњу организацију и бурни развој самог часописа, те његовим местом у домаћој, словенској и светској науци о језику (стр. 10–25), следи треће, централно поглавље, „Текућа лингвистичка библиографија у часопису *Јужнословенски филолог*“ (стр. 26–82), са девет потпоглавља дефинисаних према периодима, углавном декадама, у којима су се одвијале поједине фазе развоја библиографије⁷ (даље униформно сегментираних на општи опис, преглед одељака, попис часописа и списак сарадника). Затим долази четврто поглавље „Библиографија текуће лингвистичке библиографије у часопису *Јужнословенски филолог*“ (стр. 82–124), те пето „Библиографија у часопису *Јужнословенски филолог* у поређењу са другим лингвистичким и библиографијама у периодици“ (стр. 125–158). Шесто поглавље доноси „Персоналне библиографије“⁸ у часопису *Јужнословенски филолог*“ (стр. 159–176), а затим седмо „Библиографију персоналних библиографија у часопису *Јужнословенски филолог*“ (стр. 177–178). Осмо поглавље чини „Аналитичка библиографија *Јужнословенског филолога*“ (стр. 179–181); девето је „Библиографско читање *Јужнословенског филолога*“ (стр. 182–198), десето је „Закључак“ (стр. 199–201), једанаесто „Литература“ (стр. 202–210), дванаесто „Резиме на руском језику“ (стр. 211–216), тринаесто „Резиме на енглеском“ (стр. 217–221), а на крају долази „Регистар имена“ (стр. 222–226) те „Регистар часописа и зборника“ (стр. 227–228).

Сасвим у складу са темом којом се бави, најзначајнијом и најдуготрајнијом лингвистичком библиографијом једног тако угледног часописа као што је *Јужнословенски филолог*, ова монографија је досад најкомплетнија и најстручнија студија о једној лингвистичкој библиографији код нас. Рубрика „Библиографија“ у часопису *Јужнословенски филолог* не само да је овом студијом подробно инвентарисана, описана и коментарисана већ је паралелно са тим сме-

⁷ То су потпоглавља: Први број ЈФ и почеци стварања библиографске рубрике у њему, „Библиографија“ ЈФ у периоду 1921–1929, 1939–1939, 1949–1959, 1960–1973, 1974–1991, 1992–2002, и након 2003. године, са једним посебним потпоглављем посвећеним 1929. години и Првом конгресу словенских филолога у Прагу – док је пета деценија XX века изостала из објективних историјских разлога.

⁸ Дванаест краћих потпоглавља посвећено је описима библиографија једанаест лингвиста: Ватрослава Јагића, Олджиха Хујера, Матије Мурка, Александра Белића, Степана Михаиловича Куљбакина, Михаила Стевановића (поводом 70. рођендана), Берислава Николића, Радосава Бошковића, Михаила Стевановића (интегрална), Павла Ивића, Ирене Грицкат, Милке Ивић.

штена, с једне стране у шири историјски контекст библиографске делатности у Срба још од Захарија Орфелина (у уводном поглављу), а са друге стране у контекст сродних јој лингвистичких библиографија у периодици на јужнословенском, општесловенском и несловенском плану (у петом поглављу). Истовремено се никако не губи из вида да је та рубрика интегрални део часописа у коме излази, па се она не посматра изоловано, сама за себе, већ као саставница *Јужнословенског филолога* која у конкретним историјским околностима дели његову судбину: тако да од самих почетака зависи колико од општих стремљења у лингвистици толико и од конкретних уредника и уредништава, историјских ломова, друштвених прилика итд. Овај последњи аспект ауторкиних истраживања (која су укључивала и проучавање грађе Архива САНУ где се нашло много досад непознатих података), не само да је драгоцен за осветљавање развоја библиографије *Јужнословенског филолога* већ може бити подстицајан за даљи рад на пољу историографије српске лингвистике XX века уопште, а нарочито самог часописа *Јужнословенски филолог* на прелазу из првог у други век његовог постојања. На тај, само привидно споредни, допринос ове монографије треба скренути пажњу јер је он на први поглед невидљив, смештен у успутне коментаре или фусноте – за разлику од основног предмета проучавања који је јасно предочен структурирањем поглавља и њиховом унутрашњом сегментацијом.

На крају, у закључку, ауторка доноси више од самог осврта на претходна поглавља – даје предлоге за побољшање квалитета библиографија које настају у нашој научној средини, нарочито пројекцију даљег развоја библиографије у часопису *Јужнословенски филолог*, коју посматра у контексту других значајних савремених лингвистичких библиографија. Већ учињене кораке ка њеној модернизацији и професионализацији види као добру основу за претварање те библиографије у једну савремену базу података, доступну преко интернета, и снабдевену не само свим досад постојећим пољима библиографског описа већ и кључним речима. На тај начин би уређивање библиографије своје место могло да уступи стварању тезауруса кључних речи путем кога би база била претражива. Остаје да се надамо да ће та будућност ускоро почети.

*Јасна Б. Влајић-Појовић**
Институт за српски језик САНУ
Београд

* jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

Тирилица

анализ 267
 аналогичја 73
 антецедент и консеквент 122
 асиндетске реченице 91
 (ауто)перцепција човека и друштва 9

балкански латинитет 43

Војна граница 29
 Вук Караџић 73

граничар 29

далматоромански 43
 депалатализација 73
 донационални период 9
 допунска клауза 187
 допунска реченица 203
 дурмиторски говори 73

евиденцијалност 122
 епистемичка модалност 122
Ерлангенски рукопис 29
 етимологија 43

завичајни говор Вукових предака 73
 заједница у дијаспори 9
 записивач 29
 значење 203

интернационалне морфеме 267

историјска фонологија 43
 историческое словообразование 267

јат 73
 језерско-шарански говор 73
јогурџи 251
 јотованье 73

категорија степена 233
 каузално-импликативни односи 122
 каузативни глаголи 203
 класификација и типологија
 зависносложених реченица 122
 конверзивна асиметрија 122
 конкретизатори 91
 корелативне и детерминативне
 реченице 122
 кореферентност 187
 културно позајмљивање 251

методи 267

народне песме 29
 неескплицирани субјекат 187
 нерашчлањене vs. рашчлањене
 реченице 122

облигаторна, опциона, подељена
 контрола 187

певач 29
 польская дериватология 267
 последична клауза 233

- принципы 267
 принцип „изневјереног очекивања“
 122
- рукописна збирка 29
- савремени српски језик 91
 синтакса 91, 203
 словообразователна система 267
 словообразователне гнезда 267
 сложена реченица 203, 233
 сонант р 73
 српски језик 122, 203, 233, 251
 српски књижевни језик 73
 српскохрватски 43
 структурне одлике 203
 субјекатска, објекатска контрола 187
- таксис и релативно вријеме 122
 турцизам 251
- условљене (узрочне, посљедичне,
 циљне, погодбене, допусне)
 реченице 122
- Фразеологија 251
- хипотакса 122
 хипотетичка (реална, евентуална,
 потенцијална, иреална) модалност
 122
- Латиница*
- Slavia Orthodoxa 9

РЕГИСТАР ИМЕНА

Кирилица

Акимова Т. Г. 140, 150, 158, 163
Алановић, Миливој 129, 151, 156–157,
163–164, 203–232
Албахари, Д. 329
Алексанова, С. А. 129, 148, 164
Алефиренко, Николай 365–371
Андрић, Иво 110–111, 114, 124–125,
128, 131, 133–135, 140–141, 143,
149, 156–157, 170, 181, 328
Антонић, Ивана 96, 115–116, 129, 135,
139, 148, 151–152, 155, 164, 178,
213, 216, 218, 357
Апресјан, В. Ју. 153, 164
Апресјан, Юрий Д. 127, 129, 148, 164,
336, 358–359, 370
Арсенијевић, Нада 215, 228
Арутюнова, Нина Д. 127, 164, 208–209,
228

Байдук, Ј. М. 157, 164
Бакулев, А. В. 129, 164
Бартмињски, Жежи 320, 336
Батистић, Татјана 192, 200, 206, 230
Бела 47–49, 59
Белић, Александар 75–76, 80, 83, 87,
137, 146, 150, 162, 164–165, 222,
228, 377, 379
Белашапкива, В. А. 122, 124, 163, 165
Бенетовић 47, 65
Берђајев, Н. А. 296
Беренд, М. 268

Бернардин 57–58
Бернекер, Ерих 30
Бешлин, Бранко 31, 40
Богданова, Н. М. 129, 165
Богуславски, Анджеј, в. Boguslawski,
Andrzej
Бодуен де Куртене, Јан 356
Бојанић, Михаило 46, 69
Бојовић, Драгиша 309
Бондарко, А. В. 139–140, 150, 158, 163,
165, 170, 176–177, 360
Бондковска, М. 268
Боранић, [Драгутин] 83
Борхес 96
Бошковић, Радосав 77, 87, 379
Брајан, Цозеф 320
Братић, Радослав 103
Брусина 49
Бугарски, Ранко 317–319
Бурикин, Алексеј 293
Буркацка, И. 268

Вајан, Андре, в. Vaillant, Andre
Валгина, Н. С. 123, 165
Валерьевна Недич, Елена 305–310
Васић, Вера 123, 129, 151, 165, 180
Вашакова, К., в. Waszakowa, Krystyna
Вендлер, З. 129, 165
Ветерани 30
Ветранић 49, 54, 56, 59
Виноградов, Виктор Владимирович
170–171
Витаљић 58

- Вихованец, Иван 358
 Высочанский, Влодзимеж 365–371
 Влајић Поповић, Јасна 318, 322, 377–380
 Войтак, Марија 307
 Војводић, Дојчил 121–186
 Волков, Сергеј 296
 Всеволодова, Маја В. 129, 140, 152, 167, 357–364
 Вујанић, Милица 311–312
 Вукадиновић, Зора 163, 179
 Вукић, Маја 95–96, 103, 106, 109–111, 113, 115
 Вуковић, Јован 73, 75–79, 81, 83–84, 87–88, 144, 167
 Вукојевић, Лука, в. Vukojević, Luka
 Вуксановић, Миро 99, 105
 Вуксановић, Радојка 312
 Вулетић, Никола, в. Vuletić, Nikola
 Вуловић, Наташа 312
 Вурцбах, Констант, в. Wurzbach, Constant
 Вушовић, Данило 81, 87
- Гавриловић, Славко 21
 Гадомски Казимирович, Александар 308
 Гадомски Петровна, Галина 308
 Гедимин Велики 15
 Геземан, Герхард 29–30, 33, 35–38, 40
 Герд, Александар 290
 Гжегорчикова, Рената, в. Grzegorzczukowa, Renata
 Гиро-Вебер, М. 170
 Голубовић, Ана 377–380
 Гортан-Премк, Даринка 128, 167, 209, 228, 311–315
 Гочев, Гочо 358
 Грабска-Мойле, Э. 268
 Грайс, Г. П. 126–127, 167
 Григорьян, Е. Л. 129, 168
 Григоров, Стамен 257–258
 Грицкат, Ирена 128, 144, 162, 168, 237, 379
 Грковић-Мејдор, Јасмина 137, 162, 168, 305–306, 308
- Грујић, Радослав 18, 21
 Гудков, В. П. 144–145, 168
 Гусман Тирадо, Р. 123, 129, 148, 168, 171
- Дамаскина, Иоанна 307
 Даль, В. И. 261–262
 Данилюк, Ілля 358
 Даничић, Ђуро 86
 Демњанков, В. З. 127, 168
 Десница, Владан 128, 138, 181
 Десницкая, А. В., 260, 262
 Детелић, Мирјана 30, 40
 Дешић, Милорад 312
 Димитрије 14
 Димитријев, Димитрије 291–292
 Добродомов, И. Г. 259, 262
 Домановић, Радоје 128, 132–133, 181
 Дорошевски, Витольд, в. Doroszewski, W.
 Драгићевић, Рајна 306–307, 316–324
 Држић, М[арин] 46, 48, 54
 Држић, Ц[оре] 49
- Ђанић, Анте 378
 Ђинђић, Марија 251–265, 312
 Ђинђић, Славољуб 254, 263
- Евгеније Савојски 31–32, 35
 Евтюхин, В. Б. 129, 148, 158, 163, 168
 Енгел, Франц Штефан 34, 40
- Жеребило, Тајјана 293
 Живов, Виктор 13, 21–22
 Жугић, Радмила 312, 341–348
- Загнітко, Анатолий, А. 123, 169, 358
 Захаров, Виктор 291
 Звекић-Душановић, Душанка 129, 148, 169
 Зец, Драга, в. Zec, Draga
 Зиројевић, Олга 260, 262
 Зых, А., в. Zuch, A.
 Золотова, Галина А. 122–123, 140, 152, 165, 169, 206–208, 228, 360
 Зоранић 48

- Зоре, Луко 56–59, 69
 Зузорић 58
- Иван III** 14
 Иванов, В[ячеслав] 13, 22
 Иванова, Мартина, в. Ivanová, Martina
 Ивановић, Милена 337
 Ивановић, Ненад 289–297, 312
 Ивић, Милка 115, 128–129, 136, 139,
 146, 151, 169, 173, 178, 189, 191,
 200, 222, 229–230, 374, 379
 Ивић, Павле 173, 178, 379
 Илић, Јован 253–254, 262
 Илић, Слађана 312
 Илчев, С. 259, 262
 Исаковић, Антоније 105–106, 112
 Исаченко, Александер, в. Issatschenko,
 Alexander
 Ђохим-Кушликова, Л., в.
 Jochim-Kuszlikowa, L.
- Јагајл** 16
 Јагић, Ватрослав 379
 Јадвига 16
 Јакубински, Лука, в. Jakubinskij, Luka
 Јанковић, Светлана Велмар 97, 99, 102,
 104–105, 109, 114, 329
 Јеврић, Даринка 339
 Јегер, Герг, в. Jäger, Gert
 Јовановић, Владан 312
 Јовановић, Гордана 176
 Јовановић, Јелена 163, 174
 Јовановић, Јован Змај 112
 Јовановић, Миодраг 82, 87
 Јосиф II 34
 Јошић, Неђо 312
- Кавањин** 47, 56–59
 Кадькалова, Э. П. 281, 284
 Каллас, К., в. Kallas, K.
 Канюшкевич, Марья 358
 Капетановић, Мехмед-бег Љубушак
 253, 262
 Капор, Момо 93, 96, 99–100, 102, 105,
 108–109, 125, 133–134, 157, 181
- Карајлић, Неле 261
 Карасо, Исак 258
 Караџић, Вук Стефановић 18, 20, 29,
 32, 39–40, 69, 73–74, 78, 80, 82–83,
 86–87, 112, 167, 181, 307, 314–315,
 320
 Карпович, Т. 268
 Кару, Катрин 148, 169
 Качић 47
 Кашгарлија, Махмут 251
 Кашић 49, 58–59
 Кедрова, Галина 294
 Керкез, Драгана 306
 Кимура, Шоиџио 317
 Кириловић, Димитрије 19, 22
 Кисељова, Мирослава, в. Kyseľová,
 Miroslava
 Киш, Данило 113–114, 178, 329
 Клајн, Иван 92–93, 96, 116, 123–124,
 133, 139, 163, 169, 173, 204, 229,
 251, 262, 374
 Клеут, Марија 29–42
 Клещова, Кристина, в. Kleszczowa, K.
 Кликовац, Душка 129, 169, 222, 229
 Кнежевич, Ивана 308
 Ковачавић, Милош 93, 95–98, 101, 103,
 106, 108–117, 124, 129, 131–133, 145,
 148, 151, 156, 169–170, 172, 179, 206,
 230, 234–235, 237, 247
 Козинцева, Н. А. 140, 150–152, 158, 163,
 170
 Козловска, Наталија 296
 Колгушкина, Нина 293
 Коломбатовић 49, 58
 Кончаревић, Ксенија 305–306, 309
 Коњик Лазић, Ивана 312
 Копилов, Игор 290
 Коряковцева, Елена 267–288
 Корина, Наталья 365–371
 Кор Шаин, в. Kor Chahine, Irina
 Косић 58
 Костић Голубичић, Мирјана 349–356
 Костић, Страхиня 19, 22
 Костјучук, Лариса 296
 Кошмидер, Е. 140

- Кравар, Мирослав, в. Kravar, Miroslav
 Кречмер, Ана, в. Kretschmer, Anna
 Крнарутић 48
 Крючков, С. Ј. 122–123, 170
 Кубурић-Мацура, Мијана 129, 148, 156,
 170
 Кузмина, Јелена 296
 Кузнецова, Јулија 359
 Кузнецова, Р. Д. 172
 Кукушкина, О. В. 357–364
 Куљбакин Михаилович, Степан 379
 Кустурица, Емир 112
- Лалић, Михаило 125, 133, 136, 140–
 141, 149, 157, 181
 Ларин, Б[орис] 15, 22, 294
 Латышева, А. Н. 129, 171
 Левицки, Роман 309
 Левушкина, Ружица 308
 Лециловская, И. И. 18, 22
 Лигорио, Орсат 43–72, 69
 Литаврин, Г[еннадий] 13, 22
 Лихачев, Дмитрий 13, 22
 Лома, Александар 43, 48, 69
 Ломов, А. М. 123, 168, 171
 Ломоносов, М. В. 296
 Ломтев, Т. П. 360
 Лопичић, В. 115
 Лотман, Ю[рий] 22
 Луј XI 257
- Ляпон, М. В. 122, 128, 132, 135, 139,
 148, 157, 162, 171
- Мажуранић, Матија, в. Mažuranić,
 Matija
 Мајер, Карл, в. Meyer, Karl
 Макаров, Г. А. 259
 Максимов, Ј. Ю. 122–123, 170–171
 Максимовић, Десанка 112
 Малобабих, Жељка 312
 Маргитић 47
 Маретић, Тома, в. Maretić, Tomo
 Маринковић, Боривоје 37, 40
 Маринковић, Ружица 312
- Марић, Биљана 150, 171, 306
 Марјановић-Душанић, Смиља 10, 23
 Марковић, Александра 312
 Марковић, Бранкица 341–348
 Маројевић, Радмило 77, 79, 87
 Марулић 47–49, 56–57, 60
 Маслова, А. Ю. 127, 171
 Маслова Аврамовна, Валентина 307
 Матвејев, Јевгениј 296
 Метс, Н. А. 129, 171
 Мечњиков, Иља Иљич 258–259
 Мизников, Сергеј 295
 Микаља 47, 49–50, 54, 56, 58–59
 Миланковић, Милутин 96–97, 104,
 107, 109, 112
 Милетић, Бранко 75, 82, 87
 Милинковић, Љубо 129, 171
 Милићевић, Милан Ђ. 254, 262
 Милосављевић, Бојана 312
 Милошевић, Јованка 113, 116, 311–312
 Милошевић, Ксенија 129, 139, 144,
 171–172
 Михаиловић, Д. 328
 Мицић, Стеван 203, 205, 229
 Мишић, Б. 115
 Мишкељин, Ивана, в. Miškeljin, Ivana
 Младеновић, Радивоје 312
 Московљевић Поповић, Јасмина 123,
 172, 187–202, 207, 229
 Мразовић, Павица 101, 117, 163, 179,
 204, 229–230
 Мркаљ, Сава 320
 Музафарова, А. К. 138, 172
 Мурко, Матија 379
 Мусатова, Г. А. 148, 172
 Мухин, Анатолий 360
- Нагурко, Алиција, в. Nagórko, A.
 Назикова, Е. А. 128, 172
 Настасијевић, Момчило 110
 Недјалков В. П. 158
 Ненадић, Доброило 96, 99–100, 102, 105,
 331, 333
 Никитович, Зорица 308
 Николаева Геннадьевна, Наталија 307

- Николаева, Т. М. 20,23, 148, 172
 Николенко, Олга 291
 Николић, Берислав 379
 Николић 105
 Николић, Марина 92, 111, 113–114, 116, 133, 172, 233–249, 325–335
 Нишихара, Шјуко 318, 320
 Новаков П. 144
 Новаковић, Мирјана 131, 181
 Ного, Љиљана 312
 Номаћи, Мотоки, в. Nomachi, Motoki
 Норман, Борис 365–371
- О**
 Окано, Канаме 318, 323
 Олейник, М., в. Olejnik, M.
 Олейничак, М. 268
 Онипенко, 129, 140, 157, 172
 Орфелин, Захарије 380
 Ослон, Михаил 43
 Остојић, Бранислав 74, 87
 Остојић, Владимир 73–90
 Отаина Т. А. 158
- П**
 Павић, Милорад 131, 138, 181
 Павковић, Васа 311–312
 Павлиновић 46–47
 Павловић, Звездана 312
 Павловић, Слободан 129, 144, 158, 172–173, 179, 357
 Падучева, Елена В. 127, 164, 167
 Пал, Шандор 37, 40
 Пантић, Михаило 104
 Пастухова, М., в. Pastuchowa, M.
 Пауновић Родић, Стефана 372–376
 Пекић, Борислав 94, 110
 Перцовой, Я. Я. 165
 Петар Велики 18, 20
 Петковић, Новица 104, 114
 Петраш, Ернест Антон 30, 32, 36
 Петраш, Јозеф 29–32, 38–39
 Петраш, Максимилијан 29–39
 Петров, В. В. 165
 Петровић, Бошко 40
 Петровић, Владислава 123, 173
 Петровић, Драгољуб 77–78, 81, 84–88
 Петровић, Михаило Алас 104
- Петровић, Петар Његош 112
 Петровић, Снежана 251–265
 Пецо, Асим 76, 78, 80, 82, 84–85, 87
 Пешикан, Митар 82, 88
 Пешковски, А. М. 162, 173
 Пижурица, Мато 81, 88, 169
 Пикио, Рикардо, в. Picchio, Riccardo
 Пименова, Марина 294
 Пипер, Предраг 92–93, 95–96, 115–117, 123–124, 129, 132, 135, 138–139, 148, 151–152, 155–156, 165, 173, 179, 188, 200, 204, 206, 228–229, 234, 238, 247–248, 309, 317, 325–335, 358, 374
 Подлеская, В. И. 129, 151–153, 173, 179
 Поликарпов, А. А. 166, 357–364
 Половина, Весна 108, 116, 129, 173
 Полянский 150–152, 158
 Поповић, Даница 10, 23
 Поповић, Ђорђе 253–254, 262
 Поповић, Љубомир 92, 100–101, 111, 116, 133 123, 139, 163, 173, 175, 191–192, 194, 200, 203–205, 229–230, 234, 245–246, 248
 Поповић, Људмила 116, 140–141, 150, 152, 173–174, 316–318, 323–324, 336–340
 Поповић, Марко 10, 23
 Поповић, Мирослав 138, 181
 Поповић-Обрадовић, О. 105
 Поспелов, Н. С. 122–123, 174
 Потемкин, Сергеј 294
 Прањковић, Иво, в. Pranjković, Ivo
 Проговац, Љиљана, в. Progovac, Ljiljana
 Просвирина, Олга А. 208, 229
 Прохватилова, Александровна Ольга 307
 Птиченко О. А. 148, 155, 174
 Пузынина, Ядвига, в. Puzynina, Jadwiga
- Р**
 Радић, Првослав 316, 318, 321
 Радовановић, Милорад 128, 131, 151, 165, 173, 176, 180

- Радојчић, Ружица 129, 135, 137, 174
 Ракоци, Ференц II 36
 Рамић, Никола 311–312
 Ранковић, Зоран 309
 Рањина, Н. 48, 54, 58–59
 Рахилина, Екатерина 359
 Ремнева, М. Ј. 166
 Ристић, Стана 151, 174, 290, 306–307, 311–312, 336–340, 365–371
 Ристовић, Милан 10, 23
 Ришкова, Људмила 292
 Розвадовский, Јан Михаел 279
 Розентал, Д. Э. 165
 Романови 19
 Ружић, Владислава 116, 123–124, 137, 173–174, 204, 209, 223, 229
- Сааведра, Димка 210, 229
 Сабо, Олга 312
 Савић, Милица 129, 174
 Самарџија, Снежана 40
 Самарџић, Радован 23
 Самарџић, Тања 374
 Севортыан, Э. В. 252, 255, 263
 Секулић, Исидора 125, 128, 13, 135, 149, 181
 Семенова, Н. В. 140, 150–151, 174
 Селивџерстова, Ольга 359
 Селимовић, Меша 110, 134–136, 149, 181–182
 Сикимић, Биљана 316, 318, 321
 Симеон 19
 Симић, Милорад 311
 Симић, Радоје 123, 163, 174, 309
 Симовић, Љ. 330
 Ситар, Ганна 358
 Скаржински, Мирослав, в. Skarżuński, М.
 Скерлић, Ј. 110
 Скобликова, Е. С. 129, 175
 Скок, Петар, в. Skok, Petar
 Скорина 16, 23
 Сладојевић, Петар 76, 83–84, 88
 Смиљковић, Стана 341
 Соколова, Јана 365–371
- Соколовић, Мирјана 93, 116
 Сосир, Фердинанд де 356
 Срезњевски, И. И. 293–294
 Сремац, Стеван 93, 116
 Станић, Милија 73, 79, 88
 Станкјевич, Алесја 292
 Станковић, Богољуб 93, 116, 129, 175, 357
 Станковић, Борисав 124, 133–134, 136, 181
 Станојчић, Живојин 92, 100–101, 111, 116, 123, 133, 139, 163, 175, 194, 200, 203, 205, 234, 248
 Стевановић, Михаило 75, 82, 84, 88, 92, 95, 97–98, 100–101, 116, 128, 132, 135–136, 144, 148, 150, 163, 175, 203, 205, 222, 229–230, 337, 379
 Степанов, Страхиња 93, 116, 129, 131, 175
 Стијовић, Рада 311–312
 Стипчевић, Балша 374
 Стојановић, Јелица 309
 Стојановић, Љубомир 337, 378
 Стојановић, Славка 341
 Стули 46–50, 54, 59
 Судаков, Гуриј 294
 Сулејман Величанствени 257
 Сюдек, М. 273, 284
- Танасић, Сreto 91–120, 129, 137, 145, 167, 172–173, 175
 Таубе, Фридрих Вилхелм фон 34, 40
 Теремова, Р. М. 129, 148, 175–176
 Тешић, Милосав 311–312
 Тешић Радовић, Милица 311
 Тимотијевић, Мирослав 10, 23
 Титаренко, Јелена 292
 Тихонов, А. Н. 269
 Тишма, Александар 102
 Толстой, Никита 10, 12–13, 23–24
 Тодоровић, Дарко 43
 Тошовић, Бранко 116, 156, 170, 173, 176, 180, 337
 Трејгер, Џорџ Леонард, в. Trager G.L
 Тривунац, Растислава 46, 69

- Тричковић, Дивна 316, 318, 322
 Тројановић, Сима 255, 263
 Трубецкой, Н. С. 360
- Ћ**
 Ћипико, Иво 124–125, 135, 181
 Ћопић, Бранко 99, 102, 105, 107, 125,
 128, 133, 140–141, 157, 181–182
 Ћосић, Добрица 97, 100, 102, 105, 107,
 109, 111, 113, 125, 127–128, 131, 133,
 135–137, 140–141, 149, 182, 329
 Ћупић, Драго 82, 88
- У**
 Урбанчик, С. 274
 Урысон, Е. В. 129, 148, 176
 Усаченко, Ирина 358
 Ускоковић, Милутин 133, 182
 Успенский, Борис 12–13, 24, 177
- Ф**
 Фекете, Егон 312
 Фелбигер 18
 Фелешко, Казимјеж 151, 176
 Фергусон, Ч[арлс], в. Ferguson,
 Charles
 Филипјаков 48
 Филмор, Чарлс 358
 Фогельгесанг, Т., в. Vogelgesang, Т.
 Фомина, М. И. 165
 Фортунатов, П. Ф. 360
 Фотић, Александар 10, 18, 24
 Франсоа I 257
 Фужерон, И. 148, 172
- Ха**
 Хааг, Эрика-Оксана 126, 129, 148,
 152, 176
 Хајдиќ, Августина 146, 176
 Харламова, Марина 296
 Хаса Хаџип, Јусуф 251
 Хекторовић 54
 Хирц 49
 Холодович А. А. 128, 176
 Хоновска, М., в. Hopowska, М.
 Храковский В. С. 126, 129, 139–141, 148,
 150–151, 154–155, 158, 176–177
 Хујер, Олджих 379
 Хуснутдинова, Александра 296
 Хуснутдинов, Арсен 296
- Ц**
 Цыганенко, Галина 357
 Црњански, Милош 99–100, 107, 149,
 182, 332
- Ч**
 Чевеля Всеволодовна, Ольга 308
 Чернеца, Й., в. Czerneca, Ј.
 Черникова, Н. С. 148, 155, 177
 Чернишова, Маргарита 290, 296
- Ш**
 Шакирова, Р. Д. 151–152, 177
 Шапошникова, Александра 292
 Шатуновский, И. Б. 170
 Шведова, Н. Ю. 95, 171
 Шестакова, Лариса 290
 Шестухина И. Ю. 151, 177
 Шијаковић, Богољуб 167
 Шмелев, Д. Н. 177
 Шмелева, Т. В. 152, 177
 Шипка, Милан 252, 262
 Ширяев, Е. Н. 94–95, 117, 129, 163, 177
 Штасни, Гордана 308
 Шћепановић, М[ихаило] 73
 Шубик, С. А. 170, 177
 Шустова, С. В. 208, 230
- Щ**
 Щукіна, Інна 358
- Ј**
 Јблонски Всеволодовни, Наталя 309
 Јадацка, Х., в. Jadacka, Н.
 Јакобсон, Р. О. 140, 151–152, 177
 Јановска, А., в. Janowska, А.
 Јценко, Т. А. 129, 167
- Лајиница*
- À**
 Àgel, Vilmos 204, 230
 Aissen, Judith 207, 230
 Andrić, Ivo, в. Андрић, Иво
 Antić, Ivana, в. Атонић, Ивана
- Ва**
 Wańkowski, A. 259, 263
 Barić, Eugenija 129, 132, 138, 163, 178
 Bartoli, M.G. 54, 69
 Batistić, Tatjana, в. Батистић, Татјана

- Bělíčová-Křižková, Helena 128, 162, 178
 Benić, Mislav 52, 69
 Boerio, Giuseppe 53, 69
 Bogusławski, Andrzej 349–356
 Bohunická, Alena 372–373
 Brabec, Ivan 135, 163, 178
 Brbić, Ante 47–48, 57, 60, 69
 Bresnan, Joan 200
 Bugarski, Nataša 129, 131, 178
 Burkacka, I. 270–271, 284
- Četin, E. 251, 263
 Crnjanski, Miloš, v. Црњански, Милош
 Crystal, David 259, 263
 Cvitanušić Tvico, Jelena 129, 148, 179
 Czernecka, J. 271, 284
- D**ancygier, Barbara 129, 178
 Dautat A. 259, 263
 Davies, W. D. 188–189, 200
 Desnica, Vladan, v. Десница, Владан
 Divjak, D. 178
 Dobříková, M. 374
 Dolník, Juraj 372
 Doroszewski, W. 279–280, 285
 Dubinsky, S. 188–189, 200
 Dubois, J. 259, 263
 Dulčić, Jure 46–48, 57–58, 60, 69
 Dulčić, Pere 46–48, 57–58, 60, 69
 Dutka-Mańkowska, A. 281, 285
- Đ**inđić, Slavoljub, v. Ђинђић, Славолуб
- Eisenberg, Peter 204, 230
 Engel, Ulrich 204, 230
 Eren, Hasan 252, 263
- Farkas, Donka 189, 200
 Ferguson, Charles 12, 24
 Fortuin, Egbert 129, 178
- G**ejjić, Duško 46–47, 49, 57, 60, 69
 Givòn, Talmy 204, 230
 Grigoroff, Stamen, v. Григоров, Стамен
 Grimshaw, Jane 188, 200
- Grzegorzczkova, Renata 278, 280, 283, 285
- H**alilović, Senahid 179
 Hansen, B. 177
 Havránek, Bohuslav 12, 24
 Holzer, Georg 44, 69
 Honowska, M. 268, 285
 Houtzagers, H. P. 60, 69
 Hraste, Mate 69, 135, 163, 178
- Issatschenko, Alexander 13, 24
Ivanová, Martina 372–376
 Ivić, Milka, v. Ивић, Милка
- J**adacka, H. 268–269, 278, 280, 285
 Jäger, Gert 353
 Jakubinskij, Luka 45, 52, 69
 Janowska, A. 278, 285
 Jedlička, Alois 12, 24
 Jędrzejko, E. 281, 285
 Jochim-Kuszlikowa, L. 271–272, 285
 Jones, Charles 188, 200
 Josipović, Višnja 70
 Juraga, Edo 47–48, 57, 70
 Jurišić, Blaž 47–48, 57, 60, 70
- K**allas, K. 271, 285
 Kalogjera, Damir 47, 49–50, 57–58, 60, 70
 Karaağaç, G. 252, 263
 Karlik, P. 177
 Katičić, Radoslav 129, 132, 138, 146, 163, 178
 Kirby, S., 188, 200
 Kyseľová, Miroslava 372–376
 Kleszczowa, K. 271, 273–280, 286
 Kluge, F. 259, 263
 Kljajić, Josip 31–32, 40
 Kobya, E. Ş. 251, 263
 Kochanska, A. 178
 Kordić, Snježana 123–124, 134, 178, 222, 230
 Kravar, Miroslav 129, 138–139, 141, 144, 146, 150, 158, 170, 179

- Kreja, B. 276, 286
 Kor Chahine, Irina 129, 139, 170, 178
 Kovačević, Miloš, v. Ковачавић, Милош
 Kretschmer, Anna 9–27
 Krupa, Viktor 373
 Kustić, Nikola 57, 60, 70
- Lachur, Czesław 357
 Laskowski, R. 285
 Ligorio, Orsat, v. Лигорио, Орсат
 Lipovac-Radulović, Vesna 58, 60, 70
 Lončarić, Mijo 129, 133, 138, 163, 178
- Mahulja, Ivan 47, 60, 70
 Malić, Dragica 178
 Marchand, H. 279, 286
 Maretić, Tomo 83, 88
 Maričić Kukljičanin, Tomislav, 45, 48, 57, 70
 Marković, Dušan 256, 263
 Martinović, Žarko 45, 47–48, 57, 60, 70
 Mataga, Vojislav 47, 60, 70
 Matešić, Josip 246, 248
 Mažuranić, Matija 253–254, 263
 Melvinger, Jasna 194, 200
 Meyer, Karl 45, 52, 70
 Meyer-Lübke, Wilhelm 70
 Miklič, Tjaša 129, 179
 Minović, Milivoje 204, 230
 Miškeljin, Ivana 189, 201
 Mitterand, H. 259, 263
 Mošaťová, Michaela 373
 Mrazović, Pavica, v. Мразовић, Павица
 Musić, August 128, 179
- Nagórko, A. 279–280, 286
 Nazalević Čučević, Iva 129, 148, 179
 Nomachi, Motoki 316–317, 319, 324
 Novakov, Predrag 179
- Olejnijk, M. 268, 286
 Orgoňová, Olga 373
 Özden, A. 257, 263
- Papahagi, T. 255, 260, 263
 Pastuchowa, M. 278, 285
- Pavešić, Slavko 178
 Pavlović, Slobodan, v. Павловић, Слободан
 Pekariková, Katarína 373
 Peti, Mirko 178
 Piasevoli, Ankica 45, 47–48, 57, 71
 Picchio, Riccardo 10, 13, 23, 26
 Piper, Predrag, v. Пипер, Предраг
 Podlesskaja, Vera I., v. Подлеская, В. И.
 Popović, Ljubomir, v. Поповић, Љубомир
 Popović, Ljudmila, v. Поповић, Људмила
 Pranjковић, Ivo 93, 98, 117, 123, 148, 163, 174, 179–180, 204, 219, 229–230
 Progovac, Ljiljana 189, 201
 Prosoli, Alojzije 128, 148, 180
 Puzynina, Jadwiga 267–286
 Pültz, Otto 38, 40
- Radovanović, Milorad, v. Радовановић, Милорад
 Radulić, Ladislav 45, 47–48, 57, 70
 Rejzek, J. 259, 263
 Roki-Fortunato, Andro 47, 49–50, 57, 60, 71
- Selimović, Meša, v. Селимовић, Меша
 Silić, Josip 163, 180, 204, 230
 Skarżyński, M. 268–272, 286–287
 Skok, Petar 44, 53, 55, 65–66, 69, 71, 263
 Skračić, Vladimir 53, 70–71
 Smoljan, Ante 45, 47, 60, 71
 Stawnicka, J. 271–272, 286–287
 Stegmüller, Wolfgang 13, 26
 Svoboda, Mirjana 70
- Šimunić, Božidar 47–48, 57, 60, 71
 Šimunović, Petar 46, 49, 57–58, 60, 69, 71
 Škaljić, A. 251, 253, 263
- Tiktin, H. 255, 260, 264
 Topolińska, Zuzanna 129, 180
 Tošović, Branko, v. Тошовић, Бранко

- Trager, G.L. 351, 354
 Trnavac, Radoslava 129, 178
 Trofenik, Verlag Rudolf 378
- Vaillant, Andre 75, 88
 Vasić, Vera, v. Васић, Вера
 Velčić, Nikola 47, 59, 71
 Vinja, Vojmir 69–70
 Vogelgesang, T. 268–269, 271, 287
 Voitenkova-Kor Chahine, Irina 129, 139,
 180
 Vukadinović, Zora, v. Вукадиновић,
 Зора
 Vukojević, Luka 129, 133–134, 180,
 235, 237–239, 245, 248
 Vuković, Jovan, v. Вуковић, Јован
 Vuletić, Nikola 43, 45, 48, 50, 59, 70
- Zec, Draga 189, 201
 Zečević, Vesna 178
- Znika, Marija 178
 Zych, A. 272, 287
- Živković, Sreten 178
- Quirk, R. 373
- Waszakowa, Krystyna 280–283, 287
 Williams, Edwin 188, 201
 Wróbel, H. 285
 Wurzbach, Constant 30–33, 40
- Yurdakök, M. 258
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. 260, 264

Регистре урадила:
 Марија Селаковић

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Часопис *Јужнословенски филолог* објављује оригиналне радове из области лингвистичке теорије, словенске филологије, историје и дијалектологије јужнословенских и других словенских језика, историје лингвистике и сродних научних области, научну критику, хронику и библиографију. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Јужнословенском филологу*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. Уколико аутор жели да му рад буде штампан латиницом, треба то посебно да нагласи. По договору са Уредништвом, рад може бити објављен на енглеском, руском, немачком или француском језику.

Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. У *Јужнословенском филологу* за радове на српском језику примењује се *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска: Нови Сад, 2010). Поред правописних норми утврђених тим правописом аутори треба да се у припреми рукописа за штампу придржавају и следећег:

- а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.
- б) Пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се цитира преведени рад, треба у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу.

- в) Страна имена пишу се транскрибовано (прилагођено српском језику) према правилима *Правоиуса српскога језика*, а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Ноам Чомски), или се изворно пише исто као у српском (нпр. Филип Ф. Фортунатов).
- г) У уметнутим библиографским скраћеницама (парентезама) презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Белић 1941), (KAROLAK 2004);
- д) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

3. Рукопис расправе или студије треба да има следеће елементе: а) наслов рада, б) име, средње слово, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, њ) литературу и изворе, е) резиме и кључне речи на руском и енглеском језику, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати. Радови који представљају краће прилоге, грађу, приказе и сл. поред основног дела текста садрже име аутора, афилијацију, електронску адресу аутора и наслов.

4. Наслов рада треба да што верније и концизније одражава садржај рада. У интересу је аутора да се користе речи прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се наслову дода поднаслов. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, верзалним словима.

5. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом. Имена и презимена домаћих аутора увек се наводе у оригиналном облику, независно од језика рада. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводи се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре (нпр., Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српску књижевност). Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и/или електронска адреса аутора даје се у подбелешци, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се запетом, на пример:

(Ивић 1986: 128, 130) за библиографску јединицу: Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. – 2. изд. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.

Уколико је реч о страном аутору, презиме је изван парентезе пожељно транскрибовати на језик на коме је написан основни текст рада, на пример Џ. Марфи за James J. Murphy, али у парентези презиме треба давати према изворном облику и писму, нпр.

(MURPHY 1974: 95) за библиографску јединицу: MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974.

Када се у раду помиње више студија које је један аутор публикавао исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (MURPHY 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*:

(ИВИЋ, КЛАЈН и др. 2007) за библиографску јединицу: ИВИЋ, Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. *Српски језички приручник*. 4. изд. Београд: Београдска књига, 2007.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразираан, у текстуалној библиографској напомени није потребно наводити презиме аутора, нпр.

Према Марфијевом истраживању (1974: 207), први сачувани трактат из те области срочио је бенедиктинац Алберик из Монте Касина у другој половини XI века.

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968)

9. Подбелешке (подножне напомене, фусноте), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају

се при дну странице у којој се налази део текста на који се подбелешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбелешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које – будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада – олакшавају праћење цитираних у научним часописима.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, прилажу се на крају текста рукописа, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*. У том одељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

У *Јужнословенском филологу* у библиографском опису цитиране литературе примењује се MLA начин библиографског цитирања (*Modern Language Association's Style - Works cited*) с том модификацијом што се презиме аутора наводи малим верзалом (Откуцају се прво велико слово остала мала, осветли се и изабере Small caps у менију Format опција Font), а наслов посебне публикације наводи се курсивом.

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, име аутора и име и презиме другог аутора. *Наслов књиге*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Место издавања: издавач, година издавања. (Paragraph у менију Format, опција Hanging, увлачење 0,32)

Пример:

БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој њрироди и језичком развиику: лингвистичка исиививања*. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

МИЛЕТИЋ, Светозар. *О српском ишшању*. Избор и предговор Чедомир Попов. Нови Сад: Градска библиотека, 2001.

Фототипско издање:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. Место првог издања, година првог издања. Место поновљеног, фототипског издања: издавач, година репринт издања.

Пример:

СОЛАРИЋ, Павле. *Поминак књижески*. Венеција, 1810. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић“, 2003.

Секундарно ауторство:

У *Јужнословенском филологу* зборници научних радова се описују према имену уредника или приређивача.

ПРЕЗИМЕ, име уредника (или приређивача). *Наслов дела*. Место издавања: издавач, година издавања.

Пример:

РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.

Рукопис:

ПРЕЗИМЕ, име. *Наслов рукописа* (ако постоји или ако је у науци добио општеприхваћено име). Место настанка: Институција у којој се налази, сигнатура, година настанка.

Пример:

НИКОЛИЋ, Јован, *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

Прилог у серијској публикацији:**Прилог у часопису:**

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста у публикацији.“ Наслов часописа број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Пример:

РИБНИКАР, Јара. „Нова стара прича.“ *Лейојис Мајице српске* књ. 473, св. 3 (март 2004): стр. 265–269.

Прилог у новинама:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов новина* датум: број страна.

Пример:

КЉАКИЋ, Слободан. „Черчиллов рат звезда против Хитлера.“ *Политика* 21. 12. 2004: 5.

Монографска публикација доступна on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

VELTMAN, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d>> 02.02.2002.

Прилог у серијској публикацији доступан on-line:

ПРЕЗИМЕ, име аутора. „Наслов текста.“ *Наслов периодичне публикације*. Датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пример:

TOIT, A. „Teaching Info-preneurship: students’ perspective.” *ASLIB Proceedings* February 2000. Proquest. 21.02.2000.

Прилог у енциклопедији доступан on-line:

„НАЗИВ ОДРЕДНИЦЕ.“ *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пример:

„WILDE, Oscar.” *Encyclopedia Americana*. <...> 15.12.2008.

12. Извори се дају под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Цитирана литератūra* на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литератūra*.

13. Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста, треба да буде на руском и енглеском језику. И наслов рада треба превести на енглески и руски језик. Уколико аутор није у могућности да обезбеди коректан превод, треба да напише резиме на језику на коме је написан и рад, а уредништво *Јужнословенског филолога* ће обезбедити

превод. Уколико је рад написан на страном језику, резиме мора бити написан и на српском и на енглеском језику. Уколико аутор није у могућности да обезбеди резиме на српском језику, треба да напише резиме на језику на којем је написан рад, а уредништво ће обезбедити превод резимеа на српски језик. После резимеа треба на језику резимеа навести кључне речи за дати рад.

14. Текст рада за *Јужнословенски филолог* пише се електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне речи, резиме, цитирану литературу и подножне напомене словима величине 10 pt.

Штампане рукописе треба слати до 15. јануара за прву свеску или до 15. маја за другу свеску на адресу: Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, 11000 Београд. Поред штампане верзије рукописа, треба послати и електронску верзију рукописа, идентичну штампаној, у Word формату на компакт диску или на електронску адресу ppirer-2828@gmail.com или rajnad@yahoo.com с знаком да се ради о рукопису за *Јужнословенски филолог*. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PDF формату.

Уређивачки одбор *Јужнословенског филолога*

ИСПРАВКЕ

1. У раду Зузане В. Тополињске: „Око семантичке структуре текста. Везници и партикуле као предикати“, ЈФ 71, св. 1–2, наведен је погрешан DOI број.
Исправљен DOI број је: 10.2298/JFI1502007T
2. У раду Најде И. Иванове: „Млеци у *Горском вијенцу*. Имаго-лошка запажања“, ЈФ 71, св. 1–2, наведен је погрешан DOI број.
Исправљен DOI број је: 10.2298/JFI1502015I
3. У раду Гордане Р. Штасни и Гордане Р. Штрбац: „Именички англицизми на *-er* у српском језику“, ЈФ 71, св. 1–2, наведен је погрешан DOI број.
Исправљен DOI број је: 10.2298/JFI1502043S
4. У раду Радославе М. Трнавац: „Теорија центрирања (Centering theory), типови прелаза и маркирање референта у писаном корпусу српског језика“, ЈФ 71, св. 1–2, наведен је погрешан DOI број.
Исправљен DOI број је: 10.2298/JFI1502069T